

॥ हरिःॐ ॥

मल्या-इल्यानी डेडी

(श्रेयार्थीनी श्रद्धाकथा)

મળ્યા-ફળ્યાની કેડી

શ્રેયાર્થીની શ્રદ્ધાકથા

રમેશ ભટ્ટ

હરિ:ૐ આશ્રમ પ્રકાશન, સુરત

□ પ્રકાશક : ટ્રસ્ટીમંડળ,

હરિ:ઠું આશ્રમ, સ્થાપના વર્ષ ૧૯૫૬

કુરુક્ષેત્ર મહાદેવના મંદિરની બાજુમાં,

જહાંગીરપુરા, રાંદેર, સુરત-૩૯૫ ૦૦૫.

ફોન : (૦૨૬૧) ૨૭૬૫૫૬૪, મો. : ૯૭૨૭૭ ૩૩૪૦૦

Email : hariommota1@gmail.com

Website : www.hariommota.org

© હરિ:ઠું આશ્રમ, સુરત, નડિયાદ.

□ આવૃત્તિ	વર્ષ	પ્રત	□ આવૃત્તિ	વર્ષ	પ્રત
પ્રથમ	૨૦૦૧	૧૦૦૦	ત્રીજી	૨૦૧૩	૨૦૦૦
બીજી	૨૦૦૬	૧૦૦૦			

□ પૃષ્ઠ : ૧૬ + ૨૪૫ = ૨૬૧

□ કિંમત : રૂ. ૨૫/-

□ પ્રાપ્તિસ્થાન : હરિ:ઠું આશ્રમ, સુરત-૩૯૫ ૦૦૫

હરિ:ઠું આશ્રમ, નડિયાદ-૩૯૭ ૦૦૧

□ મુદ્રણશુદ્ધિ : જયંતીભાઈ જાની, ફોન : (૦૭૯) ૨૬૬૧૨૭૨૮

□ ડિઝાઈનર : મયૂર જાની, મો. : ૯૪૨૮૪૦૪૪૪૩

□ ટાઈપસેટિંગ : અર્થ કોમ્પ્યુટર,

૨૦૩, મૌર્ય કોમ્પ્લેક્સ, સી. યુ. શાહ કોલેજ સામે,

ઈન્કમટેક્સ, અમદાવાદ-૧૪, ફોન : (૦૭૯) ૨૭૫૪૩૬૯૯

□ મુદ્રક : સાહિત્ય મુદ્રણાલય પ્રા. લિ.

સિટી મિલ કંપાઉંડ, કાંકરિયા રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૨૨

ફોન : (૦૭૯) ૨૫૪૬૯૧૦૧

॥ હરિ:ૐ ॥

સમર્પણાંજલિ

(ત્રીજી આવૃત્તિ)

પૂજ્ય શ્રીમોટા, પૂજ્ય શ્રીરંગ અવધૂત મહારાજ અને પૂજ્ય શ્રીલાલજી મહારાજ સાથે અંગત રીતે સંકળાયેલા, વિશેષમાં પૂજ્ય શ્રીલાલજી મહારાજના શરીરની સેવા કરવાનું જેમને સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયેલ, જેમનું જીવન અને પરિવાર સંતોની સેવા અને ભક્તિથી રંગાયેલ છે અને જીવનમાં ડગલે ને પગલે સંતકૃપાના અનુભવો કરનાર, હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત તથા સાધક જીવોને મદદરૂપ થનાર, નિષાવાન, વિવેકી, ઓછાબોલા, પ્રમાણિક, સજ્જન વેપારી પુરુષ.

શ્રીરંગસદન, ગામ-સચિન, જિ. સુરતના રહેવાસી

શ્રી ભરતસિંહ રામસિંહ વાંસિયા

તથા તેમનાં ધર્મપત્ની

શ્રીમતી કલ્પનાબહેન ભરતસિંહ વાંસિયા

અને તેમના આદરણીય પિતાશ્રી

સદ્ગત શ્રીરામસિંહ છત્રસિંહ વાંસિયા

અને માતુશ્રી

શ્રીમતી શાંતાબહેન રામસિંહ વાંસિયાને

‘મળ્યા-ફળ્યાની કેડી’ની આ ત્રીજી આવૃત્તિનું પ્રકાશન આદરપૂર્વક અર્પણ કરતાં અમો આભાર અને આનંદની લાગણી વ્યક્ત કરીએ છીએ.

પૂજ્ય શ્રીમોટાનો ૭૫મો સાક્ષાત્કારદિન

ટ્રસ્ટીમંડળ,

તા. ૨૦-૪-૨૦૧૩, રામનવમી,

હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત

સં. ૨૦૬૯

येतन पुरुषना समागमनुं विज्ञान

पूज्य श्रीमोटाना आध्यात्मिक साहित्यना संपादन निमित्ते तेओश्रीमां प्रगटेला विभूत्वनो जे स्पर्श में अनुभवेलो अने लक्षमां राभीने १९८५मां ‘...मणायुं, पण लणायुं नहि’ स्मरणकथा लपी હતી. એ વખતે એમ ધારેલું કે આ પુસ્તક પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથેનાં સંસ્મરણોનું માત્ર એક પુસ્તક બનશે, પરંતુ ૧૯૯૬ પછીનાં પાંચ વર્ષ દરમિયાન પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં સૂક્ષ્મરૂપનાં આશ્ચર્યકારક અનુભવદર્શનથી મારી દષ્ટિવૃત્તિમાં ઘણો ફેરફાર અનુભવાયો. આથી, પાછલાં વર્ષોની ઘટનાઓ, પ્રસંગો, પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં વચનો, અનુભૂતિઓ વગેરે નવે રૂપે યાદ આપવા લાગ્યાં. જે અનુભવો ‘...મણાયું, પણ લણાયું નહિ’ એ પુસ્તકમાં હેતુપૂર્વક પ્રગટ નહિ કરેલા એવા પ્રસંગો અને અનુભવો ફળશે એવી શ્રદ્ધા પ્રગટતાં એક કેડીની ઝાંખી થઈ. આથી, એ બધાની નોંધ કરવાનું મન થયું. એ બધી નોંધો પુસ્તકરૂપે પ્રગટ કરવાનો આશય ન હતો. જ્યારે મન થાય ત્યારે લખતો. એક દિવસ અગાઉનાં બધાં સ્મરણો અને અનુભવો ધોધબંધ ઊભરાવા લાગ્યા. એટલી ઝડપે સળંગ લખી શકાય એવી શક્તિ ન હતી. આ હકીકતની જાણ મારા મિત્ર શ્રી કમલેશભાઈ શેઠને કરી. એમણે મારા મનમાં ઊભરાતા વિચારોને ઉતારી લેવાની તત્પરતા દર્શાવી અને એ કામ માથે લીધું. જેથી, છેલ્લા એક વર્ષથી તૂટક તૂટક લખાતી થોડીક નોંધો ઉપરાંત બીજી નોંધો છેલ્લા બે મહિનામાં પૂરેપૂરી ઊતરી ગઈ.

પૂજ્ય શ્રીમોટા વિશેનાં વ્યાખ્યાનો તથા તેઓશ્રીના કેટલાક ગ્રંથો વિશે અગાઉ લખાયેલા લેખોનું પુસ્તક ‘ચિદાકાશ’ પ્રગટ થયેલું. એને આવકારતાં જૈન ધર્મના આચાર્ય વિજયપ્રદ્યુમ્નસૂરિ મહારાજ સાહેબે લખેલું છે કે ‘રમેશભાઈને સદ્ભાગ્યે મોટા મળ્યા અને ફળ્યા પણ છે.’ આ પુસ્તક વાંચીને મારા વિદ્યાર્થી મિત્ર અને કવિ શ્રી રાજેશ વ્યાસે- ‘મિસ્કીને’, ‘મળ્યા-ફળ્યાની કેડી’ એ મથાળે ગજલ લખી. એની દરેક કડીમાં આ પુસ્તકમાંનો ભાવાર્થ મેં અનુભવ્યો. આથી, આ પુસ્તકનું

નામ 'મળ્યા-ફળ્યાની કેડી' રખાયું. પુસ્તકના આ શીર્ષક માટે એક સંત અને એક કવિનું હું ઋણ સ્વીકારું છું.

'મળ્યા-ફળ્યાની કેડી' સત્પુરુષના સદ્ભાવપૂર્વક થયેલા મિલનથી ફળતી જતી જીવનદૃષ્ટિને વ્યક્ત કરતી એક શ્રદ્ધાકથા છે. એમાં રજૂ થયેલું અંગત કથન પરમ પુરુષ પૂજ્ય શ્રીમોટાની ચેતનાશક્તિનું સૂક્ષ્મ કાર્ય સૂચવે છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાનું અનુભવદર્શન અત્યંત વિરલ છે. તેઓશ્રીને પરમાત્માનો સગુણ અને નિર્ગુણ સાક્ષાત્કાર થયો હતો. નિરાકાર પરમાત્મા છતાં અનુભવમાં સગુણરૂપે જે અનુભવદર્શન તેઓશ્રીને હતું એનો લાક્ષણિક વિનિયોગ કરવાનું સામર્થ્ય તેઓશ્રીમાં પ્રગટેલું હતું.

પોતાના આ પ્રકારના અનુભવદર્શનને તર્કબદ્ધ રીતે સમજાવતાં તેઓશ્રી લખે છે :-

'આપણા લોકો દર્શનનો અર્થ માત્ર રૂપ કરે છે. તે અર્થ મને બરાબર નથી લાગ્યો. મેં કશું વાંચ્યું નથી. મારા મનથી સમજેલો છું. તેના આકારમાં શું બળ્યું છે ? એના ગુણધર્મ આપણામાં પ્રગટે તે ખરું. ચેતનના ગુણધર્મ આપણા જીવનમાં પ્રગટે તે દર્શન છે. કોઈ ઠેકાણે શાસ્ત્રમાં હોય કે ના હોય તેની મને પરવા નથી, પણ મને ખરું લાગ્યું છે કે ખરું દર્શન તો આ જ છે. ભગવાનના ગુણધર્મ અને તેની તે કળાઓ બધી આપણા જીવનમાં ઊતરે અને પાછી સક્રિય થાય. ઊતરે તો ખરી પણ અંદર ને અંદર પડી ના રહેવી જોઈએ. સક્રિય થવી જોઈએ. એટલું જ નહિ, પણ 'વી મસ્ટ બી અવેર ઓફ ઈટ' (આપણે એના પ્રત્યે સભાન હોવા જોઈએ.)

એકલું માત્ર કર્મ કર્યા જ કરીએ તે નહિ ચાલે - કર્મ શેને માટે છે ? એનું ઉદ્ભવસ્થાન શું છે ? તે કરતી વખતે તે કોની સાથે સંકળાયેલું છે ? વળી, તેની સભાનતા ભગવાનની સાથે સંકળાયેલ પેલા અનુભવીને હોવી જોઈએ. અને તે અવેરનેસ જીવતીજાગતી હોવી જોઈએ-પ્રયત્નથી નહિ. સહજમેળે જાગીને રહે ત્યારે ખરું. આવો પ્રયત્ન સૂક્ષ્મમાંથી કરતાં કરતાં પછી પેલા 'કારણ' શરીરમાં પ્રવેશી શકે-નહિતર પછી શું થાય કે સૂક્ષ્મમાં ગયેલો જીવ પાછો પ્રકૃતિમાં આવે. સૂક્ષ્મમાં જઈને પણ આ થયા કરે, તે પછી 'કારણ' શરીરમાં જઈ શકે.'

(એકીકરણ સમીકરણ, પૃ. ૮૬)

પોતાના અનુભવની આ હકીકતને સમજાવતાં પૂજ્ય શ્રીમોટા કહે છે, કે ‘દરેક જીવાત્માએ ધ્યેયની સ્પષ્ટતા રાખવી જોઈએ. જે કંઈ કાર્ય કરવાનું થાય એ વખતે ધ્યેય પ્રત્યે ગતિ થતી હોય એવા હેતુની સભાનતા રહે એ જીવ માટે શક્ય છે. તમે અહીંથી મુંબઈ ગયા. મુંબઈમાં ચાલતા હોવ તોપણ સતત ગતિમાં જ હોવ છો, પણ તે સાથેનો સતત તમારો ભાવ, તમારા હેતુનો ભાવ એ ખંડિત થતો નથી. એ કાયમ રહે છે જ.’ આ રીતે જો જીવનવિકાસના માર્ગમાં હેતુ પ્રત્યે સભાનતા રહી શકે તો સાધનાની સૂક્ષ્મતામાં ટકી શકાય અને સૂક્ષ્મમાં થતી ગતિ-પ્રગતિ પ્રમાણી શકાય.

જીવનના વિકાસ માટે મનુષ્ય જીવન જ યોગ્ય છે. ભલે આપણું શરીર સ્થૂળ છે, પરંતુ એ સ્થૂળ શરીરમાં સૂક્ષ્મ શરીરરૂપે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્ છે. એ સૂક્ષ્મ શરીર, સ્થૂળ શરીરથી સ્વતંત્ર નથી. આથી, સ્થૂળ શરીર દ્વારા જ આપણે સૂક્ષ્મ શરીરની શક્તિઓને અનુભવી શકીએ છીએ, પરંતુ આપણે સ્થૂળ શરીરને જ મહત્ત્વ આપતા હોવાથી આપણે સૂક્ષ્મની શક્તિનું જ્ઞાન પામી શકતાં નથી. જેમ જેમ આપણે સૂક્ષ્મની શક્તિ પ્રત્યે સભાન થઈએ છીએ તેમ તેમ સ્થૂળનું જ્ઞાન ઘટે છે અને સૂક્ષ્મનું જ્ઞાન ઊઘડે છે. જો આ સૂક્ષ્મકરણોની શક્તિને ભગવાનના ભાવ સાથે જોડવાની સાધના થાય તો આપણા જીવનની ઉન્નતિ સંપૂર્ણ શક્ય છે. સૂક્ષ્મનું જીવન પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યા પછી એ કારણ શરીરમાં પહોંચે છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાની ચેતનાશક્તિ આપણા કારણ શરીર સાથે નિરંતર જોડાયેલી છે, કેમ કે તેઓશ્રીનો અનુભવ કારણ શરીરમાં એની શક્તિઓ સાથે રહેલો છે. આથી, પૂજ્ય શ્રીમોટા સમજાવે છે, કે ‘સૂક્ષ્મના અનુભવ માટે આ શરીર એક અનિવાર્ય ભૂમિકા છે.’ તેઓશ્રીએ આ હકીકત સમજાવીને સૂક્ષ્મનું મહત્ત્વ સ્પષ્ટ કર્યું છે.

ઉપરાંત, ગમે તે કક્ષાના કોઈ પણ જીવ પરમ અનુભવી પુરુષના સમાગમમાં આવે તો તેનો ઉદ્ધાર કેવી રીતે શક્ય બને એની પ્રક્રિયા તેઓશ્રીએ વિગતવાર નીચે પ્રમાણે સમજાવી છે :-

‘મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્ની જે શક્તિ છે તે સૂક્ષ્મમાં ઓર પ્રકારની. આ એકની એક જ શક્તિ-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્-સ્થૂળમાં જુદી, સૂક્ષ્મમાં જુદી, કારણમાં જુદી. ત્યારે આપણે આ સ્થૂળમાં (સ્થૂળ દેહથી) જે બની શકશે એ સૂક્ષ્મમાં તમે નહિ કરી શકો. સ્થૂળમાં જો મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્ને આપણે ભગવાનની સાથે, ભગવાનના ભાવમાં એકાકાર કરી શકીએ તો પછી સૂક્ષ્મમાં આગળ આપણાથી જવાય. એ ભૂમિકા આ શરીરમાં આપણે નહિ કેળવી હોય તો સૂક્ષ્મમાં કેળવવી અશક્ય છે. એટલે પાછા તમારે અહીં જ આવવું પડે, એટલા માટે જ આપણાં શાસ્ત્રોએ, અનુભવીઓએ, બધાએ કહ્યું કે ‘મોક્ષ માટે એક મનુષ્યજાત જ યોગ્ય છે. બીજી કોઈ યોનિમાં તમને મોક્ષ નહિ મળે.’ કોઈ કહે, ‘આપણે ક્યાં મોક્ષ મેળવવો છે ?’ ‘તો કંઈ વાંધો નહિ. તું તારી મેળે રખડ્યા કર.’ ‘અમે ક્યાં રખડીએ છીએ ? અમે આ બધું કામકાજ કરીએ છીએ. અમે કંઈ કામ કરનારા રાખ્યા નથી.’- એમ કહેનારા પણ અમે જાણ્યા છે.

આવું બોલનારા જીવો પણ સદ્વિચારવાળા, સત્કર્મવાળા, સદ્ભાવવાળા, સદ્યેતનાવાળા, સદ્શક્તિવાળા પુરુષોની સાથે સમાગમમાં આવે, પણ સમાગમ બેચાર દિવસ નહિ, જો આપણે સાઠ વર્ષ જીવ્યા અને પચાસ વર્ષ તેની સાથે ગાળ્યા હોય તો પચાસ વર્ષ જેની સાથે ગાળ્યા-તેના લીધે જે આપણને સત્સંગ થયો, તેના પણ સંસ્કાર છે. એના લીધે આપણે સૂક્ષ્મ શરીરમાં આ પ્રક્રિયાને આપણે ચાલુ રાખી શકીએ છીએ. ત્યાં આ પ્રક્રિયા સત્સંગને લીધે ચાલ્યા કરે છે. આપણે પોતે કંઈ કશું ના કર્યું હોય, કોઈ સાધન કર્યું ના હોય, કોઈ ક્રિયા ના કરી હોય, અથવા તો ભગવાનને રિયલી ભજ્યા ના હોય, ભજન ના કર્યું હોય- પણ માત્ર વ્યાવહારિક રીતે તમારો સંબંધ હશે તે આમાં નહિ ચાલે, પણ સાથે પ્રેમભાવ હોવો જોઈએ. ભાવ ભલે ના કરો, પણ પ્રેમ-લાગણી તો વિશેષપણે રાખો. દુનિયાદારીમાં પતિપત્ની હોય છે તેના કરતાં પણ વિશેષપણે લાગણી એની સાથે હોય અને એવો સંબંધ એની સાથે, આટલો કાળ ચાલ્યો હોય તો એ સંબંધ પણ આપણને તારનારો છે. એ વાત પણ ચોક્કસ છે. હકીકતની વાત છે.

રેશનલી સમજાવું કે શાથી એમ છે ? તો પેલાની સાથે આપણો એટલો બધો મેળ છે કે -પત્ની, મિત્ર, ભાઈ આ બધાંય કરતાં પેલાને વધારે ચાહીએ છીએ. એટલે એના હૃદયની સાથે, એનાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્તની સાથે આપણાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત વધારે મળેલાં છે. એટલે બેનું થોડું ઘણું તાદાત્મ્ય છે. એટલે આની અસર પેલા ઉપર છે અને પેલાની અસર આના ઉપર છે. એકબીજાની અસર એકબીજાની સાથે વણાયેલી રહે છે. એટલે એ જ્યારે શરીર છોડે અથવા પેલો શરીર છોડે ત્યારે આને મૂકી દઈ શકતો નથી. આવો જેનો અત્યંત મોહ હોય, એટેચમેન્ટ એટલું બધું હોય ત્યારે એની સાથે જન્મવાનો જ. એનું પણ એવું જ છે. એવી રીતે આવા પ્રકારનો જે માણસ છે, કે જેને બીજાં બધાં સગપણ કરતાં પેલાની સાથે વધુ વહાલ છે, તેની સાથે તે જોડાયેલો છે. એની સાથે એક રીતે રમણ છે તો એના સંસ્કારો છે તે પેલામાં પડેલા છે. અને એના સંસ્કારો આપણામાં પડેલા છે. પછી એને સંસારમાં ગમે નહિ. સૂક્ષ્મમાં બંનેની મૈત્રી ઓર જામે છે. અને સૂક્ષ્મમાં બંને કામ કરતાં થઈ જાય છે. અને પાછા પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યરૂપે આવીને સાથે આ જાતનો અભ્યાસ કરે છે. એટલે તમે ભગવાનને માનો કે ના માનો, પણ માત્ર તમે સત્સંગ કરો. સત્સંગ કરો એટલે ભગવાનનું નામ લો એમ નહિ, પણ આવા પ્રકારના જે માણસો છે કે જેને તમે જાણતા હોવ કે તમારા અંગત માણસે તમને કહેલું હોય તેની સાથે તમે જો આવો કોઈ સંગ કરી દીધો તોય આપણા જીવનનો ઉઠાવ સારો થાય છે. એ વાત પણ ઘણા લોકોએ અનુભવેલી છે. આપણા દેશમાં શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર હમણાં જ થઈ ગયા. એમણે આ સત્સંગનો મહિમા બહુ જ ગાયો છે. આમાં ભગવાનની વાત વચ્ચે નથી આવતી. લોકો માને કે ના માને એ સવાલ નથી. માનવાથી નહિ પણ અનુભવવાથી જ પત્તો ખાય. નહિ તો ચેતનનો અનુભવ થતાં કાળના કાળ વહી જાય. એના કરતાં આ રીત સારી કે ‘ચાલો આપણે કરતાં તો થાવ.’ એમ કરતાં કરતાં આપણાથી એવી સ્થિતિમાં આવી જવાય.

ઊંચા જીવની સાથે આપણે સંપર્કમાં આવીએ એટલે આપમેળે આપણી ઊર્ધ્વગતિ થાય. ‘આવીએ’ નો અર્થ આપણે આમ મળ્યા એમ

નહિ, પણ આપણાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્ એની સાથે મળવાં જોઈએ. અને જે એક વખત નહિ પણ સતત દિવસમાં આપણું મનનચિંતવન ચાલતું હોય અને ઘણાં વર્ષો સુધી આપણો સંબંધ રહે તો. માટે, આપણી કોન્શ્યસનેસ્ એનામાં હોવી જોઈએ. અને જો એ ઊંચો જીવ હોય તો એની કોન્શ્યસનેસ્ તો આપણામાં રહે જ, પણ આપણી એનામાં રહેવી જોઈએ.

(‘એકીકરણ સમીકરણ’, પૃ. ૯૬ થી ૧૦૦)

પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથેના મેળાપથી, સહવાસથી અને એમના સ્મરણથી જે અનુભવાયું એમાં તેઓશ્રીની પરમ દયા, કરુણા અને કૃપા છે. એમની દયાથી આપણો સ્વીકાર થાય છે, કરુણાથી ઉન્નત જીવન માટે જિજ્ઞાસા અને અભિમુખતા ઊઘડે છે અને કૃપાથી સાધનમાં રસ જાગે છે અને એમાં ગતિ થાય છે. એ જ કૃપાશક્તિ, અખૂટ શ્રદ્ધા અને અપાર ધીરજનું આપણા સાધનાકાર્યની સાથે સાથે દાન આપે છે.

આ અર્થમાં પૂજ્ય શ્રીમોટા જેને મળ્યા એના જીવનમાં એ ફળ્યા વિના રહેવાના નથી એવું શ્રદ્ધાબળ શ્રેયાર્થીની આ શ્રદ્ધાકથામાંથી પ્રાપ્ત થાય એવી ભાવના સાથે મારું નિવેદન પૂરું કરું છું.

આ પુસ્તકનું પ્રકાશન કરવા બદલ જોષીબંધુઓનો હૃદયપૂર્વક આભાર માનું છું. પુસ્તકનું ચાર રંગવાળું ટાઈટલ છાપી આપવા બદલ પ્રિન્ટ વિઝનના નિયામક શ્રી યજ્ઞેશભાઈ પંડ્યાનો આભારી છું. આ પ્રકાશન માટે પ્રોત્સાહિત કરવા બદલ શુભેચ્છક સ્નેહી શ્રી નવીનભાઈ દલાલ અને દીપકભાઈ દલાલનો હૃદયપૂર્વક આભારી છું.

તા. ૨-૪-૨૦૦૧

રમેશ ભટ્ટ

રામનવમી, સં. ૨૦૫૭

મળ્યા-ફળ્યાની કેડી

અમાસની રાતે પણ ઝળહળ મળ્યા-ફળ્યાની કેડી,
લખ ચોર્યાસી તારક અંજળ મળ્યા-ફળ્યાની કેડી.

મુજથી ઝાઝી મારી ચિંતા હશે કેટલી એને ?
જન્મોથી ઊભી'તી વિહ્વળ મળ્યા-ફળ્યાની કેડી.

જ્યાં અટકો ત્યાં ભટકો એવા મનજીના મેળામાં,
કાંડું ઝાલી ચાલી હળપળ મળ્યા-ફળ્યાની કેડી.

અડસઠ તીરથ નામસ્મરણમાં કહો હવે ક્યાં જાવું ?
પ્રગટાવી ગઈ જ્યોતિ નિશ્ચળ મળ્યા-ફળ્યાની કેડી.

હવે હૃદય-બુદ્ધિના કાંઠે પિવાય એવું પાણી,
ગુરુશિખરથી વહેતી નિર્મળ મળ્યા-ફળ્યાની કેડી.

પાછળનું ભૂંસાતું ચાલ્યું બાવન બહારા નીકળ્યા,
અગમ ગુરુગમ આગળ આગળ મળ્યા-ફળ્યાની કેડી.

પહેલાં મીઠી મહેક-ટાઢક, પછી બધું ધોવાતું,
કૂંપળ કૂંપળ અષાઢનું જળ મળ્યા-ફળ્યાની કેડી.

આ જન્મે 'મોટા'નું લઈને રૂપ એ અઢળક ઢળિયો
વરસી અંદર બહાર પળેપળ મળ્યા-ફળ્યાની કેડી.

-રાજેશ વ્યાસ-'મિસ્કીન'

નિવેદન

(પ્રથમ આવૃત્તિ)

‘મળ્યા-ફળ્યાની કેડી’ પુસ્તકમાંનાં સંસ્મરણો આમ અંગત જણાય છે, પરંતુ એ દ્વારા સત્પુરુષનાં વચનબળથી તથા તેઓશ્રીની ચેતનાશક્તિથી થતી અનુભૂતિઓ જીવનમાં કેવી રીતે ફળે છે એની એક રેખા દોરાયેલી છે. એ રીતે પરમ પુરુષ પૂજ્ય શ્રીમોટાનું મહિમાગાન આ પુસ્તકમાં વાંચવા મળે છે.

‘...મળાયું, પણ ભળાયું નહિ’- પછી પ્રગટ થતું ‘મળ્યા-ફળ્યાની કેડી’ પુસ્તકથી પૂજ્ય શ્રીમોટાના ચાહકોમાં રહેલો શ્રદ્ધાદીપ વધુ તેજસ્વી બનીને ઝળહળી રહે છે. તેમ જ અન્ય કોઈ પણ શ્રેયાર્થીને સત્પુરુષ સાથેની સોબતથી જીવનને ઉન્નત કરવાની પ્રેરણા મળી રહે છે. માત્ર, પૂજ્ય શ્રીમોટા કહે કે ‘ભગવાનમાં ના માનનારા પણ જો આવા અનુભવી સાથે પોતાનાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્તને જોડવા મથે તો એની મોક્ષગતિ નિશ્ચિત છે.’ એવું ઊંચું શ્રદ્ધાબળ આ પુસ્તક વાંચતાં અનુભવાય છે, એમ અમને લાગ્યું છે. ‘...મળાયું, પણ ભળાયું નહિ’ પુસ્તક વાંચીને અમે અનુભવેલું કે આ પુસ્તકનું શીર્ષક ‘ભળાયું, પણ ગળાયું નહિ’-એવું હોવું જોઈએ. અમારી આવી ધારણા આ પ્રકાશનથી ફળી છે એમ લાગે છે.

આ પ્રકાશનને ગુજરાતી અધ્યાત્મ રુચિ ધરાવતી જનતા આવકારશે એવી શ્રદ્ધા છે.

ચલથાણ, જિ. સુરત,
રામનવમી, સંવત : ૨૦૫૭
તા.૨-૪-૨૦૦૧

-જોષી બંધુઓ

નિવેદન

(ત્રીજી આવૃત્તિ)

પૂજ્ય શ્રીમોટાના અધ્યાત્મિક સાહિત્યનું સંપાદનનું કાર્ય શ્રી રમેશભાઈ ભટ્ટ દ્વારા થયું છે. આ કારણે તેઓને પૂજ્યશ્રી સાથે તેમ જ અન્ય સંત વિભૂતિઓ સાથે ઘણીવાર મળવાનું નિમિત્ત જાગ્યું. પૂજ્ય શ્રીમોટાને સમજવામાં સામાન્ય જન તરીકે પોતાની ભૂમિકાનું વર્ણન તેઓએ વર્ષ ૧૯૮૫માં ‘...મળાયું, પણ ભળાયું નહિ’ પુસ્તકમાં પ્રમાણિકપણે કર્યું છે. ત્યાર બાદ પૂજ્યશ્રીનાં કાર્યો કરતાં કરતાં, જે સ્વવિકાસ થયો અને આંતરિક સમજણ જાગી, જેના વડે તેઓ જીવનવિકાસના પંથે આવ્યા અને આ બધું જ પ્રભુકૃપાથી થતું અનુભવાયું. તે પરિવર્તન અને હકીકતનું નિરૂપણ શ્રી રમેશભાઈએ આ પુસ્તકમાં કર્યું છે. ઉપરાંત, મૌન અનુષ્ઠાન દરમિયાન થયેલા અનુભવોનું વર્ણન અન્ય જીવો માટે પ્રેરણાત્મક છે.

પોતાના પૂર્વજીવનના નિમિત્તે થયેલ મહાપુરુષોનું સંસ્મરણ અને સદેહે મુલાકાત અને અનુભવો તેમણે આ પુસ્તકમાં વર્ણવ્યા છે, જેનો અભ્યાસ કરતાં વાચકોને રસ પડશે.

અગાઉની આવૃત્તિઓની જેમ આ નવી આવૃત્તિને પણ સ્વજનો આવકારશે એવી આશા અને શ્રદ્ધા છે.

આ પુસ્તકની મુદ્રણશુદ્ધિનું કાર્ય શ્રી જયંતીભાઈ જાનીએ પૂરા સદ્ભાવથી, ખંતથી અને ચોકસાઈપૂર્વક કર્યું છે, તે બદલ અમો તેમના ખૂબ આભારી છીએ.

સાહિત્ય મુદ્રણાલયના શ્રી શ્રેયસભાઈ વિષ્ણુપ્રસાદ પંડ્યાએ પૂજ્ય શ્રીમોટા પ્રત્યેના ભક્તિભાવથી આ પુસ્તકનું મુદ્રણ કરી આપ્યું છે. તેઓશ્રીના આવા અમૂલ્ય અને ઉદારતાભર્યા સહયોગના કારણે જ પૂજ્ય શ્રીમોટાનો અક્ષરદેહ ઘણી ઓછી કિંમતે સમાજચરણે મૂકી શકીએ છીએ. શ્રી શ્રેયસભાઈ પંડ્યાના અમો ખૂબ ખૂબ આભારી છીએ.

પૂજ્ય શ્રીમોટાનો ૭૫મો સાક્ષાત્કારદિન

ટ્રસ્ટીમંડળ,

તા. ૨૦-૪-૨૦૧૩, રામનવમી,

હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત

સં. ૨૦૬૯

બીજું કાંઈ શોધ મા, એકમાત્ર સત્પુરુષને શોધીને
તેનાં ચરણકમળમાં સર્વભાવ અર્પણ કરી દઈ વર્ત્યો જા.
પછી જો મોક્ષ ના મળે તો મારી પાસેથી લેજે.

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’, (પૃ. ૧૯૪-૯૫)

(દુહા)

‘પ્રભુ પ્રભુ લય લાગી નહિ, પડ્યો ન સદ્ગુરુ પાય,
દીઠા નહિ નિજ દોષ તો, તરીએ કોણ ઉપાય ?’

અધમાધમ અધિકો પતિત, સકલ જગમાં હુંય,
એ નિશ્ચય આવ્યા વિના, સાધન કરશે શુંય ?

પડી પડી તુજ પદપંકજે, ફરી ફરી માગું એ જ,
સદ્ગુરુ સંત સ્વરૂપ તુજ, એ દઢતા કરી દે જ.

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’, પૃ. ૨૯૬

અનુક્રમ

વિભાગ-૧ : શબ્દસ્પર્શ

૧. ભૂમિકા	૦૧
૨. સખા-સદ્ગુરુ	૦૩
૩. આજ કે કાલ	૧૨
૪. 'પ્રભુ, જગાડતો રે'જે'	૧૮
૬. 'હૃદયમંથન' અને 'એક નિષ્ઠા'	૩૬
૭. 'હરિ પાદે' જીવનકથની'	૪૨
૮. ગુરુમહારાજનું સ્વરૂપ	૫૨

વિભાગ-૨ : આંતરસ્પર્શ

૧. ભૂમિકા	૫૭
૨. મૃત્યુનો અનુભવ	૫૮
૩. સાપોલિયું	૬૧
૪. દૃષ્ટિ અને દૃશ્ય	૬૯
૫. મહાદેવ-'મોટા'	૭૪
૬. ભાવિ દર્શન	૮૦
૭. ઊજળો અંધકાર	૮૭

વિભાગ-૩ : વચનબળ

૧. ભૂમિકા	૯૪
૨. ધર્મસાધનમ્	૯૫
૩. 'જ્યાં જે છે, તે યોગ્ય છે...'	૧૦૧
૪. વહેવાર-વિવેક	૧૦૫
૫. ઉપદેશ પહેલાં આચરણ	૧૦૮
૬. 'અનેક દોષોનું ભાજન' ૧૧૨	

વિભાગ-૪ : સંતસ્મૃતિ

૧. ભૂમિકા	૧૧૮
૨. શ્રીમાતાજી	૧૨૦
૩. આચાર્ય રજનીશજી	૧૨૭
૪. ગુરુદયાલ મલ્લિક -ચાચાજી	૧૨૯
૫. પૂજ્ય હૈડાખાનવાલે બાબાજી	૧૩૩
૬. 'દાદા ભગવાન'	૧૪૦

વિભાગ-૫ : પૂર્વસંસ્કાર

૧. ભૂમિકા	૧૬૬
૨. શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ	૧૬૭
૩. ભગવાન રમણ મહર્ષિ	૧૬૮
૪. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર	૧૭૦

વિભાગ-૬ : અંતર્ગત

૧. ભૂમિકા	૧૭૩
૨. ઉપનિષદ	૧૭૫
૩. ચગડોળ	૧૮૪
૪. દર્શનની દિશા	૧૯૦
૫. પોહ ફાટ્યાનાં એંઘાણ	૨૦૨
૬. 'પાવનકારી પંથે પ્રયાણ' ૨૧૩	
પરિશિષ્ટ ૧ : શ્રદ્ધા	૨૩૧
પરિશિષ્ટ ૨ : પ્રણામપ્રાર્થના ૨૩૬	
પરિશિષ્ટ ૩ : શરણભાવ	૨૩૭

મળ્યા-ફળ્યાની કેડી

અખંડ જીવન

(ગઝલ)

જીવનને કોઈ પણ ક્યાંયે કશું વચનું ન લફરું છે,
અનંતાનંત, શાશ્વત ને અખંડ ભવ્ય જીવન છે.

શરીરને માત્ર આયુષ્ય, જીવન લીધે શરીર આ છે,
બધું પ્રત્યક્ષ સાકાર થતું જે તે શરીર લીધે.

જીવન જે પ્રકૃતિનું તે બધી વૃત્તિ રમતનું છે,
જીવનમાં ચેતનાનો જે નયો આનંદ ભરપૂર છે.

જીવન ખંડિત નથી ક્યાંયે, જીવનમાં ભાગલા ના છે,
અસ્ખલિત શી જીવનગંગા સદાકાળ વહેતી છે !

અવ્યક્ત ભાવ હરિનાનું જીવન તો વ્યક્ત લક્ષણ છે,
જીવનમાંથી જીવનમૂળ અનુભવવાનું મળતું છે.

‘જીવન ઘડતર’ પૃ. ૨૮૭

-શ્રીમોટા

૧. ભૂમિકા

આપણા જીવનના ઉત્કર્ષમાં સત્પુરુષનાં વચન કેવી રીતે ફળે છે એની આછી રેખા દોરવાનો આ પ્રયત્ન છે. આ પ્રકારની વાતો લખવા અંગે પ્રશ્ન તો થયા જ કરતો હતો કે શા માટે આ બધું લખવું ? એનું સમાધાન આ રીતે મેળવ્યું કે જીવનમાં શ્રીસદ્ગુરુશક્તિથી જે કાંઈ અનુભૂતિ પમાઈ, કેવા પ્રકારની અવસ્થાઓમાંથી પસાર થવાયું અને આંતરિક સમસ્યાના કેવા ઉકેલો પમાયા એ બધું શ્રીસદ્ગુરુનાં ચરણમાં નિવેદિત કરવું. એમ કરતાં કરતાં તેઓશ્રીના રૂપ પ્રત્યે એટલો સમય એકાગ્ર રહેવાય એવ લાભ ખરો. બીજું, પ્રભુકૃપાથી કલમ એવી કેળવાઈ છે તો લખાય છે, માટે લખવું. ત્રીજું, જો કોઈ આ લખાણ વાંચે તો એને આત્મા અંગેની અથવા તો આત્મા પ્રત્યેની પ્રીતિ અને

અભિમુખતા થવાની હોય તો થાય. આવો ખરેખરો ભાવ જાગતાં શ્રીસદ્ગુરુનું પુનિત સ્મરણ કરીને લખવાનું રાખ્યું છે.

સૌ પ્રથમ આ પુસ્તકના પેટાશીર્ષક તરીકે મૂકેલા શબ્દોનો ‘શ્રેયાર્થીની શ્રદ્ધાકથા’-જે અર્થ મને સમજાયો છે એ રજૂ કરું છું. ‘શ્રેયાર્થી’ એટલે શ્રેયની ઈચ્છાવાળો અથવા તો શ્રેય માટે મથવાવાળો અથવા તો એ શ્રેયને પામવા-અનુભવવા ગતિ કરવાની તત્પરતાવાળો. શ્રેય એટલે શું ? શ્રેય એટલે કલ્યાણ. કલ્યાણનો વિશેષ અર્થ છે. આત્માને જાણવો, નાણવો અને પામવો એટલે કલ્યાણ-શ્રેય.

આત્માને જાણવા માટે શ્રદ્ધાની જરૂર છે એમ મનાય છે, પરંતુ શ્રદ્ધાના અર્થ વિશે પૂરી સ્પષ્ટતા નથી. શ્રીસદ્ગુરુએ કૃપા કરીને ‘શ્રદ્ધા’ વિશેના તેઓશ્રીએ રચેલા શાસ્ત્રના સંપાદનનું કાર્ય સોંપ્યું. એ પછી ઘણાં વર્ષો પછી ‘શ્રદ્ધા’ શબ્દનો અર્થ સમજાયો. શ્રદ્ધા એ આત્માની શક્તિ છે. આથી, આત્માના અનુભવ તરફ લઈ જનારી એ શક્તિ છે. શ્રદ્ધાનાં મુખ્ય ત્રણ લક્ષણો છે. ૧. ક્રિયાશીલ ૨. ગતિશીલ ૩. જ્ઞાનશીલ. આત્માના અનુભવ તરફ જવા ક્રિયા-એટલે કે સાધન માટે પ્રેરે તે શ્રદ્ધા. સાધનના નિયમિત અભ્યાસથી આપણે આંતરિક ગતિ અનુભવીએ એ શ્રદ્ધા. વળી, સાધન-અભ્યાસ અને આંતરિક ગતિ કયા હેતુ માટે છે, શા માટે છે એની સભાનતા રહે એ જ્ઞાન.

શ્રીસદ્ગુરુએ ૧૯૯૪માં સુરત આશ્રમમાં મંગળવારે સવારે કહેલું એ વચન સંભળાયા કરતું હતું. “આપણે આત્મા છીએ. પણ આપણું એ સ્વરૂપ આપણે ભૂલી જઈને પ્રકૃતિરૂપ થઈ ગયા છીએ. આપણા અસલ સ્વરૂપમાં આવવું એવી સભાનતા રાખ્યા કરવી.’

આત્માના અનુભવનું લક્ષણ એ શાંતિ અને આનંદ એ આત્માનો સ્વભાવ. આટલું સમજમાં લઈને એનો અનુભવ પામવો એ જ લક્ષ્ય પ્રત્યે જે શક્તિ લઈ જાય એનું નામ શ્રદ્ધા.

આવી શ્રદ્ધાની કથા કહેવી મતલબ કે શ્રદ્ધાની ઝાંખીનું કથન કરવું એવો પ્રયત્ન છે. જે રીતે પ્રચલિત અર્થમાં ધર્મકથા આપણને ઈશ્વરના મહિમા તરફ આકર્ષણ જન્માવે છે, એ રીતે શ્રદ્ધાકથા શ્રદ્ધાની શક્તિની ઝાંખી કરાવે એવી ભાવનાથી આ લખાયું છે.

આ લખાણમાં શ્રીસદ્ગુરુનું પ્રગટરૂપ એટલે પૂજ્ય શ્રીમોટા. તેઓશ્રીનું પરમ કલ્યાણકારી ભાવનાભર્યું હોવાપણું એ શ્રીસદ્ગુરુ મોટાનું સૂક્ષ્મરૂપ. આત્માના અનુભવ પ્રત્યે લઈ જનારું એ ભાવનારૂપ આપણા પુરુષાર્થ સાથે જોડાઈને આપણને ખબર પણ ના પડે એ રીતે ક્રિયાશીલ બન્યે જાય છે. તેઓશ્રીની એવી ભાવનાનો અનુભવ આપણા હૃદયમાં થાય છે. તેઓશ્રી આપણા હૃદયમાં કયા હેતુથી અનુભવરૂપે જીવે છે ?

‘છુપાયેલા પ્રભુને તે પ્રગટ કરવા હૃદય જીવીએ’ એમ મોટાએ સ્પષ્ટ કહ્યું છે. તેઓશ્રી આપણામાં છુપાયેલા ગૂઢ પ્રભુને પ્રગટ કરવા આપણા હૃદયમાં જીવે છે.

૨. સખા-સદ્ગુરુ

મોટાએ ૧૯૬૨માં શ્રી ચંદુભાઈ ભાવસારના ઘરે પલંગમાં સૂતાં સૂતાં પોતાનો હાથ લંબાવીને, એ હાથમાં મારો હાથ પકડી, જોશથી દાબીને કહેલું કે ‘સાહેબ, તમે મારું કામ કરતા નથી !’

મોટા, કયું કામ કરાવવા ઝંખતા હતા ? એ બાબત તેઓશ્રીનાં આધ્યાત્મિક પુસ્તકો ૧૯૬૭માં વાંચ્યાં ત્યારે આછું

આછું સમજાયેલું. મોટાએ એ ગ્રંથોમાં વારંવાર કહેલું કે ‘પોતાને મળેલાંઓને પ્રભુના પંથે વાળવાનું એકમાત્ર કાર્ય એ મારા આ પછીના જીવનનું ધ્યેય છે. એટલું જ નહિ પણ આ શરીર નહિ હોય ત્યાર પછી સ્વજનના હૃદયમાં વસીને ઘુપાયેલા પ્રભુને પ્રગટ કરવાનો હેતુ ચાલુ જ રહેશે.’

તેઓશ્રીએ ‘શ્રદ્ધા’ ગ્રંથના ‘લેખકના બે બોલ’માં લખ્યું છે, કે ‘શ્રીપ્રભુકૃપાથી મળેલાં - થયેલાં - નિમિત્ત સંબંધોના જીવોમાં શ્રીપ્રભુ પરત્વેની અભિમુખતા કંઈક પ્રગટાવી શકાય તો જીવ્યું સાર્થક - એવી જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકની ભાવના આ જીવની છે, પરંતુ તેમાં સામે પક્ષેથી એટલા જ જીવંત સહકારની અપેક્ષા રહેલી હોય છે, જે મુશ્કેલીની હકીકત અનુભવે જણાયેલી છે. તોપણ આ જીવ તેમના પરત્વે તેમનું તેમનું સ્મરણ થતાં, તેવા સ્મરણના નિમિત્તે ત્યારે ત્યારે સહૃદયતાભરી પ્રાર્થના કર્યા કરવાનું કદી ચૂકતો નથી. એવી પ્રાર્થના પણ સંસ્કાર છે.

જે વિચાર જીવંત એકાગ્રપણે કેંદ્રિતતાથી જેના પરત્વેનો પ્રગટેલો હોય, તેવા પ્રકારનાં મોજાં તેવા જીવ પરત્વે જ વહેતાં જતાં હોય છે. અને તે સૂક્ષ્મમાં પકડાઈ જતાં હોય છે. આ પણ આધ્યાત્મિક જીવનના વિજ્ઞાનની એક ના સમજી શકાય તેવી સૂક્ષ્મ હકીકત છે.

‘એ વાતો છે ઝીણિયું’

આ બધી હકીકતો પણ શ્રદ્ધાના પ્રયોગાત્મક થયેલા અનુભવમાંથી પ્રગટેલી છે.’

(પૃ. ૩૪-૩૫ આવૃત્તિ બીજી)

મોટાને મળાયું એ પછીનાં વર્ષોમાં મારો એમના પ્રત્યે સખાભાવ રહ્યા કરેલો. તેઓશ્રીનું ‘પદ’ તો શ્રીસદ્ગુરુનું - પરંતુ એ પદનો અનુરાગ મારામાં પ્રગટ્યો ન હતો. ‘મિત્રભાવ’

ધારવાનું તેઓશ્રીએ સૂચવેલું. આથી, એવો ભાવ ધારણ કરવાનું સરળ લાગેલું. તેઓશ્રીમાં ‘પ્રભુરૂપ’ની ધારણા થતી હતી, છતાં વહેવારમાં નિખાલસતાપૂર્વકનો મિત્રભાવ વધુ રહેતો હતો.

૧૯૫૫ થી ૧૯૫૮નો ગાળો જીવનના આદર્શને સ્પષ્ટ કરવાના મંથનમાં વહી ગયો. આદર્શને વહેવારમાં આચરવામાં કેટલાં બધાં સંઘર્ષો વેઠવાં પડશે - એનો આરંભ તો થયો હતો. ૧૯૫૮ થી ૧૯૬૩ દરમિયાન આંતરમંથન ચાલુ રહેલું. કેટલાક પ્રભાવક મહાત્માનો સંપર્ક થયો હતો, પરંતુ કોઈની પાસેથી જીવનના આદર્શ બાબત સ્પષ્ટતા મળતી નહિ. એ બધા જ મને શિષ્ય બની જવા સૂચવે, પરંતુ મારું મન કે મારી બુદ્ધિ કે મારો અહંકાર કે છૂપો ભય મને એમ કરતાં રોકે.

બધાં જ કહે કે આત્મા જ એકમાત્ર છે. ‘આત્મા સો પરમાત્મા’ એ જ સાચું છે. બીજું ખોટું છે, પરંતુ કોઈની પાસેથી અનુભવજન્ય પ્રમાણ અનુભવાતું ન હતું.

મારે મન આત્મા એ કશું જ ન હતું. મારે તો જીવનમાં સુખ અને શાંતિ અનુભવવાં હતાં. વહેવારોમાં રૂપિયાની લેવડદેવડમાં સુખ મનાતું હતું, પરંતુ એવી જ લેવડદેવડનો વહેવાર ઝઘડા-ટંટા અને ફ્લેશનું કારણ બનતાં હતાં.

બીજી આંતરિક બાબતમાં પણ આકાંક્ષાઓ, ઈચ્છાઓ, અને વૃત્તિઓ વગેરેના વેગ અનુભવાતાં હતાં. એનાથી પણ ઘણી અશાંતિ રહેતી હતી. એમાંથી બહાર આવવા બધા જ પ્રયત્નો હાંસીપાત્ર બનતા હતા. હું ઉપહાસ અને અપમાનને પાત્ર બનતો હતો. એ બધું સહી લેવું એવો પાકો નિશ્ચય હતો.

મારા અંતરની વાત હું કોની પાસે કરું? કોની પાસે જઈને રસ્તો પૂછું? મારી આસપાસ - મિત્રો, સંબંધીઓ, શિક્ષકો કોઈ

જ જાણે મને સમજતું નહિ. મારી આંતરિક ભાવના કોઈને દુઃખ દેવાની ના હોવા છતાં બીજાંઓથી હું દુઃખી કેમ રહ્યા કરું છું - એ મને સમજતું નહિ.

ભગવાનના નામનો જપ કરું. પ્રાર્થના કર્યા કરું - ક્યારેક ધ્યાન પણ કરું.

શ્રીઅરવિંદ અને શ્રીમાતાજીનાં લખાણો વાંચવાથી એટલો સમય સારું લાગે, પરંતુ એને આચરવાની મુશ્કેલી - મૂંઝવણ પાર વિનાની હતી. એ માર્ગના એક કહેવાતા ‘યોગી’એ મને ચારપાંચ વર્ષ લગી ભ્રાંતિમાં રાખ્યો. આશીર્વાદથી બધું કામ પતી જશે, શાંતિ મળશે, સફળતા મળશે, સુખી થવાશે એમ ઠસાવીને મને ગૂંચવ્યા કર્યો.

મોટા સાથે સંબંધ થયા પછી મેં એમની સાથેની મિત્રતા છોડી દીધી, કેમ કે મને એમણે એમ ઠસાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો કે ‘મોટા તમને જ્યાં સુધી લઈ જશે એથીય આગળ હું તમને લઈ જઈશ.’ એમના બોલવામાં તથા વહેવારમાં ઘણું અંતર છે એમ વારંવાર અનુભવમાં આવતાં મેં એમની સાથેનો વહેવાર બંધ કરેલો.

આ રીતે અવળી દિશામાંથી - ભ્રાંત દિશામાંથી પાછો વાળનારી કઈ શક્તિ હતી એ આજે સમજાય છે, પણ એ વખતે તો માત્ર મોટાનો સાથ છોડાવવાના પ્રયત્નોમાંથી હું બચી ગયો એનો આનંદ હતો.

૧૯૬૬ના ડિસેમ્બરના છેલ્લા ત્રણ દિવસ મોટાના આંતરરૂપના અનુભવ માટે મહત્વના હતા. મારા જીવનમાં એક નવી અને યોગ્ય દિશા દર્શાવનારા એ દિવસો હતા. એ દિવસો સુરતના મૌનએકાંતમાં પહેલી જ વાર પસાર કરેલા. એ પૂર્વે તા. ૨૮મી ડિસે. ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદના સંમેલનવેળા મોટાની હાજરીમાં મને તેઓશ્રીની ચેતનાનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થયાં

હતાં. હું સમારંભના મંચ ઉપર મોટાની પાછળની ખુરશીમાં બેઠેલો. એકાએક મારી નજર સામેની સભાને સ્થાને અત્યંત ચમકતી ચાંદી જેવો સફેદ તેજ પ્રવાહ જણાયો. આવું જોતાં પ્રથમ તો મને થયું કે મારી આંખોને કંઈક થયું છે, પણ બીજી ક્ષણે માત્ર મોટા જ દેખાતા હતા. માત્ર બેત્રણ ક્ષણ માટે આ અનુભવ હતો.

એ ચેતનાનું પ્રત્યક્ષરૂપ હતું એ તો આજે સમજાય છે. એ વખતે તો માત્ર દૃશ્ય જ હતું, પણ બે ક્ષણની એ ઘટનાએ- અનુભવે-કશીક અલૌકિક સંભાવના પ્રત્યેની શ્રદ્ધાનાં બીજ વાવ્યાં.

મારા મૌનના પ્રથમ દિવસે એક ભયજનક અનુભવ થયો હતો. મૌન ઓરડાનું બારણું બંધ થયું કે તરત જ મને પેશાબ કરવા જવાનું થયું. એ માટે સંડાસમાં ગયો ત્યાં પેશાબ અટકે જ નહિ એવી સ્થિતિ થઈ ! હું ગભરાઈ ગયો. મારું પેદું જાણે ઊંડું ઊતરી ગયેલું હતું. પેશાબ અટકશે નહિ તો મરી જવાશે એવા વિચારથી વધુ ઢીલો પડી ગયો. અને આમાંથી છુટાય તો આ રૂમમાંથી બહાર નીકળવાનો નિશ્ચય કર્યો.

પેશાબ બંધ થતાં જ શરીર અને મન એકદમ હળવાં થયાં હોય એવો લાક્ષણિક અનુભવ થયો. અને ઘંટડી મારવાનો નિશ્ચય મોકૂફ રાખી - થોડાક કલાક રોકાઈ જવા વિચાર્યું.

પછી પાટલા ઉપર બેસીને મોટાના ફોટાની બાજુમાં મારી પાસે ગજવામાં રાખેલા શ્રીઅરવિંદ-શ્રીમાતાજીના ફોટા મૂકી, આંખો બંધ કરી બેઠો. થોડીક વાર પછી આંખો ખોલતાં મોટાના ફોટાને બદલે ભગવાન રમણ મહર્ષિનો ફોટો મેં જોયો. મારા આશ્ચર્યનો પાર ના રહ્યો ! અહીં મહર્ષિનો ફોટો કોણ મૂકી ગયું ?

હું મહર્ષિના ફોટા સામું તાકીને જોઈ રહ્યો. મારી આ ભ્રમણા તો નથીને ! એની પાકી ખાતરી થવા દીધી. ત્યાં જ

મહર્ષિની દાઢી વધતી હોય એમ જણાયું અને એ દાઢી એમની છાતીના મધ્યભાગ સુધી વધેલી જણાઈ.

હું પાટલા પરથી ઊભો થયો અને હીંચકા ઉપર બેઠો. ત્યાંથી ફોટા સામું જોયું. ત્યાં મોટાનો જ ફોટો હતો ! ત્યાંથી ઊઠીને ફોટા પાસે ગયો. તો ફોટો મોટાનો જ હતો એની ખાતરી થઈ.

આ ઘટનાઓએ મારા મનને તરંગોમાં ડુબાડ્યું. એમ થયું કે અહીં આ ઓરડામાં શું થાય છે ? ફોટો બદલાયાની બીક લાગી ન હતી. છતાં પણ અચરજ પમાડે એવી ઘટનાઓથી મૂંઝવણ તો થતી હતી.

એ પછી ભોજન આવતાં સુધી ઓરડામાં આંટા મારતો હતો. ગાયત્રીનો મંત્ર બોલતો હતો. ‘આશ્રમ ભજનાવલિ’માંથી મારાં પ્રિય ભજનો ગાતો હતો. ‘પ્રેમલ જ્યોતિ તારો દાખવી.’ ગાતો હતો.

સવારના છ થી દસ સુધીનો સમય પસાર થતાં તો જાણે દિવસ આખો પૂરો થયો એવું અનુભવાયું. આટલા કલાકોની ગતિ આટલી ધીમી અનુભવાઈ તો પછી ત્રણ દિવસ કેવી રીતે પસાર થશે ? એવા વિચારો આવતા હતા. વળી, એમ પણ થતું હતું કે આમાં ક્યાં ભરાયો ? મને અહીં આવવાનું કેમ સૂઝ્યું ? બહાર રહીને ભગવાનનું નામ ના લેવાત ? બીજી બાજુ એમ પણ થાય કે ત્રણ દિવસ માટે જ આવ્યો છું તો ગમે તેમ પસાર કરી દેવાશે. પહેલા જ દિવસે નીકળીએ તો આપણી આબરૂ શી ? અમસ્તી લોકો હાંસી કરશે. જેને ખબર નથી એ તો કશું જ વિચારવાના નથી, પણ આશ્રમના લોકો શું વિચારશે ? મોટાએ તો મારા માટે એમ કહેલું કે ‘પ્રોફેસર આવવાના છે ! વિદ્વાન છે !’ વગેરે.

આવા મંથનમાં સમય પસાર થયો. ભોજન આવ્યું એટલે મોટાનો ફોટો તથા શ્રીઅરવિંદ - શ્રીમાતાજીનો ફોટો દેખાય એ રીતે મારી બેઠક ગોઠવી. પ્રાર્થના કરીને જમવાનું શરૂ કર્યું. જમતાં જમતાં નજર ફોટા તરફ ગઈ તો બીજું આશ્ચર્ય ! મોટાના ફોટાને સ્થાને અંબાજી માતાનો ફોટો હતો. સિંહવાહિની અંબાજી માતાનો પ્રચલિત ફોટો હતો. મને થયું કે અહીં તો આવી ભ્રમણાઓ થાય છે ! હું થોડુંક જમું અને વારંવાર ફોટા સામે જોઉં તો એક વખત મોટાનો ફોટો દેખાય અને બીજી વખત અંબાજી માતાનો ફોટો દેખાય.

એટલે વળી પાછું નક્કી કર્યું કે ભોજન પતાવીને ઓરડામાંથી નીકળી જવું. ચિકી પણ લખી દીધી. થાળીની સાથે મૂકવા જઈ છું ત્યાં જ વિચાર બદલાયો. બપોરની ચા સુધી રોકાઈ જઈએ. એમ વિચારીને ચિકી ફાડી નાખી.

પહેલા દિવસની આવી અનુભૂતિઓનું તાત્પર્ય મને વર્ષો પછી સમજાયેલું કે ઓરડામાં પ્રવેશતાં જે રીતે મૂત્રપ્રવાહ વહેલો એ હવે પછી થનારી અનુભૂતિઓને ટકાવવા માટેની ભૂમિકા તૈયાર થાય એ માટે શુદ્ધિની પ્રક્રિયા હતી. ભગવાન રમણ મહર્ષિનો જ્ઞાનમાર્ગ - 'હું કોણ છું?' એ પ્રશ્નના ઉત્તરને શોધવાની એમની વાત મને ગમી હતી. એ સંસ્કારબીજ મોટાના ફોટામાં પ્રત્યક્ષ થયેલું અને અંબાજી માતાજી - અંબેમા એ શુદ્ધ ચેતનાનો મૂર્તભાવ છે. હું મેટ્રિકમાં પાસ થયો પછી પાંચ વર્ષ લગી અનેકવાર અંબાજીનાં દર્શને ગયેલો અને 'જયઅંબે'ના જપ કરતી વખતે મારા શરીરમાં આહ્લાદક કંપ અનુભવાતો હતો.

આ બધું જ 'મોટા'માં સમાયેલું છે એવી શ્રદ્ધાની પ્રતીતિ માટે આવા અનુભવો હતા એ મને પછીથી સમજાયું હતું. બીજે

દિવસે ‘જીવન દર્શન’ પુસ્તક વાંચી મોટા પ્રત્યે ભાવ જાગ્યો. આથી, એમના વિશે કરેલા વિચારોને લીધે પશ્ચાત્તાપથી ખૂબ રડ્યો અને ક્ષમા માગી. એ રીતે હૃદયશુદ્ધિ થયા બાદ રાત્રે મારા બંને કાનમાં સામસામે આરપાર પવનના સુસવાટા સંભળાયા અને મારા કાબૂ બહાર - મારો વિરોધ છતાં - ‘હરિ:ૐ’નું ગુંજન અને એ પછી ઉચ્ચારરૂપે ‘હરિ:ૐ’ બોલાવા લાગ્યું.

મને પછી સમજાયું કે પશ્ચાત્તાપથી હૃદય ધોવાયું ના હોત તો આવું મંત્રદાન ટક્યું જ ના હોત, પરંતુ આ બધું જ મોટામાં પ્રગટેલ ચેતનસત્તાના પ્રતાપે હતું એવું એ વખતે મારી બુદ્ધિ સ્વીકારતી ન હતી.

આજે સમજાય છે કે શ્રદ્ધા, બુદ્ધિની સમજણને આધારે નથી, પરંતુ અનુભવના આધારે શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ થાય છે અને વિકસે છે.

મૂત્રરેચથી થયેલી દેહશુદ્ધિ અને પશ્ચાત્તાપનાં આંસુથી થયેલી હૃદયશુદ્ધિએ - સૌ પ્રથમ આકાશમાંથી વહી આવતા શુદ્ધ વાયુના બળથી મારી શ્રુતિને શુદ્ધ કરી. વાયુનો સુસવાટો એ નિ:શબ્દ હતો અને કાનમાં અને માથામાં ફરતા વાયુનો ‘સૂં સૂં સૂં’ ‘સૂં સૂં સૂં’ ધ્વનિ ‘હરિ: ૐ’નો અશબ્દ લય હતો અને પછી વૈખરીમાં પ્રગટેલો એ વ્યક્ત શબ્દ છે એમ સમજાયું. આ બધું શ્રીસદ્ગુરુશક્તિના જ પ્રતાપે શક્ય છે એમ દઢ થયું છે.

એ પછી ૧૯૬૮ સુધીનો ગાળો ખૂબ મથામણ અને મૂંઝવણમાં પસાર થયો. ધ્યાન થઈ શકે નહિ, ક્યા મંત્રનો જપ કરવો એ સૂઝે નહિ. આત્મા શું છે ? ક્યાં છે ? એનો અનુભવ કેવી રીતે પમાય ? ક્યો માર્ગ પસંદ કરાય ? માત્ર, શ્રીઅરવિંદ - શ્રીમાતાજી, રામકૃષ્ણ પરમહંસ, રમણ મહર્ષિ - વગેરે

અનુભવીઓનાં લખાણોમાં રસ પડે. એ વાંચવાનું રાખવાથી સારું લાગે, પણ એ લખાણોમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે આચરણ થાય નહિ.

બહારનાં પરિબળો, પ્રસંગો, પરિસ્થિતિ, ઉપાધિઓ, મુશ્કેલીઓ જ અંતરાયરૂપ છે એમ લાગ્યા કરે. એ સાથે મારા વિચારોની વિકૃતિઓ, વૃત્તિઓનાં તોફાનો, બુદ્ધિનાં તરંગો કલ્પનાઓ અને વિદ્વાન હોવાનો ડોળ અને અહંકાર - આ બધું અંતરાયરૂપ છે એમ એ સમય દરમિયાન સ્વીકારાતું ન હતું.

ધ્યાનક્રિયામાં રહેનારાઓ જુદાં જુદાં રંગો તથા દૃશ્યોની વાતો કરે તો એવી કલ્પનાથી રંગો જોવાની ભ્રમણા થાય. પોંડિચેરીના આશ્રમમાં પંદર દિવસ લગી રહ્યો - એ નિવાસ દરમિયાન મન શાંત બનતું હતું, પણ ત્યાં રહેનારાઓના વહેવારો જોતાં મન અશાંત થઈ જતું.

ભગવાનનો માર્ગ એટલે કેવો માર્ગ ? આપણે એને પામવા માટે અંતર્મુખ થવું એટલે શું કરવું ? એ પ્રશ્નો અસ્પષ્ટતા વધારતા હતા. આથી, મૂંઝવણ રહ્યા કરતી હતી.

આ માટે ગુરુની આવશ્યકતા હતી. ગુરુ તરીકે કોઈને પણ ના સ્વીકારવા એવો મારો મિથ્યા અહંકાર હતો. ઊડિ ઊડિ એવી કીર્તિલાલસા હતી કે કોઈ આશ્રમના નિવાસી બની આપણે પણ 'પૂજ્ય' બની જવું ! આ કેટલી અવળી અને વજ્ર જેવી દીવાલ હતી એનું એ સમયે ભાન ન હતું.

એ જ અરસામાં મોટાથી વિખૂટો પડેલો હું ૧૯૬૭ના નવેમ્બરની ચોવીસમી તારીખે મોટા, મારા ઘરે પધાર્યા ત્યારથી એમની સાથે જોડાયો એમ અનુભવાયું અને ત્યારથી મારા જીવનવહેણમાં ફેરફાર થવા લાગ્યો. ઊડિ ઊડિથી એમ થતું હતું કે આવા સરળ, પારદર્શક પુરુષને ગુરુ તરીકે સ્વીકારીને એ કહે

તેમ કરવું, પણ એવા આજ્ઞાપાલનની તત્પરતા ન હતી અને હિંમત પણ ન હતી. એ દિવસની મુલાકાતની વિગત ‘મળાયું, પણ ભળાયું નહિ’ પુસ્તકમાં મેં લખી છે.

આ દિવસથી મોટા, મારા સખા - સદ્ગુરુ બની રહ્યા. એમના ‘પદ’રૂપે એ સદ્ગુરુ ખરા, પણ મારા ભાવરૂપે તો એ સખા બન્યા.

૩. ‘આજ કે કાલ’

૧૯૬૮ના સપ્ટેમ્બરની આઠમી તારીખે મોટાની સિત્તેરમી જન્મજયંતી અમદાવાદના ટાઉન હોલમાં ઊજવાઈ હતી. એ નિમિત્તે એક સ્મૃતિગ્રંથની યોજના કરી હતી. એનું સંપાદન મારે ભાગે આવેલું. એ સ્મૃતિગ્રંથ અસાધારણ અને અજોડ બનેલો. એ તૈયાર કરવા નિમિત્તે મોટાનાં તમામ પુસ્તકોનું વાંચન કર્યું હતું અને એમાંથી એમનાં જીવન તથા કાર્યનું સંકલન - સંપાદન કર્યું હતું.

નિશ્ચિત સમયમાં આ કામ આટોપવાનું હોવાથી ક્યારેક તો દિવસ-રાત કામ ચાલતું. મોટાના ગ્રંથો વાંચતાં વાંચતાં પુસ્તકના શબ્દો મને સંભળાતા હોય એમ અનુભવતો હતો. આંખ અને કાન - એકસાથે બંને જ્ઞાનેન્દ્રિયો-મોટાના સૂક્ષ્મ અક્ષર અને શબ્દરૂપને પામતી હતી. આ એક લાક્ષણિક અનુભવ હતો. એનું રહસ્ય પાછળથી સમજાયેલું.

એ દિવસોમાં ઉત્સાહ, ઉમંગ, ખંત, ઉલ્લાસ વગેરેનો અનુભવ અલૌકિક હતો. આ કામમાં ઈંદ્રવદન શેરદલાલ સાથે રહીને કામ કરવાનું હતું. અમારા પરસ્પરના સ્વભાવ અને કામ

કરવાની પદ્ધતિ અસમાન હતી. છતાં અમારી કલ્પના બહાર સુમેળ અને સમન્વયથી કામ થયે જતું હતું. આ બધું ‘પ્રભુકૃપાથી અપનાવાયું હતું અને કોક ગૂઢ શક્તિના આકર્ષણના બળે આ કાર્યમાં આરૂઢ અને સંલગ્ન થવાનું બન્યું હતું !’ - એવી હકીકત તો મોટાએ જાતે લખી ત્યારે સમજાયું.

જ્યારે સ્મૃતિગ્રંથનું વિમોચન થયું ત્યારે મારાથી થયેલું પ્રવચન ‘હું’ પોતે સાંભળતો હતો. ‘છૂટા પડાયાનો’ અનુભવ આત્માનો હતો. તે દ્રષ્ટા હતો એ જ ‘હું’- સ્વરૂપે આત્મા - આવી અપૂર્વ અનુભવઝલક પણ વીસરાઈ ગયેલી. આવા અનુભવની નિરંતર સ્થિતિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય એવું શોધવાની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ પણ ના સળવળી. માત્ર, જુદી જુદી આધ્યાત્મિક બાબતો તથા કેટલાક શબ્દો સમજીને, એ પ્રકારનું સાહિત્ય વાંચવાની રુચિમાં આનંદ માણતો હતો.

મોટાના સ્મૃતિગ્રંથનું કામ કરતાં મારા સ્વભાવના દોષોની ઝાંખી થતી હતી, પણ બીજાના દોષો વિશેષ દેખાતા હતા. ક્યારેક ક્યારેક બીજાના દોષો વિશે વાતો પણ કરાતી. બીજામાં જે દોષો દેખાય છે એનું મૂળ આપણામાં છે એવું મોટાના અનેક પત્રોમાં વાંચેલું હોવા છતાં એ પ્રતીતિકર બનીને સમજમાં ઠસી ગયું ન હતું. એમ જ થાય કે આપણી સાથે અવળી રીતે વર્તનારની વૃત્તિ-વિચારનું મૂળ આપણામાં હોય જ કેવી રીતે ? આથી, આપણે આપણી સાથે થતો આડો-ખોટો વર્તાવ સહી કેમ લેવો ? વળી, સામનો કરવાની શક્તિ પણ ન હતી. આથી, આવી કાયરતાને ઢાંકવા શાંતિ રાખવાનો ડોળ કરીને સહી લેવાતું.

ફૂલેશ, કંકાસ કે ઝઘડાનો કાયર હોવાથી મોટા ભાગે તો એવું ના થાય એવા પ્રયત્નમાં રહેતો અને જો થાય તો ચૂપ થઈને

સહી લેતો. આવું સહી લેવામાં આત્મજ્ઞાન અંગેની બિલકુલ સમજ ન હતી. જે પરિસ્થિતિ કે સંજોગોમાં મારે વિશેષ પ્રમાણમાં સંકળાવાનું ના હોય ત્યાં મારી સમજ સ્પષ્ટ કરીને હિંમતભર્યો નિર્ણય લેતો હતો. ખાસ તો ઘરમાં કે કુટુંબમાં ટંટો, ક્લેશ કે અશાંતિ પેદા ના થાય એવા મારા પક્ષેથી સતત પ્રયત્નો છતાં કશું જ અટકતું નહિ.

આથી, મારામાં એક વલણ દઢ બની ગયું કે મારી વાત અને કહેવાનો આશય કોઈ સમજતું નથી.

આવી બધી વાતો મોટા પાસે કરીને આમાંથી કયો માર્ગ લેવો, કેવા પ્રકારની જીવનરીત અપનાવવી જેથી શાંતિનો અનુભવ રહ્યા કરે અને સુખમય દિવસો વહે એ શોધતો હતો. આ માટે ‘પ્રભુમાર્ગે વળવું’ એમ તો વર્ષોથી મનમાં રહ્યા કરતું હતું, પરંતુ ‘પ્રભુમાર્ગ’ એટલે કયો માર્ગ ? એ સમજાતું ન હતું. અનેક નામના જપ કરવા છતાંય સમાધાન થતું ન હતું. આથી, જીવનમાં ક્યારે શાતા વળશે એવો વલોપાત હંમેશાં રહ્યા કરતો હતો.

મોટાના ગદ્યસાહિત્યના વાંચનથી આછી રેખા સ્પષ્ટ થતી જણાતી હતી. સ્મૃતિગ્રંથ નિમિત્તે એમાંથી એક વિસ્તૃત અભ્યાસ-લેખ તૈયાર કર્યો. એની નાનકડી પુસ્તિકા ‘જીવનદ્રષ્ટાનો અનુભવયોગ’ એ મથાળે પ્રગટ કરવા વિચાર્યું. મોટાએ એની પ્રસ્તાવના લખી. એ મારા માટે આશીર્વાદ હતા, પણ આશીર્વાદનું માર્મિક અર્થઘટન મારામાં સ્પષ્ટ ન હતું. આજે સમજાય છે કે અનુભવી પુરુષ - સત્પુરુષના અંતરમાંથી જે ભાવના વ્યક્ત થાય એ આશીર્વાદ છે. એવા આશીર્વાદ અવશ્ય ફળે ! આવી શ્રદ્ધા તો હતી પણ એમાં મોટાના શબ્દોએ બળ પૂર્યું.

મોટાએ લખ્યું કે,

‘પ્રકાશિત કે પ્રગટ થયેલા સાહિત્યના હાર્દ અને મર્મ સમજવાં એટલું જ પૂરતું નથી હોતું, તે ઉપરાંત જ્યારે જે કોઈ એવા સાહિત્યના આત્માને - એવા સાહિત્ય જેનાથી પ્રગટ થાય છે તેના અનુભવના સારને જે પામી શકે, તેવા જ માત્ર અધિકારી આવા આધ્યાત્મિક સાહિત્યની સમગ્રતાને લેખમાં ઉતારી શકે.

આ ઉપરથી શ્રીપ્રભુકૃપાથી બેધડકપણે હું કહી શકું છું કે ભાઈ શ્રી રમેશભાઈ જીવનવિકાસના પંથના શ્રેયાર્થી ભૂમિકાવાળા છે, અને શ્રીપ્રભુકૃપાથી તે પાવનકારી પંથ પરત્વે પ્રયાણ કરી જ શકશે; ભલે તે પછી આજ કે કાલ.

મારા માટે તેમણે જે તપ કર્યું છે તે તો તેમની ભૂમિકાને પકવવા અને જીવતી થવા કાજેની ખેતી છે, અને તેમ હોવાથી તેમનો આભાર કેમ માનું? તા. ૨૪-૮-૧૯૬૮

આમાં મોટાએ મારામાં શ્રેયાર્થીની ભૂમિકા પ્રમાણી અને જે કામ તેઓશ્રીની ચેતનાશક્તિથી થયું એને તેઓશ્રીએ ‘તપ’ તરીકે ઓળખાવ્યું. શ્રેયાર્થીની ભૂમિકાને પકવવા અને જીવતી થવાની ખેતી થયાની વાત કરી. આથી, થયેલી ખેતી ઉપર કૃપાવર્ષા થાય તો જીવનમાં અંકુર ફૂટે એવી શ્રદ્ધા જન્મી.

મોટાએ શ્રેયાર્થીનાં જે લક્ષણો વર્ણવ્યાં છે-ધગધગતી જ્વાળામુખી જેવી જિજ્ઞાસા-મતલબ કે આત્માનો જ અનુભવ કેમ થાય એવો ધક્કો મારનારી જિજ્ઞાસા, અદમ્ય પુરુષાર્થ માટેની તમન્ના, લીધેલાં સાધનને પાકું કરવા માટેનો ખંતભર્યો સતત અભ્યાસ, ગુરુની નિરંતર સન્મુખતા-વગેરેનો મારામાં અભાવ હોવાથી એ ભૂમિકાને પકવવા માટે કેવળ ‘કૃપા’ ઉપર મારું ધ્યાન રહેતું હતું.

૧૯૬૮થી એક અથવા બીજાં નિમિત્તે મોટા સાથે રહેવાનું તથા મને આંતરિક રીતે મૂંઝવતા પ્રશ્નો પૂછી સમાધાન મેળવવાનું થતું. વહેવાર વર્તનમાં ઊભી થતી ગૂંચો પણ હું જણાવું. મોટા, ઘણી વાર મારા પૂછ્યા સિવાય જે કંઈ વાતો કરે એમાંથી મને ઉકેલ મળતો. એમાં ‘ગુરુ એટલે શરીર નહિ. એ તો ભાવના છે. એ ભાવ છે.’ તમારે જો તમારા સ્વભાવને ત્યજવો હોય, મનને એકાગ્ર કરવું હોય અને એ માટે મથીને પુરુષાર્થ આદરવો હોય તો ગુરુની સહાય છે. વળી, ગુરુ વિના પ્રભુના પંથે એક ડગલું પણ ભરાય નહિ. એ સાથે ને સાથે જ હોય છે.’ આવી વાત મને સમજાય નહિ. મોટા શરીરરૂપે છે તે ‘ગુરુ’ નથી- એ બાબત એ વખતે મારી સમજમાં ઊતરતી નહિ. મેં મારી આ મૂંઝવણ જણાવી ત્યારે એમણે એમ કહ્યું :-

‘બધું સમય પાકશે એટલે સમજાશે’,

‘સમય ક્યારે પાકશે ?’

મોટા કહે, ‘એ ના પૂછવું’.

મારી બીજી મૂંઝવણ આ હતી કે ‘મોટા, આપની સાધનાની વિગત વાંચીને હું ધૂજી ઊઠેલો અને ગભરાઈ ગયેલો. મારાથી તો આવું ક્યારેય ના બને ! તો પછી શું અંધારામાં જીવન પૂરું થશે ?’

મોટાએ કહેલું, ‘કરોડપતિ શેઠના દીકરાએ કરોડપતિ થવા માટે એના બાપ જેટલી મહેનત ના કરવાની હોય. એમની સેવા કરીને એનો પ્રેમ પામીને એની આજ્ઞા પ્રમાણે મસ્તીથી વર્તવાથી એ વારસો મળવા માંડે ! તમે ‘મોટા’માં હળી, મળી, ભળી અને ગળી જાઓ. તો બીજું કશું કરવાની જરૂર નથી !’

મોટાની આ વાત ઉપર શ્રદ્ધા રાખીને આમ તો મારા પ્રમાદને પણ પોષતો હતો. ‘કૃપા’ અને ‘શ્રદ્ધા’ એ શું છે ? મારા ઉપર પ્રભુની કૃપા થાય એવી શ્રદ્ધા ક્યાં સુધી સેવ્યા કરું ? એવો મૂર્ખતાભર્યો પ્રશ્ન એ વખતે રહ્યા કરતો હતો.

સમય ક્યારે પાકશે ? એવો પ્રશ્ન ના કરાય એમ મોટાએ કહેલું. આમ તો તેઓશ્રીએ આજ કે કાલ એમ નિશ્ચિત રીતે ‘બેઘડકપણે’ કહેલું. આથી, ખાતરી તો હતી જ કે તેઓશ્રીનું વચન જરૂર ફળશે, પરંતુ એ વચન ફળાવવા મારે શું કરવું ? આજ એટલે કે આ જન્મે અને કાલ એટલે પછીના જન્મે - તો આમ રાહ ક્યાં સુધી જોવાની ? આ જન્મમાં જ પ્રમાદ ખંખેરાય અને ‘પ્રભુના પાવનકારી પંથે’ પ્રયાણ કરાય એવી ભાવના તો રહ્યા જ કરતી હતી.

એ ગાળામાં મોટા, જે તે વ્યક્તિઓને અમુક પ્રકારની પ્રાર્થના કરવાનું સૂચવે અને પ્રાર્થના લખી પણ આપે. મને એ વખતે થતું કે મારા માટે મોટા પ્રાર્થના લખી આપે તો સારું !

એ ગાળામાં ૧૨મી નવેમ્બર, ૧૯૬૮ના દિવસે મેં મોટાનો ફોટો એમના હસ્તાક્ષરમાં સંદેશો લખી આપવા તેઓશ્રીને આપ્યો. મોટાએ મને કહ્યું કે ‘હું તારા માટે ભગવાનને પ્રાર્થના કરું છું-’ હું આગળ પૂછ્યું એ પહેલાં તો તેઓશ્રીએ ફોટાની નીચે આ પ્રમાણે લખ્યું :

‘જે કાજે ઊતર્યા નીચે તે હેતુને ફળાવવા,
પ્રભુ જગાડતો રે’જે હૈયે તને ઉગાડવા.’

તા. ૧૨-૧૧-૧૯૬૮

-મોટા

મોટાએ ફોટો કપાળ ઉપર અડાડીને મને પાછો આપ્યો. મેં આ લખાણ વાંચ્યું એટલે હસીને બોલ્યા, ‘બરાબરને !’

તરત જ મને સમજાયું કે જીવનનો હેતુ ફળે એ માટે મને પ્રભુ જાગૃત કરે અને મારા હૈયામાં એવો ભાવ ઉગાડવા પ્રભુ જગાડ્યા કરે એવી મોટાએ મારા માટે પ્રાર્થના હતી.

૪. પ્રભુ જગાડતો રે'જે !

મોટાએ જે પ્રાર્થના કરી તે લખી આપી. આથી, મારા અંતરમાં શ્રદ્ધા બેઠી કે હવે કંઈક અનુભવાશે. કશુંક મારાથી થઈ શકશે. આવી સમજ શ્રદ્ધાયુક્ત હોવા છતાં ઊંડી ઊતરી ગયેલી દૃઢ સમજ ન હતી. એ ઉપલક હતી.

મેં આ પ્રાર્થનામાં 'તને' ની જગાએ 'મને' એમ ફેરફાર કર્યો. અને એ પ્રમાણે હું બોલ્યા કરતો. જેમ જેમ પ્રાર્થનાના શબ્દો બોલાયે જતા હતા, દિવસો વીતતા હતા, તેમ તેમ એમાંથી નવા અર્થો અને અંતરમાં જાગૃતિ એટલે શું એ સમજવા માંડ્યું હતું.

મોટાએ કહેલું કે આપણો જન્મ શા માટે થયો છે એ સૌથી પહેલાં સમજવું જોઈએ. આપણું મૂળ સ્વરૂપ આત્મા છે એ અનેક જન્મોના અનેક પ્રકારના સંસ્કારોને ભોગવવા જીવાત્મારૂપે નીચે - એટલે કે અહીં પૃથ્વી ઉપર આવ્યો છે, પણ એવા સંસ્કારોનાં પરિણામો ભોગવતી વખતે એ ભોગવવાના હેતુનું જ્ઞાન જાગૃત થાય એ ખરી જાગૃતિ છે. એનો મતલબ એ થયો કે સંસ્કારોના વેગમાં વહી જવાય એ નિમ્ન ગતિ છે અને એનો હેતુ સમજીને એવા પ્રવાહથી અલગ રહેવાનો પુરુષાર્થ થાય એ ઊર્ધ્વગતિ છે. પહેલી ગતિ એ જીવદશા ગણાય અને બીજી સ્થિતિ એ આત્મા તરફની ગતિ માટે જાગૃતિ ગણાય. જન્મનો હેતુ સમજાય અને

(અનુષ્ટુપ)

‘જે કાજે ઊતર્યા નીચે, તે હેતુને ફળાવવા
પ્રભુ, જગાડતો રે’જે હૈયે તને ઉગાડવા.’

-શ્રીમોટા

એવા હેતુની સભાનતા સાથે જીવવા મથાય તો જીવનનો હેતુ ફળે માટે આવો હેતુ જાગે અને ફળે એ માટે જે આંતરિક સભાનતા રહે એ જાગૃતિ છે.

મારા તરફથી થતી પ્રાર્થના પાછળ હૃદયનો ઊંડો ભાવ ન હતો. એ પ્રાર્થના લૂખી હતી. ઘરેડ પ્રમાણે હતી, કેમ કે મારાથી ઊર્ધ્વસ્થિતિમાં વળી શકાતું ન હતું, પરંતુ મોટાએ મારા માટે કરેલી પ્રાર્થનાનું બળ તો અનોખું હોય ! એ જરૂર ફળશે એવી ખાતરી રહ્યા કરતી હતી.

૧૯૬૮ના ઓગસ્ટથી છ મહિના લગી તો ભારે મુઝારો અનુભવાતો હતો. ‘હરિ:ૐ’નો જપ કરતો હતો. ઉપરવાળી પ્રાર્થના કરતો હતો. બીજી પણ પ્રાર્થના કરતો હતો. છતાં મારા અંતરની વેદનાનો પાર ન હતો. બહારની પરિસ્થિતિ, સંજોગો, બનાવો વગેરેથી પરેશાની રહેતી હતી. નીકટના સંબંધીઓ પણ ઊલટું સમજીને ભારે ગેરસમજ કરતા હતા. આથી પણ વેદના થતી હતી. આવી અશાંતિનો ક્યારે અંત આવશે ?

આ બધું હોવા છતાં મોટાના સ્મરણથી એમના વિશેની વાતો કરવાથી ઉલ્લાસ અને ઉમંગ વરતાતો હતો.

મારાથી જીવનના હેતુની સ્પષ્ટતાની ધાર થતી ન હતી તો એના પ્રત્યે જાગૃત અને સભાન રહેવાની વાત જ ક્યાં રહી ? - આવી શંકા થયા કરતી હતી. મારાથી હૈયામાં ક્ષણ પણ સ્થિર રહેવાતું ન હતું. બુદ્ધિમાં ઘણી અસ્પષ્ટતાઓ હતી. મનની સ્થિતિ વિશે તો કશો જ વિચાર નહિ. આળસ તો અપાર હતી. માત્ર, ‘બડી બડી’ વાતોનો શોખ વધતો હતો.

એકાએક મને એમ સૂઝ્યું કે આપણને જે કંઈ થાય, જે કંઈ અનુભવાય એ બધું મોટાને સન્મુખ રાખીને કહેવાની ટેવ પાડીએ.

૧, જાન્યુઆરી, ૧૯૬૯ના દિવસે મેં મારી નવી ડાયરીમાં મોટાના હસ્તાક્ષર માગ્યા. તેઓશ્રીએ લખ્યું :-

‘અણધાર્યું’ હૃદ ઊગે,
તે તો ભેટ પ્રભુતણી’

- મોટા

એ પછી રોજ રાત્રે ડાયરીનાં પાનાં ઉપર નિવેદન - Report લખ્યા કરતો. એમાં ઘટનાની માત્ર નોંધ કરું. એનાથી મારા મનહૃદયમાં જે પ્રકારના તરંગો જન્મ્યા હોય, જે પ્રકારની વૃત્તિ થતી હોય એ બધું જણાવું. એમાં મોટા ભાગની હલકી વૃત્તિઓ જ હોય. આથી, અપરાધભાવ વધારે રહ્યા કરે, પરંતુ મોટાનાં પુસ્તકો વાંચવાના રસને લીધે ઘણું માર્ગદર્શન મળ્યા કરે. સમાધાન થાય, પણ એ બધું માત્ર બૌદ્ધિક જ રહેતું. હૃદયમાં તો વેદના - બળાપો રહેતાં. એમાં કશો જ ફેર પડે નહિ.

મોટા સાથે આ અંગે વાત કરતાં કહેલું કે કશો કલ્યાણકારી સંકલ્પ થતો નથી અને જો સંકલ્પ થાય તો એ ટકતો નથી. હલકી વૃત્તિમાં રસ રહ્યા કરે છે. મૌનમાં બેસવાનો વિચાર થાય છે, પણ મક્કમતા નથી. અંદર જવામાં શંકા તથા ભય પણ લાગે છે. બીજી બાજુ એમ થાય છે કે આપણે આ જન્મમાં અપરાધો કેટલા કરીએ છીએ ! તો એની સજા ભોગવવા પણ ચાલો મૌનએકાંત ઓરડામાં જઈએ.

આવી વાત થતાં મોટાએ કહ્યું કે ‘મૌનમાં તો જવાનું અને એ પહેલાં નક્કી કરવાનું કે ગમે તેમ થાય પણ નિશ્ચિત મુદત પહેલાં બહાર નીકળવું નથી.’ કોલેજનું વેકેશન શરૂ થાય કે તરત જ ૧૪ દિવસ માટે મૌનમાં બેસવાનું નક્કી કર્યું અને તા. ૧૬મી માર્ચ, ૧૯૬૯ થી તા. ૩૦ મી માર્ચ, ૧૯૬૯ સુધી નડિયાદ આશ્રમના પાછળના ઘુંમટવાળા ઓરડામાં રહ્યો.

એ ચૌદ દિવસ - આમ તો ૧૩ દિવસ, કેમ કે ચૌદમે દિવસે તા. ૩૦ મી માર્ચ, ૧૯૬૯ રવિવારે ચિખોદરા (જિ. આણંદ)માં પૂજ્ય શ્રીમોટાના સાક્ષાત્કાર દિનની ઉજવણી હતી. એમાં જવાનું હતું.

મૌનના આ તેર દિવસ, મારા જીવનને અત્યંત મહત્વનો વળાંક આપવામાં ઘણા જ પ્રેરક તથા ગોદાટી કરનારા હતા. જીવનમાં પહેલી જ વાર મારા અંતઃકરણમાં શું શું ભરેલું પડ્યું છે એનું તાદૃશ્ય ભાન થયું અને વિચારો, વૃત્તિઓ, વલણો વગેરેનો ધોધ વહેવા લાગ્યો. મારી અકળામણનો પાર ન હતો. એ સાથે સાથે બે મહિનાથી નિવેદનના અભ્યાસને લીધે બધું મોટાને પ્રાર્થનાભાવે કઠ્ઠા કરતો હતો. કવિતાના-સાહિત્યના સંસ્કારનો આશ્રય લઈને રોજે રોજ પ્રાર્થનાઓ તથા ભજનો, નિવેદનો, કીર્તનો લખાતાં હતાં. રોજ રાત્રે એ બધું મોટા પાસે મોકલતો. બીજે દિવસે વહેલી સવારે મોટા, બધું વાંચીને પાછું મોકલે. મારી એ બધી પ્રાર્થનાઓમાં આંતરિક હીનતા, અપવિત્ર, કુટિલ વૃત્તિ વલણોનું સચ્ચાઈભર્યું નિવેદન હતું અને એ સાથે એમાંથી બહાર નીકળવાની પ્રાર્થના હતી.

બુદ્ધિમાં કેટલી બધી ઊંધી સમજણો દઢ બનેલી એનું પહેલી જ વાર દર્શન થયું. બુદ્ધિની છેતરપિંડી કરવાની રીત પણ ખુલ્લી થઈ. આવું તો ઘણું બધું થયા કરતું. આ બધું ભજન - પ્રાર્થનાઓ રૂપે લખાતું જતું હતું. મોટાની ઘણી વાતોનાં મર્મ અને હાર્દ મૌનમાં સમજાતાં હતાં અને બુદ્ધિમાં જાણે અવનવો પ્રકાશ થતો હોય એવો ચમકારો થયા કરતો હતો.

ક્યારેક ઉત્સાહ-આનંદ, તો ક્યારેક પાર વિનાનો કંટાળો, ઓથાર, વિષાદ આવતા હતા. ઘણી વાર એમ પણ થતું કે અહીં

અંદર બેઠા વિના બહાર રહીને જ મૌન પાળીએ. વળી, ઘણી વાર નકારાત્મક વિચારો બહાર નીકળવા ધક્કેલે, પણ એ વિચારો તરત જ ઊડી જાય ! આશ્ચર્ય !

તા. ૩૦મી માર્ચ, ૧૯૬૯ના ઉત્સવમાં જવા માટે મૌનમાંથી બહાર આવ્યો ત્યારે જાણે હું અંદર ગયો જ ન હતો ! એ બધું સ્વપ્નવત્ બનેલું હોય એમ લાગતું હતું. વળી, મારી નજર સામેથી દિશા ખસી ગઈ એવું લાગ્યું અને અનંત વિસ્તારનો અનુભવ થયો. મારું શરીર હવામાં તરતું હોય એટલું હળવું લાગેલું અને હમણાં પગ ઉપાડતાં ઊડી જવાશે એમ થતું. અપાર અને અલૌકિક આનંદ હતો.

ઉત્સવમાં મોટાનાં દર્શન કર્યાં, એમણે સામેથી મને બે હાથ જોડી-હાથ ઊંચા કરી પ્રણામ કર્યાં, એ પછી ઉત્સવ દરમિયાન મારામાં એટલી બધી નમ્રતા અનુભવાતી હતી કે બધાંનાં ચરણમાં હું ઢળી પડું. ‘હું’ જાણે ‘કશું જ નથી’ એમ લાગ્યા કરતું હતું. નાનો હતો ત્યારે એક કૂતરાને મારેલું એ યાદ આવતાં, ‘એ કૂતરું હવે ક્યાં ?’ એમ વિચારી મનોમન ગદ્ગદભાવે એને પગે લાગી માફી માગેલી-એ અનુભવ આજેય તાજો છે.

મૌનએકાંતના તેર દિવસના નિવાસથી જાણે હવે આવી જ ભાવનામાં જિવાય એવી વૃત્તિ જાગેલી, પરંતુ બીજા દિવસથી જ બધું પૂર્વવત્ થયું.

આ મૌનગાળાના બે અનુભવ મને યાદ છે. એ લખું છું.

એક દિવસ સવારે પાંચ વાગ્યે મોટાના ફોટા સામે બેઠો અને આંખ મીંચી પ્રાર્થના કરું છું ત્યાં જ મારા માથા ઉપર વજન અનુભવાયું. એ વજન એટલું બધું હતું કે મારું માથું હાલી પણ ના શકે. તરત જ એમ થયું કે મારા માથે બે પગ

મૂકીને કોક ઊભું છે - બીજી ક્ષણે થયું કે મોટા જ ઊભા છે ! વિચિત્ર વિચાર આવેલો કે મારાથી માથું ના હલાવાય - નહિતર મોટા પડી જાય ! આ કેટલો મૂર્ખતા ભર્યો વિચાર હતો ! ખરો સંકેત તો એવો હતો કે 'મારા માથે સમર્થ છે. એના સથવારાથી મારે સ્થિર - દૃઢ બનવાનું છે - મારું 'માથું' સાબદું રાખવાનું છે !' આવો વજનવાળો અનુભવ ખાસ્સો લાંબો સમય ટકેલો.

મોટા અનુભવથી કોણ છે - એની બૌદ્ધિક પ્રતીતિ થાય માટે એક ઘટના બની. આવા અનુભવના બીજા દિવસે સવારે ચાર વાગ્યે મારે રૂમમાંથી બહાર નીકળી મોટાને મળવું એવી સૂચના આવી.

એ દિવસે પૂજ્ય વિમલાતાઈ ઠકાર તથા જાણીતા સાહિત્યકાર કિશનસિંહ ચાવડા આશ્રમમાં આવેલાં, 'જ્ઞાનેશ્વરી ગીતા'માંથી શ્રીસદ્ગુરુ અંગેની ઓવીઓમાંથી કેટલીક ઓવીઓના ગુજરાતી ભાષાંતરનું વાંચન થવાનું હતું. લગભગ બે કલાક લગી એ વાંચન ચાલેલું, પણ મારા ખૂબ આશ્ચર્ય વચ્ચે મને માત્ર શબ્દો સંભળાતા હતા, પણ એમાં ધ્યાન પરોવાતું ન હતું. મારું મન જાણે તદ્દન ખાલી હોય એવું લાગતું હતું. હું સૂનમૂન હતો. નજર ઊંચકતો ત્યારે માત્ર મોટા જ દેખાતા. વાંચન પૂરું થતાં કિશનસિંહ બોલેલા કે 'આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના આપે લખી આપવાની છે'

મોટાએ કહ્યું કે 'પ્રસ્તાવના તૈયાર જ છે. એ ઊતરાવીને આપને મોકલાવું એટલી જ વાર છે.'

પછી મોટાએ મને કહ્યું, 'જીવન સંદેશ'માં 'પૂર્ણપુરુષ' લખાણની નકલ કરીને મોકલાવો. હવે જાઓ.'

હું મૌનઓરડામાં જતો રહ્યો. અને ‘જીવન સંદેશ’ પુસ્તકમાંનો લેખ ઉતારવાની શરૂઆત કરી.

એ લેખ ઉતારતા મોટાના શબ્દો હું વાંચતો હતો અને એની નકલ કરતો હતો. એ બે કિયાની વચ્ચે હું એ શબ્દો મોટા બોલતા હોય એમ સાંભળતો પણ હતો. એકધારું લખાયે જતું હતું - ક્યારેક તો જાણે શ્વાસોશ્વાસ થંભી ગયો હોય એવી શાંતિમાં ઊતરી જવાતું હતું. આ બધું થતું હતું એ સાથે સાથે પૂર્ણપુરુષના જે લક્ષણો મોટાએ વર્ણવેલા હતા એનું આંતરિક દર્શન મોટામાં થયા કરતું હતું. આ જ પૂર્ણપુરુષ ! આ જ પૂર્ણપુરુષોત્તમ ! એમ પણ દિલથી બોલાયે જતું હતું.

આજે મને સમજાય છે કે મારી જ્ઞાનેન્દ્રિયો, કર્મેન્દ્રિયો અને મારાં મનહૃદય એકસાથે મોટા પ્રત્યે આ અનુલેખન દરમિયાન એકાગ્ર થયેલાં હતાં. મારી બુદ્ધિમાં આથી અપૂર્વ - પહેલાં ક્યારેય નહિ અનુભવાયેલો - પ્રકાશ અનુભવાયો.

એ લખી રહ્યા પછી મને સમજાયેલું કે જ્ઞાનેશ્વરીમાંની ઓવીઓનો અનુવાદ સાંભળવા મને બહાર શા માટે બોલાવેલો, મને જ શા માટે આ લખાણની નકલ કરી આપવા કહેલું - ? આવા અનુભવથી મારી પ્રભુકૃપાશક્તિ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા દઢ બની વધારે ઊંડી ઊતરી. મોટાનો સાથ અને સહારો કેવા રૂપે કામ કરે છે એ પણ સમજાતું ગયું.

આમ છતાં આંતરિક વૃત્તિ-વલણો તો એવાં ને એટલાં જ હતાં. એમાં શાંતિ ન હતી. અલબત્ત, એક નવું પરિજ્ઞાન અનુભવાતું હતું કે આ બધું આંતરિક જે ઊગ્યા કરતું હતું એ શું છે ? એ સમજમાં આવતું હતું. વળી, મને એમ થયેલું કે પ્રભુએ કૃપા કરીને મને મારા આંતરિક - નિમ્ન પ્રકારનાં વૃત્તિ - વલણોને

ઓળખવા - સમજવા પૂરતો સહેજ સહેજ જગાડ્યો તો છે, પણ આવી જાગૃતિ થોડીક જ કાણોની રહેતી. ગમતી વૃત્તિઓમાં રસ લઈ એમાં રમયાણ પણ રહેવાતું. છતાં ઝબકીને જાગી પણ જવાતું.

અન્ય કોઈ વ્યક્તિના વહેવારવર્તન અંગે ટીકા-નિંદા કરવામાં રસ લેવાતો કે તરત જ ઝબકી જવાતું અને થતું કે ‘અરેરે ! ક્યાં પડ્યો ?’ તરત જ પ્રાર્થના - સ્મરણ ચાલુ થતાં.

નિમ્ન પ્રકારની વાતોમાં રસ લેવાનો થાય અને એમાં ઊંડા ઊતરતા જવાય ત્યાં જ પાછું કોક જગાડી દેતું. અને રસનું કેંદ્ર ખસી જતું. ભાવનાત્મક આધ્યાત્મિક લખાણ વાંચવામાં લાગી જવાતું.

આમ, ઝબકે ઝબકે જગાતું હતું, પણ ઊંઘ આળસનું પ્રમાણ - સાધન પરત્વેનું - સારા પ્રમાણમાં હતું. જે તે બધું થતું એ વૈચારિક તથા બૌદ્ધિક સમજણ પૂરતું મર્યાદિત રહેતું.

પ. ‘ધરાજો ભેખ જીવને’

તા. ૨૪-૯-૧૯૭૦ના રોજ મોટાએ મને લખેલું કે :-

‘શા પ્રભુએ જ ભેટાવ્યા, તમોને પ્રેમથી મને,
મારું સધાવવા કર્મ, ધરાજો ભેખ જીવને’.

મોટાને જો કોઈ વ્યક્તિ નિમિત્તયોગે મળે અથવા જે જે જીવો આ રીતે મળ્યા - એ સૌને તેઓશ્રીએ પ્રભુની ભેટરૂપે જ નવાજ્યા હતા, કેમ કે પોતાનામાં પ્રગટેલ પ્રભુના ભાવ થકી મળેલા જીવમા પ્રભુ પરત્વેનું આકર્ષણ અને ભાવના જાગવીને એ જીવાત્માની ઊર્ધ્વગતિ થાય એ જ એમના જીવનનો હેતુ હતો.

મોટાનું આ એકમાત્ર કાર્ય હતું. પ્રભુ પ્રત્યે આકર્ષણ જાગે તથા મળેલાંઓનું હાલનું જિવાતું જીવન જે નિમ્ન પ્રકારના - રાગદ્વેષવાળા વલણમાં રસવાણું વહે છે એની ગતિ પલટાય એવી ભાવના હતી. આવું ઊર્ધ્વપ્રકારનું જીવન કેવી રીતે જિવાય એવી કોઈ સ્પષ્ટતા એ વખતે મને થઈ ન હતી. રાગદ્વેષની વિગતો પણ સ્પષ્ટ ન હતી. માત્ર, જે સહજ વિચાર-વલણ અને વૃત્તિઓ થયાં કરતાં હતાં એ જ સમજાતાં હતાં. છતાં રોકાવાનું પણ બનતું ન હતું તો પછી વાળવાની તો વાત જ ક્યાંથી થાય ?

મોટાનું કર્મ સધાય એટલે કે ઈશ્વરાભિમુખતા - ઊર્ધ્વ દિવ્યજીવન માટેનો રસ એકધારો જાગેલો રહે અને એમાં ઊંડાણ વધે એ માટે સ્વભાવને અનુરૂપ કોક સાધન તો પકડવું જોઈએ. મારાથી જે કંઈ થાય નહિ એ અંગે મોટાને પૂછવાની મારી હિંમત ચાલતી ન હતી. મોટાનું આવું દિવ્યકર્મ સધાય એ માટે મારામાં એક ભાવના મૂકી કે ‘ધરાજો ભેખ જીવને’ મારા જીવનમાં ભેખ ધરાય - એટલે શું થાય ? આ પણ એ વખતે સમજાતું ન હતું. આથી, એવો અર્થ કર્યો કે મોટા, કામ સોંપે એ સિવાયનાં કાર્યોને ગૌણ ગણવાં. અને બિનજરૂરી પ્રવૃત્તિમાં ના પડાય - અને હોય તો એવી પ્રવૃત્તિ છોડી દેવાય એટલે મોટાનું કામ સધાય એ માટે મારાથી ભેખ ધરાયો કહેવાય.

દસેક વર્ષ પહેલાં (૧૯૯૧) મોટાની મારા માટેની આ પંક્તિઓ નંદુભાઈને વંચાવી ત્યારે એમણે પણ મારી સ્વૈચ્છિક નિવૃત્તિ પછી મોટાના સાહિત્ય સંપાદન પ્રકાશનના કામમાં ખૂંપી જવાનું બનેલું એને બિરદાવતાં આ પંક્તિઓની યથાર્થતા દર્શાવેલી.

પરંતુ ૧૯૯૬ પછી મને આનો વિશેષ મર્મ સમજાયો. ભેખનો સાદો અર્થ 'વેશ' થાય. તાત્પર્ય કે જીવનનો જે જૂનો વેશ છે - ચાલુ વેશ છે - સંસારી ભાવવાળો જે વહેવાર છે એને બદલીને પ્રભુભાવવાળો વેશ ધારણ કરવો.

સંસારીભાવ એટલે અજ્ઞાનભાવ - મતલબ કે 'હું કરું છું' એવો અહંકાર અને 'આ મારું છે' એવું મમત્વ. આ ભાવ પલટવા માટે નિરાગ્રહી અને નિર્મમત્વના ભાવથી જિવાય તે 'ભેખ ધારણ કર્યો' કહેવાય.

આમ સમજાયું તો ખરું, પણ એ રીતે વર્તવું કેવી રીતે? આનો અભ્યાસ કયા ધોરણથી કરવાનો? મોટાએ 'સાધનામર્મ'માં જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે 'પ્રભુચિંતન સિવાયના બધા આગ્રહો ત્યજવા.' આવું થવા માંડે ત્યારે 'ભેખ ધરાયો'ની મોટાની ભાવના ફળવા માંડે. આવા પુરુષાર્થની સાથે સાથે કૃપાશક્તિ અવતરીને આ ફળાવે જ એવી શ્રદ્ધા ૧૯૯૬થી દૃઢ થવા માંડી.

પરંતુ જ્યારે મોટાએ આ પંક્તિઓ લખી આપી હતી એ પછી અકળ રીતે મોટા, મારામાં આવાં વલણને પ્રગટાવી રહ્યા હતા એ સૂચવતા પ્રસંગ રજૂ કરું.

કાવ્યસાહિત્યમાં મને તીવ્ર રસ હતો. બીજી-ત્રીજી વખતના મૌન દરમિયાન મારામાં જે ભાવ-ભાવના જાગેલાં એને વ્યક્ત કરતાં ભજનો - પ્રાર્થના લખેલાં. એ મોટાએ વાંચેલા. આથી, મેં માની લીધું કે મારું નિવેદન ગીત - ભજન મારફત વ્યક્ત કર્યા કરું. આથી, પ્રભુને સંબોધીને મને જે કંઈ થતું એ બધું રોજેરોજ કાવ્યો દ્વારા વ્યક્ત કરતો. આવી અભિવ્યક્તિમાંથી સહજતા, સરળતા કે સચ્ચાઈ ક્યારે ઊડી જતી એનીયે મને ખબર પડતી ન હતી. ગીતરચનાઓમાં કાલ્પનિક મસ્તી પણ

હતી. ૧૯૬૯-૧૯૭૦ના વર્ષ દરમિયાન તો લગભગ પાંચસો જેટલાં ગીતો-કાવ્યો લખ્યાં હશે. આમ કરવામાં મને મજા પડતી હતી, પણ પરિસ્થિતિ કે સંજોગ આવે ત્યારે આવરાઈ જવાનું બનતું હતું. આ પ્રકારનાં નિવેદનો મોટા આવકારશે એમ ધારી મેં મારાં કાવ્યોની ડાયરીઓ મોટાને બતાવવા વિચાર્યું.

મોટાએ ડાયરીનાં પાનાં ફેરવ્યાં - નજર ફેરવીને કહ્યું :- 'આમાં બિલકુલ પ્રસાદી જ નથી. આ તો અવળા રસ્તે ચડી ગયા.' એમ કહીને ડાયરી મારા હાથમાં મૂકી.

મને ઘણું મંથન થયું, પણ વેળાસર જાગી જવાયું એથી સંતોષ થયો. આ લખાણમાં કવિતા - ભાષા શૈલીનો આડંબર, 'હું આવું નિવેદન લખી શકું છું' એવો ભાવ સ્પષ્ટ હતો. એ બધું મને સ્પષ્ટ સમજાવા લાગ્યું. વળી, એમાં કલ્પના પણ ભારોભાર જણાતી હતી. ઘણી જગાએ નિખાલસતાના ઓઠે દંભ પણ હતો.

આથી, આ રચના જોઈને કે વાંચીને ગરવાઈ ના જવાય એવા આશયથી એક ખાલી પીપડામાં એ બધાં જ પાનાં બાળી મૂક્યાં.

વળી, આમ કરતાં મને લેશ પણ ખટકો થયો ન હતો. આજે એ વાત આ પૃષ્ઠ ઉપર લખું ત્યારેય, આમ કરીને મેં જાણે મોટી મોથ મારી હોય એવું વલણ નથી. એને હું પ્રભુની કડુણા ગણું છું.

ત્યાર પછી મને સતત મારાથી થતી ક્રિયા કે વર્તન વખતે અહંકાર અને મમત્વ દેખાયાં જ કરવા લાગ્યા. 'પૂજ્ય શ્રીમોટા : જીવન અને કાર્ય'ના સંપાદનકાર્યના આરંભ પૂર્વે મોટાએ મને ચેતવેલો કે આ કાર્ય કરવાનો હેતુ સ્પષ્ટ રાખવો. આ કામ કરતાં આપણા હૃદયમાં 'મોટા' માટે ભક્તિભાવ જાગે - મતલબ કે

મન-બુદ્ધિ-હૃદયથી એમનામાં જ સમાતા હોઈએ એવું લાગ્યા કરે. જો આ કામમાં પ્રતિષ્ઠા - કીર્તિનો હેતુ રખાય તો અહંકાર વધે એના કરતાં તો આ કામ ના થાય તે સારું.’ આવો એક આચારપાઠ મોટાએ શીખવી દીધો હતો.

આવો આચારપાઠ એ પછીનાં વર્ષોમાં વારંવાર યાદ આવી જાય, પણ માન-વખાણથી ફુલાઈ જવાય ખરું. પાછું મોટાનું વચન યાદ આવી જાય. આ પ્રકારની જાગૃતિ પણ ચેતનવંતી બન્યા કરતી હતી. આથી, સતત ફુલાયા કરવાની સ્થિતિમાં રહેવાતું નહિ.

મોટાનું કાર્ય એટલે એમના સાહિત્યના સંકલન, સંપાદન અને સુશોભનનું કામ. એવા ખ્યાલમાં સપડાઈ જવાનું લાંબા ગાળા સુધી ચાલુ રહ્યું. એ કાર્ય નિમિત્તે મન-બુદ્ધિ અધ્યાત્મના વિષયમાં રમમાણ રહેતાં હતાં, સાથે સાથે મોટાનું સાંનિધ્ય પણ રહેતું હતું. વળી, એકાગ્રતાને પરિણામે અને તેઓશ્રીની ચેતના-પ્રસાદીથી એમના કથનનું હાર્દ, રહસ્ય, તાત્પર્ય વગેરે ખૂલતાં હતાં. આથી, હું ખૂબ આહ્લાદ અનુભવતો હતો, પરંતુ આવો આહ્લાદ વેરવિખેર થઈ જતો હતો. સાચા અર્થમાં કોઈ જિજ્ઞાસાની ઉત્કટતા કે જાણવાની તત્પરતા વિના જાણ્યા-સમજાયાની મજા ઊછળી ઊછળીને વ્યક્ત કર્યા કરતો હતો - એ અંગેનાં કેટલાં બધાં પ્રવચનો પણ થયાં.

મારી આ ગતિ મને થકવનારી છે એ મને સમજાતું ન હતું. ઘણાં વર્ષો આવી સ્થિતિમાં વહ્યાં. આ અંગેનું મંથન પણ જાગતું ન હતું.

છેક પાછલાં સાતઆઠ વર્ષોથી ‘ભેખ’ શબ્દનો મર્મ ખુલ્લો થયો. આપણામાં નિરાગ્રહીપણું અને નિર્મમત્વ કેળવાય તો ભેખ

ધારણ થયાની ભૂમિકા રચાય. અને જ્યારે એવા અનુભવમાં રહેવાય ત્યારે ભેખ ધારણ કર્યો ગણાય. છેક ૧૯૯૦થી જાગૃતિપૂર્વક અહંકારનું જોર તૂટે એવા હેતુથી નાના નાના આગ્રહો છૂટવા માંડ્યા, પરંતુ એમાં પણ 'છોડવાના' અહંકારનાં દર્શન થવા લાગતાં હતાં. કશાની માગણી ના કરવી, બીનજરૂરી સૂચનો ના કરવાં, કશા વિશે ઝટ અભિપ્રાય ના આપવો. કોઈનાથી કામ અમુક રીતે જ થાય એવો આગ્રહ ના રાખવો વગેરેનો અભ્યાસ પાડતો હતો.

આ માટે હૃદયમાં પ્રાર્થના કરતો હતો. ૧૯૯૦ પહેલાં તો પ્રાર્થનાઓ મોટેથી થતી હતી, પરંતુ આવી પ્રાર્થના પાછળનો ભાવ યથાર્થ રીતે ગ્રહણ ના કરાય એવી સંભાવના હોવાથી પ્રાર્થના મનોમન થવા લાગી. આ પ્રાર્થના હું, મોટાને સન્મુખ રાખીને કર્યા કરતો. આગ્રહની પકડ ઢીલી પાડવામાં આવી પ્રાર્થનાએ મને સહાય આપી છે. પ્રાર્થનામાં રહેલો ભાવ જીવનવહેવારમાં ઉતારવાની મોટાએ સમજાવેલી વાતનો મને અનુભવ થયા કરતો. આથી, પ્રાર્થનામાં મારી શ્રદ્ધા દઢ બનેલી. પહેલાં તો પ્રાર્થના કરીને પરિણામની રાહ જોતો બેસી રહેતો હતો - આ નિષ્ફિયતાને હું શ્રદ્ધા માની બેઠેલો, પરંતુ એ માન્યતા પ્રભુકૃપાથી છૂટી ગઈ. આપણે જે ભાવનાને ચરિતાર્થ કરવાની પ્રાર્થના કરીએ છીએ એ તો એ પ્રમાણે જીવવા માટેની શક્તિ જાગૃત કરવાનું સાધન છે. આથી, એ પ્રમાણે જીવવાની શક્તિનો ઉપયોગ કરવા તત્પર રહેવું એ સ્પષ્ટ થયું.

નિરાગ્રહ અને નિર્મમત્વ તો ઘણા દૂર છે એની ખબર હતી. પણ એકડો ઘૂંટવા માટે નાના નાના સાવ સામાન્ય આગ્રહ ઢીલા પડતા ગયા તેમ તેમ મને આંતરિક હળવાશ અનુભવાવા

લાગી. ભલે આ સ્થિતિ જ્ઞાનાત્મક ન હતી. છતાં આવી અનુભૂતિએ મારામાં ખાતરી જન્માવી કે જેટલા પ્રમાણમાં ગુરુ તરફ દૃષ્ટિ રખાયા કરાશે એટલા પ્રમાણમાં શક્તિનો અનુભવ થવાનો છે.

મારામાં વસેલાં હઠાગ્રહ, પૂર્વગ્રહ વગેરે પણ ઓળખાતા હતા. પૂર્વગ્રહ તો ઝડપથી ઓળખાઈ જતો હતો. અને જે તે વ્યક્તિ પ્રત્યે સદ્ભાવ જાગ્રત થતો હતો. જેના પ્રત્યે પૂર્વગ્રહ હતા એમનામાંના સદ્ગુણને શોધીને વિધેયાત્મક વિચારી લેવાનું બનતું અને મારા આવા પૂર્વગ્રહથી દોષ થયો છે એમ પણ વરતાતું હતું.

પરંતુ સૌથી વધુ પીડાકારી મતાગ્રહ હતો. એમાં સુંવાળાપણું હતું. ‘મોટા’ જેવી પરમ વિભૂતિ - સ્વયં પ્રભુરૂપ - આપણી સામે, આપણી સાથે - હોવા છતાં આપણે શા માટે એમના તરફ પૂરતો ઝોક ના આપીએ ? ‘મોટા’ એ જ સર્વસ્વ છે. એવી મારા જેવી પ્રતીતિ જાણે બહુ ઓછાને હશે એવું એક ગુમાન મને અકળાવતું અને મારા સંગી-સાથીઓને મોટા તરફ વાળવા હું આક્રમક પ્રયાસ કરતો હતો. બધાં દેવદેવીઓના પણ એ સ્વામી છે. બધાં ગ્રહો નક્ષત્રો એમની આસપાસ ઘૂમે છે. આવી ભાવાત્મક બૌદ્ધિક સમજની પકડ જોરદાર હતી. આથી આ બાબત ઘણી વાર અન્યને ઠસાવવા અતિઆગ્રહી જુસ્સો પ્રવર્તતો હતો. ભલે મારી વાતનો વિરોધ કોઈ કરતા ન હતા, પણ મારા આવા આગ્રહી જુસ્સાથી સાંભળનારને જરૂર અણગમો થતો હશે. આ હકીકત હું આજે સમજી શકું છું.

મારા આવા વલણે એક રૂપાળું આવરણ ધારણ કર્યું. તક મળે ત્યારે હું આ અંગે પ્રવચનો પણ કરવા લાગ્યો. પ્રવચનો

ઘણાંને ગમતાં અને કેટલાક લોકો એમ કહેતા કે આ પ્રવચન સાંભળીને એમને પ્રેરણા પણ મળી છે, પરંતુ સાંભળનારને શી પ્રેરણા મળી એની સ્પષ્ટતા હું માગતો ન હતો, કેમ કે ‘પ્રેરણા’ શબ્દ પણ આધ્યાત્મિક માર્ગમાં ભ્રાંતિ-ભ્રમણાનું જબ્બર આવરણ છે, એ હકીકત આજે સમજાય છે.

આ રીતે મોટાનું કામ સઘાય માટે ભેખ ધારણ કરવો એ ખાવાના ખેલ નથી એમ સમજાતું ચાલ્યું

વળી, મોટાનાં પ્રવચનો-વાર્તાલાપ સત્સંગના ગ્રંથોનું સંપાદન-સંકલન-પ્રકાશન કરવાનું ઝડપથી પાર ઊતરે એવા હેતુથી પૂરો સમય આ જ કામમાં અપાય એ માટે મેં ચાર વર્ષ વહેલી નિવૃત્તિ લઈ લીધી (૧૯૯૧). આ હકીકતની જાણ થતાં લોકોનો મારા પ્રત્યે અહોભાવ જાગ્યો. પરિણામે મને એનો પણ કેફ ચડ્યો.

સંપાદન, લેખન, પ્રકાશન, પ્રવચન તથા ઉદ્ઘાટન, ગૃહપ્રવેશ, યજ્ઞોપવિત, લગ્ન આદિ વિધિ કરાવવા જવાનું પણ વધ્યું. આથી, અમદાવાદ ઉપરાંત, સુરત, વલસાડ, મુંબઈ સુધી જવાનું થવા લાગ્યું. નોકરીમાંથી નિવૃત્તિ લીધી એ જાણે કે મોટાનું આવું બધું કામ કરવા માટે ‘ભેખ’ લીધો છે એ ‘ભ્રાંતસ્થિતિ’ હોવા છતાં એ અનુભવાતી ન હતી. વળી, લોકો પણ ‘મોટા ખાતર ભેખ લીધો છે’ - એવાં વચનો સંભળાવતા હતા. આ બધું મનને ઘણું ગમતું હતું, પરંતુ આ ‘આંતરિક વિકાસ ન હતો. ઊલટું મનમાં જે ‘સારું’ લાગતું હતું એ પતિત દશા હતી !

મારાં આવાં કાર્યને બુદ્ધિ એમ સમજાવતી હતી કે મોટા વિશે લોકોમાં યોગ્ય સમજ પ્રસરે છે એ પણ ભક્તિ અને સેવા છે. મારાં ભાષણ એ ભજનરૂપ છે એવું મનબુદ્ધિ મને મનાવતાં

હતાં. આમ છતાં વચ્ચે વચ્ચે મંથનો જાગતાં હતાં કે આ ખરેખર ‘ભેખ’ નથી, પણ છૂપું છૂપું પણ ‘માનનું ભિખારીપણું’ છે. આવી સમજની જે ઝલક આવતી હતી એ જ્ઞાનશીલ શ્રદ્ધા હતી, પરંતુ એના ખોળે માથું મુકાતું ન હતું. આ પણ અહંકાર છે એ ઓળખાતું ન હતું. આવી તીવ્ર મથામણ થાય તો બીજી બાજુ દલીલ-યુક્તિ-પ્રયુક્તિ પેલા પ્રવાહમાં ખેંચી જાય. વળી, હવે આવું કામ ૧૯૯૭ સુધી કરીશું એવી મુદત પણ બંધાતી હતી. આ બધી નિર્બળતા છે. શિવસંકલ્પની સામે માયાવી વિકલ્પ છે એવું સહેજપણ સમજાતું ન હતું.

અહોહો ! મોટાનાં કાર્ય માટે - ઈશ્વરના અનુભવની - આત્માના આનંદરૂપની ઝાંખી પામવા માટેનો આ કેટલો મોટો અંતરાય છે. ‘ભેખ’ની સ્થિતિ - અવસ્થા તો ક્યાંય દૂર રહી છે !

તોય અંતરથી શ્રદ્ધાનો પોકાર તો થતો હતો કે કશું દૂર નથી, બધું જ પાસે છે. જરૂર છે - લગનીની, તમન્નાની અને ભક્તિની એટલે કે નિરંતર પ્રેમની અને શરણાગતિની.

નિરાગ્રહીપણું અને નિર્મમત્વ એ ‘ભેખ’નાં લક્ષણો છે. એનું નામ વૈરાગ્ય હશે.

આ બધી માત્ર બૌદ્ધિક સમજ હતી. જરૂર હતી શરણાગતિની. શરણાગત થવાય તો ભક્તિનું બારણું દેખાય. અહંકાર કામ કર્યા કરતો હોય તો શરણાગત થવાય નહિ. આમ પરસ્પર છે. અહંકાર ઓગાળવાની યાવી શરણાગતિમાં છે. શરણાગતિ થવાની તત્પરતા અવિરત જાગૃતિમાંથી કેળવાતી જાય. આવી બધી સ્પષ્ટતાઓ અંતરમાં મળ્યા કરતી હતી.

શરણાગત થવાનું માત્ર સમજ્યા કરવાથી બની શકતું નથી એવું અનુભવાતું હતું. બધું જ પ્રભુની શક્તિથી બની રહ્યું છે -

એ વિધાનની પ્રતીતિ અનેક પ્રસંગોમાંથી મળેલી હોવા છતાં એમાં શ્રદ્ધાપૂર્વક ઊંડા ઊતરાતું ન હતું.

આવી મથામણમાં દિવસો-વર્ષો વલ્લે જતાં હતાં.

૬. 'હૃદયમંથન' અને 'એકનિષ્ઠા'

ભક્તિમાર્ગના શબ્દોના અર્થ સમજાયા વિના મારાથી કશું કરવાનું બને નહિ. નામસ્મરણ, પ્રાર્થના, નિવેદન, ભજન કીર્તન વગેરે શબ્દોના અર્થો મને સમજાયા છે - એવી મારી માન્યતા અધૂરી હતી. જેમ જેમ મોટા સાથેનો સંબંધ વધતો ગયો અને તેઓશ્રીના ગ્રંથોના સંપાદનો થતાં ગયાં, તેમ તેમ આ બધા શબ્દોનું હાર્દ પણ જુદું જ છે એમ સમજાયું હતું.

મારી સમજ કેટલી બધી અધૂરી છે - એનું ભાન જેમ જેમ થતું ગયું તેમ તેમ એમ પણ થતું ગયું કે દરેક વિકાસકક્ષા એ પૂર્ણ તો નથી, તો પછી બદલાયેલી સમજ પણ એ પછી ઊઘડનારા નવા અર્થભાવ આગળ અધૂરી જ હોવાની.

આવી બૌદ્ધિક ગડમથલ થતી હતી એ દરમિયાન મોટાએ પોતાની સાધના અંગે ગઝલો રચવા માંડી. (૧૯૭૧) એનું સંકલન ગોઠવણી, શીર્ષક માટે પ્રત્યેક ગઝલનું હાર્દ પામવાની વૃત્તિ લીધે સાધના અંગે નવો જ પ્રકાશ મળતો ગયો.

મોટાની સાધનાકથાની શ્રેણીનાં ઓગણીસ પુસ્તકોમાંનું પહેલું પુસ્તક 'જીવન અનુભવ ગીત' હતું.

મોટાએ મારું તથા અરુણાનું નામ લખીને એ પુસ્તકની નકલ ભેટ આપી હતી. એમાં તેઓશ્રીએ નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું :-

(અનુષ્ટુપ)

‘પાદાનુરાગી હૈયામાં થવાને ખંત ધારીને,
એકનિષ્ઠ થવા ભાવે પૂરેપૂરાં મથો હૃદ.’

તા. ૭-૫-૧૯૭૧

આ પંક્તિઓ વાંચીને ‘એકનિષ્ઠ’ શબ્દનો મેં મન ફાવતો અર્થ કર્યો. અમે બંને હૃદયથી ‘એક’ થવા મથીએ એવો સંકેત વાંચ્યો. જીવનની ઉન્નતિ માટે અમે બંને એકબીજાના પૂરક બનીએ એવી ભાવના તો લગ્ન કર્યા ત્યારથી હતી. મોટા મળ્યા ત્યારે તેઓશ્રીએ કહેલું કે ‘બંને એક બનીને પ્રગટી રહો.’ - આમાં ‘એક બનવું’ એટલે પરસ્પરના પ્રકૃતિધર્મોને એ રીતે પ્રમાણવા અને એકબીજા માટે બધી રીતે નિરાગ્રહી, અનાકમક બનવું. અને એ માટે જે સહન કરવાનું થાય એ પ્રેમથી-જ્ઞાનથી સહન કરવું. આમ કરતાં ‘કોક’ સમયે ‘આત્મા’ રૂપે ‘એક’ હોવાનો અનુભવ થશે. લગ્નજીવનનો આ જ હેતુ છે. એવું સમજમાં ઊતરેલું.

મોટાએ રચેલી લગ્નવિધિમાંનું ‘જીવનવ્રત’ પણ સ્પષ્ટ હતું. આ રીતે જીવનવહેવાર કરતાં હેતુ વીસરાઈ જતો હતો. પરસ્પર ભિન્નતા પણ અનુભવાતી, પણ મોટાનું વચન યાદ આવતું હતું.

પરંતુ ઉપરના વિધાનમાં તો મોટાએ અમારા માટે પ્રભુભક્તિ માર્ગે ચાલવા માટેની કેડી કંડારી હતી. આ હકીકત હમણાં હમણાં સમજમાં ઊઘડી છે.

‘પદ’ અને ‘પાદ’ બે શબ્દો વચ્ચેનો અર્થભેદ મારી સમજમાં ઊતર્યો ન હતો. મોટાએ ‘જીવન અનુભવ ગીત’માં ‘ચરણ’ વિશે ખૂબ સરસ રીતે સમજાવેલું એ પણ મારાથી ઉપરછલ્લું

અને કેટલુંક સ્થૂળ સમજાયેલું. મોટાએ આ કડીમાં જે ભાવના વ્યક્ત કરી છે એનો અર્થભાવ આ પ્રમાણે છે.

‘હૈયામાં પ્રભુના પાદ (ચરણ) પ્રત્યેના અનુરાગી થવા માટે ખંત ધારીને એકનિષ્ઠ થવા માટે ભાવથી પૂરેપૂરા મથો.’

આમાં બધી જ વિધિ હૈયામાં થવા દેવાની છે. ચરણ પ્રત્યેનો અનુરાગ કેવી રીતે થાય ? ચરણ એટલે શું ? એ જ પૂરું સમજાતું નથી. ચરણ હૈયામાં છે - એને ક્યાં લક્ષણથી પ્રમાણવાં ? આ બધું મારે માટે ઘણું ગૂઢ અને ગહન હતું. વળી, એવાં ચરણના અનુરાગી થવા તથા એકનિષ્ઠ થવા ખંત ધારણ કરવો - ખંતીલા થવું - આ બંને કાર્ય માટે પહેલો ગુણ ખંત કેળવવો અને બીજું ભાવથી પૂરેપૂરું મથવું. મોટાએ લખેલી પંક્તિમાં મથવા માટે સ્પષ્ટ આદેશ છે. એ ઉપરથી મને થયું હતું કે આ બંને અવસ્થા માત્ર સમજવાથી એની પ્રતીતિ નહિ થાય, પરંતુ એને માટે મથામણ કરવી પડશે, પણ કેવા ‘ભાવ’થી મથવું ? એ સમજાતું ન હતું.

મને અવારનવાર ગડમથલ થયા કરતી હતી. મુઝારો પણ થતો હતો. એમ છતાં એવું એક શ્રદ્ધાબળ હતું કે મોટાએ કહ્યું છે એટલે થશે તો ખરું. આવું ક્યારે થશે એવો પ્રશ્ન ના કરવો. એ માટે મારાથી પ્રાર્થના થતી કે ‘હે પ્રભુ ! મને કશું સમજાતું નથી. સ્પષ્ટ થતું નથી. આજ સુધી ઘણાં રહસ્યો તેં બુદ્ધિમાં ખુલ્લાં કર્યાં છે - તો આ પણ પૂરું સમજાય એવો મારી બુદ્ધિમાં પ્રકાશ પ્રેરજે’ આમ સળંગ થતું ન હતું, એની ખાટલે ખોડ હતી. જ્યારે જરૂર ઊભી થાય ત્યારે પ્રાર્થના થાય. નિરંતર થવા દેવાનો અભ્યાસ બિલકુલ નહિ. આથી, પરિણામ ના અનુભવાય.

ચરણના અનુરાગ માટે ખંતીલા રહેવું જ જોઈએ. ચરણ એટલે હૃદયમાં એવું સ્થાન કે જ્યાં બધાં જ દંદો શમે. હર્ષશોક,

માનઅપમાન, જયપરાજય અને સુખદુઃખ જેવાં દ્વંદ્વો શમે એ ચરણ, પણ એ શમે કેવી રીતે ? એનું સમાધાન હૈયામાં થાય. આ માટે ખંતીલા રહેવું જ જોઈએ. સહેજ પણ ગાફેલ રહ્યા વિના જે જે પળે જેવા જેવા સંઘર્ષાત્મક પ્રસંગોના પ્રત્યાઘાત અનુભવાય કે તરત જ મથવાનું રાખવું જોઈએ.

આવી સ્થિતિમાં તો મારાથી રહેવાય નહિ. ક્યારેક ક્યારેક ઊંડા વેરઝેર પણ પ્રગટે. એનું વ્યક્ત થવાનું બને ખરું. એ બધાં છેતરપિંડી રૂપે આવે. બદલો પામવાની વૃત્તિ જ્યારે અનુભવાય ત્યારે 'વેર' છે એવું લક્ષણ-પ્રમાણ સમજાયું હતું, પરંતુ મારી માન્યતા કે સમજ પ્રમાણે બીજાં વર્તે - એમાં છૂપું 'ઝેર' છે એ બિલકુલ ઓળખાયું ન હતું. આથી, બધા જ પ્રકારની ક્રિયાઓમાં મારો મતાગ્રહ તીવ્ર રહેતો. 'ખોરાકની પરેજી પળાવવામાં, સેવા-પૂજા કરતાં એની ભાવનાઓ સમજવામાં, સંતચરણને સેવ્યા એ જ ઉત્તમ બીજું કશું કરવાની જરૂર નહિ.' આવા પ્રકારના રૂપાળા સુંવાળા મતાગ્રહોથી અન્ય જીવો મારાથી ઘણા દુભાયા છે ! વળી, મારી મૂર્ખતાનો પણ પાર નહિ ! હું પોતે જ મારી સમજ પ્રમાણે વર્તી શકતો નથી એ પણ સમજાતું ન હતું. વળી, મારા આવા મત પ્રમાણે બીજાઓ વર્તે એવી બળજબરી - ક્યારેક તો આક્રમક બને એટલી હદે મારાથી વરતાતું હતું.

આમ, ચરણ પ્રત્યેના અનુરાગી થવા માટે જેમ હૈયામાં ખંત ધારણ કર્યા કરવાનો છે, એ જ પ્રમાણે ચરણ પ્રત્યે અનુરાગી પણ હૃદયમાં જ થવાનું છે એ ધીમે ધીમે સમજાવા લાગ્યું. પ્રભુચરણ કે ગુરુચરણ એ પણ હૃદયમાં જ છે, પણ એ હૃદય ક્યાં છે ? કોને હૃદય સમજવું ? એવા પ્રશ્નો તો ઊભા રહેતા જ. જીવનમાં ઊભાં થતાં સામસામાં વિરોધી વલણોનો સમન્વય

થયા કરે, એ બૌદ્ધિક સમાધાન રચાય અને પછી હૃદયથી - પ્રેમથી એ મુજબ આચરાય એ ચરણભાવ છે, એ તો હમણાં હમણાં સમજાયું.

આમ થયાં કરે એ માટે એવો ભાવ ધારણ કર્યા કરવો રહ્યો કે જીવનમાં જે એક જ ધ્યેય - (જે ધ્યેય નક્કી કર્યું હોય તે) સાકાર કેવી રીતે થાય એનું જ મંથન કર્યા કરવું. આ સ્થિતિનું નિર્માણ થાય ત્યારે ‘એકનિષ્ઠ’ થવાની ભૂમિકા સર્જાતી આવે. ભાવપૂર્વક મથ્યા વિના એકનિષ્ઠ થવાય નહિ.

હવે ‘મથવું’ એટલે શું થવા દેવું એની પણ સ્પષ્ટતા ન હતી. શરૂઆતમાં તો ખૂબ મૂંઝવણ રહ્યા કરતી. આટલા વખતથી આવા પ્રકારનું - એટલે કે ઉન્નત પ્રકારનું જીવવાને મહેનત કરીએ છીએ એ મથામણ છે, પરંતુ આ હકીકત પૂરતી નથી. ઉન્નત જીવન એટલે આધ્યાત્મિક જીવન. આધ્યાત્મિક એટલે આત્મા અંગેનું જીવન. આત્મા અંગેનું જીવન એટલે વહેવારમાં તટસ્થતા-સ્વસ્થતા ટકે તથા મળેલા સાથે સદ્ભાવથી વર્તાય એ પ્રકારનું જીવન. આવી રીતે જિવાય એ માટે મથવાનું થાય તો ‘ભાવ’થી મથાયું ગણાય. વહેવારમાં બનતા પ્રસંગો, ઊભી થતી પરિસ્થિતિઓ તથા સંજોગો પ્રત્યે વૈચારિક રીતે તટસ્થ રહેવાતું નથી એમ મેં સતત અનુભવ્યું છે, પરંતુ બહારની ઘટનાથી જે પ્રતિક્રિયા અંતરમાં અનુભવાતી એને જોવા-જાણવા-સમજવા પૃથક્કરણ કરવાનો પ્રયાસ થયા કરતો હતો. આ પણ મંથનનો અધૂરો પ્રકાર ગણાય એમ સમય જતાં સમજાયું.

આટલા માટે મોટાએ જે શુભભાવના એમના શ્લોકમાં લખી એમાં ‘પૂરેપૂરા’ મથવાનો સ્પષ્ટ સંકેત મારાથી ઉકલ્યો ન હતો. પૂરેપૂરું મથાય એ માટે ‘બુદ્ધિ ખુલ્લી’ રહ્યા કરે એ અનિવાર્ય

છે. જેવા દિલમાં આપણે છીએ - એટલે કે આત્મારૂપે છીએ એવું સ્પષ્ટ દેખાય એ માટે 'મતિ મુજ ખુલ્લી રે'જો' - એવી ભાવનાત્મક પ્રાર્થના આરતીમાં છે એનો મર્મ સમજવા લાગ્યો. વળી, મથવાની ક્રિયા આપણાથી થાય એવી શક્યતા નથી. એ માટેની પ્રક્રિયા તો પ્રભુકૃપાથી થાય. આપણા જીવન માટે નક્કી કરેલી ભાવના પ્રમાણે જિવાય એવી જાગૃતિ અને પુરુષાર્થ રહ્યા કરે તો પ્રભુની કૃપાના અનુભવ માટે આપણે પાત્ર બનીએ.

આ પ્રમાણે થયા કરે તો બહારથી તેમ જ અંદરની ક્રિયા-પ્રતિક્રિયા પ્રત્યે તટસ્થ-સ્વસ્થ રહેવાની ભૂમિકા કેળવાય. ભૂમિકાને પકવવા માટે નિયમિત સાધનનો અભ્યાસ પણ જરૂરી લાગ્યા કરતો હતો. ભગવાનના નામનો જપ, એ સિવાયના સમયમાં ચિંતન, સત્સંગગ્રંથોનું વાચન-મનન આવું બધું થયા કરતું એથી સંતોષ પમાતો, પણ તટસ્થતા-સ્વસ્થતા ટકતી નહિ. ઘણું મોડું મોડું સમજાયું કે સાધનનો અભ્યાસ નિયમિત થવો જોઈએ. બધું યદ્વાતદ્વા થયા કરે અને સાધન અભ્યાસ ચાલે છે એમ માનવાથી દંભ પણ કેળવાતો હતો. ઉપરાંત, આધ્યાત્મિક વિષય અંગે વાતોચીતો કરવાથી બીજાઓ ઉપર પ્રભાવ પડ્યો અનુભવાતો હતો. અને મારાથી જે સમજાયું છે એ જ બરાબર છે એવું જે તે સમયે લાગતું હતું.

પરંતુ મને સ્પષ્ટ થતું ગયું કે આત્માને વિષય બનાવીને થતી વાતો તદ્દન નકામી છે. હા, જેણે આત્માનો અનુભવ કર્યો હોય અને નિરંતર આત્મદશામાં જ રમમાણ હોય એની એ અંગેની વાત પ્રમાણભૂત ગણાય. અન્યની વાતો કે ચર્ચા કે સમજણ અધૂરાં હોવાથી ભ્રાંતિમાં ડુબાડનારાં હોય છે. આથી,

જ આપણા વિશાળ સમાજમાં આત્મા અંગેની વાતો મોટે ભાગે અનુભવ પ્રમાણિત ના હોવાથી ગેરમાર્ગે દોરનારી બની છે.

૭. 'હરિપદે જીવન કથની'

આ એક સાધન મારી પ્રકૃતિને વધારે અનુકૂળ જણાતું હતું. બહુ બોલનાર અને વાતો કરનાર જે કંઈ કહેવાતું હોય તે હરિનાં ચરણે નિવેદન કર્યા કરે એ એની પ્રકૃતિને એક નીક મળ્યા બરાબર ગણાય આવી સમજથી જે કંઈ બને એ પ્રભુને - મોટાને સન્મુખ રાખીને કહેવાનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. આ અભ્યાસ મારા માટે ઘણો સરળ જણાયો. વળી, આ સાધન માટેનો આધાર મોટાએ મને લખી આપેલી પંક્તિઓમાંથી જડ્યો હતો.

તા. ૨-૪-૧૯૭૨ના રોજ નીચે પ્રમાણે લખેલું :-

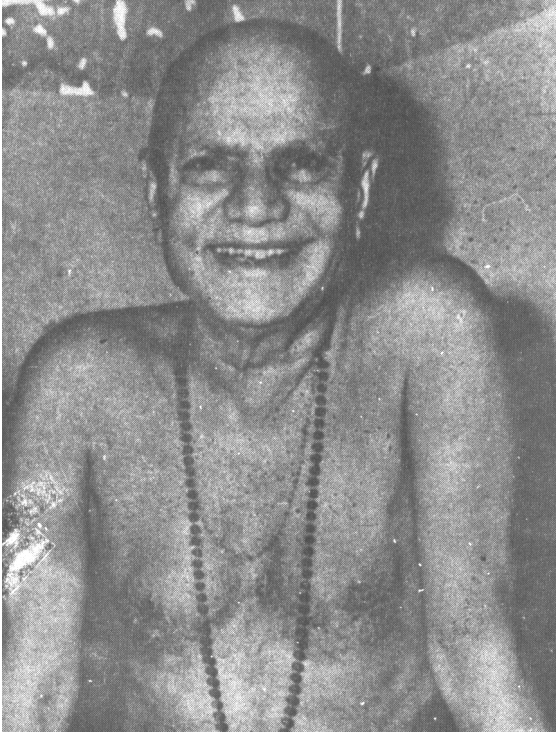
*‘પોકાર પાડી પાડીને જીવનકથની બધી -
સંભળાવ્યા કરો નિત્યે સમર્પણ કર્યા કરી.’*

અને તા. ૧૨-૯-૧૯૭૩ના રોજ આ પ્રમાણે લખ્યું કે

*‘જીવનકથની હરિપદે સમર્પણ જે કર્યા કરશે,
બધો ઓથાર તેનો શું ઓગળી તે જવાનો છે !’*

જીવનમાં ભીંસ - ગૂંગળામણ કે મૂંઝવણના અનુભવમાં ફસાવાનું બનતું તેમાં હળવાશ અનુભવવાની ગુરુચાવી આ પંક્તિઓમાં હતી.

પહેલા શ્લોકમાં જીવનકથની સંભળાવવાની વાત હતી અને બીજા શ્લોકમાં ઓથાર ઓગળી જશે એવી નિશ્ચયાત્મક ટકોરાબંધ ખાતરી હતી.

(अनुष्टुप)

पोकार पाडी पाडीने ज़वनकथानी बधी
संभणव्यां करो नित्ये समर्पण कर्या करी.
-श्रीमोटा

मण्या-इण्यानी डेडी • ४३

શરૂઆતમાં તો રોજેરોજની ઘટનાઓનું વિગતે નિવેદન સંભળાવ્યા કરતો હતો. એમ કરતાં કરતાં મોટાના ફોટાને સામે રાખતો હતો. અને દિવસના બાકીના સમય દરમિયાન કંઈ પણ કહેવાનું થાય ત્યારે કલ્પનાથી એમની આકૃતિ નજર સામે ઉપસાવતો હતો. વિશેષ નહિ તો રાત્રે તો જરૂર આમ કરતો હતો, પરંતુ આ નિવેદનમાં હૃદયનો પોકાર ન હતો. અને જીવનમાં બનતા માત્ર પ્રસંગોનું જ - હકીકતોનું જ કથન હતું. એમાં જીવદશાની લાગણીઓ કે આઘાત - પ્રત્યાઘાતો કહેવાતા ન હતા. આથી, ઊંડે ઊંડે રહેલા દોષોનું દર્શન કે સ્વભાવથી થયેલા વર્તનનું પૃથક્કરણ થતું ન હતું. ‘જીવન કથની’ એટલે દિવસ દરમિયાન મેં આશા, ઈચ્છા, તૃષ્ણા, લોલુપતા ભય, કંટાળો, ચીડ, ત્રાસ, મોહ, વિલાસવૃત્તિ, ભાગેડુ વૃત્તિ કેવા કેવા રૂપે અનુભવ્યા અને એને કેવી રીતે છાવર્યા - એની કથની બિલકુલ આવતી ન હતી.

તેઓશ્રીની સ્તુતિ કરતાં ખૂબ ભાવથી કહેતો ખરો કે ‘હે મોટા, હે પ્રભુ, તમે જ મારા પ્રગટ પરમાત્મા છો. મારામાં જે અપ્રગટ આત્મતત્ત્વ છે એ જ આપનું ખરું સ્વરૂપ છે. એ રીતે આપ મારા અંતરયામી છો. હે પ્રભુ જાગો - એટલે કે મને શાંત અને સુખભર્યા જીવન માટે જાગ્રત કરો.’

આમ તો વારંવાર કહ્યાં કરું, પરંતુ શાંત અને સુખપૂર્ણ જીવન માટે શું કરવું? કેવા હેતુથી વર્તવું - એ બધા પ્રત્યે સાવધ થવાતું ન હતું. આવી સ્થિતિમાં પડ્યા રહેવાથી પ્રમાદી રહેવાશે એમ લાગ્યા કરતું હતું. રોજ રોજ બનતી ઘટનાઓનું -Reporting નિવેદન થતું હતું. એમાં મોટે ભાગે Mechanical લૂખું લૂખું જ કહેવાય - કરાય. એમાં ક્યાંય અવળી રીતે વર્તાયાનો

પશ્ચાત્તાપ ન હતો. વળી, જે પ્રકારની દશામાં જવું છે એની તાલાવેલી પણ ન હતી. એકમાત્ર સમજણમાં સ્પષ્ટતાઓ હતી અને એ પણ કોરી હોય એમ લાગતું હતું, કેમ કે સંજોગ ઊભો થતાં એ સમજણ અનુભવમાં વર્તાતી ન હતી. ચીડ, કંટાળો અને પરપીડન વ્યક્ત થતાં હતાં.

એક દિવસે મોટા મારા ઘરે પધારવાના હતા. એ અગાઉ મેં તેઓશ્રીને કહેલું કે મારે આપને એકાંતમાં કેટલીક ગુપ્ત વાતો કરવી છે. તેઓશ્રી પધાર્યા અને અલગ ઓરડામાં તેઓશ્રી જે પલંગ ઉપર બેઠા હતા એમની બાજુમાં મને બેસાડ્યો અને મારો હાથ એમના હાથમાં લીધો. તરત જ મારું હૃદય ભરાઈ ગયું. ધૂસકે ધૂસકે રડતાં મારા સમગ્ર ભૂતકાળની ઘટનાઓ, ચેષ્ટાઓ અને અપરાધોની કથની કહેવા માંડી. આવું રુદન જિંદગીમાં ક્યારેય થયેલું નહિ. ભૂતકાળના બનાવોનું સ્મરણ મને ભીંસતું હતું. આથી, કશા પ્રકારની ગ્લાનિ કે વેદના પણ અનુભવાતાં ન હતાં. મોટા સમક્ષ એક વાત બોલતાં લજ્જા અને સંકોચનો અનુભવ થયો ત્યારે મોટા બોલ્યા : ‘ના કહેવા જેવું હોય તો ના કહેશો’ મેં કહેલું : ‘આજે હવે ખાલી જ કરવા બેઠો છું તો સંકોચ કેવો ?’ એમ કહેતાં છુટ્ટે મોંએ હું રડ્યો. અને મેં બધું જ કહ્યું - અને એ બધું પૂરું થતાં જાણે બધું જ અપાઈ ગયું હોય એવો અનુભવ થયો.

આથી, મારો બધો જ ઓથાર ચાલ્યો ગયો. ખૂબ હળવાશ થઈ ગઈ. મને એમ થયું કે મારી બધી જ વેદના, ગ્લાનિ, સંકોચ વગેરે હરાઈ ગયાં.

મેં મોટાને કહેલું, ‘મને ભૂતકાળના આ પ્રસંગોની યાદ ખૂબ જ પજવતી હતી. વળી, એ સ્મરણ વખતે ક્યારેક ત્રાસ તો

ક્યારેક વેરભાવ જન્મતો હતો. અને એવી વ્યક્તિઓને પીડા આપવાની ઝનૂની વૃત્તિ રહ્યા કરતી હતી.’

ત્યારે મોટાએ કહેલું, ‘હવે, એની ચિંતા મૂકી દો. બધું અપાઈ જાય પછી એ કશું ચહીને યાદ ના કરવું. આપમેળે ઊગે તો એ પસાર થઈ જશે.’

મોટાનાં ચરણે આ રીતે હૃદય ઠાલવીને જે સમર્પણભાવ જાગ્યો એ મને પ્રાપ્ત થયેલી અદ્ભુત ભેટ હતી. ભૂતકાળ જાણે ભૂંસાઈ ગયો એમ અનુભવાતું - ક્યારેક સ્મરણ થાય ખરું, પણ એ ઝાંખું. વળી, મારાથી એવા પ્રસંગોનું સ્મરણ થતું કે જેથી કંઈ વિશેષભાવે વર્તાયું હોય. એ સ્મરણ પણ ઘણી વાર મારું પોતાનું મહત્ત્વ દર્શાવવા પણ થતું હતું.

આવા અદ્ભુત અનુભવ પછી નિવેદન અને સમર્પણ કરવા માટે જે શ્રદ્ધા જન્મી એણે જ આજ સુધી મને ઘણો જ હળવો રાખ્યા કર્યો છે.

નિવેદન સાથે સમર્પણભાવ ઘણી વાર જાગતો ન હતો પણ કહ્યાનો સંતોષ થતો હતો. આ માટે મારાથી આવા નિવેદનનો અભ્યાસ ઉમંગથી થવા લાગેલો. કોઈ પણ કંઈ વાંકું બોલે અને મને ઓછું આવે તો તરત જ મનોમન મોટાને કહી દઉં. એમણે જે કહ્યું હોય તે કહું અને મને જે અનુભવાયું એ કહું. જોકે આ પ્રક્રિયા સંપૂર્ણ ન હતી અને નથી એ આજે સમજાય છે. છતાં એ રીતે જે કહેવાની ટેવ પડી એથી હવે નવી નવી પદ્ધતિ ઊઘડવા લાગી છે.

નિવેદન માટે કંઈ પદ્ધતિથી ટેવ પાડી એ બરાબર યાદ છે.

જ્યારે જ્યારે ‘હરિ:ૐ’ બોલાય ત્યારે ત્યારે ‘હરિ:ૐ’ મૂર્તરૂપે - મોટાની આકૃતિ ધારી લઉં. આવો અભ્યાસ પડતાં,

જ્યાં ત્યાં જરૂર જણાય ત્યાં ‘મોટા’ છે જ એમ અનુભવાય. ઘણી વાર તો કોલેજમાં વર્ગમાં જતાં જતાં નિવેદન કરું કે હવે હું વર્ગમાં ભણાવવા જઉં છું. એમ કરીને જતાં વર્ગનું વાતાવરણ બદલાઈ જતું. મને એવા વાતાવરણની ખબર ના પડે પણ ખૂબ ઉમળકાથી વિષયનું શિક્ષણ અપાય. વિદ્યાર્થીઓ કહે, ‘આજે તો ખૂબ આનંદ આવ્યો.’ ત્યારે મને સમજાય કે ‘હાજરી’ની પ્રતીતિ કેવી હોય છે !

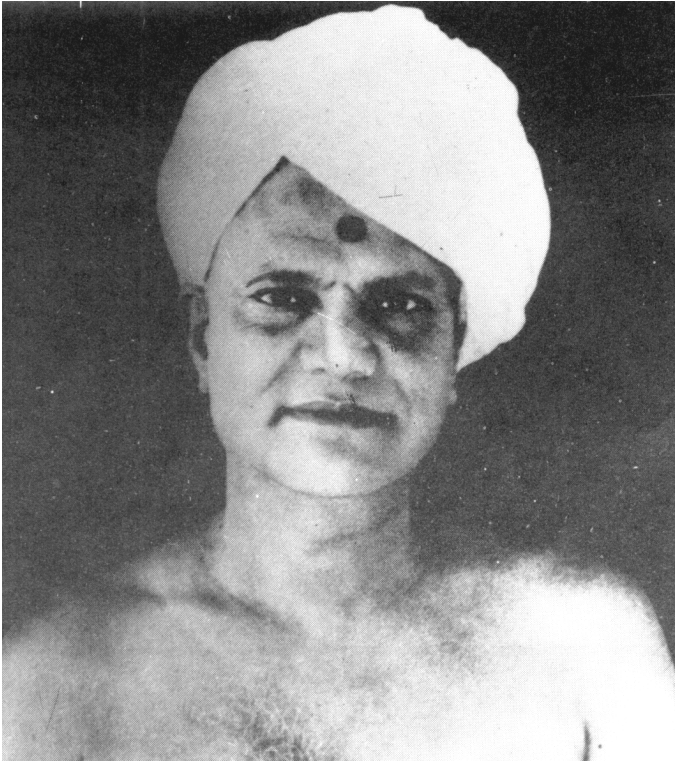
ઉનાળાની રાત્રે અગાશીમાં આકાશ નીચે સૂતો - ક્યારેક મધરાતે આંખ ખૂલે અને આકાશમાં ચંદ્રદર્શન કરતાં ચંદ્રમાં મોટાનું દર્શન થાય. ચંદ્રના બિંબમાં જે છાયાકૃતિ છે એમાં ‘મોટા’ દેખાય.

આમ, વર્ષો વહ્યાં પછી આંખ મીંચીને હૃદયપ્રદેશ ઉપર એમની મૂર્તિની ધારણા કરવાની ટેવ પાડવા લાગ્યો. જ્યારે નવરાશ મળે એટલે એમ કરવાનું આપોઆપ યાદ આવે અને ત્યાં એમને અંતરમાં થતી વૃત્તિઓની વાત કરું.

મૌનએકાંતમાં બેસું ત્યારે બીજાં ઘણાં સમાધાન થયાં કરે. આટલું થતું હોવા છતાં મારાં અંતઃકરણો પાર વિનાની અશુદ્ધિથી ભરેલાં રહ્યાં જ કરતાં. ઘણી જ નબળી વૃત્તિઓનું પણ રસપૂર્વક સેવન થયા કરતું. લોલુપતાના સાંકડા પ્રદેશોમાં તો નર્યો ભોગવટો જ થતો.

અવારનવાર મોટાને કહેવાનું ચૂકતો નહિ. તેઓશ્રી માત્ર સાંભળી લેતા. જરૂર જણાય તો કંઈક બોલે. આમ છતાં એમણે કેટલીક બાબતોમાં કળાથી મારાં કરણો કેળવ્યાં છે એની વાત હવે પછીના ખંડમાં થશે.

એક વખત શ્રી કાંટાવાળાના (ગુજરાત રાજ્યના એ સમયના મુખ્ય ઈજનેર) ઘરે મોટા, દાઢી કરાવતા હતા. હું

(ગઝલ)

‘જીવનકથની હરિપદે સમર્પણ જે કર્યા કરશે,
બધો ઓથાર તેનો શું ઓગળી તે જવાનો છે !’
-શ્રીમોટા

મળ્યા-ફળ્યાની કેડી • ૪૯

એમની સામે બેઠો હતો. એવામાં એવો વિચાર ઝબક્યો કે મોટા આજે સન્મુખ છે તો બધી વાતો કહેવાય છે. એ ‘નહિ હોય ત્યારે શી વલે થશે ?’ મોટાએ દાઢી કરાવવાનું અટકાવીને હાથ લાંબો કર્યો અને બોલ્યા, ‘આમ આવ. હાથ પકડ. ‘મોટા’ ક્યારેય મરવાના નથી. જ્યારે પણ મૂંઝવણ થાય ત્યારે માત્ર યાદ કરીને મારાં છપાયેલાં પુસ્તકનું પાનું ખોલજે. ત્યાં મૂંઝવણનો ઉકેલ અને સમાધાન મળશે. ક્યારેય ચિંતા ના કરીશ. બસ ?’

લગભગ ૧૯૭૪ની આસપાસ કહેવાયેલું મોટાનું આ વચન અફળ રહ્યું છે અને રહેશે. મારા અંગત મૂંઝવણના પ્રસંગોએ તો જરૂર ખુલાસા મળ્યા છે. એટલું જ નહિ એવી પરિસ્થિતિ કે સંજોગોમાં કેમ વર્તવું એ પણ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યું છે. આને લીધે ઘણી નિશ્ચિંતતા રહ્યા કરી છે. ક્યારેક કોઈ બીજી વ્યક્તિના પ્રશ્નમાં મારે સંડોવાનું થયું હોય અને મૂંઝવણ થાય તોપણ રસ્તો સુઝાડ્યો છે !

અહા ! કેવું અમૂલ્ય દાન !

પણ આ સાથે બીજી એક માર્મિક હકીકત લખું. કોઈ પણ અન્ય વ્યક્તિ મૂંઝાયેલી હોય અને મારી પાસે આવે તો એને માટેનો ખુલાસો મને મળ્યો નથી. એ વ્યક્તિએ કેમ વર્તવું એ મારાથી સમજાવાયું નથી. આવું થતાં મારે એમ કહેવું પડે કે ‘તમે મોટાને પ્રાર્થના કર્યા કરો તો ઉકેલ મળી જશે.’

મારી ભૂલ હું સમજી શક્યો છું. મોટા સમક્ષ મેં એક વખત બીજી એક વ્યક્તિની મૂંઝવણ કહેવા માંડી કે તરત જ કડક રીતે મોટાએ કહેલું, ‘જેને વાત કરવી હોય એ જ વ્યક્તિ સામે આવે. વચમાં તારે આવવાની જરૂર નથી !’

આનું તાત્પર્ય મને સમજાયેલું કે જે વ્યક્તિની મૂંઝવણ હોય એની અભિવ્યક્તિમાં સચ્ચાઈ આવે અને એનો ભાવ પણ હોય. મોટાએ એને જ સ્પર્શવાનો હોય. આથી, વયમાં બીજી વ્યક્તિનો પ્રવેશ યોગ્ય નથી.

આ બધી હકીકતો મોટાએ લખીને આપી હતી. એ પ્રમાણે વર્તવાનું સહેજસાજ થતાં જે અનુભવાયું એથી શ્રદ્ધા વધુ ને વધુ દઢ બની કે પ્રભુ આપણો હાથ ઝાલવા તત્પર છે - માત્ર, આપણે એને પોકારીને હાથ આપવાની જરૂર છે. 'હાથ આપવો' એટલે સાથ આપવો. આપણાથી કંઈ થઈ શકશે નહિ એવા નકારાત્મક વલણને ખંખેરી નાખવાની શક્તિ પણ એ જ આપે છે.

આથી, પાકી ખાતરી થાય છે એમણે મૂકેલાં ચેતનાબીજ ફળ્યાં વિના રહેવાનાં નથી. એને માટેની ભૂમિકા પકવવા માટેનો આપણો ખંતીલો પુરુષાર્થ ખૂટે છે એની જ ભાંજગડ છે.

મોટાનો શબ્દ-લખાયેલો અને બોલાયેલો-કેટલો સમર્થ છે એની જે ઝાંખી થઈ તે અહીં જણાવી.

૮. ગુરુમહારાજનું સ્વરૂપ

મોટાએ તા. ૨૩-૭-૧૯૭૬ના રોજ દેહત્યાગની વિધિ સાંજે ચાર વાગ્યે શરૂ કરવાનું સૂચવેલું. એ પહેલાં બપોરે બે વાગ્યે તેઓશ્રીએ કેટલાક કાગળો સૌને માટે લખેલા. એમાં પહેલી ચબરકીમાં તેઓશ્રીએ લખીને સૌને આશીર્વાદ આપેલા. એમાં લખેલું કે :-

‘જેમણે જેમણે મને મદદ કરી છે, મારું કામ કર્યું છે. તેમનો તેમનો આભાર માનું છું. ભગવાન તેમનું યશકલ્યાણ કરો.’

મોટાનું નાનામાં નાનું કે મોટામાં મોટું કામ કર્યું હોય એવો વિશાળ સ્વજનસમુદાય છે. અને તેઓશ્રીના દેહત્યાગ પછી પણ અનેક રીતે આશ્રમનાં કામમાં સહાયરૂપ થયો હોય એવો પણ મોટો સમાજ છે. એ સર્વને માટે મોટાએ ભગવાન પ્રત્યે પોતાની ભાવના પ્રાર્થનારૂપે વ્યક્ત કરી છે. મોટાએ પ્રભુને કરેલી પ્રાર્થના એ તો પ્રભુપદ પામેલ પોતાના અવિભક્તરૂપે સચરાચરમાં નિગૂઢ રહેલ પરબ્રહ્મને કહેલી વાત છે. એ ફળ્યા વિના રહે જ નહિ.

તો પછી મોટાના આવા આશીર્વાદ ફળ્યા છે, એવું ક્યારે અનુભવાય ?

ભગવાન આપણું યશકલ્યાણ ક્યારે કરે ?

વળી, આપણું યશકલ્યાણ એટલે શું ? કલ્યાણ એટલે શ્રેય. શ્રેય એટલે આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ. મોટાના આ વચનમાં આપણે ખરેખર આત્મારૂપે છીએ, પરંતુ જીવદશામાં એટલે કે રાગદ્વેષ વગેરેમાં ભૂલા પડેલા છીએ. આપણામાં આ રીતે ભૂલા પડાયાની સમજ ઊગે અને આપણા સ્વરૂપ પ્રત્યે સભાનતા જાગે તો આ આશીર્વાદ ફળવાની પૂરેપૂરી સંભાવના છે. મોટાએ ‘કલ્યાણ’ શબ્દની આગળ ‘યશ’ શબ્દ મૂક્યો છે. આપણામાં આત્માનો આનંદ માણવાની સ્થિતિ જેમ જેમ ખૂલતી જાય તેમ તેમ ભગવાનની કીર્તિ પ્રગટતી જાય. આ જગાએ આપણે ‘યશ’ શબ્દનો અર્થ પ્રતિષ્ઠા કે આબરૂ એવો કરવાનો નથી, પણ જેના હૃદયમાંથી આ શબ્દો પ્રગટ્યા છે એ ફળ્યા વિના રહે જ નહિ એવા એ યશસ્વી શબ્દો છે. આપણે કલ્યાણમાર્ગે ગતિ કરીએ એનો યશ પ્રભુને આપીએ એવી વિનમ્રતા ધારણ કરવાનું સૂચવાયેલું છે.

આ પછી મોટાએ જે છેલ્લું પાનું લખ્યું એ વધારે નોંધપાત્ર છે. એમાં તેઓશ્રીએ ગુરુમહારાજનાં મહત્તા અને મહિમા વર્ણવ્યાં છે.

‘ગુરુમહારાજ જીવતા પ્રાણી છે એમ નથી. એ તો એમને કે આપણને ખપ પડે માણસ જેવા થઈ આપણા આગળ થઈને જે તે આપણું ઉકેલી આપે છે. ખરે વખતે ખરા વખતના ભક્તનું ન અટકી રાખે છે. નિજના ભક્તનું કામ કદી પણ ન અટકાવે છે.’

સૌથી છેલ્લે મોટાએ લખેલાં આ વચનોએ મારામાં એક અનોખી શક્તિનો સંચાર કરેલો. નિશ્ચિતપણે એમ સમજાતું હતું કે સંનિષ્ઠ રીતે તેઓશ્રીનું કામ જો થાય તો આત્માની અનુભૂતિ તરફ ગતિ પણ નિશ્ચિત બને. મોટાનું શરીર હવે નથી. તેથી, ગુરુમહારાજ નથી એવું પુરવાર થતું નથી. મોટાએ ગુરુમહારાજ એવો શબ્દ વાપરેલો છે. એ દ્વારા ગુરુ સર્વસત્તાધીશરૂપે રહેલા છે એમ સમજાય છે. એમની સાથેના આંતરિક સંબંધ માત્રથી તેઓશ્રીની સર્વત્ર પ્રવર્તતી આણ અનુભવી શકાય છે. પહેલી લીટીમાં મોટાએ ગુરુમહારાજને જીવતા પ્રાણી તરીકે ના ઓળખવા સૂચવ્યું છે. પ્રાણ ધારણ કરતી જીવતી વ્યક્તિ એ ગુરુ નથી, પરંતુ પરમ ચેતનના અનુભવ પછી દેહદ્વારા જે ચેતનાત્મક પ્રવાહ અનુભવમાં આવે છે એ ગુરુ છે. આથી, એમ સમજાય છે, કે ગુરુ એ પ્રભુની સક્રિય સૂક્ષ્મ શક્તિનું રૂપ છે.

મોટા, વારંવાર એમ સમજાવતા કે શરીર એ ગુરુ નથી. એનું તાત્પર્ય મોટાના આ વચન ઉપર વિચાર કરતાં સમજાતું ગયું. મોટા, એમ પણ કહેતા કે ગુરુ એક ભાવ છે. એ વખતે એમનું આ વિધાન મને બિલકુલ સમજાતું નહિ, પરંતુ આજે

એમ સમજાય છે, કે આપણે તેઓશ્રીના કહ્યા પ્રમાણે આચરવાનો ભાવ દઢાવીએ તો એ ભાવમાં અકળ રીતની અને ના સમજાય તેવી (અગમ રીતની) શક્તિનો સંચાર અનુભવાય છે. એ અર્થમાં ભાવ એ ગુરુ છે. વળી, ગુરુ એ ભાવનારૂપે પણ છે. આપણે આપણા જીવનને ઉન્નત કરવા કલ્યાણની ભાવના સેવીએ તો આપણી કલ્યાણગતિ કરાવવાની એમની ભાવના અનુભવાય છે. આ અર્થમાં ગુરુ એ ભાવના છે. ગુરુમહારાજનું સ્વરૂપ બુદ્ધિથી સમજાવી શકાય નહિ એમ સ્પષ્ટ લાગે છે. એ તો આપણી ઉન્નત ગતિ સાથે અનુભૂતિમાં આવે છે.

મોટાએ ગુરુના સૂક્ષ્મ કાર્યની રીતનો સંકેત પણ આ લખાણમાં કર્યો છે. ‘એમને કે આપણને ખપ પડે ત્યારે માણસ જેવા થઈ આપણા આગળ થઈને જે તે આપણું ઉકેલી આપે છે.’ એ કથન અત્યંત રહસ્યમય છે. ગુરુને પોતાને ખપ પડે એવું ક્યારે બને ? જે જીવાત્માની અનેક જન્મોની સાધનાના ફળરૂપે ગુરુ એ જીવાત્માના ખપમાં આવે છે. અને સાધનાની અનંત યાત્રામાં મૂઝવણ અનુભવતા સાધકને જ્યારે ગુરુનો ખપ પડે છે ત્યારે ગુરુની શક્તિ ખપમાં લાગે છે. એવી પળે જરૂર જણાય ત્યારે માનવદેહ ધારણ કરીને આપણી આગળ થઈને આપણે માટે જે જરૂરી છે એવો ઉકેલ કરી આપે છે. ગુરુનું આવું સૂક્ષ્મ કાર્ય એ શ્રેયાર્થીને ધન્ય કર્યા કરે છે. જ્યારે ગુરુ પ્રત્યેના ઉત્કટ પ્રેમભાવથી સાધક ગુરુ સાથે પોતાનું દિલ મેળવી દે છે અને હાર્દિક એકરૂપતાનો અનુભવ કરે છે ત્યારથી એ ગુરુનો ભક્ત બને છે. શરીરથી પરસ્પર વિભક્ત ભાસતા હોવા છતાં દિલથી એકતાનો અનુભવ કરે છે. આવું ગુરુશિષ્યનું અવિભક્તપણું શિષ્યને ‘ભક્ત’પદની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. આવા ભક્તનું કામ

કદી પણ અટકતું નથી. ભક્તનું કામ ક્યું હોઈ શકે? હરિ-
પરમાત્મા ગુરુરૂપે અનુભવમાં વ્યક્ત છે, એ શિષ્યને પોતાનામાં
સમાવી હરિપદ સુધી પહોંચાડે - એવું ભક્તનું 'કામ' ચાલુ રહેતું
હોય છે અને ગુરુમહારાજ પરમ કૃપા કરીને પોતાના ભક્તનું
આ કામ કદી પણ અટકાવતા નથી.

મોટાએ આવા રહસ્યમય વિધાનથી ગુરુમહારાજનું સ્વરૂપ
અને એનું કાર્ય સૂચિત કર્યું છે.

મોટાનું આ વચન શ્રેયાર્થીને માટે પોતાની સાધનામાં
તાલાવેલી જન્માવે એવી આ વિધાનમાં શક્તિ છે. આ વાક્ય
જેમ જેમ સમજાતું ગયું તેમ તેમ જીવનના પરમ આદર્શની ક્ષિતિજ
ખૂબ દૂર હોય એમ થવા લાગ્યું. એનું ક્યારેક ક્યારેક આછું
આછું દર્દ થતું, પરંતુ જીવનની સંધ્યા ઢળી રહી છે અને
ગુરુમહારાજ સાથે દિલની બિલકુલ એકરૂપતા થઈ નથી એવી
અંદરની સ્થિતિ હોવાથી ઘણી વાર હેઠા બેસી જવાનું થયા કરતું
હતું. આમ છતાં મોટાના આ લેખિત વચનમાં શ્રદ્ધા હતી, કેમ
કે આજ સુધી થોડી પણ જે પ્રતીતિઓ જીવનમાં પમાઈ એથી
છેક ૧૯૬૮માં કહેલાં વચનમાંના 'આજ કે કાલ'ના રહસ્યનું
મોટાના આ વિધાન સાથે અનુસંધાન કર્યા કરું છું.

જ્યારે જ્યારે આંતરિક મથામણો સાથે એમનું સ્મરણ થયું
છે ત્યારે ત્યારે જે અનુભવ પમાયો છે, એ ગુરુમહારાજના પ્રેમનો
સ્પર્શ છે એમ પ્રમાણ્યું છે.

૧. ભૂમિકા

મોટાએ એમના શરીરની હયાતી દરમિયાન જુદા જુદા સમયે લેખિતરૂપે જે શબ્દનો સ્પર્શ આપ્યો અને એ સ્પર્શથી જે કાંઈ ઉપલકિયું કે ઘરેડમાં અથવા તો પૂરું સમજ્યા વિના જે થયા કર્યું એની વાત પૂરી થઈ. મોટાનો વિશેષ સૂક્ષ્મ સ્પર્શ પમાયો અને એ આટલાં વર્ષે કેવા રૂપે ફળ્યો એની વાત આ ખંડમાં કરવી છે. ૧૯૬૭-૧૯૬૮થી ૨૦૦૦ દરમિયાન સૂક્ષ્મસ્પર્શ તથા સૂક્ષ્મદર્શનો મને કેવી રીતે કેળવતાં ગયા એ અંગેની જેવી સમજ મળી એ અત્રે નિવેદિત કરવી છે.

૧૯૬૭ થી ૧૯૭૫ સુધી દિવાળી તથા ઉનાળાના વેકેશન દરમિયાન લગભગ મૌનએકાંતમાં રહેવાનું બનેલું. સળંગ ચૌદ દિવસથી વધુ સમય ક્યારેય બેસાયું નથી. એ

મૌનએકાંતના ગાળા દરમિયાન મોટે ભાગે મોટાના ગ્રંથોના સંપાદનનું કાર્ય થતું. મૌનએકાંત દરમિયાન કેટલાક અનોખા અનુભવો પણ થયા હતા. એ અનુભવોનું હાર્દ આજે ફળ્યા કરતું અનુભવાય છે, એ પણ નમ્રભાવે રજૂ કરવું એમ ધાર્યું છે. વળી, મોટાની પ્રત્યક્ષ હાજરીમાં પણ કેટલાક આશ્ચર્યકારક દર્શનો થયાં છે, એનો મર્મ પણ ખુલ્લો કરવો છે. ઉપરાંત, દેહત્યાગ પછી મોટાની સૂક્ષ્મ હાજરી અને સ્પર્શથી આંતરજીવનની શુદ્ધિ થતી અનુભવાઈ છે, એનો ઈશારો કરવો છે.

ટૂંકમાં આ વિભાગમાં કેટલીક અલૌકિક અને અદ્ભુત અનુભૂતિઓ નમ્રભાવે રજૂ કરવી છે.

૨. મૃત્યુનો અનુભવ

મૌનઓરડામાં એક મધરાત પછી ઊંઘ ઊડી ગઈ હતી. આંખો મીંચીને પડ્યો રહ્યો હતો. ઊંઘ પણ નહિ અને જાગૃતિ પણ નહિ એવી નિદ્રાની સ્થિતિ હતી. એ દરમિયાન એકાએક હું મરી ગયો. હું મારા શબને જોઈ શકતો હતો. આસપાસ તદ્દન અપરિચિત ચહેરાઓ દેખાતા હતા. આ દશ્ય ખૂબ સ્પષ્ટ હતું. એ પછી શબને સ્મશાનમાં લઈ જવા માટેની તૈયારીઓ થતી મેં જોઈ. પળેપળ થતું કાર્ય દેખાતું હતું. શબને સ્મશાન સુધી લઈ જવાયું. સ્મશાનનો રસ્તો, સ્મશાનનો વિસ્તાર, ચિતા માટે ખડકાયેલાં લાકડાં - આ બધું જ મને દેખાતું હતું. શબને ચિતામાં સુવાડ્યા પછી મોં ઉપર અગ્નિ મુકાયો અને ચિતા સળગી ઊઠતાં શબ બળવા લાગ્યું.

અને બળતા શબના માંસની ગંધ આવતાં મારી આંખ ખૂલી ગઈ. ઊઠી જવાનો સમય પણ થયો હતો. વહેલી સવારના ૩.૪૫ વાગ્યા હતા. હું ઊઠી ગયેલો છતાં મને બળતા માંસની આછી આછી ગંધ આવતી હતી. રોજિંદી ક્રિયા કરતો હોવા છતાં મેં જોયેલું દૃશ્ય અને ઊઠ્યા પછી અનુભવાયેલી બળતા માંસની ગંધ ભુલાતાં ન હતાં. આખું દૃશ્ય જોયું હોવા છતાં હું ડર્યો કેમ નહિ ? અને ઝબકી કેમ ના જવાયું ? એનું મને આશ્ચર્ય થતું હતું. એ પછી મૌનમાં જે એકબે દિવસ પસાર થયા એ દરમિયાન કલ્પી ના શકાય એટલી બધી હળવાશ અનુભવાતી હતી.

આ હકીકતની જાણ મેં મોટાને કરી હતી. એમણે માત્ર એટલું જ કહેલું કે ‘આવું પણ થાય’, ‘પણ એનું તાત્પર્ય મને સમજાયું નહિ.’ - એમ મેં મોટાને જણાવ્યું તોપણ એમણે એમ કહ્યું કે ‘એ પણ સમજવાનું હશે ત્યારે સમજાશે’. મને બરાબર યાદ છે કે મોટા, ક્યારેય કૌતુક પ્રશ્નોના જવાબ ના આપે, પણ આપણાં વૃત્તિ, વિચાર વગેરેની ગડમથલ કરતાં અટવાયા હોઈએ અને એ અંગે પૂછીએ તો જવાબ આપે. મારો આ અનુભવ મારા માટે અત્યંત આશ્ચર્યજનક હતો. જ્યારે એ યાદ આવે ત્યારે એ દૃશ્ય સુરેખ રીતે મારી દૃષ્ટિ પાસે આવી જાય.

આ અનુભવનો થોડાક સમય પછી મને અર્થ સમજાયો કે મરણ તથા એ પછીની બધી જ ક્રિયાઓને જોનાર ‘હું’ તથા એ બધું થઈ રહ્યું છે તેને સ્પષ્ટ રીતે સમજનાર મન, બુદ્ધિ એ સાથે જ હતાં. આ બધું જોનારને કશો આઘાત કે દુઃખ અનુભવાતાં ન હતાં. વળી, અંતિમક્રિયા માટે સંકળાયેલા

માણસો પણ સહજ રીતે કામમાં લાગેલા હતા. આ ઉપરથી એક વાત સમજાઈ કે શરીરથી અલગ પડનારું જે સૂક્ષ્મ શરીર છે એની સાથે જે ‘હું’ પોતાની હાજરી અનુભવે છે એ કોણ ? તો વર્ષો પછીના ચિંતન પછી એમ સમજાયું કે ‘હું’ જે સૂક્ષ્મ શરીર સાથે હોવા છતાં એનાથી અલગતા અનુભવે છે એ આત્મા છે. એથી જ મૃત્યુ જેવી ભયાનક તથા ક્લેશકર ઘટનાનો એ સાક્ષી બની રહે છે.

એ પછી મને એવો પણ પ્રશ્ન થયો કે કશી જ સંવેદના અનુભવાઈ નહિ તો હૃદય ક્યાં ગયું ? આ પ્રશ્નનો જવાબ આજ સુધી મને સ્ફુર્યો નથી, પણ આ અનુભવ મને શા માટે થયો ? મારા જીવન માટે એનો શો સંકેત ? એના તાત્પર્યની શોધ માટે ખૂબ મથામણ થઈ અને મેં મારી મેળે એનું સમાધાન કર્યું.

યુવાનીમાં અપાર દેહાભિમાનમાં રાચેલો. દેહાભિમાન હતું અને છે. છતાં, આવા અનુભવથી સંકેત મળ્યો કે દેહાભિમાન સૌથી પ્રથમ નાશ પામવાનું છે.

‘દેહથી અલગ સાક્ષીરૂપે રહેલો આત્મા એ જ સાચું સ્વરૂપ છે.’ અને એ સ્વરૂપાનુભૂતિ પામવી એ જીવનનું લક્ષ્ય છે. આવું વાંચેલું ખરું. મોટાનાં દર્શનથી પણ એમ સ્પષ્ટ લાગ્યા કરતું કે આવી અવસ્થા ક્યારે પ્રાપ્ત થાય ? એ માટે જે સાધના મોટાએ પ્રભુકૃપાથી કરેલી એની વિગતો વાંચીને અને જાણીને તો છક્કા છૂટી જતા હતા. આમ છતાં સ્વરૂપાનુભૂતિ શક્ય છે એવો સંકેત આ અનુભવમાંથી મેં તારવેલો ખરો, પણ સમય જતાં એ બધું વીસરાઈ ગયું.

હતો ત્યાંનો ત્યાં ઠેર છું !

૩. સાપોલિયું

સૌથી પહેલી વાર મોટાને મળ્યો તે વખતે મેં કામવૃત્તિના આવેગની તથા સ્ત્રી પ્રત્યેની દૃષ્ટિવૃત્તિની વાત રજૂ કરીને મારી મૂંઝવણ વ્યક્ત કરી હતી. મોટાએ એ મૂંઝવણનું તદ્દન વ્યવહારુ સમાધાન કરાવ્યું હતું, પરંતુ એ સમાધાન માત્રથી કશું પરિણામ નીપજી શકતું ન હતું. અલબત્ત, કામવૃત્તિ માટે જે ઉપલક્ષ્યો ઘૃણાભાવ હતો તે દૂર થયેલો. આ ઘૃણાભાવનું મૂળ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવા માટેની અધૂરી, ખોટી અને નુકસાનકારક રીતો અંગેની સમજમાં હતું.

એ ગાળામાં મને સતત દ્વિધા રહ્યા કરતી કે કામેચ્છા આહ્લાદક છે માટે એનો ભોગ કોઈ રીતે અયોગ્ય ના ગણાય. બીજી બાજુ જો જીવનને ઉન્નત બનાવવું હોય તો એ ભોગ ઉન્નતિને અવરોધનારો છે. એક બાજુથી ભતૂહરિના ‘શૃંગારશતક’ તથા અન્ય શૃંગારરસના સાહિત્યમાં રસ પડતો હતો. બીજી બાજુ આત્મભાવનાવાળા સાહિત્ય તરફ આકર્ષણ પણ રહેતું હતું. આમાં કવિ નાનાલાલની ભાવનાઓ આકર્ષતી હતી, પણ એમાં આત્યંતિકતા હતી. તેથી, અસંભવિત લાગતું હતું. ગાંધીજીના બ્રહ્મચર્ય વિશેના વિચારો તથા પ્રયોગો મેં વાંચેલા. એમની કામભોગની લાલસા ખુલ્લા દિલે આલેખેલી. મને એ સ્વાભાવિક શક્તિને ટેકો આપતી હતી. બ્રહ્મચર્યના પાલન માટે એમણે જે પ્રયોગો કરેલા એમાં દમન હતું. વળી, બ્રહ્મચર્યના આદર્શને એ સંપૂર્ણ સિદ્ધ કરી શક્યા ન હતા એવો એમનો એકરાર મને કામવૃત્તિ વિશેની મારી દૃષ્ટિવૃત્તિને પોષવા મદદ કરતો હતો.

મારી આવી માનસિક ભૂમિકાની રજૂઆત મેં મોટા પાસે કરેલી. ૧૯૬૮માં મોટાના ૭૦મા જન્મદિનની ઉજવણી નિમિત્તે સ્મૃતિગ્રંથનું સંપાદન કરવાનું આવ્યું. એ નિમિત્તે એમનાં બધાં પુસ્તકો વાંચ્યાં. એમાં ‘જીવન સંદેશ’માં ‘વૃત્તિનો સદુપયોગ’ એ મથાળે એક પત્ર છપાયો છે. એમાંનાં કેટલાંક વિધાનો મારા હૃદયને સ્પર્શી ગયા. એમણે એમાં લખ્યું છે કે- ‘જેમ વસ્તુનો વધારે પડતો યદ્વાતદ્વા ઉપયોગ થવાથી તે ઘસાઈ જઈ નકામી બની જતી હોય છે, તેમ કામવાસનાનું પણ છે. કામની વૃત્તિ માનવીના હૃદયનો એકરાગ પ્રગટાવવા કરાવવા અને એકભાવે સંકળાવવા કાજે છે, એના સાધનરૂપે છે.’

‘કામની વૃત્તિની પાછળનો જ્ઞાનપૂર્વકનો હેતુ માનવી જો સમજી શકે તો કુદરતની એ તો મોટામાં મોટી અને ઉત્તમમાં ઉત્તમ બક્ષિસ માનવીને મળેલી છે, તેનું એને જ્ઞાન થાય. તેથી, કામની વૃત્તિ જ અયોગ્ય છે એમ કહેવું એ ઠીક નથી, પણ એનો જીવનવિકાસને કાજે જ્ઞાનપૂર્વકનો ઉપયોગ થવો ઘટે.’ આ કામવૃત્તિ પ્રત્યેની ઘૃણા કાઢી નાખવી જોઈએ એમ આ પંક્તિઓ વાંચતાં મને લાગતું હતું. કામવૃત્તિ એક શક્તિ છે. સ્ત્રીપુરુષ-પતિપત્નીના જીવનને વિકસાવનારી શક્તિ છે. એ અંગે મોટાએ લખ્યું છે કે ‘કુદરત તરફથી માનવીને મળેલી કામવૃત્તિ એના પોતાના ઉપયોગ કાજે છે, એમ માનવામાં તે ભૂલ કરતો હોય છે. તે શક્તિ તો મળેલી છે પરસ્પર હૃદયથી એક થવા. એકબીજાના હૃદય પરત્વે આકર્ષણ થવા. એકબીજામાં એકભાવે, એકરાગે, એકરસે, પ્રવર્તવાને એકબીજાના હૃદયમાં એકનિષ્ઠાથી રહેવા કાજે પ્રેરણાત્મક બળ તરીકે મળેલી છે.’ આ હકીકતે પણ કામભોગ પ્રત્યેની મારી

દષ્ટિ બદલવામાં પ્રેરણા આપી, પરંતુ જીવનના આદર્શમાં આને વણવા માટે કેટલી બધી આકરી તપશ્ચર્યા કરવી પડે એના વિચારો આવ્યા કરતા. કામવૃત્તિના ઉત્કટ વિચારો અને એના ભોગની તીવ્ર કલ્પનાઓ ક્યારેક તો સ્વપ્ન દ્વારા થતા વીર્યસ્રાવમાં પરિણમતી. આવું બનતાં શરીરની શક્તિ હણાઈ રહી છે એવું મને લાગ્યા કરતું. આથી, વીર્યની રક્ષા થાય અને ઉન્નત માર્ગ માટે આ વૃત્તિ સહાયક થાય એવું મોટાની શક્તિથી કંઈક બની શકે એવી એક છૂપી વૃત્તિ રહ્યા કરતી હતી. મને એમ થયેલું કે મોટાની પાસે આવું કંઈક પ્રાર્થનારૂપે માગું. તેઓશ્રીના લખાણમાં રહેલી વાસ્તવિકતાનું હું ઘણી વાર મનન કરતો.

‘વળી, શરીરમાં જે વીર્ય પેદા થાય છે તે, જે માનવીનું મન ગમે તેમ વિચાર કર્યા કરતું હોય એના શરીરમાં યોગ્ય રીતે પણ રહી શકતું નથી. વીર્યનો અમુક પ્રકારનો સ્થિર થવાપણાનો બધો આધાર માનવીના મનની ભૂમિકા કેવા પ્રકારની રહે છે એના ઉપર રહેલો હોય છે. માનવીનું મન ગમે તેવા વિચારો સેવતું હોય તો એનું પરિણામ માનવીના વીર્ય ઉપર થયા વિના રહેતું જ નથી. શુકની ગતિ માનવીના વિચારની જેવી ભાવના તેવી પરિણામે થતી હોય છે. તેથી, કામવૃત્તિને સંયમમાં રાખવી હોય તો માનવીને પોતાના મનને યોગ્ય વાસ્તવિક વિચારમાં રાખવાની જીવતીજગતી ટેવ પડાવવી જ પડશે. તેવો જીવતોજગતો અભ્યાસ મનને પડાવ્યા વિના કોઈ પણ માનવી પોતાના શુકને સ્થિર રાખી શકવાનો નથી તે નક્કી વાત છે. વીર્યને સ્થિર રાખવું કે કરવું એ કાંઈ નાનીસૂની વાત નથી. પ્રથમ તો એ કાજે માનવીનું એવું મન

થઈ જવું જોઈએ. એવી તમન્નાપૂર્વકની સાચી સમજણ કે લાગણી માનવીના હૃદયમાં પ્રગટવી ઘટે તો જ તે બની શકે. બાકી, તે શક્ય નથી. બાકી, ખાલી ખાલી મોટી વાતો કરવી તે નકામું છે. જો આપણને આ સમજાતું હોય તો આપણે જીવનમાં હૃદયની ભાવનાથી જાગૃત રહી રહીને પ્રયત્નપૂર્વક એમાં જીવવાનું રાખીએ તો જ યોગ્ય ગણાય અને યોગ્ય થાય. બાકી, કેવળ કાગળમાં ઝિંચું ઝિંચું લખીએ એનો કાંઈ અર્થ નથી. એથી કશો દહાડો વળી શકતો નથી. કરોડો મણ ઉપરછલ્લા ખાલી ખાલી વિચારો કરતાં એક અધોળ જેટલા વિચારનું પાલન અનેકગણું ચઢિયાતું છે, એમ સાંભળ્યું, જાણ્યું છે તો આપણે એ વિચારનું પાલન કરવામાં પ્રભુકૃપાથી ખંતીલા અને ઉત્સાહી બનીએ એ જ પ્રાર્થના.'

આ બાબતમાં ખંતીલા અને ઉત્સાહી બનવું કેવળ પ્રભુકૃપાથી જ શક્ય છે. જ્યારે મોટા સમક્ષ મેં આ અંગે બધી વાત કરેલી ત્યારે આવી સ્પષ્ટતા ન હતી. કામ અને ક્રોધ આ બંને જીવનને અશાંત કરનારા છે એમ સમજાયા કરતું હતું. અને એ બંનેના આવેગોમાં પૂરેપૂરા સપડાઈને પછડાઈ જવાતું હતું.

૧૯૭૦ના ઉનાળાની રજામાં હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરતના મૌનએકાંત ઓરડામાં ચૌદ દિવસનું મૌન લેવાનું ગોઠવાયું હતું. એ દરમિયાન 'પૂજ્ય શ્રીમોટા : જીવન અને કાર્ય'નું સંપાદનકાર્ય હાથ ઉપર લેવાનું હતું. મૌનઓરડામાં પ્રવેશતાં પહેલાં મોટાએ મને કહેલું કે 'ગરમીના દિવસો છે એટલે ઓરડામાં કપડાં ના પહેરશો. વધારે તાપ જણાય તો નાહી લેજો. શરીરમાંથી ખૂબ પરસેવો નીકળે એ એક પ્રકારની શુદ્ધિ

છે એટલે અકળાશો નહિ. નવસ્ત્ર રહેવાથી બીજા પણ લાભ છે.’ મોટાની આવી સૂચનાઓનું હું ચુસ્ત રીતે પાલન કરતો. દિવસો પસાર થતા ગયા તેમ ગરમીનું પ્રમાણ વધારે લાગવા માંડ્યું. વચગાળામાં તો લખવા બેસું ત્યારે એટલો બધો પરસેવો છૂટે કે લખવા માટે વાળેલા હાથની કોણીમાંથી પરસેવો વહેવા લાગે અને લખવા માટેનો કાગળ પણ ભીંજાઈ જાય. રાત્રે પરસેવાથી ચાદર ભીની થઈ જતી. અલબત્ત, તેથી થાક કે ગભરામણનો અનુભવ ક્યારેય થયો નહિ.

એક રાત્રે વિચિત્ર અનુભવ થયો. હું ચત્તો સૂતો હતો. એ વખતે લિંગના છિદ્રમાંથી અત્યંત ઝડપથી કંઈક પેસી જઈને અંદર છેક નાભી સુધી પહોંચી ગયું. પરિણામે હું ઝબકીને જાગી ગયો. લાઈટ કરી. સાપોલિયાની કલ્પનાથી ભયની કંપારી આવી ગયેલી, પણ એવું કશું બને નહિ એમ ધાર્યું. તેમ જ અંદર નાભી સુધી સ્પર્શ થયા પછી બીજું કશું જ મને અનુભવાતું ન હતું. મને એમ પણ થયું કે આ મારી ભ્રમણા તો નહિ હોયને ? ના, આ ભ્રમણા ન હતી, પણ નક્કર અનુભૂતિ હતી. આ ઘટના રાત્રિના ૧-૨ વાગ્યાના સમયમાં બનેલી. એ પછી હું સૂઈ ગયો. ઊંઘ વિનાની આરામની અને શાંતિની સ્થિતિ હતી, એવામાં એક દૃશ્ય શરૂ થયું. એ નિદ્રા હતી કે તંદ્રા એ કશું સમજાયું ન હતું. પણ એ દૃશ્ય અદ્ભુત અને આહ્લાદક હતું. સુવર્ણમય પ્રકાશથી આખો ઓરડો ભરાઈ ગયો હતો. તે ઓરડો એ મૌનનો ઓરડો ન હતો, પણ એક વિશાળ હોલ હતો. એમાં રત્નજડિત એક કલાત્મક પારણામાં એક રૂપાળું અને મોહક બાલરૂપ હતું. એનો ચહેરો એ મોટાનો ચહેરો હતો.

એ પારણાને ઘૂઘરીઓવાળી રેશમી દોરી બાંધેલી હતી. એ દોરીથી કેશવાનંદ દાદા દિગંબરરૂપમાં પારણું હીંચોળતા હતા અને ભજન ગાતા હતા. અત્યંત મધુર સ્વરમાં ‘પ્રભુ, શરણચરણમાં રાખો રે, પાવલે લાગું.’ એ ભજન પૂરેપૂરું ગાયેલું. હું મુગ્ધ બનીને આ દૃશ્ય નિહાળી રહ્યો હતો. બાલરૂપે મોટા, ક્યારેક ક્યારેક હસે અને દાદાજી ઉમંગ અને ઉલ્લાસથી ગાય. ભજન પૂરું થતાં આ સૃષ્ટિ અદૃશ્ય થઈ ગઈ અને ચાર વાગતાં ઊઠવાનો સમય થયો.

આ બંને અનુભવો મારા ચિત્તમાં ઊંડા અંકિત થઈ ગયા છે કે આ ક્ષણે પણ એ તાદૃશ્ય છે. એ પછીના દિવસો અત્યંત આનંદભર્યા હતા. ક્યારેક ક્યારેક હું નાચી લેતો. કામ પણ ઉત્સાહથી થતું. અને આશ્ચર્યની હકીકત એ હતી કે આ અનુભવ પછી ઓરડામાં ગરમી-ઉકળાટ અનુભવાયાં ન હતાં.

મૌનમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી મેં જાણ્યું કે એ દિવસોમાં ગરમીનો પારો ૧૧૩° સે.ગ્રે. થયેલો. હું બહાર નીકળ્યો ત્યારે મોટા આશ્રમમાં ન હતા, પણ મોડા આવવાના હતા. તેથી, હું રોકાયેલો.

મોટા આવ્યા ત્યારે એમની સમક્ષ મેં પહેલા અનુભવની વાત કરી ત્યારે તેઓશ્રીએ કહ્યું કે ‘થાય એવું કોઈક વાર’ પછી મેં જોયેલાં દૃશ્યની વાત કહી. એ સાંભળીને મોટા ગદ્ગદ થઈ ગયા. ભાવપૂર્ણ બની ગયા અને બોલ્યા કે ‘મારા ગુરુમહારાજે તને દર્શન આપ્યાં એનો ઘણો ઉપકાર’.

આ બંને અનુભવ કઈ રીતે ફળ્યા એ આટલાં વર્ષો પછી હવે સમજાઈ રહ્યું છે.

મોટાના દેહત્યાગ પછી મૌનએકાંત શ્રેણીનું સંપાદન કરવાનું મારે ભાગે આવ્યું. એમાં એક સ્થળે મોટાએ સૂક્ષ્મ ચકોને ભેદવાની ગૂઢ વિધિનું સૂચન કર્યું છે. આવી વિધિ સમર્થ યોગીપુરુષ દ્વારા જ થઈ શકે. આ સંપાદન પછી જેમ જેમ એનું ચિંતન થતું ગયું તેમ તેમ અત્યાર સુધી મૌનમાં થયેલી અનુભૂતિઓનો મર્મ આછોપાતળો સ્પષ્ટ થવા લાગ્યો. અશરીરી ગુરુશક્તિ વિશે સમજવું તથા સમજાવી શકવું મુશ્કેલ એવી આ વિધિ હોય છે. એ તો સમય પાકતાં જેમ જેમ આંતરિક અનુભવ વધતો જાય તેમ તેમ તે સમજાય. પ્રો. એ. જી. ભટ્ટે એમના બે મૌન અનુભવો મને કહ્યા હતા. એક વખત સુખાસનમાં બેસીને ધ્યાન ધરતા હતા, તે વખતે મૂલાધારથી બ્રહ્મરંધ્ર સુધી છેક ઉપર ચડતા પ્રવાહનો ઝટકો અનુભવાયો હતો. આથી, એ ઝબકી ગયા હતા. તેઓ યોગશાસ્ત્રના જાણકાર હોવાથી એમણે કુંડલિની શક્તિની ઊર્ધ્વગતિરૂપે આ ઘટનાને સ્વીકારી હતી. જોકે એમણે કબૂલ કરેલું કે આવું થતાં ચમકી જવાયું હતું અને આંખ ખૂલી ગઈ હતી. બીજા અનુભવમાં જાગ્રત સ્થિતિમાં મોટાના ફોટામાંથી ભૂરા તેજની જ્યોતિ પ્રગટી હતી. અને એ જ્યોતિ ત્યાંથી બહાર નીકળીને ધીમે ધીમે એમના તરફ આવતી હતી. આ વખતે તેઓ હીંચકા ઉપર બેઠા હતા. જ્યોતિ જેમ નજીક આવતી જાય તેમ તેમને ભયનો અનુભવ થવા લાગ્યો. ત્યારે એમનાથી બોલાઈ ગયું કે ‘મોટા, મારે આ નથી જોઈતું.’

મૌનમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી મોટાએ એમને સહેજ સખત અવાજમાં કહ્યું હતું કે ‘સાહેબ, ભગવાનની કૃપા-શક્તિને આ રીતે અવગણાય નહિ. એવી પળે તો ભગવાન

પાસે એ જીવવાની શક્તિ માગવી જોઈએ. તમે તો શાસ્ત્રોના અભ્યાસી વિદ્વાન છો. તોય તમે એ જ્યોતિને ઓળખી ના શક્યા ?' આ અનુભૂતિઓ એટલા માટે લખી કે મૌનએકાંત ઓરડાઓમાં મોટામાં પ્રગટેલા પ્રભુરૂપની શક્તિ જુદી જુદી રીતે સક્રિય થઈને સમયને પકવીને આપણું કલ્યાણ કરે છે !

સાપોલિયાના પ્રવેશનો મર્મ મને વર્ષો સુધી સમજાયો ન હતો. ૧૯૮૫થી શરૂ કરીને છેક આજ સુધી મને ખ્યાલમાં પણ ના આવે એ રીતે કામેચ્છાની તીવ્રતા ઘટ્યા કરતી હતી. ૧૯૯૪માં હરિદ્વારમાં પ્રયોગાત્મક રીતે આ અવસ્થા ઠરી એવો અનુભવ થતાં મોટા પ્રત્યેનું દિલનું વહાલ ઊઠાળા મારતું હતું.

બીજાં દૃશ્યમાં કેશવાનંદ દાદાજીનું રૂપ તથા મોટાનું બાલરૂપ સંપૂર્ણ નગ્ન હતું. એ પણ અત્યંત સૂચક છે. એમાં પૂજ્ય મોટાના સમર્થ ગુરુ કેશવાનંદજી એક સિદ્ધ યોગી પુરુષ હતા. એમના સામર્થ્યથી મોટાએ સાધનામાં વિકસતા જે સામર્થ્યનો અનુભવ કર્યો એ ઉચ્ચ કક્ષાનો અને ભવ્ય હતો. પરિણામે શ્રીસદ્ગુરુનું એમના ઉપરનું વહાલ એમણે પોતાના શિર ઉપરના મણિરૂપે સ્થાપીને વ્યક્ત થવા દીધું. શિષ્ય જ્યારે વિકાસની અનંત ભૂમિકાઓ વટાવતો સર્વત્ર વિદ્યમાન હોવાનો અનુભવ કરે છે એ ગુરુને ખૂબ પ્રિય બને છે. મોટાએ પોતાના અનુભવની આ સ્થિતિ સમજાવતાં લખ્યું છે, કે પોતે 'સમર્થોમાં શિરોમણિ' છે, એ યથાર્થ છે.

આ બંનેનાં દર્શન કરનાર પણ નવસ્ત્ર હતો. આ બધાનું તાત્પર્ય થતી રહેતી અનુભૂતિઓના આધારે ધીમે ધીમે સમજાઈ રહ્યું છે.

૪. દષ્ટિ અને દશ્ય

મોટાની સાથે રહેતાં રહેતાં ઘણાં અલૌકિક દશ્યો મેં જોયેલાં છે, પણ એમાંથી બે દશ્યો પાછળનું દષ્ટિબિંદુ સમજાયું હોવાથી એનો જ ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય માનું છું.

(૧) અમે રાયપુરમાં રહેતાં હતાં. એ નિવાસસ્થાનમાં મોટા પધારે તો સારું એવી મારી તથા અરુણાની ભાવના હતી. અમારી પડોશમાં રહેતા કૌશિકભાઈ જાનીને ત્યાં મોટા પધારવાના હતા. એ દિવસે પાછા ફરતાં અમારા નિવાસમાં થોડો સમય બેસે એમ ગોઠવાયું હતું. કૌશિકભાઈનો નિવાસ મકાનના બીજા અને ત્રીજા માળે હતો. ઉપર જવા માટેનો સીડીમાર્ગ ખૂબ સાંકડો હતો. મોટાને ખુરશીમાં બેસાડીને મેડા ઉપર લઈ જવાનું શક્ય ન હતું. આથી, પકડવા માટે મજબૂત દોરડું બાંધવામાં આવ્યું હતું અને મોટાને પાછળથી ટેકો આપીને મેડા ઉપર લઈ જવા એવી વ્યવસ્થા થઈ હતી. ઉપરના માળના છેક છેલ્લે પગથિયે મોટા આવે ત્યારે એમને ટેકો આપવા મારે ઊભા રહેવું એમ નક્કી થયું હતું. મોટા પધાર્યા અને છેક નીચે ઊભા રહીને દોરડું પકડ્યું. ઈંદ્રવદન શેરદલાલે પોતાની હથેળીથી મજબૂત ટેકો આપીને મોટાના પગ પહેલા પગથિયે મુકાવ્યા. હું છેક ઉપર ઊભો ઊભો આ જોતો હતો. અને એક પલકમાં મોટા છેક ઉપલા પગથિયે મારી સામે આવીને ઊભા રહ્યા અને મારો ખભો પકડ્યો. અને એક પગલું રૂમમાં ચાલ્યા. હું ભારે આશ્ચર્યમાં ડૂબી ગયો હતો. મોટાએ ભર્યા ભર્યા શ્વાસે કહ્યું કે ‘ઈંદુકાકાએ એવો જોશથી ધક્કો આપ્યો કે મારે પગથિયાં જ ના ચડવા પડ્યા.’

એ વખતે તો મારે માટે આ આશ્ચર્ય જન્માવનારી ઘટના હતી. અનુભવી પુરુષનું શરીર તો આકાશવત્ હોય છે. આપણી નજરે દેખાતું સ્થૂળ શરીર પૃથ્વીના ગુરુત્વાકર્ષણને છોડી દે એ પણ શક્ય બને. ભલે એ ગમે તેમ હોય પણ આ જોનાર સૌને માટે એક મોટું આશ્ચર્ય હતું.

મોટા, સામે પલંગ ઉપર સૂતા. હું સીડીના કઠેડાને અઢેલીને દૂર બેઠો અને મોટાની સ્તુતિ મનોમન કરવા લાગ્યો. ‘હે પ્રભુ, જે નજરે દેખાય છે એ આપ નથી. આપનું રૂપ તો માત્ર આંતરદષ્ટિથી પામી શકાય.’ આ મતલબની સ્તુતિ કરેલી એ આજેય યાદ છે. એ પછી હું મનોમન પ્રાર્થના કરતો હતો કે ‘હે પ્રભુ, હે મોટા, આપ દષ્ટિને અજવાળવા સમર્થ છો. મારી નજરમાં વખતો વખત ઊભરાઈ આવતા વિષયવિકારને પલટી દો. એવું અંજન આંજો કે મારી વિકારી નજર ફેરવાઈ જાય.’ આમ મને થયા કરતું હતું. એવામાં બે સ્વરૂપવાન યુવતીઓ મોટા પાસે દર્શન કરવા માટે આવી. એ બંને મારાં પરિચિત હતાં. એમણે મને બોલાવ્યો અને એ મોટા પાસે ગયાં અને બેઠાં. એ બધો જ સમય મારું મન એમના વિચારમાં ચાલ્યું ગયું. અને હું મોટાને એમ કહેવા તત્પર થયો કે ‘મારે પણ આ બહેનો સાથે પરિચય છે.’ એમ કહીને મારું મહત્વ અંકાય એવી વૃત્તિ પણ હતી. આમ કહેવાનું હું ગોઠવતો હતો ત્યાં જ મોટાએ મને સખત શબ્દોમાં કહ્યું કે ‘કશું ભાનબાન છે કે નહિ ? જે કરવાનું છે તે મૂકીને બીજે ક્યાં ભટકે છે ? જા, ઊઠ. તૈયારી કર.’ હું ઝડપથી ઊભો થઈ નીચું જોઈને ઊતરી ગયો. મારો ચહેરો લેવાઈ ગયો હતો. મને ખૂબ લાગી આવ્યું હતું, પરંતુ એ સાથે એમ સ્પષ્ટ સમજાતું

હતું કે મારી ચિત્તવૃત્તિની નિમ્ન ગતિને એમણે એકદમ અટકાવી અને સહેજ પણ તેમાં આગળ વધાય તે પહેલાં જ મને બીજી દિશામાં ફેરવી દીધો. તેઓ સંગ્રામ આપવાનું બોલેલા તથા ‘તૈયારી કર’ એમ કહેલું તેનું તાત્પર્ય મને સમજાયેલું નહિ. મને મારા નિવાસસ્થાનમાં આવેલો જોઈને મોટાની બેઠક તૈયાર કરતી અરુણાએ પૂછ્યું કે ‘મોટા હમણાં જ આવે છે ?’ મેં કહ્યું કે ‘ના, મને તૈયારી કરવા માટે મોકલ્યો છે.’ મોટા પધારે ત્યારે કંકુનો ચાંલ્લો કરી ચોખા ચોંટાડી એમનો સત્કાર કરવો એવું આયોજન હતું અને પ્રણામ કરીને સમર્પણ કરવું. મોટા ત્યાંથી જમીને આવવાના હતા એટલે બીજો કોઈ કાર્યક્રમ ન હતો. બધું તૈયાર કરીને અરુણા, કૌશિકભાઈને ત્યાં પહોંચી ગયેલી.

મોટાએ પોતાના શબ્દોથી મારામાં જે વેધ કરેલો એના ખ્યાલથી મને દર્દ તો થયા કરતું હતું. હું અપમાનિત થયો એથી પણ ઘવાયો છું એવું મને લાગ્યું હતું. વળી, મને પરિચિત બહેનો મારા વિશે શું ધારશે એનાય વિચારો આવ્યા કરતા હતા, પણ મને એ વિચાર આવ્યો ન હતો કે મોટાને હું જે પ્રાર્થના કરતો હતો તે ફળી છે. એટલું મારી દૃષ્ટિમાં અંધારું હતું. વળી, ત્યાં જે વિચાર આવ્યો હતો એમાં હું ઘસડાતો હતો એ સામે સંગ્રામ આપવો જોઈએ એવી મોટાની વાત તત્ક્ષણ સમજાઈ ન હતી. એટલું સમજાયેલું કે મને ત્યાંથી ધકેલીને મારું હિત સાચવ્યું છે. મોટા, સમયસર અમારે ત્યાં આવ્યા. એમના કપાળ ઉપર અરુણાએ કંકુનો ચાંલ્લો કર્યો. હું એના ઉપર ચોખા ચોંટાડવા હાથ લંબાવતો હતો ત્યારે મારો હાથ પણ ધ્રૂજતો હતો. મોટાએ ઘરમાં આવતાં મારી

સામે નજર પણ કરી ન હતી અને મને બોલાવ્યો પણ ન હતો. આ પ્રસંગને એક ફોટોગ્રાફરે ઝડપી લીધેલો. એમાં મારી સ્થિતિ બરાબર તાદૃશ્ય થઈ છે. મોટાને વિદાય કરતાં અમે હાથ જોડીને નમસ્કાર કરતાં હતા. મોટાએ હસતાં હસતાં અમારે ત્યાંથી વિદાય લીધી. એમના વિદાય થયા પછી અરુણાએ પૂછેલું કે ‘તમને શું થયું છે?’ મેં કહ્યું કે ‘મારે કાલે મોટાને મળવા આશ્રમ જવું પડશે. મને બહુ મૂંઝવણ થઈ છે. મારે મોટા સાથે વાત કરવી છે.’ બીજે દિવસે હું મોટા પાસે આશ્રમે ગયો ત્યારે મોટાએ એકદમ ઉમળકાથી મને બોલાવ્યો. એ ક્ષણથી જ હું ખૂબ આનંદમાં આવી ગયો.

આ પ્રસંગ બાબત આજે સમજાય છે, કે જે ભાવના કેળવવા માટે આપણે પ્રાર્થના કરીએ એવી ભાવનાથી જીવવા માટે આપણે તત્પર રહેવું જોઈએ. તો જ પ્રાર્થના ફળે. માત્ર, પ્રાર્થના બોલી જવાથી એ પ્રમાણે થાય એવી રાહ જોયા કરવી એ અજ્ઞાન છે. મોટાએ જે સંગ્રામ આપવાની વાત કહી હતી એમાં મને જે વિચારની સંકલના જાગેલી એમાં ઘસડાઈ ના જવા માટેનો આંતરિક પ્રતિકાર સૂચવાયો હતો.

(૨) એક દિવસે સાંજે ચારેક વાગ્યાના સુમારે મોટા, ડભાણમાં રાવજીભાઈ પટેલને ત્યાં હતા. એક પાટ ઉપર તેઓ સૂતા હતા અને તેમની પાસે બેઠેલાઓ સાથે જુદી જુદી વાતો કરતા હતા. એવામાં મોટાએ મને ઈશારાથી તેમની પાસે આવવા કહ્યું. હું ઊઠીને જઈ એ દરમિયાનમાં એમણે પડખું બદલી લીધું. એટલે હું એમની સન્મુખ જવા માટે એ બાજુ ગયો. અને ઘૂંટણ ટેકવીને નીચે બેઠો. એ વખતે એક અત્યંત આશ્ચર્યકારક દર્શન થયું. મોટાનો ચહેરો, એમનું અંગ

અત્યંત સ્વરૂપવાન સ્ત્રીરૂપે હતું. મારી નજર સ્વીકારી ના શકે એવા આ દશ્યથી હું અત્યંત રોમાંચિત થઈ ગયો અને બે હાથ જોડી રહ્યો. અને બીજી ક્ષણે જ મોટાએ કહ્યું કે ‘જાવ’. ત્યાં બેઠેલા કોઈનેય ખબર ના પડી કે આ શું થયું ? હું તો મારી જગાએ જઈને બેસી ગયો અને દિવ્ય માતૃસ્વરૂપનાં દર્શન થયાંનો આનંદ માણવા લાગ્યો. નજરે જોયેલું રૂપ ભુલાઈ ગયું પણ માતૃશક્તિનાં પરમ પવિત્ર દર્શન મારી દૃષ્ટિને ભર્યા કરતાં હતાં. અલકમલકની વાતો ચાલતી હતી ત્યાં જ માત્ર કંતાન વીટેલા એક મહાત્માનો પ્રવેશ થયો. અને એમને જોતાં જ મોટાએ મોટેથી પૂછ્યું કે ‘મહારાજ, પુરુષને ધાવણ છૂટેને?’ અને પેલા મસ્ત મહાત્માએ ખૂબ હસીને કહ્યું કે ‘હા, હા, હા’ એ આવનાર કોણ હતા એનું મને આજે સ્મરણ નથી પણ મને થયેલું દર્શન અને મોટાએ આ મસ્તરામને પૂછેલો પ્રશ્ન એ ભુલાયા નથી.

અન્ય સ્ત્રી પ્રત્યે વિકારી દૃષ્ટિને ફેરવવાનો મારો મહા પ્રશ્ન અહીં ઊકલેલો. સ્ત્રી શરીરનું સૌંદર્યદર્શન મારા હૃદયમાં નિર્મળભાવ જન્માવતું હતું. મતલબ કે સ્ત્રીનું સૌંદર્ય વિકાર જ જન્માવનારું છે એ માન્યતા તદ્દન પાયા વિનાની છે. વળી, મોટાએ ‘પુરુષને ધાવણ છૂટે?’ એ પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો. એમાં પણ પરમ પુરુષ પરમાત્માનું પ્રાગટ્ય મોટાના જે પુરુષદેહમાં થયું છે એનો પ્રેમ એ જ જીવનપોષક ધાવણ છે. એ પ્રેમને ઝીલવો, જાળવવો અને ઠારવો એ માટે મારે માત્ર મારા જીવનના પાત્રને યોગ્ય થવા દેવાનું છે. એવો સમય - અવસર ક્યારે આવશે ?

પ. મહાદેવ-‘મોટા’

મારા બાપુજી મહાદેવની ખૂબ પૂજા-ઉપાસના કરતા. મને પણ બાળપણથી એના સંસ્કાર પડેલા. શ્રાવણ માસની મહાપૂજા માટે અમદાવાદમાં રાયપુર દરવાજા બહાર કામનાથ મહાદેવમાં વર્ષો લગી હું ગયેલો. કામનાથ મહાદેવમાં ટાવરની નીચે એક બાજુએ સંસ્કૃતમાં લખેલું એક સૂત્ર તે વખતથી જ મોઢે થઈ ગયેલું.

“બ્રહ્મ સત્ય જગત્ મિથ્યા ।

જીવો બ્રહ્મૈવ નાપરઃ ॥

કોણ જાણે કેમ પણ મને આ શબ્દોનું આકર્ષણ બહુ હતું. યોગાનુયોગ એવો બન્યો કે શંકરાચાર્યના આ જ સૂત્રનું વિવરણ આનંદશંકર ધ્રુવે કરેલું એ ઉપર એની સમજૂતી મારાથી થઈ - લગભગ ચાળીસ વર્ષ પછી. મહાદેવની ભક્તિના સંસ્કારોને લીધે મહાદેવની પ્રતિમા મારા મનમાં અંકિત થયેલી. મહાદેવની જટામાંથી નીકળતાં ગંગાજીવાળી છબી મને ગમેલી. સોળમા વર્ષથી મારા મનમાં જે પ્રશ્નો જાગવા લાગ્યા એથી બાહ્ય કર્મકાંડમાંથી મારો રસ ઓછો થવા લાગ્યો. પછી તો મારાથી સેવાપૂજા પણ થઈ શકતી નહિ.

મોટાના સમાગમ પછી અનુભૂતિઓની જે પરંપરા જાગી એથી મોટા જ જાણે મારા સર્વેસર્વા હોય એમ લાગ્યા કરતું હતું. એક વખત એટલો બધો ઉત્સાહ પ્રગટેલો કે મોટા જ મારા હરિહર છે. એ જ મારા મહાદેવ છે એવું થયા કરતું હતું. એક વખત હરિઃૐ આશ્રમ, નડિયાદના ચોતરા ઉપર બપોરે મોટા સૂતા હતા. હું એમના પગ તરફ, તેમનું મુખ દેખાય તે રીતે બેઠો હતો. બીજું કોઈ જ ન હતું. એ દરમિયાન

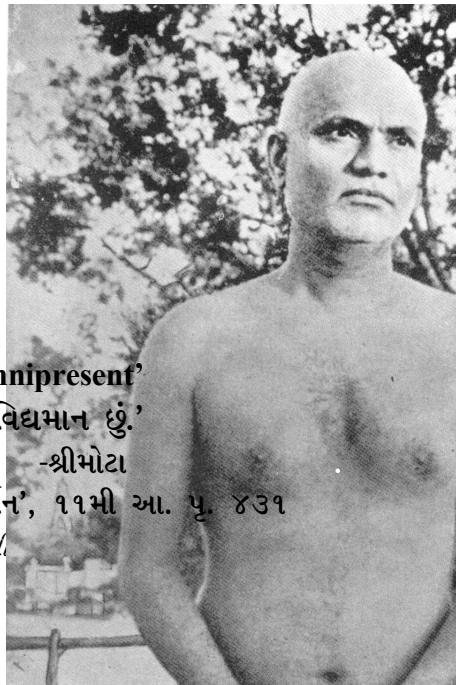

'I am Omnipresent'
'હું સર્વત્ર વિદ્યમાન છું.'

-શ્રીમોટા

'જીવન દર્શન', ૧૧મી આ. પૃ. ૪૩૧

મળ્યા-ફળ્યાની

મોટાના માથે મોટી જટા હોય તેવું દેખાયું. ગળામાં સર્પનો હાર-અસલ મહાદેવનું મૂર્તરૂપ જ જોઈ લો ! આ દશ્યથી મને આશ્ચર્ય પણ થયું અને આનંદ પણ થયો. એકાદ મિનિટ પછી એ દશ્ય બંધ થઈ ગયું. મને આવું શા માટે દેખાયું એ પૂછું એ પહેલાં મોટાએ જ મને કહ્યું, ‘તમને જે દેખાયું એમાં કોઈ ચમત્કાર માનશો નહિ. તમારા ચિત્તમાં પડેલા ઊંડા સંસ્કારો અહીં પ્રતિબિંબિત થયા હતા.’ મને એમ પ્રશ્ન જાગ્યો કે એ સંસ્કારોનું પ્રતિબિંબ આપના ઉપર જ કેમ ઝિલાયું ? આમ પૂછું એ પહેલાં તો એમણે વાત આગળ ચલાવી. ‘જુઓ, અહીં પણ અમે મહાદેવની જેમ સ્મશાનમાં જ છીએ. પ્રકૃતિના બધા વિરોધો અહીં શમી ગયા છે. કદાચ તમને એમ પ્રશ્ન થાય કે મહાદેવના ગણોમાં એક ગણ કુબેર હતા. જેમની પાસે ધનનો ભંડાર રહેતો હતો.’ આ વાત અહીં સુધી આવી કે તરત જ એલેખ્નિક લિ. વડોદરાવાળા શ્રી રમણભાઈ અમીન પધાર્યા. મોટાએ બહુ ઉમળકાથી ‘પધારો, પધારો’ એમ બોલી સત્કાર કર્યો. રમણભાઈ ઝડપથી મોટાનાં ચરણમાં માથું મૂકીને વંદન કરી રહ્યા. એ વખતે મોટાએ મને કહ્યું કે ‘જુઓ સાહેબ, આ અમારા કુબેર છે. એ કંઈ મોટાના શરીરને પગે લાગે છે તેવું ના માનશો. પરંતુ જે પ્રભુકૃપા પ્રગટ થઈ છે એનો મહિમા જોવાનો છે.’

રમણભાઈને હું મળેલો ત્યારે મેં મારા આ અનુભવની વાત તેમને કરી હતી. ત્યારે એમણે કહ્યું હતું કે ‘મને પણ મહાદેવનાં દર્શનનું આકર્ષણ ખરું. મોટાએ એક વખત મને શિવલિંગ પોતાના હૃદય પાસે અડાડીને ભેટ આપ્યું હતું.’ માનવ આકૃતિવાળા મહાદેવ અને લિંગરૂપે શિવ એનો ભેદ

કે તાત્પર્ય મને ક્યારેય સમજાતાં ન હતાં. મોટાના સમાગમ પછી એમણે એકાદ વખત એની સમજૂતી આપી હતી પણ ભૂલી ગયેલો, પરંતુ મોટાનું શરીર છૂટી ગયા પછી શ્રી રમણભાઈ અમીનનો મોટા સાથે ટેપ ઉપર રેકોર્ડ થયેલો સત્સંગ પ્રગટ કરવા માટે ઉતારતો હતો ત્યારે મોટાએ મહાદેવ અને શિવ વિશે સમજાવેલું. આથી, એ દર્શન પાછળની જ્ઞાનાત્મક ભાવના સ્પષ્ટ થયેલી.

આ હકીકતના સમર્થન માટે સુરત આશ્રમનો એક પ્રસંગ યાદ આવે છે. મોટાના એક સ્વજન મોટાનાં દર્શન કરવા આવેલા અને એ જવા માટે ઊઠ્યા ત્યારે મોટાએ પૂછ્યું કે, ‘ક્યાં જશો?’ પેલા ભાઈએ કહ્યું કે ‘બાજુમાં કુરુક્ષેત્રમાં મહાદેવનાં દર્શન કરીને ઘેર જઈશ.’ એ વખતે મોટાએ એક માર્મિક પ્રશ્ન કર્યો હતો. ‘હજી મહાદેવનાં દર્શન બાકી રહ્યા છે?’

મોટા અનુભવથી શિવ પરમાત્મારૂપ છે.

પોતાના અનુભવની આ હકીકત સમજાવતાં તેઓશ્રીએ લખ્યું છે કે -

‘આપણી સંસ્કૃતિમાં આ એક સુંદર દૃષ્ટાંત આપી દીધું છે. એ લોકોએ કમાલ કરી દીધી છે કે અનુભવ - સ્થિતિ કેવી હોય. એ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ - એ ત્રણેયમાંથી - પેલા બ્રહ્મા અને વિષ્ણુમાં તો બિલકુલ નથી, છે ખરી પણ પૂરતી સ્પષ્ટતાવાળી નથી, પણ મહાદેવમાં તદ્દન કોન્ટ્રાડિક્ટરી - ઓપોઝિટ પોઝિશન (=પરસ્પર વિરોધી સ્થિતિ) છે. એણે કામદેવને બાળી નાખ્યો છે તેમ છતાં પાર્વતી સાથળ ઉપર બેઠેલાં છે. એમની સાથે રમત રમે. એને છોકરાં પણ છે.

એટલે બે કોન્ટ્રાડીક્શન થયાં. એને છોકરાં ઉત્પન્ન થયાં છે. છતાં કામને બાળી નાખ્યો છે. એનામાં કામ નથી. એ આપણે સંસારી માણસ માની શકીએ એવી હકીકત છે. તે તો દેવોનો રાજા અને પેલા અસુરોનોય રાજા. એ પણ પાછું કોન્ટ્રાડીક્શન થયું. એકબીજાથી તદ્દન જુદાં જુદાં ક્ષેત્રવાળાનો સમન્વય. એટલે સંસારમાં આવા અનેક કોન્ટ્રાડીક્ટરી - એકબીજાની તદ્દન વિરોધાત્મક - જે છે તેનો જેનામાં સમન્વય થયેલો છે તે અનુભવી. આ સરળ વ્યાખ્યા. વળી, મહાદેવને જુઓ :- રાખ ચોળીને પડી રહે, પણ એની પાસે લક્ષ્મી એટલી કે કુબેરભંડારી એનો ગણ - એનો નોકર. આખી દુનિયાની લક્ષ્મીથી ભરપૂર, છતાં ભિખારી. વળી, એના જેવો કોઈ સુંદરમાં સુંદર ના મળે. છતાં એ એવો કદરૂપો લાગે-રાખ ચોળેલો. ગળે સાપ વીંટાળેલો હોય, ગળે મુંડની માળા - ખોપરીઓની માળા પહેરેલી હોય. આટલો બધો ગંદો લાગે, છતાં એના જેવો કોઈ સૌંદર્યવાન નથી. એ બે ઓપોઝિટ ભેગાં થયાં. દુનિયામાં જે કંઈ તત્ત્વ છે એ તત્ત્વની અંદર જે બે થયા તે એકસાથે વિરોધાત્મક પાસાં છે. એ બધાંનો જેનામાં સમન્વય થયેલો છે તે અનુભવી. આપણે જેમ ઘર કરાવીએ તો આર્કિટેક્ટ પાસે નકશો દોરાવીએ. એવી રીતે મહાદેવનું ચિત્ર આપીને આ લોકોએ બતાવી દીધું કે ‘આવી સ્થિતિ તમારી થાય ત્યારે તમારે સમજવું કે અનુભવ થયો.’ પણ દુનિયા આને સ્વીકારી ના શકે, બિલકુલ ના સ્વીકારે.

(‘ગ્રહ-ગ્રહણ’, પૃ. ૮૬-૮૭)

દ. ભાવિ દર્શન

એક વખત મોટા સમક્ષ મારાથી હળવાશથી બોલાઈ ગયું હતું કે ‘ત્રણે કાળનું - ત્રિકાળનું દર્શન અમને થાય ખરું?’ ભૂતકાળનાં સ્મરણો ઘણાં શાંત થયાં હતાં, પરંતુ ભવિષ્યની કલ્પનાઓ અને તરંગો ખૂબ રહેતા હતા. આથી, મોટે ભાગે તો ચિંતાનો અનુભવ થતો હતો. માટે, આવું એક કૌતુક જાગ્યું અને મારાથી બોલાઈ ગયું. પછી તો એ વાત હું વીસરી પણ ગયો હતો.

અમદાવાદમાં કાંકરિયા પાસે આવેલા વેદ મંદિરમાં મોટા એક વખત પધારેલા. ત્યાંથી વિદાય લેતી વખતે ગાડી ચાલુ થઈ અને થોડી આગળ ગઈ અને મોટાએ ગાડી ઊભી રખાવી બૂમ પાડીને મને એમની પાસે બોલાવ્યો. ઈશારાથી મારું માથું નીચું કરાવી મને કાનમાં ધીમેથી એક વાત કહી દીધી અને પલકારામાં ગાડી આગળ નીકળી ગઈ. મોટાની એ વાત સાંભળતાં જ મને ચક્કર આવવા લાગ્યા. મારી એવી સ્થિતિ જોઈને એ વખતના ગુજરાત રાજ્યના ચીફ ઍજિનિયર કાંટાવાળા, અરુણા તથા બીજા જે બે ત્રણ જણ હતા તે મારી પાસે આવી પહોંચ્યા અને શું થાય છે તેમ પૂછવા લાગ્યા. મેં કહ્યું કે, ‘મને ચક્કર જેવું લાગે છે.’ કાંટાવાળા સાહેબ તેમની ગાડીમાં બેસાડી અમને ઘેર મૂકવા આવ્યા. થોડી વાર પછી મને કશું જ થયું ન હતું એમ લાગેલું. એ ક્ષણ પૂરતો જ મને ચક્કર ચડ્યાનો અનુભવ થયો હતો. ઘેર પહોંચ્યા પછી કાંટાવાળા સાહેબે મને પૂછ્યું કે ‘મોટાએ તમને કાનમાં શું કહ્યું?’ મેં કહ્યું કે ‘મોટાએ મને એક વાત કહી એ કોઈને પણ ના કહેવી એમ કહ્યું છે.’

મોટાએ મને કહેલું કે ‘ધર્મિષ્ઠાબહેને (મારાં મોટાં સાળી - માસી સાસુની દીકરી) પુત્ર સંતાન માટે ઘણી પ્રાર્થના કરી છે. પ્રભુકૃપાથી એ ફળશે, પરંતુ એ માટે એના પ્રાણની આહુતિ અપાશે. આ વાત તારે કોઈને કહેવાની નથી.’ છ માસ પછી બનનારી આ ઘટના સતત મારી સામે તાદૃશ્ય રહ્યા કરતી હતી. આવી વાત ગુપ્ત રાખવી એ પણ મારી કસોટી હતી. બેત્રણ દિવસ પછી મારે આશ્રમે જવાનું થયું ત્યારે મોટા સમક્ષ મારી ગભરામણ મેં વ્યક્ત કરી. ત્યારે મોટાએ કહેલું કે ‘એવી ગભરામણમાં અટવાઈ જવાનું નહિ, પણ તમારે પ્રાર્થના કર્યા કરવાની. એ બહેનને જોવાનું થાય ત્યારે અને જ્યારે પણ એ બધું યાદ આવે ત્યારે પ્રાર્થના કરવી. આ તો માત્ર છ મહિના પછી બનનારી ઘટનાની તમને જાણ થઈ છે. અમે અનંતકાળમાં બધાંનું બધું જ જોઈ રહ્યા છીએ. કોઈને કશું જ કહેવાનું હોય નહિ. આ જ મોટો સંયમ છે. તમે પણ સંયમ કેળવવાની ભાવનાથી આ મળેલા સમયનો ઉપયોગ કરો.’ મેં મોટાને મારા ક્ષુલ્લક કૌતુકની વાત કર્યા બદલ ભૂલ કબૂલ કરી. અને આ સમય દરમિયાન હું ટકી રહું એવી શક્તિ માટે મેં પ્રાર્થના કરી. એક વખત તો મોટાના ‘જીવન સંદેશ’માંના પૂર્ણપુરુષ લેખની મેં નકલ કરી હતી તેમ છતાં હું વીસરી ગયો હતો. મોટાએ પોતાના અનુભવનો સંકેત કર્યો હતો એનો મર્મ આજે મને સમજાય છે. પોતે અનુભવમાં કેવા રૂપે છે એ સમજાવતાં એમણે ‘જીવન સંદેશ’ના પૃ. ૨૬૯-૨૭૦ ઉપર જે લખ્યું છે એ અહીં ઉતારું છું.

‘એ પોતે જ પરાકાષ્ઠા છે, કારણ કે તે કાળચક્રની ગતિને પારખે છે. તેથી, કાળથી થતાં પરિવર્તનો તેને અસ્વસ્થ કરી

શક્તિ નથી. આમ, જ્યારે તે કાળને પારખે છે ત્યારે તે તેનાં કારણોને શોધવા બેસતો નથી. વિસંવાદી ઘટનામાં પણ તે સંવાદ જુએ છે... વિધિની કૃતિઓ એને હયમચાવી શક્તિ નથી... તે શરીરથી માનવ છે ખરો પણ માણસ જેવો સ્પષ્ટ જણાતો નથી. એ કોઈ જાતની યોજના ઘડતો નથી. તેથી, એને જ્ઞાનની જરૂર જણાતી નથી. તેના વિચારવર્તનમાં કોઈ જાતની ન્યૂનતા નથી. તેથી, તેને નૈતિક સિદ્ધાંતોની જરૂર જણાતી નથી. એનામાં કોઈ પરત્વે પાર્થિવ પ્રેમ નથી. પરાક્રમથી મળે એવી કોઈ સિદ્ધિ તેને જોઈતી નથી. તેથી, નિષ્ફળતા માટે શોક કે વિજય માટે હર્ષનું તેને કારણ રહેતું નથી. એને કશુંય ભૂલી જવાપણું નથી અને યાદ રાખવાપણુંય નથી. તે જાતે જ શુદ્ધ અનુભવ છે. તેથી, તે શુદ્ધ વિજ્ઞાન છે. પ્રકૃતિ અને પુરુષનું તે એકીકરણ કરે છે અને વસ્તુમાત્રને તત્ત્વોમાં સરખી જુએ છે.’

પૃ. ૨૭૦

‘તે પરમ તત્ત્વમાં સદાય ડૂબેલો હોય છે. તેથી, તે પોતે જ અંતિમ જ્ઞાન છે... તે પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં જ રહ્યા કરે છે. એના ઉપર સંસ્કારો પડે છે પણ તે વિશે તે કશો વિચાર કરતો નથી. ભાવિ માટે કશી પણ ઉત્સુકતા હોતી નથી. તે બાબતે તે તદ્દન નિઃસ્પૃહ રહે છે. જેવી અદૃશ્ય રીતે વખત પસાર થાય છે તેવી જ રીતે ભૂતકાળ એનામાંથી પસાર થઈ જાય છે. એને માટે વર્તમાન જેવું પણ કશું નથી.’

પૃ. ૨૬૮

મોટાની આ પ્રકારની વૈજ્ઞાનિક સમજૂતી તેઓશ્રીનાં કથનને વધારે સ્પષ્ટ કરે છે. આવા અનુભવી પુરુષને આ દેખાતું જગત તેમ જ અનેક જીવો કેવા રૂપે અનુભવમાં

દશ્યમાન થાય છે, એનું શાસ્ત્રીય-વૈજ્ઞાનિક નિરૂપણ આ જ પુસ્તકના પૃ. ૧૮૩ ઉપર છપાયું છે.

‘હવે, આ વિશ્વ ઉત્પન્ન થયેલું છે કે કેમ એ જ એક મોટો જ્ઞાનનો ચર્ચાસ્પદ વિષય છે. ખરી રીતે જોતાં તો આ બધું જે દેખાય છે, તે અણુઓ અને પરમાણુઓનું બનેલું છે. અથવા એ બધું અણુઓ અને પરમાણુઓ જ છે. પરમાણુને વિજ્ઞાનવેત્તાઓએ તોડીને જોયું તો ત્યાં તો માત્ર બે ‘તત્ત્વો’ કે જેમને જડ એટલે કે અંગ્રેજીમાં Matter પણ ભાગ્યે જ કહી શકાય એવા રહ્યા. તેમાંનું એક Proton (પ્રોટોન) મધ્યવર્તી હોય છે. અને બીજા Electron (ઇલેક્ટ્રોન) એની આસપાસ માપી ના શકાય એટલી ગતિથી સતત ફર્યા જ કરતા હોય છે. તેનાથી પણ આગળ જતાં Neutron (ન્યુટ્રોન) એટલે કે જેમાં વિદ્યુત શક્તિ સ્થગિત થઈ ગઈ છે એવું કશુંક જડ્યું. પણ એ ન્યુટ્રોન એટલે બીજું કંઈ જ નહિ પણ પેલા પ્રોટોન અને ઇલેક્ટ્રોનનો સ્વાભાવિક ખૂબ ગાઢ - બિલકુલ અંતર વિનાનો એવો ગાઢ સંયોગ. તેનાથી આગળ મારી સમજણ પ્રમાણે તે લોકો હજી શોધી શક્યા નથી. આવો ગાઢ સંયોગ કયા કારણથી થાય છે અને એની પાછળનો શો હેતુ છે અને એ કોણ કરાવે છે તે બધું તેમની કલ્પનામાં આવ્યું નથી; એટલે આમ આપણા શાસ્ત્ર અનુસાર પુરુષ અને પ્રકૃતિ એ બે તત્ત્વો અનાદિ છે. અને પ્રકૃતિ પણ પુરુષની કેંદ્રવર્તી હોવાથી પુરુષની જ છે એમ ગણી શકાય અને પુરુષમાં લય પમાતાં પ્રકૃતિ પણ રહે નહિ અને તે પછી પણ જે તત્ત્વ અગમ નિગમનું છે, જેને અનેક નામોથી આપણા શાસ્ત્રકારો - ઋષિમુનિઓ કહી ગયા છે તેનો પણ અનુભવ થાય ખરો.’

મોટાના અનુભવની ગૂઢ અને રહસ્યમય અવસ્થા કેવી રીતે સમજી શકાય ? કોણ સમજી શકે ? ખંડિતતામાં જીવનારા જીવો અખંડિતતાની અલૌકિકતાને કેવી રીતે પામી શકે ?

છ મહિના પછી બનનારી નિશ્ચિત ઘટના સુધી પહોંચવું અને બનનારી ઘટના અંગે ત્યાં સુધી ગુપ્તતા જાળવવી એ મારા માટે ઘણી મૂઝવણ હતી. એક વખત મોટાએ તો અરુણાને મજાકમાં પૂછેલું કે ‘પેલાએ ખાનગી વાત તને કહી કે નહિ ?’ અરુણાએ ના કહેલી. ત્યારે મોટા બોલેલા કે ‘અરે ! તું કેવી પત્ની ? તારાથી છાનું એ કેમ રાખી શકે ? ગમે તેવી કળાથી વાત બહાર કઢાવી લેવી જોઈએ.’ મોટાની આ વાત સાંભળીને બધાંય હસેલા. હવે, વધારે આકરી કસોટી થશે એમ મને કાણ માટે લાગેલું.

જ્યારે પણ હું ધર્મિષ્ઠાબહેન વિશે વિચારું કે તેમને જોઉં ત્યારે મોટાની ધારણા કરીને હું પ્રાર્થના કરું કે ‘હે ભગવાન, તું આ બંને જીવોની રક્ષા કરજે. જે કંઈ બને તે જીરવવાની મને શક્તિ આપજે.’ આમ, સમય પસાર થતો ગયો, પરંતુ આ સમય દરમિયાન મારાં મનબુદ્ધિ અને હૃદય મોટામાં વધુ તીવ્રતાથી રહ્યાં કરતાં હતાં, પરંતુ એ ‘લાભ’ પ્રત્યે એ વખતે હું સભાન ન હતો.

પ્રસૂતિનો સમય આવી પહોંચ્યો. એ સમયે અમે હોસ્પિટલમાં જ હતા. ઓપરેશન પૂરું કરીને ડૉક્ટર વિહ્વળતાથી બહાર આવીને બોલ્યા કે ‘પુત્રનો જન્મ થયો છે, પરંતુ માતાની સ્થિતિ ગંભીર છે.’ હું તો આંખ બંધ કરીને પુત્રજન્મના સમાચારમાં મોટાની શક્તિનો વિજય જોતો હતો અને બીજી બાજુ નવજાત શિશુની માતાની ગંભીર સ્થિતિ

અને જે બનવાનું છે તેની નિશ્ચિતતાથી કંઈક વિચિત્ર લાગણી અનુભવતો હતો. મેં જોયું તો પરિવારના સભ્યો પુત્રજન્મથી રાજી થયા હતા. મોટાને તારથી સંદેશો અપાયો. એના જવાબમાં મોટાએ નંદુભાઈ મારફત લખાવ્યું કે ‘માણસનો વિજય નથી પરંતુ સર્વત્ર ભગવાનનો વિજય થાય છે.’

આ પછી દિવસો પસાર થતા હતા તેમ તેમ ધર્મિષ્ઠાબહેનની તબિયત બગડતી જતી હતી. મારામાં ગભરાટ પણ અવારનવાર થયા કરતો હતો. એ દરમિયાન મોટાએ મને કહ્યું કે ‘તમે બંને સોનલ અને હિરેનને લઈને માથેરાન ફરવા જાવ.’ અમે તરત જ માથેરાન જવાનું ગોઠવ્યું. અમદાવાદથી મુંબઈ જતી રાત્રિની ટ્રેનમાં હું સૂતો હતો એ દરમિયાન મારા આખા શરીર ઉપર ખમી શકાય એવું વજન અનુભવાયું. એને હળવું વજન કહું તોપણ ચાલે. આને પરિણામે મારાં મનદ્વય એકદમ શાંત બન્યાં હતાં. મને ખાતરી થઈ ગઈ કે મોટાની આ ગૂઢ કળા છે. અમે રોજ એમને જુદી જુદી રીતે યાદ કરતાં કરતાં માથેરાનમાં આનંદ માણતા હતા. એવામાં ભીવંડીમાં કોમી રમખાણના સમાચાર મળવાથી કાર્યક્રમ ટૂંકાવીને અમે મુંબઈ આવી ગયાં. મુંબઈમાં અમને સંદેશો મળ્યો કે અમારે સૌથી પહેલી ટ્રેનમાં અમદાવાદ પહોંચવું, કેમ કે ધર્મિષ્ઠાબહેનની તબિયત ગંભીર હતી. બીજે દિવસે સવારે અમે મણિનગર સ્ટેશને ઊતર્યા ત્યાં જ અમને ખબર મળ્યા કે ધર્મિષ્ઠાબહેનનું અવસાન થયું છે અને અમારે એમની સ્મશાનયાત્રામાં જવાનું છે. અમારું માથેરાન જવું, ત્યાંથી વહેલા પાછા ફરવું અને અવસાન થયા પછી તરત જ અમદાવાદ આવી જવું, આ બધી જ ઘટનાઓ કોક ગૂઢ

શકિતથી સંચાલિત થતી હતી તેમ મને સમજાયું. ધર્મિષ્ઠાબહેનની અંતિમ કટોકટીએ અપાર ઊંડી કરુણતાનો અનુભવ કરાવ્યો.

અવસાનની ઘટના પરિવારજનો માટે કારમી હતી. નવજાત શિશુને જોતાં એ વધુ ઘેરી બનતી હતી. એ દિવસે મોટા અમદાવાદમાં ચીમનભાઈ મહાજનને ઘરે હતા. અગ્નિસંસ્કારની વિધિ પતાવ્યા પછી બપોરે ધર્મિષ્ઠાબહેનના કુટુંબીજનો અને અમે મોટા પાસે પહોંચ્યાં. ધર્મિષ્ઠાબહેન બચી ના ગયાં - મોટાએ એમને ના ઊગાર્યા એવો ભાવ એમના કુટુંબીજનોમાં હતો. મોટાએ તો આ બધાંને જોઈને રૌદ્રરૂપ પ્રગટ કર્યું. એવું બોલેલા કે ‘તમે બધાં ભગવાનની કૃપાને શું ભાજીમૂળા સમજો છો ? મારી સાથે સંબંધ રાખવો હોય તો રાખજો અને ના આવવું હોય તો ના આવશો. આ હકીકત આમ જ બનવાની હતી એ વાત મેં આને કહી રાખી હતી.’ આમ બોલી મોટાએ મારી સામે આંગળી ચીંધી અને ફરી બોલ્યા ‘આ અંગે મેં એને ચૂપ રહેવા કહ્યું હતું. આટલો મોટો એને અનુભવ થયો તેમ છતાં એને મારામાં ભક્તિ જાગી નથી એવું હું તેને મોઢે કહું છું. તમને શી ખબર પડે કે એ જીવની અંતિમપળોએ શું બનેલું?’ આ સમય દરમિયાન બધાં સ્તબ્ધ બનીને ઊભાં રહ્યાં હતાં. પછી મોટાએ બધાંને બેસવા સૂચવ્યું.

મોટાની આ કેવી લાક્ષણિક અભિવ્યક્તિ ! દુન્વચી રીતે તો આવા દુઃખમાં રૂબેલાને કૂણા શબ્દોથી આશ્વાસન આપવાનું હોય, પણ મને તો એ વખતે સમજાઈ ગયેલું કે મોટાની આ રીતમાં પણ એમનો આ સર્વ જીવો પ્રત્યેનો કરુણાભાવ હતો. મોટાની આ રીતથી લોકો મોટા વિશે અન્યથા વિચારવાનું તો

ભૂલી જ જાય. થોડી વાર પછી ત્યાં બેઠેલાં એક બહેને એમ કહેલું કે બહેનની અંતિમ સ્થિતિ વખતે ભાન લગભગ જતું રહ્યું હતું ત્યારે એ ‘હરિ:ૐ હરિ:ૐ’ બોલતી હતી એવું ત્યાં ઊભેલી નર્સે અને મેં સાંભળેલું છે. મોટા તો આ બધું સાંભળી રહ્યા હતા. થોડી વાર પછી સૌ વિદાય થયાં. થોડાક દિવસ પછી મોટાએ નડિયાદથી તા. ૩-૯-૧૯૭૧ના રોજ મને પત્ર લખેલો એમાં તેઓશ્રીએ લખેલું કે ‘ધર્મિષ્ઠાબહેનની હકીકતમાં તમને માત્ર મારામાં સાચો ટકોરાબંધ વિશ્વાસ પ્રભુકૃપાથી જાગી શકે તો જાગી શકે તેવા હેતુથી જ તે બહેનની હકીકત કહી હતી, પરંતુ માત્ર સાબિતી અને પુરાવા ગમે તેટલા પાકા અને સાચા હોય છતાં જો તેના પરત્વે ભક્તિ ના પ્રગટી હોય તો પેલા સાચા પુરાવા ગમે તેટલા હોય તોપણ તેનો વિકાસ આગળ વધી નહિ શકે. તેવા પુરાવા સાચા હોય તોપણ પેલાને સંશય અને શંકા નિર્મૂળ જ થઈ જાય એવું નથી બનતું. એ તો પૂર્ણ ભક્તિ જાગે તો જ બની શકે.’

આજે ૩૦ વર્ષ પછી હું કબૂલ કરું કે મોટા જેને ‘ભક્તિ’ તરીકે ઓળખાવે છે, એવી પૂર્ણ ભક્તિ હજીય મારામાં જાગી નથી. જાગશે એવી શ્રદ્ધામાં પ્રવેશું છું. છતાં, એક પ્રશ્ન ઊગે છે કે ‘અને એ તે ક્યારે ?’

૭. ઊજળો અંધકાર

અહંકાર અને દંભ કેવી કેવી રીતે, કેવાં કેવાં જુદાં રૂપ ધારણ કરીને આપણને અંધારામાં રાખે છે, એ મોટાના સમાગમ પછી સ્પષ્ટ રીતે સમજાવા માંડેલું. આગ્રહ કે સમજણ,

અભિપ્રાય વગેરે દ્વારા અહંકાર ખુલ્લો થતો દેખાતો, પણ એવી પરિસ્થિતિ ટાળી શકાતી ન હતી. માન અને અપમાન-આ દ્વંદ્વના અનુભવો જીવનમાં થયા કરતા. અપમાન થાય એવી પરિસ્થિતિ ટાળવાનો પ્રયત્ન થતો, પણ એના મૂળમાં અપમાનને સહેવાની શક્તિ જ ન હતી. આ નિર્બળતાને ઢાંકવા માટે પલાયનવૃત્તિનો જ આશ્રય લેવાતો. કોઈ માન આપે, કદર કરે, વખાણ કરે એવી સતત ઈચ્છા રહ્યા કરે. ક્યારેક તો અમુક કામ કોઈના ધ્યાન ઉપર આવે એવી રીતે થતું. જેથી, આપણે જાણે બીજાથી ચડિયાતા હોઈએ એવો દેખાવ થાય.

મોટાની કરુણાથી જ આંખ ઉઘાડનારો એક અનુભવ થયો હતો. મેં પીએચ.ડી. માટે જે સંશોધન ગ્રંથ તૈયાર કરેલો એ છપાય અને એનું વિમોચન થાય એવી ઈચ્છા પ્રગટેલી. એ માટે અમદાવાદમાં તો ક્યાંય પ્રયાસ થાય એવું ન હતું. તેથી, મારા શુભેચ્છક સ્નેહી કનૈયાલાલ દવે (જેઓ મુંબઈની માનવમંદિર સંસ્થાના મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી છે.)ની મારફત આવો કાર્યક્રમ ગોઠવાય એવી યુક્તિ કરી. તેમણે તો અત્યંત ઉમળકાથી આ કામ સ્વીકાર્યું અને તા. ૧૯-૩-૧૯૮૩ના દિવસે માનવમંદિર, મુંબઈમાં મારા ચાર ગ્રંથોનો વિમોચન વિધિ ગોઠવાયો. મેં પોતે જ આડકતરી રીતે મારાં લગ્ન-જીવનનાં પચીસ વર્ષ પૂરાં થયાંની વાત કનુભાઈને કહી દીધી હતી. મુંબઈમાં યોજાયેલો આ સમારંભ મારી જીવનદષ્ટિને પલટવા માટે એક સીમાચિહ્નરૂપ બની ગયો. અહમ્ના અંધકારનો ઉજાસ કેટલો બધો આંજી દે છે એનો અનુભવ મને એ વખતે થયેલો. એનું મને એ વખતે પણ આશ્ચર્ય થયેલું. એ સમારંભમાં અનેક નામાંકિત વ્યક્તિઓએ પ્રવચનો

કરેલાં શ્રોતાસમૂહમાં પણ જાણીતા ઉદ્યોગપતિ શેઠ શ્રી કરમશી સોમૈયા પણ હાજર રહેલા. અને મુંબઈની બીજી કેટલીક સંસ્થાના અગ્રણીઓ પણ હતા. આથી, હું ફૂલ્યો સમાતો ન હતો. આ કાર્યક્રમનો વિસ્તૃત અહેવાલ તા. ૨૧-૩-૧૯૮૩ના ‘જન્મભૂમિ - પ્રવાસી’માં પત્રકાર માલા કાપડિયા દ્વારા રજૂ થયો હતો. વિમોચન માટેના ગ્રંથોમાં મુખ્ય ‘આનંદશંકર ધ્રુવની ધર્મભાવના’ ગ્રંથ હતો. એ ઉપરાંત, ગુજરાતીભાષી સમાજ માટે ‘શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા’નું સંકલન હતું. ચિંતનાત્મક નિબંધોનું ‘ચિદાકાશ’, ગ્રંથસમીક્ષાઓનું ‘વિલોકના’ અને હાસ્યરસનું ‘હાથને કહો ચડાવે બાંય’ હતાં. આ કાર્યક્રમનો પૂરતો ખ્યાલ મળે માટે જન્મભૂમિ-પ્રવાસીમાં પ્રગટ થયેલો અહેવાલ ઉતારવો જરૂરી લાગે છે. તેથી, અહમ્ના અંધકારનો ઉજાસ કેવો હતો તે દર્શાવી શકાય.

‘આ કાર્યક્રમનું સંચાલન આપણા જાણીતા સાહિત્યવિદ્વાન શ્રી યશવંત ત્રિવેદીએ કર્યું હતું. એમણે આનંદશંકરના સાહિત્ય, તેમાં રહેલી કેવલાદ્વૈતની ભાવના, પૂર્ણસત્યપ્રતિની ગતિ, પશ્ચિમના તત્ત્વચિંતનની મીમાંસા વગેરેથી શ્રોતાઓને પરિચિત કરાવ્યા. આ સર્વનું સમુચિત દર્શન ડૉ. રમેશ ભટ્ટના મહાનિબંધમાં થાય છે એમ એમણે જણાવ્યું. આ સાથે શ્રી રમેશભાઈ તેમ જ શ્રીમતી અરુણાબહેનનાં લગ્નની રજતજયંતી આ જ દિવસે હતી એ મંગલસૂચક હતું.

જાણીતા સાહિત્યકાર ગુલાબદાસ બ્રોકરે આ પુસ્તકોનું ઉદ્ઘાટન કરવાની મંગલ તક તેમને મળી, તેમ જ આ પુસ્તકો હૃદયને રોકી લે તેવાં છે તેવું જણાવ્યું. આ પ્રસંગે રમેશ ભટ્ટના પીએચ.ડી. માટેના માર્ગદર્શક શ્રી મધુસૂદન પારેખ, શ્રી કુમારપાળ દેસાઈ, અતિથિ વિશેષ શ્રી ચીમનલાલ શાહ, શ્રી વસનજી શાહ તેમ જ માનવમંદિરના

મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી શ્રી કનુભાઈ દવેએ આનંદશંકર તથા રમેશ ભટ્ટ પ્રત્યેના પોતાના પ્રતિભાવો દર્શાવ્યા હતા.

આજકાલ પીએચ.ડી. માટે વિદ્યાર્થીઓ મધ્યમકક્ષાના વિષયો તથા લેખકો અભ્યાસાર્થે પસંદ કરે છે. આથી, એ ઉપાધિનું મૂલ્ય ઘટતું જાય છે. એ સમયે ‘આનંદશંકરની ધર્મભાવના’ જેવો વિષય પસંદ કરી પરિશ્રમપૂર્વક એને પાર પાડવો એ ઊંડી ડૂબકી મારી મોતી લાવવાનો મરજીવાનો ખેલ બને છે. આનંદશંકર ધ્રુવ ગુજરાતના નહિ, સમગ્ર ભારતના વિદ્વાન છે, ડૉ. રાધાકૃષ્ણન્ તથા પંડિત સુખલાલજી જેવા સાક્ષર છે. ગાંધીજીએ પણ તેમને વારાણસી યુનિવર્સિટીના વાઈસ ચાન્સેલર તરીકે પસંદ કર્યા હતા. તેઓ ગુજરાતની વિદ્વતાનું શિખર છે. જેનું આરોહણ કરવાની સજ્જતા અને હિંમત રમેશભાઈએ દેખાડ્યાં છે. તેમનું માનસ અધ્યાત્મરંગી છે. તત્ત્વચિંતનમાં જ એમની ચૌદ વર્ષની - રામવનવાસની અવધિ જેટલી - તપસ્યા છે. આ લખાણ માટે તેમણે તેમના પરમ સખા શ્રીમોટાના હરિ:ૐ આશ્રમનું અંધારું પસંદ કર્યું. તેમના પરામર્શક શ્રી વિષ્ણુભાઈ ત્રિવેદીએ પણ ઉચ્ચાર્યું કે આ વિષય ઉપર આટલું ઊંડું તથા વિશદ ચિંતન હજી સુધી કોઈએ કર્યું નથી. આ ઉપરાંત, ઉપરોક્ત વક્તાઓના વક્તવ્યમાંથી એક બીજી ધ્યાનાર્હ વાત એ હતી કે આ સંશોધનમાં તેમણે કોઈ સંદર્ભોનો ખાસ ઉપયોગ કર્યો નથી. પોતે જ મનનચિંતવન કરી તેનો અર્ક આપ્યો છે. બીજી વિલક્ષણતા એ છે, કે આ રચનાનું લાઘવ પણ પ્રશંસનીય છે. આપણી ધર્મવિચારણાના ઉત્તમ ગ્રંથોમાં આ એક છે... રમેશ ભટ્ટે આના પ્રત્યુત્તરમાં કહ્યું કે આ કાર્યક્રમ પરમ ચૈતન્યશક્તિનું કીર્તન છે. શ્રીમોટાને યાદ કરતાં તેઓ ગદ્ગદિત થઈ ગયા હતા. આ કાર્યનો બધો યશ, બધી કીર્તિ એમણે શ્રીમોટાને અર્પણ કર્યા હતાં. અરુણાબહેન વિશે રમૂજમાં એમણે કહેલું કે અરુણાબહેને તેમને પહેલા પતિ અને પછી પિતાની ડિગ્રી આપી. અને તેમના વિના પોતે આજે આ ના કરી શક્યા હોત તેમ પણ કહ્યું.’

આ કાર્યક્રમમાં સતત મોટાનું સ્મરણ મને રહ્યા કર્યું હતું. મારા વિશે જે કાંઈ બોલાતું હતું એમાં મોટે ભાગે તો અતિશયોક્તિ હતી. કાર્યક્રમ દરમિયાન મને વારંવાર એવી અનુભૂતિ રહ્યા કરતી હતી કે હું મારા અવસાન પછીની શોકસભામાં બેઠો છું. આ વખાણ ક્યારેક ક્યારેક મને વખ જેવાં લાગતાં હતાં. સાથે સાથે એવો પસ્તાવો થતો હતો કે આ સમારંભ ગોઠવવાની યુક્તિ કરીને મેં ભૂલ કરી છે. અને મનોમન પ્રાર્થના થતી કે ‘હે પ્રભુ ! આવું ફરીથી ક્યારેય ના બનજો.’

આવા સન્માનનો પ્રતિભાવ તો આપવો જોઈએ, પણ એવો ઔપચારિક વિવેક કરવાં જતાં જ મોટાના સ્મરણદર્શનથી જ મારું હૃદય ભરાઈ ગયેલું અને જાહેરમાં મોટાની ચૈતન્ય-શક્તિનું કીર્તન વ્યક્ત કરેલું. કાર્યક્રમ પૂરો થયા પછી વખાણનો ઉત્તરાર્ધ શરૂ થયો હતો. કોકે તો આ કાર્યક્રમને ‘દેવોને દુર્લભ’ કહ્યો ત્યારે હું ખૂબ કોચવાઈ ગયો હતો. સર્વ પ્રત્યે આભારવશ થઈને બધાંને મળતો હોવા છતાં મારા અંતરમાં તો ખૂબ મંથન ચાલતું હતું. અને એ પ્રભુકૃપાથી જ મથવાનું બન્યું હતું એ આજે સ્પષ્ટ સમજાય છે. અને એ સમયે એ મંથનના પરિણામે એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો કે સન્માન માટેનો આવો કોઈ જ કાર્યક્રમ ઊભો કરવો નહિ તથા કોઈને કરવા દેવો પણ નહિ. આમ, નિશ્ચય કર્યા પછી મેં હળવાશનો અનુભવ કર્યો હતો.

અહંકાર કેટલો પ્રબળ હોય છે અને કેવાં કેવાં રૂપ લઈને એ ભીડે થાય છે એનો અનુભવ મને એક વર્ષ પછી તા. ૨૧-૪-૧૯૮૪ના દિવસે થયો. એ દિવસે અન્યના સન્માનનું

આયોજન થયું હતું. શિક્ષણક્ષેત્રે અને કલાક્ષેત્રે પોતાનું જીવન સમર્પણ કરનાર વ્યક્તિઓનું જાહેર સન્માન કરીને કદર કરવી તેવો વિચાર એ દિવસે અમલમાં મુકાયો હતો.

આ વિચાર પાછળ બુદ્ધિની એવી છેતરામણી સહાય મળેલી કે એ વખતે એ ઓળખી પણ શકાઈ નહિ. આવા જાહેર સન્માન દ્વારા હું, ગુણ અને ભાવની ભક્તિ કરું છું એવો અંચળો પહેરી લીધેલો. ધૂપી અને આડકતરી રીતે તો આવા સન્માન કરનાર વધારે સન્માનિત થતા હોય છે એવું પણ એ વખતે ભાન નહિ જાગેલું. અને આમ થવા દેવામાં હું વિનમ્રભાવ કેળવી રહ્યો છું એવી દાંભિક વૃત્તિ કામ કરતી હતી. આવી છેતરામણી, ભ્રાંતિવાળી અને છેક ઊંડી ખાઈમાં નાખી દેનારી સ્થિતિ માટે જાગ્રત કરતી એક ઘટના બનેલી. એ દિવસના સન્માન સમારંભનું નિમંત્રણ આપવા શ્રી હર્ષદભાઈ શાહ સાથે હું, શ્રીદાસાનુદાસ પાસે ગયો હતો. એ સમયે એમની નિકટ આવવાનો પહેલો પ્રસંગ હતો. હર્ષદભાઈએ એમને આમંત્રણ પત્રિકા આપી. તેઓશ્રીએ પત્રિકા સ્વીકારી અને મારી આંખ સામે નજર મેળવીને બોલ્યા કે ‘દર્શનનું પ્રદર્શન ના કરાય અને પ્રદર્શન થતું હોય ત્યાં દર્શન ના હોય.’ આ શબ્દોએ મારા દિલમાં એક અનોખો ઝબકાર પ્રગટાવ્યો. અહંકારનો ચળકતો અંધકાર ઓળખાઈ ગયો. પૂજ્ય શ્રી દાસાનુદાસજીના અવાજમાં મેં મોટાનો ધ્વનિ સાંભળ્યો અને આ કેવી મોટી ભૂલ થઈ એનો ઊંડો પશ્ચાત્તાપ થયો.

શ્રી દાસાનુદાસજીના શબ્દો ઉપર ઊંડું ચિંતન ચાલ્યા કર્યું. મને એમ લાગ્યું કે મારાથી જે આ પ્રદર્શન ગોઠવાયું છે અને એ યોગ્ય છે એવું બુદ્ધિથી ઠસ્યું છે એમાં નકરું પોલાણ છે.

‘ગુણ કે ભાવ’ કશાનું દર્શન નથી. એ બે શબ્દોનો મર્મ હું હમણાં સુધી પામ્યો ન હતો અને હજી પણ સમજાયો છે કે કેમ એ શંકા છે - એનું ઓહું લઈને આ પ્રદર્શનમાં હું ખરેખર ખોવાઈ જાત, પણ જેના શબ્દથી મારી દષ્ટિ ખૂલી ગઈ એ ગુરુશબ્દ હતો એમ મેં પ્રમાણ્યું.

એ પછી આજ દિન સુધી આવા કાર્યક્રમ માટે કેટલાય સંયોગો, આગ્રહો, દબાણો અને મનામણાં થયા છે પણ કેવળ ‘ગુરુ કરુણા’થી એમાંથી અલગ રહેવાયું છે. એક દલીલ તો એટલી બધી ભ્રામક આવેલી કે એના ઉપર પગ મૂકતાં જ ચોક્કસ લપસી જવાયું હોત. ‘જાહેર સન્માન મળતું હોય છતાંય એથી પર રહીએ ત્યારે સાચી તટસ્થતા કહેવાય. અને એવી પરીક્ષામાંથી પસાર થવું જોઈએ માટે આવા કાર્યક્રમનો ઈન્કાર ના કરવો.’ આવી રૂપાળી અને સુંવાળી દલીલથી ક્યારેક મને ગલીપચી થતી હોય તેવો આનંદ થયો હતો. આથી, મેં એમ પણ નક્કી કર્યું કે આવી દલીલની સામે ક્યારેય કશી જ દલીલ ના કરવી અને વાદવિવાદ ઊભો ના કરતાં નમ્રભાવે આવા કાર્યમાં ના પડવાનો નિશ્ચય જણાવી દેવો.

આવો નિશ્ચય થવો તથા એમાં ટકી રહેવું એ કોક ગૂઢ શક્તિને લીધે જ આજ સુધી શક્ય બન્યું છે. વળી, એમ પણ સમજાયું છે, કે માન મેળવવાની લોલુપતાથી જે નિર્બળતા વધે છે એથી જ અપમાન મળતાં ઘવાઈ જઈએ છીએ. અને અપમાન માટે નિમિત્ત બનનાર વ્યક્તિ પ્રત્યે વેરભાવ વધે છે. અપમાન સહેવાની શક્તિ મેળવવા માટે માનીપણા પ્રત્યે સાવધાન રહેવા પ્રાર્થનાસહાય માગ્યા કરવી.

૧. ભૂમિકા

મોટાએ અપાર દયા કરીને અનેક રીતે એમની નિકટ આવનારની જીવનદૃષ્ટિમાં આશ્ચર્યકારક પરિવર્તન આણ્યું છે. જે વ્યક્તિને પોતાના રૂપાંતર માટે જેટલી જરૂર હોય, જેની જરૂર હોય એટલું અને એ પ્રકારનું એને સમજાવ્યું છે. મોટાની ખાસ વિશેષતા હતી કે ક્યારેય એમના કહેવામાં દબાણ કે વજન આવે નહિ. આમ છતાં, જો એમના કહ્યા પ્રમાણે કરાય તો એ ક્રિયા પાછળ એમનાં વચનબળનો અનુભવ થયા વિના રહે નહિ.

ક્યારેક આપણે કંઈક પૂછીએ ત્યારે પણ એવા પ્રેમભાવથી સમજાવે કે એમનું બોલેલું હૃદયમાં ઊતરી જાય. ક્યારેક તો પૂછ્યા વિના પણ અત્યંત કરુણાથી સૂચવીને જોખમોમાંથી

આપણને ઉગારી લે. તેઓશ્રીની હયાતી દરમિયાન આવા કેટલાક પ્રસંગો ઊભા થયા હતા. હું નિખાલસતાથી મોટાને મારી મૂઝવણ કહેતો અને એ અંગે પ્રશ્ન પૂછતો પણ ખરો. તેઓશ્રીના જે જે સૂચનો મને મળ્યાં, જે જે પ્રકારની સલાહો મળી અને પ્રસંગને અનુરૂપ વર્તવાની રીતો દર્શાવી એ પ્રમાણે વર્તવાથી મને ખૂબ ફાયદો થયો છે. એવા કેટલાક પ્રસંગોમાંથી આલેખન આ વિભાગમાં કરવા વિચાર્યું છે.

વળી, કોક કોક સૂચનનો અમલ કરવાનું ટાળ્યું છે. આથી, નુકસાન પણ ભોગવ્યું છે. નિયમિત ચાલવાનું સૂચવેલું પણ કામના ઝનૂનને લીધે એનું પાલન ના કરતાં મેં નુકસાન ભોગવ્યું છે. કોક વાત મારી અનુકૂળતા મુજબ સમજીને ખોટું અર્થઘટન કરીને ઘણો અથડાયો પણ છું. ‘મારા સાહિત્યનું કામ કરવું’ એમ સૂચવેલું એને બદલે એમના વિશે ભાષણો આપવાં એ પણ એમનું પ્રેરિતકાર્ય છે એમ માનીને પ્રવચનો કર્યાં એથી ઘણી ખોટ ખાધી છે.

છેલ્લે ‘પ્રેમ રાખવાનું’ કહેલું એ હજી સુધી પૂરેપૂરું પળાયું નથી.

૨. ધર્મસાધનમ્

શરીરની કેટલીક તકલીફો સાધનામાં અંતરાયરૂપ બને છે, એવી મને ખબર હતી. શરીર એ ધર્મચરણ માટેનું સૌથી પહેલું સાધન છે. મોટાએ તો માનવ શરીરની મહત્તા અનેક પાસાંથી રજૂ કરેલી છે. એ બધું મારા વાંચવામાં આવેલું, પરંતુ શરીરમાં એટલાં બધાં આળસ-પ્રમાદ કે કોઈ પણ નિશ્ચય

ટકી શકે નહિ. વળી, જમવાની પદ્ધતિ પણ ઘણી ખોટી હતી. સ્વાદવૃત્તિની લોલુપતા પણ પાર વિનાની હતી. આથી, શરીરની સમતુલા પણ જળવાતી ન હતી. અલબત્ત, ૧૯૬૨-૧૯૬૩થી આહારવિહાર પ્રત્યે હું જાગ્રત તો થયેલો. એ જાગૃતિ મારી સગવડ પૂરતી રાખતો. મોટા મળ્યા અને એમની સાથે રહેવાનું અને કામ કરવાનું શરૂ કર્યું ત્યાર પછી એમનાં કેટલાંક સૂચનોથી મારા શરીરની સ્થિતિ સાનુકૂળ થવા લાગી.

૧૯૬૪માં ફૂડ પોઈઝનિંગ થયેલું અને ઊલટી ના થઈ શકવાને કારણે એની આડ અસરો શરીરમાં હતી. ખોરાકનું પાચન લગભગ નહિવત્ થતું. વળી, ચામડી ઉપર અમુક અમુક જગ્યા ઉપર ખૂબ ખંજવાળ આવે. સૂકું ખરજવું પણ થયું હતું. તેથી, મોટા પાસે બેઠો હોઉં તોપણ કોઈ કામમાં પૂરતું ધ્યાન રહે નહિ. ફૂડ પોઈઝનિંગની આડ અસર દૂર કરવા માટે એક વૈદે મને ઉપવાસનો પ્રયોગ સૂચવ્યો હતો. વાતવાતમાં મેં આ પ્રયોગ બાબત મોટાને જણાવ્યું. મોટાએ સહજભાવે એમ કહ્યું કે ‘ઉપવાસ કરવા કરતાં જરૂરિયાત જેટલો રોજિંદો સાદો ખોરાક લેવો, પરંતુ એક પણ મસાલો નહિ વાપરવો. ખાંડ, ગોળ કે મધ કશું જ ગળપણ નહિ લેવાનું. જમવાનું ખરું. તેથી, રોજિંદું કામ અટકશે નહિ. આમ, એકવીસ દિવસ કરવાનું. પછી કમે કમે મીઠું, હળદર, ધાણાજીરું, રાઈમેથી, ગળપણમાં ગોળ શરૂ કરવાના. બીજા દસપંદર દિવસ પછી થોડાક લીલાં મરચાંની તીખાશ શરૂ કરવી.’ મોટાએ પૂછ્યું કે ‘થશે?’ હું ઊંડા વિચારમાં પડી ગયેલો કે આવો ખોરાક ગળે કેવી રીતે ઊતરશે? મોટાએ કહેલું કે ‘ઉપવાસ કરવો સહેલો છે પણ આ તપશ્ચર્યા છે.

શરીર એકદમ ચોખ્ખું થઈ જશે.’ મેં તરત પગે લાગીને એમને કહ્યું કે ‘આપની શક્તિ માટે પ્રાર્થના કરું છું.’ બીજા દિવસથી જ બિલકુલ મસાલા વિનાનો ખોરાક શરૂ કર્યો. મારા ખૂબ આશ્ચર્ય વચ્ચે હું જમતો તે રસપૂર્વક જમાતું હતું. દસબાર દિવસ પછી ઝડપથી શરીરનું વજન ઘટવા લાગ્યું અને શરીર સુકાવા લાગ્યું. પરિવારમાં બધાં ચિંતા કરવાં લાગ્યાં. અને કુશંકાઓથી, અવળા અનુમાનોથી મને મૂઝવતા હતા. એક દિવસ ઘણાં બધાં બેઠેલાં ત્યારે બધાંની વચ્ચે મોટાએ મારા મોં ઉપર હાથ ફેરવીને કહ્યું કે ‘કેટલું બધું સરસ શરીર થયું છે !’ મને તો મોટાના શબ્દ ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી. આથી, મને કોઈ ડગાવી શકતું ન હતું. હું શરીરમાં ખૂબ શક્તિ અનુભવતો હતો અને ખૂબ લાંબું તેમ જ ઝડપથી ચાલવા છતાં થાક પણ વરતાતો ન હતો.

આ પ્રયોગ ચાલતો હતો એ દરમિયાન એક દિવસ મોટા સાથે ડભાણ જવાનું થયેલું અને ભોજન ત્યાં લેવાનું હતું. મિષ્ટાન્ન ભોજન હોવાથી અને મારા માટે અલગ કશું કરાવી શકાય તેમ નહિ હોવાથી એ દિવસે ઉપવાસ કરી લેવાશે એમ મારા મનમાં હતું. ત્યારે મોટાએ મને કહ્યું કે ‘તમારે જમવા માટે બાફેલા વાલ બનાવડાવ્યા છે તે તમે જમજો.’ સ્વાદે કડૂયા દેશી વાલ એ મારું એ દિવસનું મોટાએ પસંદ કરેલું વહાલભર્યું ભોજન હતું. શરૂઆતમાં થોડુંક જમતાં મોટાએ મને જોયો એટલે એ બોલ્યા કે ‘આ પ્રકારના વાલ તમારા એકલા માટે જ બનાવડાવ્યા છે. એટલે મોટા વાડકામાં પીરસ્યા છે. તેમાંથી છાંડશો નહિ.’ એ દિવસે એ કડૂયા વાલનો સ્વાદ અનેરો હતો.

આ પ્રયોગ સંપૂર્ણ થયો ત્યાર પછી મારી ચામડી ઉપરની તકલીફ તથા પાચનની તકલીફ તદ્દન દૂર થઈ ગઈ.

આ પછી ખોરાકની બાબતમાં એક વખત મને મોટાએ અત્યંત આશ્ચર્યકારક પ્રશ્ન પૂછ્યો. એમણે પૂછ્યું કે ‘મારું કહ્યું માનશો ?’ મેં એ પ્રમાણે આચરવાની તત્પરતા દર્શાવી ત્યારે એમણે કહ્યું કે ‘તમે ખોરાકમાંથી ભાત અને બટાકા છોડી દો.’ આ સાંભળી હું સ્તબ્ધ થઈ ગયો, કેમ કે આ બંને મારા પ્રિય પદાર્થો હતા, પરંતુ મોટાના પ્રત્યેક સૂચનમાં મારું ક્યાંક હિત હોય જ એવી અનુભવથી દૃઢ થયેલી શ્રદ્ધાને લીધે મેં ‘હા’ કહી. એમણે આનંદથી મારો હાથ પકડીને દબાવ્યો. મેં મોટાને કહ્યું, ‘આ કાર્ય મારા માટે તો હિમાલય ચડવા જેટલું મુશ્કેલ બનવાનું, પણ આપની દયા હશે તો બધું પાર પડી જશે.’ એમણે તરત જ પૂછ્યું કે ‘ક્યારથી છોડો છો ?’ મેં જવાબ આપ્યો, ‘અત્યારથી’. અને એમની પાસે બે હાથ જોડીને હું નમ્યો. એમણે મારો વાંસો થાબડ્યો. તે વખતથી (૧૯૭૩થી) ભાત અને બટાકા પ્રત્યે તીવ્ર આકર્ષણ થયું નથી. અલબત્ત, મોટાના ઉત્સવો દરમિયાન એમાં અપવાદ રહેતો. વચગાળે બેત્રણ વખત ઔષધની પરેજીરૂપે માત્ર ભાત જ અનિવાર્ય બનેલો એ વખતે અપવાદ કરેલો.

મોટાની આ સલાહનું પાલન કરવાથી મારી બેઠાડુ જીવનપદ્ધતિથી અન્ય ગંભીર વ્યાધિમાંથી ઊગરી જવાયું છે. શરીરનું વજન પણ સપ્રમાણ રહેતું અને સ્ફૂર્તિ પણ સારી રહેતી. આથી, છેલ્લાં પચીસ વર્ષમાં લેખન-સંપાદનનાં જે કાર્યો થઈ શક્યાં એ તેઓશ્રીના વચનબળનું જ પરિણામ છે...

મોટાએ કેટલીક નાની નાની સામાન્ય જણાતી ટેવો કેળવવા સૂચવેલું. આથી, પણ મને ઘણો લાભ થયો છે. શૌચ પછીની શુદ્ધિ અને એ પછી હાથ અને પગ ધોવાની રીત પણ એમણે દર્શાવી હતી. ચા પીધા પછી કે ભોજન લીધા પછી તરત જ છેક ઊંડેથી મોં સાફ કરી દેવાની તથા દાંત ઘસવાની અને કોગળા કરવાની રીતથી બીજા કોઈ પણ પ્રકારના મુખવાસ અનિવાર્ય બન્યા નથી. જમ્યા પછી તરત જ પેશાબ કરવાની ટેવથી લીધેલા ખોરાકના પાચન માટે કિડ્ની ઉપર વજન આવતું નથી એમ સમજાવેલું.

આવાં બધાં સૂચનો તથા કેટલીક ટેવોથી અત્યાર સુધી શરીરે પ્રમાણમાં ઘણો સાથ આપ્યો. જીવનવિકાસ માટે કોઈ સાધન માટે લાંબો સમય સ્થિર આસને મારાથી બેસી શકાય નહિ, પરંતુ વાંચન, લેખન કે સંપાદન વગેરે માટે મારાથી એક જગાએ કલાકો સુધી બેસી શકાય છે. આથી, મેં મનોમન એમ માનેલું કે મોટાના અક્ષરદેહની ઉપાસના આ રીતે એકાગ્રતાથી થાય છે એ સાધના છે. મારી આ માન્યતા ખોટી હતી. એ મને જલદી સમજાયું ન હતું.

મોટાએ સ્વાદથી ભોજન કરવાનું કહ્યું છે, પણ સ્વાદ ખાતર ભોજન કરાય એ શ્રેયાર્થી માટે યોગ્ય નથી એમ સૂચવ્યું છે. શ્રેયાર્થીએ આહારનું પ્રમાણ સમતોલ અને મુખ્યત્વે તો અલ્પ રાખવું જોઈએ. ભાવતી વાનગી ખૂબ પ્રમાણમાં ખાવાનું મન થાય અને ખવાય પણ ખરી. અજીર્ણ થાય એટલી હદે ખવાય અને વધુ ખાવાથી તબિયત બગડે ત્યારે બીજાના આગ્રહથી ખવાઈ ગયું છે એવું જાહેર કરાય. મારા આવા વલણને કેવી રીતે પલટવું એ મને સમજાતું ન હતું.

એ અંગે મોટાને પૂછતાં તેઓશ્રીએ સમજાવ્યું કે અત્યંત ભાવતી ચીજ ભોજન સમયે લેવી. એનું ઓછામાં ઓછું માપ નક્કી કરવું. એકદમ ભાવતી ચીજનો ત્યાગ કરવાથી મન ઊલટું અશાંત રહેશે. બીજું, ભોજન લેતી વખતે દરેક રસ માણવો જોઈએ. એ માટે ભોજન લેતાં દરેક રસનું પૃથક્કરણ માણવું જોઈએ. જેથી, જમવાની ઝડપ ઘટશે અને ધીમે ધીમે ચાવીને જમાશે. વધુ પડતું જમવાથી શરીરની શક્તિ હણાય છે. હૃદય તેમ જ કિડનીને વધુ પડતું કાર્ય કરવું પડે છે. માટે, શ્રેયાર્થીએ વ્યવસ્થિત રીતે જમવું જોઈએ. આ માટે જમવાની શરૂઆત કરતાં પહેલા શાંત બનવું અને મોટાએ સૂચવેલી પ્રાર્થના કરવી.

“સ્વીકારી પ્રભુ, અલ્પ અર્થ, કરજો શુદ્ધિ સહુ કોષની,
ચેતાવો હૃદ શક્તિ મુજ જીવને શી ચેતનાથી ભરી !”

આ પ્રાર્થનાનો ભાવ જાગ્રત થવા દેવો અને ભોજન માટેનો દિવ્ય હેતુ સ્વીકારવો. આવો અભ્યાસ ખૂબ લાંબા સમય સુધી કરવાથી મને ઘણો ફાયદો થયો છે. આ ઉપરાંત, દાદા ભગવાને સૂચવેલી એક પ્રાર્થના પણ હું કરું છું. ‘હે દાદા ભગવાન ! રસમાં લુબ્ધપણું ના કરાય એવી મને શક્તિ આપો. અને સમરસી આહાર લેવાય એવી પરમ શક્તિ આપો.’

જોકે સ્વાદવૃત્તિની લોલુપતા સંપૂર્ણ જતી રહી છે એમ ના મનાય, છતાં મોટાએ સૂચવ્યા પ્રમાણે આચરવાની ભાવનાથી તથા પ્રાર્થનાથી અવશ્ય લાભ તો થયો છે.

૩. ‘જ્યાં જે છે, તે યોગ્ય છે...’

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે ‘શ્રીઆત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર’ ની આઠમી ગાથામાં શ્રેયાર્થી - આત્માર્થીનું એક લક્ષણ દર્શાવ્યું છે. એમાં તેઓશ્રી સમજાવે છે કે ‘જે જે વસ્તુ, વ્યક્તિ, પ્રસંગ, સંબંધ વગેરે જે સ્થળે છે અને જે રીતે બને છે, તે યોગ્ય છે એમ સમજવું અને એ રીતે તેને સમજીને પોતાનું આચરણ કરવું એ શ્રેયાર્થીનું લક્ષણ છે.’

મોટાએ પોતાના સંપર્કમાં આવેલાઓને - સ્વજનોને મળેલા સંબંધોને કેવી રીતે જોગવવા એની રીતો સમજાવી છે. પ્રાપ્ત કર્તવ્ય - કર્મને ત્યજીને મોટાને મળવા જનાર કે એમનાં દર્શન કરવા જનારને એમણે ઠપકારેલા છે. પોતાના બીમાર પુત્રની સારવારનું કામ બીજાને સોંપીને મોટા પાસે આવનારને મોટાએ તરત જ પાછા જવા કહ્યું હતું. એક વખત પોતાની બીમાર માતા પાસે સાસરેથી આવેલી એક યુવતી મોટાને મળવા આવેલી અને પોતાની માતાને હવે સારું છે માટે એ આવી છે એવો એણે બચાવ કરેલો. એ સામે મોટાએ કહેલું કે ‘તું એને સાથ અને સહવાસ આપવા આવી છે. બા સાજી થઈ ગઈ હોય તોપણ આપણે તો એની સાથે જ રહેવું જોઈએ. જે હેતુથી આપણે આવ્યા હોઈએ એ ભૂલીને મારી પાસે આવવાનો કોઈ અર્થ નથી.’

પરંતુ શ્રેયાર્થીએ તો ‘સર્વ મળેલાં સાથે’ વર્તવાનો વિવેક શીખવો જ જોઈએ. જેથી, જીવનમાં સંઘર્ષ, ક્લેશ નિવારી શકાય. આ માટે મોટાએ જે જે સંબંધો મળ્યા છે તેની સાથે

તેટલા પ્રમાણમાં સંબંધને યોગ્ય વહેવાર કરવો જોઈએ એમ સૂચવ્યું છે. મળેલા સંબંધોનું મૂળ આપણને ખબર નથી, પરંતુ પૂર્વે - પૂર્વજન્મમાં - કરેલા ભાવકર્મનું પરિણામ આ જન્મમાં આવેલું છે. અને એ સંબંધોમાં પરસ્પર વહેવાર સંસ્કારોના ઉદયને આધીન રહ્યા કરે છે. આ ગૂંચને ઉકેલવી સહેલી નથી. માટે, કેટલીક સાદી રીતો શ્રેયાર્થીએ અપનાવવી જોઈએ.

૧. જે સંબંધો મળ્યા છે એ શરીરના સંબંધો છે. આથી, શરીર રહે ત્યાં સુધી એને નિભાવવાના છે.

૨. જે ભાવનું પરિણામ આ જન્મે આવ્યું છે એથી જુદા જુદા સંબંધો મળ્યા છે. એવા સંબંધના ભાવ સાથે મળેલા પ્રત્યે સદ્ભાવ કેળવવો જોઈએ. મોટાએ આ માટેના પુરુષાર્થને સાધના ગણાવી છે.

૩. કોઈ પણ પ્રકારના સંઘર્ષ કે અથડામણ વખતે ક્યારેય પણ અન્યનો દોષ ના જોવો અને આપણાથી જ અજ્ઞાત રીતે આચરાયેલું, બોલાયેલું કે અન્યથા ભાવથી મુકાયેલું બીજા આપણી સામે પરિણામરૂપે આવે છે એવી ભાવના દઢ રાખવી. અને આપણી સાથે આચરનાર એ તો નિમિત્ત છે. એનો કોઈ દોષ નથી એમ દઢાવવું.

૪. એ સાથે એનામાં રહેલો ગુણ શોધવો અને એ ગુણને ધ્યાનમાં રાખવો. એનાથી સદ્ભાવ ખીલતો જાય.

સદ્ભાવ કેળવવો એટલે સાચા અર્થમાં તો એમના હૃદયમાં પ્રભુ બીરાજે છે એવો ભાવ ધારણ કરવો. સદ્ભાવનો આ એક આદર્શ છે. મોટાએ જુદે જુદે પ્રસંગે સંબંધોમાં કેવી રીતે વર્તાય એની બહુ કુશળતાથી સમજણ પ્રેરેલી. એ મુજબ મારાથી અભ્યાસ થયા કરતો હતો, પરંતુ ચીડ, તિરસ્કાર,

રોષ, અવહેલના અને મોટે ભાગે ભાગેડુ વલણ મારામાં જાગતું અને વિજયી બનતું. અનેક વખત સંબંધોની અથડામણમાં ત્રાસ અને કંટાળો પણ અનુભવેલા છે, પરંતુ એ સામે એ સદ્ભાગ્ય કે મોટાનું વચન હું પાળી શકતો નથી કે મારાથી આચરાતું નથી એનો વલોપાત પણ રહ્યા કરે. નિષ્ફળતાથી આ પ્રકારની મથામણ પડતી મુકાઈ નહિ એ મોટાની પરમ કુરુણાનો જ પ્રતાપ છે. પરિવારમાં અન્ય સર્વ સંબંધોને તે તે સ્થાને પ્રસ્થાપિત કરીને ઘણી તાણ અને ભીંસ નિવારાઈ છે. લગ્ન જીવનનો મૂળ હેતુ આત્માની એકતા અનુભવવાનો છે. એ પ્રત્યે મોટાએ દર્શાવ્યા મુજબ ગતિ થઈ નથી. ‘વિચારોનો બળાત્કાર અને માલિકીની વૃત્તિ’ ના થાય એ ભાવના ચરિતાર્થ કરવા જબ્બર આંતરિક સંગ્રામ અનુભવ્યા કરું છું. આવી પળે મોટાનો જે સાથ મળે છે એ અનુભવ વર્ણવી શકાય નહિ એવો છે.

બહેન, મા, પુત્ર, પુત્રી જેવા સાપેક્ષ સંબંધો પવિત્ર અને શુભ દેખાતાં હોવા છતાં અન્ય વ્યક્તિ ઉપર એનું આરોપણ એ શ્રેયાર્થી માટે જોખમકારક છે. મોટે ભાગે ભાવુકતાના અતિરેકમાં આવા સંબંધભાવનું આરોપણ રૂઠું રૂપાળું લાગે, પણ એ યથાર્થ નથી, કેમ કે જે પ્રાપ્ત સંબંધો છે એ સંબંધનું આરોપણ અન્ય વ્યક્તિ ઉપર કરવું એ ભલે સ્પષ્ટ જણાતું ના હોય તેમ છતાં તે છેતરપિંડી જ છે. બેત્રણ પ્રસંગોમાં મોટાએ મને આ બારીક વાત સમજાવી દીધેલી.

આ ઉપરાંત, લાગણીના અતિરેકમાં ક્યારેક એક સંબંધ ઉપર બીજા સંબંધનું આરોપણ થતું હોય છે. સંસારમાં એ સારું પણ દેખાતું હોય છે. શ્રેયાર્થીએ તો જે સંબંધ છે તેને જ

એની મર્યાદામાં જ સ્વીકારવો જોઈએ. કેટલીક વખત આદર્શની ઘેલછામાં ક્યારેક એક સંબંધ ઉપર બીજા સંબંધનું આરોપણ થતું હોય છે. કોઈ પોતાની પત્નીને મા કે બહેન ગણે, કે પોતાના પતિને પિતા તરીકે સ્વીકારે એ તો અત્યંત બેહુદું છે. સંસારી સંબંધોનું આરોપણ એ તો સંસારી ભાવોનો વિસ્તાર કરવા બરાબર ગણાય. મુક્તિને માર્ગે જતાં શ્રેયાર્થીએ તો ખૂબ ચેતતા રહેવું જોઈએ. મોટાએ આ અંગે જુદી જુદી પરિસ્થિતિઓમાં મારાં વૃત્તિ-વલણની વાત કરતાં આવું બધું મને સમજાવેલું.

શ્રેયાર્થીએ જેમ આહાર અલ્પ રાખવો જોઈએ તેમ અન્ય પરિચયો પણ અલ્પ રાખવા જોઈએ. પરિચય વધારાવાનો પ્રયત્ન ક્યારેય ના કરાય, કેમ કે કર્મસંજોગે જે પરિચય મળવાનો હશે એ આપોઆપ જ મળી રહેવાનો છે. એ સત્યને હૃદયમાં દઢ કરવું જોઈએ.

આ રીતે જીવનમાં પ્રાપ્ત થતા સંબંધોની સૂક્ષ્મ મર્યાદા મને સમજાઈ.

કોની સાથે કેવી રીતે વર્તવું એની સમજ આપતી મોટાની આ રચનાએ મને ઘણું માર્ગદર્શન આપ્યું છે.

(ગઝલ)

ન પરવા કોઈની કરજે, સદા નિઃસંગ રહી ફરજે,
ભરોસે ચિત્ત રાખીને મગન મનમાં થઈ રહેજે.

ભૂંડી વાણી કહેશે કો દિલે નવ લાવતો કાંઈ,
સહુને કાન તું દેજે, દઈશ ના જીભ તું તારી.

મળી તક ના જવા દેજે, સહુના રાજમાં રહેજે,
હૃદયમાં નમ્રતા રાખી, ખરી તું દીનતા ધરજે.

મૂરખનું ગમતું મન કરજે, નહિ શીખ દુષ્ટને દેજે,
ન કોનું મન, વચન, કર્મ, કદી દિલને તું દૂભવજે.

રહેજે હાથ જોડીને સદા ગર્વીતણા સંગે,
રહેજે મૌન ફ્લેશીથી, ગુણે તુજ શત્રુને જીતજે.

જગતના સૌ પ્રપંચોમાં કદી દિલ ના કશું દેજે,
હરિના નામનું તર્પણ ઉમળકાથી દિલે કરજે.

ફિકરની ફાકી ફાકીને, ફકીર થઈ નિત્ય તું ફરજે,
હરિના પ્રેમમાં રસબસ થઈ તલ્લીન દિલ ફરજે.

(‘જીવન સંશોધન’, ત્રીજી આ., પૃ.૩૫૦)

મૂર્ખ સાથે, ગાંડા સાથે, બાળક સાથે, હઠીલી સ્ત્રી કે
પુરુષ સાથે, વડીલ સાથે, ગુરુજન સાથે, વિશેષ લાભહાનિ
ના હોય ત્યારે ‘હા જી, હા’ કરવું. એમાં ઘણી શાંતિ છે.

(‘જીવન મંથન’, પૃ. ૧૮૬)

૪. વહેવાર વિવેક

નાનપણથી હું જોયા કરતો હતો કે સામાજિક, સામૂહિક
વહેવારોમાં મોટે ભાગે કડવાશ ધુપાયેલી રહેતી. ઘણી વાર

સામાજિક વહેવારોને પરિણામે ટંટા અને ફ્લેશ પણ જન્મતા. આનો ઉકેલ આપણા વર્તનથી જ કરવો એવી એક સુધારાવૃત્તિ જુવાનીમાં દઢ બનેલી. ઓછામાં ઓછા વહેવારો થાય એવા મારા વહેવારવર્તનને લીધે મારે સખત વિરોધનો સામનો કરવો પડેલો. મોટા મળ્યા ત્યારે મેં એમને મારા વલણની વાત કરી હતી. એ વખતે તેઓશ્રીએ સમજાવેલું કે ‘વહેવારવર્તનમાં પણ આત્યંતિકતા યોગ્ય નથી. આપણે તો એવા વિવેકપૂર્વક વર્તવું કે જેથી લોકોનો સદ્ભાવ આપણા પ્રત્યે ટકેલો રહે.’ આ માટે મને અવારનવાર અમુક સંબંધીઓની ખાસ ખબર પૂછવા પણ મોકલતા. મોટાએ સમજાવેલું કે ‘આપણે જે કાંઈ કરવું તે આપણા વિકાસ માટે કરવું.’ આથી, મરણોત્તર વિધિમાં હું માનતો ના હોવા છતાં એવી ક્રિયા કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે મોટાએ પત્ર લખીને આ ક્રિયા ભાવપૂર્વક કરવા સમજાવેલું.

સામાજિક પ્રસંગોમાં કેટલા પ્રમાણમાં જવું, સંબંધને અનુરૂપ કેવો વહેવાર કરવો અને ત્યાં જવાનો હેતુ પૂરો થતાં કેવી રીતે એ ક્રિયા સમેટી લેવી એવું પણ તેઓએ સમજાવેલું. આ બાબતનો એક પ્રસંગ રજૂ કરવો યોગ્ય લાગે છે.

હરિ:ૐ આશ્રમ, નડિયાદમાંથી મોટાને કોક લગ્ન-પ્રસંગમાં પધરામણી માટે આમંત્રણ મળેલું. એ લગ્નપ્રસંગમાં મોટા સાથે મારે જવું એમ નક્કી થયેલું. મોટાની સાથે જવા હું સજ્જ થઈને બેઠો હતો ત્યારે મોટાએ મને પૂછ્યું, ‘આપણે ક્યાં જઈએ છીએ ?’ મેં જવાબ આપ્યો, ‘લગ્નસમારંભમાં જઈએ છીએ’ ત્યારે મોટાએ કહ્યું ‘મને નિમંત્રણ મળેલ છે માટે જઈ ઇં. લગ્નસમારંભમાંથી મને રૂપિયા મળે એટલા

માટે હું જઈ છું, પણ તમે શા માટે આવો છો ?’ મેં કહ્યું, ‘આપની સાથે રહેવા માટે’. ત્યારે મોટા બોલેલા કે ‘માત્ર, મારી સાથે જ રહેવું એ હેતુ જ તમારે ધ્યાનમાં રાખવાનો. તમે લગ્ન મહાલવા આવતા નથી. તમારે મારાથી બિલકુલ અલગ નહિ થવાનું. ત્યાં તો મોહમાયાથી ભરેલી સૃષ્ટિ હશે. વૈભવ અને વિલાસની છોળો ઊડતી હશે. તમારે તમારી નજર સહેજપણ ખસેડવાની નહિ. ત્યાં થોડી ભીડ થશે. એ વખતે તમારે ખૂબ સાવધ રહેવાનું. હું તો બધા સાથે હસીખુશીને વાતો કરીશ, પણ તમારે બીજા કોઈની સામે નહિ જોવાનું. માત્ર, મારું જ ધ્યાન રાખવાનું.’

મોટાના કઠ્ઠા પ્રમાણે મેં ખૂબ સાવધાની રાખી. બેચાર વખત ચલિત થઈ ગયેલો, પણ તરત સાવધ થઈ જતો. લગ્નમાંથી પાછા ફર્યા પછી મોટાએ કહ્યું કે ‘દરેક પ્રસંગમાં કે કાર્યમાં આપણો હેતુ સ્પષ્ટ કરવાથી અને પ્રસંગ વખતે એ આપણા મનમાં જીવતો રહે એવો જ્ઞાનપૂર્વક પુરુષાર્થ રાખવાથી આપણને ઘણો જ લાભ થાય છે.’

એ પછી લગ્નપ્રસંગોમાં અનિવાર્ય સંબંધોની મર્યાદા ગોઠવી અને જે જે સંબંધોમાં જેટલા પ્રમાણમાં રહેવાવું - જવાવું જોઈએ એ પ્રમાણે સાવધાનીપૂર્વક આચરવાનું રાખ્યું. મરણપ્રસંગમાં સંબંધ-મર્યાદા ના રાખવી. જરૂર જવું અને એ જીવાત્મા માટે પ્રાર્થના કરવામાં જ સમય પસાર કરવો. બેસણાનો પ્રસંગ ભલે સામાજિક વહેવારરૂપે હોય, પણ આપણે તો સદ્ગત જીવાત્માના કલ્યાણ અને શાંતિ માટે પ્રાર્થના કરવાની રાખવી. ત્યાં લોકો સાથે વાતોમાં ન જોડાવું. એમાંથી બચવા હું આંખો બંધ કરીને પ્રાર્થના કરું.

આમ, વહેવારો અંગે કેટલી મર્યાદા રાખવી એ તેઓશ્રીએ સમજાવેલું એ મુજબ એમની કરુણાશક્તિથી આચરી શકાયું છે.

૫. ઉપદેશ પહેલાં આચરણ

આપણા વહેવારમાં ઘણી વાર અજ્ઞાત રીતે સલાહ, સૂચન, ઉપદેશ, શિખામણ આપતા હોઈએ છીએ. એમાં એવા વલણ સામે માત્ર શ્રેયાર્થીએ જ નહિ પણ દરેક જણે સાવધ રહેવાથી ઘણા લાભ થતા હોય છે. આપણી ટેવ, સમજણ, આગ્રહ ઘણી વાર આક્રમક પણ બનતા હોય છે. મોટે ભાગે આપણે બીજાનું હિત થાય એવા આશયથી વર્તીએ છીએ એવી ભ્રાંતિ પણ આપણને થતી હોય છે. મોટાએ અનેક પ્રસંગોમાં મને કુનેહથી ચેતવ્યો છે.

એક વખત પ્રો.એ.જી.ભટ્ટને ત્યાં મોટા પધારેલા ત્યારે હું એમનાથી દૂર મારા એક સંબંધીની પાસે બેઠો હતો. મોટા, આવનાર-જનારને ખબરઅંતર પૂછતા હતા. મારા સંબંધીની પત્નીની તબિયત ઘણી ખરાબ રહ્યા કરતી હતી. આથી, એમનાથી વધુ સંભાળ લઈ શકાય એટલા માટે થોડો વખત બ્રહ્મચર્ય પાળવા માટે હું એમને સમજાવતો હતો. એ દરમિયાન મોટાને સ્નાન કરાવવાનો સમય થયો. સાંજે જમતાં પહેલાં મોટાને એક નળો ભરેલા પાણીથી ડોલે ડોલે સ્નાન કરાવવામાં આવતું. મોટાની સ્નાનવિધિ પણ દર્શનીય બની રહેતી. એમને સ્નાન કરાવવાનો લહાવો લેવાને લોકો તલપતા હતા. એવામાં મોટાએ એકાએક કહ્યું કે ‘આજે મને રમેશભાઈ

નવડાવશે ! એમને ‘નવડાવતાં’ સારું આવડે છે !’ મારું નામ આવતાં હું ઊઠીને મોટા પાસે ગયો. એમણે ફરી મારી સામે જોઈને પૂછ્યું કે ‘મને બરાબર નવડાવશોને ?’ મારું સદ્ભાગ્ય સમજી મેં ઉમળકાથી હા પાડી. મોટાને ભટ્ટ સાહેબના મકાનના ચોકમાં સ્ટૂલ ઉપર બેસાડ્યા. પાણીની ડોલો ભરીને તૈયાર રાખવામાં આવી હતી. હું પણ તૈયાર થયો. એ વખતે મોટાએ કહ્યું કે ‘પહેલાં તમે હાથમાં પાણી લો.’ મેં જમણા હાથની હથેળીમાં ખાડો કરીને પાણી ભર્યું. એમણે કહ્યું કે, ‘પ્રતિજ્ઞા લો કે હું બ્રહ્મચર્ય પાળીશ.’ આ સાંભળીને હું સ્તબ્ધ થઈ ગયો. મોટાએ પૂછ્યું કે ‘શો વિચાર કરો છો ?’ મારાથી કહેવાઈ ગયું કે ‘એ બની શકશે નહિ.’ ત્યારે મોટા બોલ્યા કે ‘જે તમારાથી બની શકે નહિ એવું બીજા પાસે પળાવવાનું કહેવું એ યોગ્ય છે ?’ મેં મારી ભૂલ કબૂલ કરી ત્યારે મોટા બોલ્યા કે ‘હાથમાં લીધેલું પાણી મૂકી ના દેવાય. આજથી નક્કી કરો કે આપણે જે આચરી શકીએ નહિ એ પ્રમાણે બીજાને આચરવાનું કહેવાય નહિ.’ અને મેં મનોમન સંકલ્પ કરીને એ પાણી મોટાનાં ચરણ ઉપર ધર્યું. મોટા ખુશ થયા.

ત્યારે કરેલો સંકલ્પ આજેય સતત નજર સમક્ષ રહ્યા કરે છે, પરંતુ એ વખતે એ પ્રતિજ્ઞા લીધા પછી ખૂબ મૂંઝવણ થાય. અધ્યાપનનો વ્યવસાય હોવાથી વિદ્યાર્થીઓને ઉપદેશ અને શિખામણ આપવાં પડે. અનેક પ્રકારનું આચરવા માટેનો આગ્રહ રાખવા બોલવું પડે. મને ઘણી પરિસ્થિતિમાં ડર લાગતો હોય કે અમુક કામ કરવામાં હિંમત ના ચાલતી હોય તોપણ વિદ્યાર્થીઓને ના ડરવાના અને હિંમત રાખવાના ઉપદેશ આપવાના પ્રસંગ

ઊભા થઈ જાય. આ વખતે કેવી રીતે વર્તવું એ મૂંઝવણ મેં મોટા સમક્ષ વ્યક્ત કરેલી. ત્યારે મોટાએ મને સૂચવેલું કે ‘આપણે કઢી પણ ‘તમે આમ કરજો કે કરો’ એવું આજ્ઞાર્થવાણું વચન ના બોલવું, પરંતુ આપણે આપણી જાતને કહેતા હોઈએ એવા ભાવથી બોલવું. એમ કહેવાય કે ‘આ પરિસ્થિતિમાં આપણે હિંમત ના હારવી જોઈએ કે આપણે ડરવું ના જોઈએ.’ આ રીતે મોટાએ મને મારી જાત સાથે વાત કરતાં શિખવાડ્યું. આથી, વિદ્યાર્થીઓ સાથે સમભાવ અનુભવાતો હતો. પરિણામે ક્યારેક તો વિદ્યાર્થીઓમાં મારા કરતાં પણ વધારે ગુણ છે એનાં દર્શન થતાં હતાં.

આ ઉપરાંત, બીજાને કામ સોંપવાની ટેવ, કોઈકનું કામ પૂછ્યા વિના સામે ચાલીને કરી આપવાની વૃત્તિ વગેરે સ્વભાવની ટેવો મોટાએ જુદા જુદા પ્રસંગો દ્વારા મારામાંથી હટાવી છે. એવા પ્રસંગોની તો એક હારમાળા છે. નૈતિકતા, પ્રામાણિકતા જેવા ગુણો શ્રેયાર્થીએ દૃઢપણે આચરવાના હોય. એક દિવસ આશ્રમમાં આવેલી ટપાલોમાંથી કવર ખોલીને અંદરના પત્રો બહાર કાઢવાનું કામ મને સોંપ્યું હતું. અને એ બધા કાગળો ગોઠવીને મોટાને વાંચવા આપવાના હોય. મોટા વાંચતા હતા તે દરમિયાન એક કવર ઉપરની ટિકિટ હું ઉખાડવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો, કેમ કે તેના ઉપર સિક્કો લાગ્યો ન હતો. મોટાએ આ જોયું. મેં એ ટિકિટ ઉખાડવાનું કારણ કહ્યું અને ટિકિટના પૈસા મેં બચાવ્યા હોય તેવો ભાવ દર્શાવ્યો. ત્યારે મોટાએ કહ્યું કે ‘સિક્કો લગાડનાર માણસની સરતચૂક થઈ હોય એનો અર્થ એવો નહિ કે એ આપણે ફરી ઉપયોગમાં લઈ લઈએ, કેમ કે ખરી રીતે તો એ ટિકિટનું

મૂલ્ય ટપાલ આપણને મળી એમાં ચૂકવાઈ ગયું છે. કોક માણસ ઉતાવળમાં રૂપિયાનું પાકીટ ભૂલી જાય તો આપણે એ પાકીટ મળ્યાનો આનંદ ના ભોગવી શકીએ. ટિકિટ ઉખાડવાનું આ કામ પણ આની નજીકનું જ ગણાય. આપણા મનમાં ચોર કેવી રીતે ઘૂસી જાય છે એ માટે પણ સાવધ રહેવું.’

આવા સૂક્ષ્મ વહેવાર વિવેક મોટા પાસેથી શીખવા મળેલા છે.

મારાથી જે આચરી શકાયું એને મોટાએ ૧૯૭૪માં પ્રમાણિત કરેલું. ‘જીવન પગદંડી’ પુસ્તકમાં અંજલિરૂપે એ પ્રગટ પણ થયેલું છે. એ સાથે સાથે વહેવારની નિપુણતામાં યોગ્ય પરિપક્વતા નથી એમ પણ સ્પષ્ટ દર્શાવ્યું છે.

(અનુષ્ટુપ)

રમાના ઈશનો કેવો ભેટો થયેલ જીવને !
 સોંપાયેલાં બધાં કર્મ પ્રેમથી સૌ કરેલ છે. ૧
 સંસારમાં તિતિક્ષા શી ! વ્યવહારે શી દક્ષતા !
 છતાં નિપુણતામાં ના યોગ્ય છે પરિપક્વતા ૨
 ‘મૂર્ખામી બહુ ઊંચામાં’, ઉક્તિ શી ખોટી પાડી તે !
 કળા યુક્તિ-પ્રયુક્તિની યોગ્ય પ્રકારની શી છે. ૩
 ‘કળા, કુનેહ, કૌશલ્ય વર્તન-વ્યવહારમાં
 - દીપી ઊઠે પૂરેપૂરાં’ ગમે તે અમને સદા. ૪
 જીવનમાં તરી આવે એવી સરળતા ખરી,
 બોલવે ચાલવે યોગ્ય કેવી ચાતુરી આગવી ! ૫

વિનોદવૃત્તિનું કેવું પ્રાબલ્ય જીવને છતાં
 - જ્યાં ત્યાં એનો ન દેખાડો તમે ના કરતા રહ્યા, ૬
 જ્યાં હો દાખવવો યોગ્ય વિવેક શો ખરેખરો
 - દાખવી યોગ્યતાથી છે એવું દાક્ષિણ્ય સાબદું. ૭
 બોલી નાખવું જે તે કે' મોઢે આવેલ જે બધું,
 તોછડાપણું એવું ના, ઠાવકાપણું ખાસ શું ! ૮
 મને તો ખપના પૂરા, આપી આપી શું આપું હું ?
 હૈયાના ભાવથી હું આ સમર્પણાંજલિ ઘરું. ૯

હરિ:ૐ આશ્રમ, નડિયાદ
 તા. ૨૪-૧-૧૯૭૪
 ('જીવન પગદંડી', પૃ.૫)

- મોટા

૬. 'અનેક દોષોનું ભાજન'

'હે પ્રભુ ! હે પ્રભુ ! શું કહું, દીનાનાથ દયાળ,
 હું તો દોષ અનંતનું, ભાજન છું કરુણાળ'
 શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનો આ પ્રાર્થના દોહરો મને ખૂબ પસંદ
 હતો. મોટાએ એક પ્રાર્થના-ગઝલમાં લખ્યું છે કે,
 'અનેકે દોષ મુજથી તો થયા કરતા જીવનમાં તે,
 ભલે શિક્ષા કરીને પણ, ક્ષમા મુજને કરી દેજે'.

મોટાની આ પ્રાર્થના-ગઝલની એકેએક પંક્તિ એના
 અર્થભાવથી ખૂબ ઘૂંટાઈ છે. અને જ્યારે જ્યારે અત્યંત
 આર્તભાવે પ્રાર્થના કરાઈ છે ત્યારે મને મારા દોષ દેખાવા લાગ્યા
 છે. મોટે ભાગે તો આપણામાં કંઈ દોષ છે એવું દેખાતું જ ન

હતું. અને દરેક પરિસ્થિતિમાં બીજાને અંગે ફરિયાદ અને પોતાની જાતનો બચાવ કરાતો હતો. મોટાએ આ પંક્તિ દ્વારા આપણા દોષોનું કારણ અને એના નિવારણની દૃષ્ટિ ખોલી આપી છે. આપણું વર્તન પ્રકૃતિથી-સંસ્કારોના વેગથી થયા કરતું હોય છે. એ વર્તન સાથે આપણે એકરૂપ હોઈએ છીએ. આથી, દરેક ક્રિયામાં આપણે જ સાચા છીએ એવું મંતવ્ય ધરાવતા થવાય છે. અને એમાંથી ટીકા, ફરિયાદ, બીજાનો વાંક, અભિપ્રાયો, સમજણો, ખ્યાલો વગેરેનાં મૂળિયાં દઢ થતા હોય છે. મોટાની આ પ્રાર્થના પંક્તિમાં આ વાત બરાબર રીતે કહેવાઈ છે. દોષો પ્રકૃતિને લીધે થાય છે. આથી, પ્રાર્થનાની પંક્તિમાં ‘હું દોષો કરું છું’. એવો ભાવ ના આવતાં ‘મારાથી અનેક દોષો થાય છે’ એમ કહેવાયું છે અને તે યોગ્ય છે. આથી, આપણા દોષ માટે આપણે ક્ષમા ચાહી શકીએ. મોટાની આ પ્રાર્થના પંક્તિની નક્કર વાસ્તવિકતા ‘ભલે શિક્ષા કરીને પણ’ શબ્દો દ્વારા વ્યક્ત કરાઈ છે. આપણા દોષથી આપણને જે કાંઈ ભોગવવાનું આવે એ શિક્ષા છે.’ અને દોષ નિવારવા માટે આપણે જાગ્રત થઈએ એમાં પ્રભુની ક્ષમા છે.

બધા જ દોષોનું મૂળ અહંકાર છે. ઘણું ખરું આપણે કોઈ પણ વિપરીત પરિસ્થિતિમાં સામી વ્યક્તિનો વાંક જોઈએ છીએ અને આપણો બચાવ કરીએ છીએ. આ પ્રકારનું વલણ મારામાં દઢ થયેલું. આથી, મારા કોઈ પ્રકારના વાંક વિના આથી, બીજાઓ મને અન્યાય કરે છે એમ લાગ્યા જ કરતું. જેમ જેમ મોટા સાથે સંબંધ વધતો ગયો તથા તેમના ગ્રંથોનું પરિશીલન થતું ગયું તેમ તેમ મારી અવળચંડાઈ દેખાવા લાગી. આપણને જ્યારે બીજાનો દોષ દેખાય છે ત્યારે વાસ્તવિક

હકીકત તો અન્યમાં દેખાતો એ દોષ આપણામાં રહેલા દોષનું પ્રતિબિંબ છે. અને એ પ્રતિબિંબને સાચું માનીને આપણે વહેવારોમાં સુખદુઃખનો અનુભવ કરીએ છીએ. સુખનો અનુભવ સુંવાળો લાગતો હોવાથી આપણે એના વિશે વિચારતા જ નથી. દુઃખનો અનુભવ કટુ હોવાથી આપણે બીજા ઉપર દોષનું આરોપણ કરીએ છીએ. ‘દોષારોપણ’ શબ્દનો અર્થ જ્યાં દોષ નથી ત્યાં દોષ આરોપીએ છીએ તેવો થાય છે. એટલે ખરેખર તો અન્ય ઉપર આરોપણ કરવું એ પણ એક દોષ છે. આ સમજવું બહુ મુશ્કેલ પડે છે. આ ઉપરથી સમજાયેલું કે સુખ અને દુઃખ બંનેનાં કારણો આપણાં અંતઃકરણોમાં જ છે. એટલે કંઈ પણ બનાવ બને તે વખતે કે એ પછી પણ પ્રભુકૃપાથી જાગ્રતિ આવે અને એમાં આપણો દોષ ક્યાં છે એ શોધવા માટે પોતાનામાં ડોકિયું કરાય. આ સ્થિતિ ગુરુની કરુણા વિના શક્ય નથી. સમર્થ ગુરુનું સ્મરણમાત્ર આપણી અંદરના આપણા દોષને ખુલ્લા કરે છે. મોટા ભાગની પરિસ્થિતિમાં રાગ-દ્વેષ, વેર-ઝેર, આસક્તિ, મમત્વ, માન્યતા, ખ્યાલ, આગ્રહ વગેરે કારણરૂપે દેખાવા માંડતા. અને એ નિવારાય એટલા માટે પ્રભુની કૃપા માટે પ્રાર્થના પણ કરાય. અન્ય દેહધારી જીવાત્મા માટે આડુંઅવળું માની લીધું હોય તો એમની પાસે મોટા ઊભેલા છે એમ ધારણા કરીને માફી માગી લેવાય. આવો અભ્યાસ પણ થતો હતો. મોટાએ સમજાવેલું કે પોતાનો દોષ એ દોષના નિવારણ માટે જ શોધવાનો છે. આપણી ભૂલોનું કે આપણા દોષોનું મનન કર્યા કરીને પડ્યા રહેવાથી તો એ દોષો વધારે ઊંડા ઊતરે અને આપણામાં લઘુતાગ્રંથિ જન્મે.

આ પ્રકારનો અભ્યાસ દરેક વખતે થઈ શકતો નહિ. ક્યારેક તો દારૂખાનું ફૂટી ગયા પછી કેટલાય દાઝી ગયા હોય ત્યાર પછી આવા દોષનું ભાન થતું, પણ એ થતાંની સાથે ગુરુની કરુણાશક્તિથી પશ્ચાત્તાપ થતો અને ક્ષમાયાચના કરી લેતો. આવા પ્રકારનું વર્તન ફરીથી ના થાય એ માટે ભગવાન પાસે શક્તિ માંગતો. આથી, પ્રમાણમાં થોડી ઘણી પણ હળવાશ અનુભવાય છે. શરીર છે ત્યાં સુધી શરીર સાથેના સંબંધીઓ છે. ઉદયકર્મને આધીન ક્રિયાઓ પણ છે. એ બધાંમાંથી ઘસાતા, છોલાતા, તપતા, દાઝતા, અકળાતા, મૂઝાતા પણ ગુરુસ્મરણથી ચેત્યા કરાય છે.

અનેક પ્રકારના સંબંધોમાં જે જે જીવો સાથે મળવાનું બને એમનો ગુણ જોવાની પદ્ધતિથી અભાવ અને દુર્ભાવની માત્રા ઓછી થાય છે એ ઝડપથી અનુભવાતું હતું. મોટા કહેતા કે બને ત્યાં સુધી કોઈના વિચારો કરવા નહિ પણ યાદ આવી જાય તો એનો નિકાલ કરવો. એને પત્ર લખી નાખવો. એમ છતાંય યાદ આવ્યા કરતા હોય તો એના સદ્ગુણને યાદ કરવો. આમ, અન્યના ગુણ પ્રત્યે વધુમાં વધુ ઝોક આપવાથી સંબંધોમાં મધુરતા અનુભવાય છે. ગુરુનું વધુમાં વધુ સ્મરણ રહ્યા કરે એ આ બધાંમાંથી અલગ રહેવાનો ઉત્તમ પુરુષાર્થ મને અનુભવાયો છે. નિજના એટલે પોતાના દોષનું દર્શન તથા અન્યના ગુણોનો આદર થાય છે. ગુરુસ્મરણથી થતી એ એક સૂક્ષ્મ પ્રક્રિયા થાય છે એ સમજાવી શકાય એવી છે, પણ એ માટે આ સ્થળ નથી.

ઘણી વાર હું મારામાં અમુક ગુણો છે એવા ખ્યાલો રાખતો હતો, પરંતુ એ કેવા છેતરામણા છે એ મોટાના સંબંધથી મને

સમજાયું. શાંતિ મેળવવી એ મારા જીવનનું લક્ષ્ય હતું. માટે ક્યાંય અશાંતિ થાય તો હું ભય પામી જતો. અને કોઈ પણ યુક્તિ પ્રયુક્તિથી એ સંજોગોમાંથી છટકી જતો. અને છટકવા છતાં મારા મનમાં એ અશાંતિની છાયા તો રહેતી હતી. મને હમણાં હમણાં સમજાયું કે મેં માની લીધેલી શાંતિ તો ભય અને કાયરતાની ભૂમિકા ઉપર હતી. જ્યાં સુધી મન, બુદ્ધિ અને પ્રાણની શુદ્ધિ ના થાય ત્યાં સુધી શાંતિની ઝાંખી થવી પણ મુશ્કેલ છે. મોટાએ આ માટે ભગવાનનું નામ લેવાની પદ્ધતિ દર્શાવતાં કહ્યું છે કે ‘એક વિચારની સાથે બીજો વિચાર ના જોડાય. માટે, ભગવાનના નામસ્મરણથી મનમાં અવકાશ ઊભો થવા દેવો જોઈએ.’

પૈસા પ્રત્યે તીવ્ર લોલુપતા હતી અને છે, એના સંચય માટે તીવ્ર આગ્રહ અને વેડફાય નહિ એ માટેની ચોકસાઈ એ દેખીતા ગુણોની પાછળ લોભવૃત્તિ કામ કરતી હતી એ મને ક્યારેય દેખાયું ન હતું. મોટાના એક ઉત્સવમાં સૌથી પહેલી વાર ગયો ત્યારે એમને પગે લાગીને પાંચ રૂપિયા મૂકેલા એની પાછળ મારા મનમાં એવી ગણતરી થયેલી કે આપણાથી અહીંયાં એમ ને એમ જમાય નહિ. પૈસા ખર્ચવા પાછળ બદલાની ગણતરી સતત રહ્યા કરે. ક્યારેક ભિખારી સામે હાથ ધરીને ઊભો હોય અને એને કંઈક આપવાનું મન થાય તો ગજવામાં રાખેલા કેટલાક સિક્કાની ધાર ઉપર આંગળી ફેરવીને સૌથી ઓછી કિંમતનો સિક્કો હાથમાં આવે એની કાળજી રાખતો. એક વખત મોટા બોલેલા કે કરકસરનો ગુણ આત્યંતિક બને તો એ કંજૂસાઈમાં ફેરવાઈ જાય. ઉદારતા સાત્ત્વિક ગુણ છે એની આત્યંતિકતા ઉડાઉપણામાં ફેરવાય છે. શ્રેયાર્થીએ તો માનસિક અને હાર્દિક ઉદારતા સુધી વિકસવાનું

છે. મોટાએ એમના કેટલાક પ્રત્યક્ષ વહેવારથી મને આ દિશામાં કેળવ્યો. આ માટે જ્યાં આપણાથી કંઈ બની શકતું ના હોય અને કોક પાસે કામ કરાવવાનું હોય ત્યારે કામ કરનાર જે માગે તે આપવું. આથી, આપણી ગ્રંથિ પણ ઢીલી થાય. આથી, ચંપલ કે બૂટ રિપેર કરનાર કે સામાન ઊંચકનાર વગેરે સાથે ભાવની રક્તક ના કરવી. એમ કરવામાં ચોકસાઈ નથી પણ કંજૂસાઈ રહેલી છે. મોટાએ આખા સમાજને પૈસા ઉપરની પકડ હળવી કરવા માટે જે રીતે પૈસા માગ્યા છે, એ સમાજ ઉપરનો એમનો મોટો ઉપકાર છે. મારું મન સતત પૈસાની ગણતરી કર્યા કરે એ કક્ષાએ પહોંચી ગયું હતું. અને પરિણામે હું સુખશાંતિ અનુભવી શકતો ન હતો, પણ ગુરુની કરુણાશક્તિએ એ ભીંસ તોડી નાખી. અલબત્ત, લોલુપતા, લોભ કે લાલસાવૃત્તિ નિર્મૂળ થઈ નથી. છતાં જ્યારે એ દેખાય છે ત્યારે પગ થંભી જાય છે.

૧. ભૂમિકા

ગુરુ એ ભાવરૂપે, ભાવનારૂપે સૂક્ષ્મ છે. દેહ એ એમનું વ્યક્તત્વ છે. મોટા મને અક્ષરરૂપે મળ્યા (૧૯૬૧) ૧૯૬૨માં એમને જોયા-મળ્યો. ૧૯૬૭થી એમનો સમાગમ થયો - વધતો ગયો. અને ૧૯૭૬ સુધી જે અનુભૂતિઓ થઈ, જે પ્રતીતિ થઈ એ તેઓશ્રીના દેહત્યાગ (૧૯૭૬) પછી મને ખબર પણ ના પડે એ રીતે કળાતી ગઈ. અનેક વખત એમ થયા કરતું હતું કે જેમનામાં પ્રભુશક્તિનાં બધાં લક્ષણો પ્રમાણમાં તેમ છતાં એમનામાં ભળી જવું જોઈએ એવી ઉત્કટ ભક્તિ જાગી નહિ. સમય વહેતો ગયો તેમ તેમ મોટાને મળવા છતાં એમનામાં ભળાયું નહિ એનો વલોપાત રહ્યા કરતો હતો. આથી, મોટા સાથેનાં કેટલાંક અંગત સંસ્મરણો ૧૯૮૫માં

લખાયા. એમાં મોટા સાથે મળ્યાની ધન્યતા ગાઈ હતી. એ સાથે એમનામાં ભળી શકાયું નહિ એનો વલોપાત પણ વ્યક્ત થયો હતો.

એ પછીનાં વર્ષોમાં (૧૯૯૫ પછી) મોટાના સમાગમ દરમિયાન મુકાયેલા સંસ્કારબીજનો સળવળાટ અનુભવાતો હતો. આથી, એ સંવેદનોને કાગળ ઉપર ઉતારવા ઈચ્છા થઈ. એમાં મોટાની ભાવના દ્વારા મારા દિલની શ્રદ્ધા કેવી રીતે ક્રિયાશીલ અને ગતિશીલ બની રહી એનું આલેખન કરવાનું વિચારીને આ પ્રમાણે લખવાનું થયું.

૧૯૭૬ પછી મોટાની ચેતનાશક્તિએ કેવા રૂપે અને કેવી રીતે ઝાંખી આપ્યા કરી છે એની વાત આ ખંડમાં કરવી છે. સુખ અને શાંતિનો અનુભવ કેવી રીતે રહ્યા કરે એની તીવ્ર મથામણ મારી પંદર વર્ષની ઉંમરથી શરૂ થયેલી. સોબત, પરિવાર, સમાજ, સંજોગ, પરિસ્થિતિઓ વગેરેમાંથી જે દુઃખ અને અશાંતિની લાગણી સતત અનુભવાતી હતી એમાંથી છૂટવાના, છટકવાના અને ટાળવાના પ્રયાસો થયા હતા, પરંતુ કોઈ રીતે સમાધાન થતું ન હતું. આજે એમ સમજાય છે કે એ સ્થિતિ જીવનમાં કશુંક નવું શોધવા માટે પ્રેરક હતી. એને લીધે મંત્ર, જપ, પ્રાર્થના, દેવદર્શન, સાધુસમાગમ વગેરે પ્રત્યે આકર્ષણ થયું હતું. એ આકર્ષણ ગુરુશક્તિનું જ આકર્ષણ હતું એવું આજે થોડું ઘણું સમજમાં આવે છે. મને મોટાનો સાથ ફળ્યો એવું અનુભવાયું એ પછીથી આજ સુધી પાછલાં વર્ષોમાં દૃષ્ટિ કરું છું ત્યારે એમ સમજાય છે કે બધા જ અનુભવો દ્વારા મોટા મને એમની પરમ કરુણાથી પોતાની તરફ ખેંચી રહ્યા હતા.

આ ખંડમાં મોટાને મળતાં પહેલાં પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે પ્રેરક બનેલા મહાત્માઓને યાદ કરવા છે. તથા કેટલાક મહાત્માઓની વાણીથી જે શક્તિ અનુભવાઈ હતી એ પણ કહેવું છે. ઉપરાંત, મોટાના દેહત્યાગ પછી મળેલી વિભૂતિઓએ મને મોટાનું વિશિષ્ટ રીતે અને વિશેષ ભાવે જે દર્શન કરાવ્યું એ હકીકત વ્યક્ત કરવી છે.

૨. શ્રીમાતાજી

૧૯૫૫નું વર્ષ એ મારા માટે તીવ્ર માનસિક સંઘર્ષનું વર્ષ હતું. એ વખતે હું કોલેજમાં ઈન્ટરમાં અભ્યાસ કરતો હતો. એક દિવસ કોલેજની લાઈબ્રેરીમાં મનને શાંત કરવાના હેતુથી કંઈક વાંચવા બેઠો હતો, પરંતુ પ્રપંચ, યુક્તિ, અનીતિ, જૂઠ સામે લડી લેવાનું ઝનૂન વગેરે મને ભીંસી રહ્યાં હતાં. એ વખતે એક ઘાતક વિચારે મારા મનનો કબજો લઈ લીધો અને એકદમ જુસ્સાથી એનો અમલ કરવા માટે હું ખુરશી ઉપરથી ભારે આવેશમાં રઘવાટથી ઊભો થઈ ગયો. પરિણામે ટેબલ ઉપરનું મેગેઝિન નીચે પડી ગયું. વાંકા વળીને એ મેગેઝિન ઉપાડ્યું અને ટેબલ ઉપર પાછું મૂક્યું. તે જ ક્ષણે તેના પૂંઠા ઉપર છપાયેલું વાક્ય વાંચતા જ હું સ્તબ્ધ થઈ ગયો. અને અટકી ગયો. ઘાતક વિચારમાળા તૂટી ગઈ. ખુરશીમાં પાછો બેસી ગયો. એ પૂંઠા પર છપાયેલું કે,

‘હંમેશાં યાદ રાખો કે તમે કદી એકલા નથી.

પ્રભુ તમારા મિત્રરૂપે હંમેશાં સાથે જ છે.’

- શ્રીમાતાજી

મારા આંતરિક સંઘર્ષની પરાકાષ્ટાએ આ વાક્ય પ્રબળ અસર કરી ગયું. હું નિરાધાર કે નિઃસહાય નથી એવું મને અનુભવાયું. અને મિત્રરૂપે કોક શક્તિ મને શાંત કરી રહી હતી. ઊભા થયેલાં સંજોગો, પરિસ્થિતિઓ અને બનાવોનું સ્મરણ વગેરે પ્રત્યે મને સમજાય નહિ તે રીતે કશુંક સમાધાન થતું હતું. એ પછી એ ‘દક્ષિણા’ મેંગેઝિનનું પાનું ફેરવતાં જ આર્ટ પેપર ઉપર શ્રીમાતાજીની તસવીર છપાયેલી હતી. કમળદળમાં ઊભેલી મૂર્તિની આંખો મારી આંખમાં પરોવાઈ ગઈ હતી. એક સ્ત્રીની આ તસવીર આવી અસર કરશે એની તો મને કલ્પના પણ નહિ. આ રીતે શ્રીમાતાજીની વાણીએ અને તસવીર દર્શને સંતાપથી ભરેલી મારી ક્ષણને ઓગાળી દીધી.

એ પછી મેં ‘દક્ષિણા’નું લવાજમ મોકલી દીધું અને ‘શ્રીમાતાજીની વાણી’ પુસ્તક મંગાવી લીધું. એ પુસ્તક વાંચતા મને ખૂબ શાંતિ, આશ્વાસન અને આહ્લાદ અનુભવાતાં હતાં. શ્રીમાતાજી પ્રત્યેનું આકર્ષણ તીવ્ર બન્યું હતું. ‘મા’ શબ્દ બોલતાં પણ મારું હૃદય ભરાઈ જતું હતું. યોગાનુયોગે બીજે વર્ષે અમારી કોલેજમાં શ્રીઅરવિંદ અને શ્રીમાતાજીના યોગમાર્ગનો એક શિબિર યોજાયો હતો. એનું સંચાલન કવિ સુંદરમ્ કરવાના હતા. એ શિબિરમાં પહેલા દિવસે હું ગયેલો અને સમૂહ ધ્યાનમાં સામેલ થયેલો. ધ્યાન એટલે શું એની મને ખબર ન હતી. છતાં એ સાધક સમૂહની વચ્ચે હું પણ આંખો મીંચીને બેઠેલો. થોડીક થોડીક વારે આંખો ખૂલી જતી હતી અને ખુલ્લી આંખે સામે મૂકેલા શ્રીઅરવિંદ અને શ્રીમાતાજીના મોટા ફોટા ઉપર નજર ઠરી જતી.

શ્રીઅરવિંદની યોગપ્રભાવ મુદ્રા આકર્ષક હતી. અને શ્રીમાતાજીનાં નેત્રમાંથી તેજ ભરી પ્રેમવર્ષા થતી હોય તેવું અનુભવાતું હતું. તે વખતે મનોમન એમ સંકલ્પ કર્યો કે પોંડીચેરી જઈને શ્રીમાતાજીને પ્રત્યક્ષ મળવું.

એ પછીનાં વર્ષો દરમિયાન શ્રીમાતાજીનું ‘પ્રેયર્સ એન્ડ મેડીટેશન્સ’ પુસ્તકનું સતત વાંચન થતું હતું. ભગવાનની શક્તિનો સ્વીકાર થતો હતો, પરંતુ એ દ્વારા નિર્બળતાને છાવર્યા કરતો હતો. ભગવાનને પ્રાર્થના કરીએ એટલે બધું પતી જવું જ જોઈએ. આપણે કશું કરવાનું જ નહિ એવો ખ્યાલ હતો. આથી, મૂંઝવણ, ત્રાસ વગેરેના અનુભવમાંથી જરાય વિરામ મળતો ન હતો. અભ્યાસની કારકિર્દી પૂરી કરવી એ સૌથી પહેલું ધ્યેય હોવાથી ૧૯૬૧ સુધી અભ્યાસમાં જ લાગ્યો રહેતો. જે પરિબળોથી સંઘર્ષણો અનુભવાયાં હતાં. એ તો એમ જ હતાં. અભ્યાસમાં પણ આથી ઘણી ખલેલ અનુભવતો હતો, પરંતુ પ્રોફેસર થવાની તમન્ના હોવાથી એમાં મચેલો રહ્યો. કોલેજના અભ્યાસ દરમિયાન શ્રી રવિશંકર જોશી નામના એક ભક્ત અને જ્ઞાની પ્રોફેસરનો સહવાસ મારો સહારો બની ગયો. એ મને એમના ઘેર પણ બોલાવતા. જ્ઞાની-અનુભવી કવિ અખા ભગતની કૃતિઓની ખૂબી વિશે વાતો કરતા. મને એમાં બહુ રસ પડતો. ૧૯૫૮ થી ૧૯૬૦ દરમિયાન સંઘર્ષનાં પરિબળો બદલાયાં, પણ સંઘર્ષ તો રહ્યો જ. એ વર્ષો દરમિયાન મારી ભાવના કે આદર્શ હું કોઈને પણ સમજાવી શકતો ન હતો. અને સમજાવા જતાં હાંસી અને ઉપેક્ષાને પાત્ર બનતો હતો. સંસારની જવાબદારી આવી ગઈ હતી. બી.એ. થયા પછી પટાવાળા તરીકે, પ્રૂફ રીડર

‘તમારી જાતને બિલકુલ ખુલ્લી કરીને ઊંડાણમાં તમારી અંદરના ખૂણેખૂણામાં જોવાનો વધારે પ્રયત્ન કરો.’ ‘તમારા અંદરના દરવાજાને ભગવાન તમારે પ્રત્યે બિલકુલ ખોલી દેવાના છે.’

‘The Great Adventure’માંથી

- શ્રીમાતાજી

તરીકે, પત્રકાર તરીકે અને શાળાના શિક્ષક તરીકે કામગીરી કરતાં એમ.એ. નો અભ્યાસ પૂરો થયો.

૧૯૬૩માં પિતાના અવસાન પછી કુટુંબના સાત સભ્યોની જવાબદારી આવી પડતાં, મારા ભાવનાત્મક જીવન સામે સંસારની સામાજિક વ્યવસ્થા જોરદાર ટકરાઈ. પરિણામે પરિવારથી અને સમાજથી વિખૂટો પડ્યો હોઉં એવું મને લાગવા માંડ્યું. આ સમય દરમિયાન શ્રીમાતાજીનું જે વચન વાંચેલું તે સતત સ્મરણમાં રહ્યા કરતું હતું. શ્રીમાતાજીની વાણીથી વૃત્તિઓની કેટલીક સમજ આછીપાતળી સ્પષ્ટ થયેલી, નિમ્ન પ્રાણના આવેગો અને જુદા જુદા પ્રકારની વૃત્તિને પોષવા માટેની બુદ્ધિની યુક્તિ વગેરે સમજાતાં હતાં, પણ એમાંથી નીકળી શકાતું ન હતું. શ્રીમાતાજીને રૂબરૂ મળીને એમની પાસે બધી જ વાત કરું એવું મન રહ્યા કરતું હતું.

૧૯૬૪માં હું તથા અરુણા પોંડીચેરી ગયાં. ત્યાં પંદર દિવસ એક જ સ્થળે રહેવાનું નક્કી કરેલું. શ્રીઅરવિંદ આશ્રમમાં શ્રીઅરવિંદની સમાધિ પાસે આંખ મીંચીને બેસવાથી મને પહેલી જ વાર અલૌકિક શાંતિનો અનુભવ થયો હતો. કેટલીક ક્ષણો તો મન વિચાર વિનાનું બની જતું હતું. આખો દિવસ માતાજીના સ્મરણમાં રહ્યા કરતો હતો. ત્યાં ગયા પછી એક વખત શ્રીમાતાજીનાં બાલકનીમાં દર્શન થયેલાં. એ વખતે અવર્ણનીય આનંદ અનુભવાયો હતો. શ્રીમાતાજીએ રૂબરૂ મુલાકાત આપવાનું બંધ કર્યું છે એવા સમાચાર જાણ્યા. એક વખત તો આ જાણીને હું હતાશ થઈ ગયો, પણ શ્રીમાતાજીને હું રૂબરૂ મુલાકાત માટે પ્રાર્થના કર્યા કરતો હતો. એ દરમિયાનમાં એક વ્યક્તિએ શ્રીમાતાજીને ચરણે મોટી રકમની

ભેટ આપવાની દરખાસ્ત કરી દર્શન માગ્યા. છતાંય એમને દર્શન મળ્યાં ન હતાં. શ્રીમાતાજીનાં રૂબરૂ દર્શન માટે પહેલા દર્શનાર્થીનો પ્રાર્થનાપત્ર સાથે ફોટોગ્રાફ તથા આશ્રમ માટે ભેટ મોકલવાની પદ્ધતિ હતી. અમે અમારા બંનેના ફોટોગ્રાફ્સ સાથે પ્રાર્થનાપત્ર અને ભેટ મોકલ્યાં. મેં પ્રાર્થનાપત્રમાં ‘માય ડીયર મધર’ એમ સંબોધન કરેલું. પ્રાર્થનાપત્રનું કવર શ્રીમાતાજી સુધી પહોંચાડવા, એ કામ માટે નિમાયેલા સાધકને, વિનંતી કરી હતી. રોજ સવારનો સમય અમે આશ્રમમાં સમાધિ પાસે પસાર કરતાં હતાં. બીજે દિવસે સવારે શ્રીમાતાજી પાસેથી અમારા બંને ફોટોગ્રાફ્સ અમને પાછા મળ્યા અને તે સાધક ભાઈએ જણાવ્યું કે અમુક દિવસે સવારે શ્રીમાતાજીના ખંડમાં તમને દર્શન માટે જવાની મંજૂરી મળી છે. મારા હૃદયમાં હર્ષ સમાતો ન હતો. અમારા બંનેના ફોટોગ્રાફ્સની પાછળ શ્રીમાતાજીએ ‘બ્લેસીંગ્સ’ લખીને પોતાની સહી કરી હતી. અમારા માટે આ એક દિવ્ય રોમાંચનો અનુભવ હતો.

નિશ્ચિત સમયે અમને શ્રીમાતાજીના ખંડમાં જવા દેવામાં આવ્યાં. શ્રીમાતાજીએ મારા નામનો કરેલો ઉચ્ચાર સાંભળ્યો અને મારું હૃદય અપૂર્વ ભાવથી છલકાઈ ગયું. શ્રીમાતાજી આસમાની રંગની રેશમી સાડીમાં એમની ખાસ પ્રકારની ખુરશીમાં બેઠાં હતાં. એમની સામે જોતાં જ હું બધું ભૂલી ગયો. અમે બંનેએ શ્રીમાતાજીની છેક પાસે જઈને તેમના ખોળામાં માથું મૂક્યું. મારાથી ખૂબ રડી જવાયું. શ્રીમાતાજીનો હાથ મારા માથે અડક્યો અને માથું ઊંચું કરી મેં તેમની આંખ સામે જોયું. દિવ્ય સ્મિતથી એક અનોખા પ્રકારની અમીધારાથી

મેં સ્નાન કર્યું હોય એવો અનુભવ થયો હતો. શ્રીમાતાજીએ અમને બંનેને મોટી દાંડીવાળું પીળું તથા સફેદ ગુલાબ આપ્યું. અને સાથે આશ્રમમાં બનતી થોડીક ચોકલેટનો પ્રસાદ આપ્યો. શ્રીમાતાજીએ આપેલા બંને ગુલાબ આજ સુધી મેં સાચવી રાખ્યા છે.

શ્રીઅરવિંદ અને શ્રીમાતાજી એ મારા આરાધ્ય બની રહ્યાં. એ પછી બે વર્ષે મને મોટા મળ્યા.

૩. આચાર્ય રજનીશજી

૧૯૬૨-૧૯૬૩ના અરસામાં આચાર્ય રજનીશજીનાં પ્રવચનો અમારી કોલેજમાં મેં સાંભળેલાં. એ પ્રવચનોનો જબ્બર પ્રભાવ મારા ઉપર પડેલો. રજનીશજીનું બાહ્ય વ્યક્તિત્વ પણ અત્યંત પ્રભાવક હતું. એમના અવાજમાંથી જે ગુંજન ઊભું થતું એ લાંબા સમય સુધી ચાલ્યા કરતું. એ વખતે પ્રગટ થતું એમનું સાહિત્ય પણ મેં વાંચવા માંડેલું. મને એમાં ખૂબ રસ પડતો, પણ એમાંથી સમાધાન મળતું ન હતું. આથી, એક વખત એમને રૂબરૂ મળીને મને મૂંઝવતા પ્રશ્નોની રજૂઆત કરી. એમણે મને એમના શિબિરોમાં આવવાનું સૂચવ્યું. મારા સાહિત્યકાર મિત્ર શ્રી રાધેશ્યામ શર્મા, રજનીશજીના નિકટવર્તી બનેલા. એ તો એમના એક સામયિકનું સંપાદન કરતા હતા. ઘડીભર તો મને શિબિરમાં જવાનું મન થઈ ગયું, પરંતુ ૧૯૫૭માં મેં કવિ સુંદરમ્ સંચાલિત શ્રીઅરવિંદના પૂર્ણયોગના શિબિરમાં હાજરી આપેલી. એમાં હું નિરાશ થયેલો. એટલે શિબિરો પ્રત્યે મને ખાસ શ્રદ્ધા ન હતી.

ફરી એકવાર રજનીશજીને મળ્યો ત્યારે એમણે મને ‘સંન્યાસ દીક્ષા’ માટેનું સૂચન કરેલું. મારી પ્રકૃતિને સંન્યાસ કે દીક્ષા બેમાંથી એકપણ અનુકૂળ ન હતું, કેમ કે એ બંને શબ્દો મારા માટે તદ્દન અસ્પષ્ટ હતા. આથી, રજનીશજી મારા રાહબર બની શકશે નહિ એમ મને લાગેલું, પરંતુ એમનું સાહિત્ય મને ખૂબ ગમતું એ હું વાંચતો. આજે પણ ક્યારેક વાંચું છું તથા એમની કેસેટ પણ ક્યારેક સાંભળું છું.

૧૯૭૦ની આસપાસ ધાર્મિક, આધ્યાત્મિક માન્યતાઓમાં એમણે ઊંચા તર્કબળથી અને દલીલોથી એક પ્રચંડ હલચલ મચાવેલી. આ ગાળામાં હું મોટાના નિકટ સંપર્કમાં આવી ચૂકેલો હતો. મોટાની હાજરીમાં એક વખત એવી વાત નીકળી કે રજનીશજીએ મુંબઈમાં જૈન સમાજ સમક્ષ પ્રેમ વિશે એવું પ્રવચન આપ્યું કે જૈન સમાજની રૂઢ માન્યતાઓના ભૂકા બોલાવી દીધા. એ પ્રવચન ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં છપાયેલું. નંદુભાઈ, હરિ:ૐ આશ્રમમાં ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ મંગાવતા હતા. રજનીશજીનું છપાયેલું આ વ્યાખ્યાન મોટાએ વાંચેલું. એ વખતે મોટાએ મને ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’નો એ અંક આપ્યો અને એ વ્યાખ્યાન વાંચવા સૂચવ્યું. વાંચી રહ્યા પછી મોટાએ પૂછ્યું કે ‘કેવું લાગ્યું?’ મેં કહ્યું, ‘મને તો ગમ્યું. એમની વાત આપણે ના સ્વીકારી શકીએ કે અવળી સમજી બેસીએ એમ ભલે બને પણ એમણે પોતાની રીતે તો મજબૂત રજૂઆત કરી છે.’ બસ, આ વાત ત્યાં અધૂરી રહી.

રજનીશજીએ સમાજમાં જામી ગયેલી વિચારોની, માન્યતાઓની, સમજણોની અને અર્થઘટનોની લીલ (સેવાળ)માં પથ્થર મારીને તરંગો પેદા કરવાનું અને બીજી રીતે વિચારવાનું

બારણું તો ખોલી આપ્યું છે. આજે પણ રજનીશજ્ઞના કેટલાક દીક્ષિત સંન્યાસીઓ મારા મિત્રો છે. સ્વામી અક્ષય વિવેક ('ઢોલક'ના તંત્રી) તો હરિ:ૐ આશ્રમ, નડિયાદમાં મૌનમાં બેસી ગયા છે અને મૌન દરમિયાન એમના અનુભવમાં એમણે નોંધ્યું છે કે 'મને મારા ગુરુ માટેનું પ્રેમાકર્ષણ વધારે ગહન બન્યું છે.' એમણે પોતાની બે દીકરીઓનાં લગ્ન મોટા રચિત લગ્નવિધિથી કરાવેલાં. લગ્નપ્રસંગે એકત્ર થયેલા ઓશોના સંન્યાસીઓ 'હરિ:ૐ'ની ધૂન બોલાવતા લાંબા સમય સુધી નૃત્ય કરતા હતા.

૪. ગુરુદયાલ મલ્લિક - યાચાજી

હું કોલેજમાં ભણતો હતો ત્યારે મેં (૧૯૫૬) યાચાજીને સાંભળેલા. એ પછી ૧૯૫૮માં હું જે શાળામાં નોકરી કરતો હતો ત્યાં એમને પ્રવચન આપવા લઈ ગયેલો. ૧૯૬૫માં અમારી કોલેજમાં પણ તેઓ પધારેલા. એમનું વ્યક્તિત્વ ખૂબ મધુર હતું. આંખોમાંથી પ્રેમ નીતરે. બધાં પ્રત્યેનું એમનું સમાન વહાલ રહેતું. ૧૯૫૮માં મેં 'ગીતાંજલિ ચિંતન' વિશે એમના કેટલાક હિંદી લેખોનો ગુજરાતી અનુવાદ પણ કરેલો. આમ, યાચાજી સાથે આછોપાતળો સંબંધ હતો.

યાચાજી શાંતિનિકેતનમાં અંગ્રેજીના પ્રોફેસર હતા. તેઓ સત્સંગની ભાવનાવાળા, સાધનામાર્ગમાં પ્રવેશ પામેલા અને તેના આંતરપ્રદેશમાં પહોંચેલા હતા. એમની નમ્રતા સાધનાના આદર્શભાવ અનુસાર હતી. આ મતલબનો પરિચય મોટાએ 'જીવન સંશોધન'માં પૃષ્ઠ ૨૩૦ ઉપર આપેલો, એ તો મેં

પછીથી વાંચેલો ત્યારે ચાચાજી વિશે વધુ જાણેલું. મોટા સાથે એમનો ઘણો જ ગાઢ પરિચય હતો. મોટાની ‘પુનિત પ્રેમગાથા’ની પ્રસ્તાવના ચાચાજીએ લખેલી. એ વાંચતાં મને એની પ્રતીતિ થયેલી. એ પ્રસ્તાવનામાં મોટા વિશે એમણે અત્યંત માર્મિક લખ્યું છે.

‘પૃથ્વીથી અગાધ આકાશ સુધી, પરમાણુથી વિશ્વ સુધી, ઝીણામાં ઝીણા જંતુથી તે સર્વોચ્ચ પુરાણપુરુષ સુધીમાં એવું કશું જ નથી કે જે પ્રેમના વિશાળ બાહુમાં સમાઈ ના જતું હોય - કે તેની બહાર હોય કે રહી શકે. જીવાત્માની જ્યોતથી તે શરૂ થાય છે અને તેના પૂર્ણત્વની સુગંધીમાં પણ તે પ્રસરેલો હોઈ ત્યાં તે પણ પરિસમાપ્ત થાય છે.

આ પુસ્તકના (‘પુનિત પ્રેમગાથા’) નિર્માતા (મોટા) આવા સર્વોચ્ચ અદ્ભુત પ્રેમના અનુભવી હોવાથી તેના પૂજક તથા યશોગાન ગાનારા છે. તેમનાં દિવ્ય અને માનુષી પ્રેમનાં જે જે દર્શનો અને દષ્ટિબિંદુઓ આમાં (‘પુનિત પ્રેમગાથા’) પ્રતિબિંબિત થયેલાં છે, તે તેમની સંપૂર્ણ નિષ્ઠા અને સરળતાનાં પ્રતીક છે. પ્રભુની કૃપા એ ધન્યાત્મા ઉપર વરસાદની ઝડી માફક વરસેલી છે. તેમના જીવાત્માના પ્રેમની કળી સહસ્રદળ કમળમાં વિકસીને તેની શિવત્વની પૂર્ણતામાં પરિણામ પામી છે. અને તેથી જ તેની સુગંધ દિગદિગંત ફેલાવવા માટેના તેમના અંતરાત્મામાંથી ઊઠતા પોકારનો પડઘો આ પુસ્તક છે. ગાઈ વગાડીને, દાંડી પીટીને એ તો એક જ અનાહત નાદ બજાવે છે. ‘પ્રેમ, પ્રેમ, પ્રેમ’. આપણાં મન, હૃદય અને આત્મામાં તે નાદ તેના અણુએ અણુમાં પ્રસરી તે ભાવ પ્રગટ થાઓ એ જ પ્રાર્થના.’

(‘પુનિત પ્રેમગાથા’ - પ્રસ્તાવના પૃ. ૧૬)

ગુરુદયાલ મલ્લિક-ચાચાજીએ મને મોટામાં પ્રગટેલા પ્રભુરૂપની પરોક્ષ ઝાંખી કરાવી એ પ્રસંગ મારાથી ભુલાય એમ નથી. મલ્લિકજીને સૌ કોઈ ‘ચાચાજી’ના હુલામણા નામથી ઓળખતા. હું, મલ્લિકજીને હરિજન આશ્રમમાં મળવા ગયો હતો. એ પહેલાં મેં એમને પત્ર લખેલો. એનો એમણે જવાબ આપેલો કે ‘મારી સ્મૃતિનું દેવાળું નીકળી ગયું છે અને બુદ્ધિનું પણ દેવાળું નીકળે એવી ભગવાનને પ્રાર્થના કરું છું.’

મોટા વિશે જાણવા હું એમને મળવા આવ્યો છું એમ જણાવ્યું કે તરત જ એ મને ભેટી પડ્યા અને ચુંબન કર્યાં. આંખમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં. ‘ભટ્ટજી, મોટા વિશે શી વાત કહું ? માનવદેહમાં ભગવાન સાક્ષાત્ થયા છે.’ મલ્લિકજીની આ અવસ્થાથી મારું હૃદય પણ ભરાઈ ગયું. મને થયું કે નારદજી કૃષ્ણનાં સાક્ષાત્ દર્શન માટે ફરતા હતા ત્યારે ગોપીઓના વિરહમાં, કૃષ્ણ માટે ઝૂરતા ગોવાળોમાં, નંદ-યશોદાની વ્યાકુળ આંખોમાં કૃષ્ણનાં ભાવરૂપનાં દર્શન નારદને થયેલાં. એ રીતે મલ્લિકજીને હું મળ્યો ત્યાં જ મને સૂક્ષ્મ પ્રેમરૂપે મોટાનાં દર્શન થયાં. પછી મલ્લિકજી મારા માટે આદુંના રસમાં મધ મેળવીને લાવ્યા. ‘ભટ્ટજી, તમે મોટાની વાત લઈને આવ્યા અને હું રાજી થયો છું. તો તમે શરબત પીઓ.’ મેં ચાચાજીને કહ્યું : ‘આપ મોટા વિશે જે બોલ્યા એ લખી આપોને !’

મલ્લિકજીએ મોટા વિશે લખી આપેલું એ લખાણ અમે સ્મૃતિગ્રંથ (‘માનાંજલિ-ભાવાંજલિ’)ના ત્રીજા વિભાગના પહેલા જ પાના ઉપર ચોકકું બનાવીને છાપ્યું હતું. એ લખાણ આ પ્રમાણે હતું.:-

परम पूज्य और प्रिय मोटा के आशीर्वादरूपी प्रेम से मैं पिछले त्रिस वर्षों से धन्य और धनवान हुआ हूँ. प्रभुस्मरण में कितनी शांति और शक्ति है वहाँ, इसका एक सुंदर और विश्वासजनक प्रतीक है. एक वक्त था जब मैं भी उनकी अनेक आध्यात्मिक सिद्धियों को यत्नकर समझ करता था और उनके गुण भी गाता था. मगर अब मैं सबकुछ समय ही भूल गया हूँ. कंठ वर्षों से जब भी मैं उनका स्मरण करता हूँ या उनके यरणस्पर्श करता हूँ तब तुरंत दिल आनंद से विभोर होकर पुकार उठता है.

Verily, Verily, thou art made in the image of God. कारण उनको देखते ही मनुष्य को फिर याद आ जाता है तब वहाँ वहाँ से बारबार भूल क्योंकर न जाय कि यहाँ ईश्वर का एक अंश और आकार है ! पूज्य श्रीमोटा को मेरा नम्रता और प्रेमपूर्वक प्रणाम हो !

आ ४ दिवसो दरमियान एक वषत यीमनभाई मलाजनने त्यां मोटा उता त्यारे मस्लिकञ्च आवेला. मोटा नीकणवानी तैयारीमां उिभा थया उता. मोटाअे 'आवो, आवो, यायाञ्च' अेम बोलीने आवकार्या. यायाञ्चअे घरमां प्रवेशतां ४ मोटानां यरणमां दंडवत् थईने माथुं मूकी दीधुं. मोटा बे हाथ जोडीने उिभा उता. अेकाद मिनिट पछी मोटा बोल्या, 'यायाञ्च, उिओ. मारी केडो भांगी गई ना होत तो हुं तमारां यरण पभाणी देत !'

मैं जोयुं के यायाञ्चना आंसुथी मोटानां यरण भीजायेलां उतां. यायाञ्च नाना बाणकनी जेम नायता-कूदता उता.

ચાચાજી કેન્સરની બીમારીમાં સપડાયા હતા. સારવાર માટે મુંબઈ હોસ્પિટલમાં દાખલ કરાયેલા. મોટાએ ચાચાજી પાસે જવાનું નક્કી કરેલું. આ વાત ચાચાજીએ જાણી એટલે એમની સેવામાં હાજર રહેલાઓને કહ્યું, ‘મોટાને અહીં લવાતા હશે? એ કોણ છે એ તમે જાણો છો? આખી પૃથ્વી ઉપર આવો વિરલો તે એક જ હોય! એમને અહીં ના લવાય!’

મોટા માટે ચાચાજીનો આવો ભાવ હતો. આ હકીકત મેં બીજા પાસેથી જાણેલી. પછી જાણવા મળેલું કે મોટા, ચાચાજી પાસે ગયેલા. એમના પલંગ પાસે બેસીને હરિ:ૐની ધૂન બોલેલા. એ પછી ચાચાજીનો દેહ છૂટી ગયો.

૫. પૂજ્ય હૈડાખાનવાલે બાબાજી

પૂજ્ય બાબાજી વિશે અનેક પ્રકારની અદ્ભુત વાતો મને જાણવા મળેલી. મારા સાદુભાઈ શ્રી કશ્યપભાઈ પાઠકને ત્યાં તેઓશ્રીનાં પ્રથમ દર્શન થયાં. એમનાં નેત્રોમાંથી પ્રભાવક જ્યોતિનો પ્રવાહ વહેતો હોય એમ લાગતું હતું. સવાર-સાંજ લલાટ ઉપર કેસર-ચંદનનું ત્રિપુંડ તેઓશ્રી કરી આપતા હતા. આ રીતે તેઓશ્રીના સ્પર્શનો લાભ ત્યાં હાજર રહેનાર ભાગ્યશાળીઓને મળતો હતો. કેસર-ચંદનની ક્રિયા પાછળ કશીક સૂક્ષ્મ વિધિ હશે. પૂજ્ય બાબાજી એમની પાસે બેસનારનું માથું એક હાથે પકડીને સહેજ નમાવીને, કપાળ ઉપર પોતાની આંગળીઓના કોમળ સ્પર્શથી સમગ્ર અંગમાં શીતળતાનો સંચાર કરતા હતા. આવો સૌનો અનુભવ હતો.

પૂજ્ય બાબાજી કશું જ બોલે નહિ, પણ સૂચના આપવી હોય તો એ જ વ્યક્તિને ધીમેથી કહે. એ સિવાય એ બેસી રહે. એમની પાસે બેસનાર વૃંદ ‘ૐ નમઃ શિવાય’ની ધૂન ગાય અથવા તો સંકીર્તન કરે. પૂજ્ય બાબાજી ગમે ત્યારે ઊભા થઈને ગમે ત્યાં પહોંચી જાય. પોતાની પાસે મૂકેલાં ફળો (ઊાળે, છૂટાં નાખે અને જે તે વ્યક્તિ એને ઝીલી પ્રસાદરૂપે સ્વીકારે. પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથે મારા સહવાસ અને સમાગમને લીધે ‘અનુભવીપુરુષ’ના વહેવારવર્તનની આછી જાણકારી હોવાથી, મને પૂજ્ય બાબાજીના આવા વહેવાર-વર્તનમાં કશુંક અજુગતું લાગતું ન હતું.

એમની નિકટ આવવાનું મારે બનેલું નહિ. એક વખત શ્રી કશ્યપભાઈએ પરિચય કરાવેલો. એમાંથી જ્યારે ‘શ્રીદિવ્યકથામૃત’ના ગુજરાતી અનુવાદ માટે મારી પસંદગી કરાઈ એનું મને આશ્ચર્ય હતું. એક વખત અંબાજીથી પાછા ફરતાં પૂજ્ય બાબાજીએ શ્રી હર્ષદભાઈ શાહને તથા શ્રી કશ્યપભાઈને મારી મુલાકાત તેઓશ્રી સાથે કરાવવા જણાવ્યું. મને આ અંગેની જાણ થતાં જ હું સારંગપુર તળિયાની પોળમાં આવેલા શ્રી હર્ષદભાઈના નિવાસસ્થાને વહેલી સવારે પહોંચી ગયો. પૂજ્ય બાબાજી એ વખતે એમને ત્યાં હતા. પૂજ્ય બાબાજી મેડા ઉપર હતા. ઘણી ભીડ હતી. હું દોઢ કલાક લગી બેસી રહ્યો પછી પૂજ્ય બાબાજી ઊતર્યા. પૂજ્ય બાબાજીની ગતિ અત્યંત ઝડપી હતી. એ ચાલે ત્યારે હવામાં ઊડતા હોય એવું ભાસે. એક પલકમાં એ મારી પાસે આવીને ઊભા રહ્યા. શ્રી કશ્યપભાઈ મારી ઓળખાણ કરાવવાનું કામ પૂરું કરે એ પહેલાં તો મારી નજરમાં નજર મિલાવીને એ તો બહાર દોડી ગયા !

મારા માનસિક-બૌદ્ધિક બંધારણમાં યજ્ઞયાગ, કર્મકાંડ બિલકુલ ગોઠવાય નહિ. પૂજ્ય બાબાજી યજ્ઞયાગાદિ કરાવતા, છતાં માનસિક વિરોધ પણ થતો ન હતો. ઊલટું આવા પુરુષોથી પ્રેરાતી ક્રિયાઓ હંમેશાં અર્થપૂર્ણ હોય છે એમ થતું હતું. આવા ભાવથી જ ‘શ્રીદિવ્યકથામૃત’ના ગુજરાતી અનુવાદનું કામ મેં સ્વીકાર્યું. પૂજ્ય બાબાજીએ કહ્યું છે માટે કરવું જોઈએ એવો ભાવ પણ ખરો. હિંદી ભાષામાં પુસ્તક વાંચવાનો બિલકુલ ઉમળકો થાય નહિ. છતાં આ પુસ્તક મેં પહેલી વાર વાંચ્યું ત્યારે મને પ્રશ્ન થયો કે આમાં તો કેવળ અદ્ભુત રસિક કથા જ છે. આવા કામમાં વખત ગાળવો ઠીક નહિ. ઉપરાંત, મને અણગમો પણ થયો, પણ મનમાં ખાતરી હતી કે પૂજ્ય બાબાજીનો આ કામ સોંપવા પાછળનો હેતુ હોવો જોઈએ. એક રાત્રે મને તેઓશ્રીની હાજરીનો અદ્ભુત અનુભવ થયો. હું ઊંઘમાં હતો. કદાચ એ સ્વપ્ન પણ હોય, પરંતુ આકાશમાંથી દિવ્ય તેજરેખા મારી પાસે આવીને મને વીંટળાઈ વળી. એમાંથી એક મૂર્તિએ મારો હાથ પકડીને ઉઠાડ્યો અને ફૂલની ઢાંડી પકડી હોય એમ મને પકડીને આકાશમાં એક આંટો મરાવ્યો. આ ઘટના પલકમાત્રમાં બની. હું પથારીમાં આવ્યો. હું ચમક્યો ન હતો કે ગભરાયો પણ ન હતો. આ અનુભવ પછી પુસ્તક વિશે મારામાં મૂળ ઘાલીને ચોંટેલા પૂર્વગ્રહ અને અણગમા ઊખડી ગયા. અને મને હળવાશ થઈ. ‘શ્રીદિવ્યકથામૃત’, ફરીથી વાંચ્યું તો એમાં રસ પડ્યો. અને એકધારું અનુવાદનું કામ કરવું એમ નક્કી કર્યું. હું અનુવાદ બોલું અને કોક ઉતારે તો કામ ઝડપથી થાય એવો વિચાર આવતાં યોગાનુયોગે ક્યારેય પરિચય ન હતો એવાં એક ખ્રિસ્તી બહેન સુનીતા જમીનદારની મદદ મળી. મેં એને જણાવ્યું કે હિંદુધર્મ

સંસ્કાર વર્ણવતું આ પુસ્તક હોવાથી તારું મન વિરોધ કરે તો મને મુશ્કેલી પડે ! પરંતુ મારા આશ્ચર્ય વચ્ચે એણે ઉમળકો દર્શાવ્યો. ઈ.સ. ૧૯૮૩ના મે મહિનાની રજાઓમાં રોજ નિયમિત ચારેક કલાક અનુવાદ ઉતારવાનું કામ થતું, તથા બીજા બે કલાક એ લખાણને મૂળ સાથે સરખાવી જવાનું કામ થતું. અત્યંત ઉત્સાહથી આ કામ પાર ઊતર્યું. આ નિમિત્તે ‘શ્રીદિવ્યકથામૃત’ ફરી બે વખત વંચાયું. અને છેલ્લે આ પુસ્તક પ્રગટ થતાં પહેલાં બે વખત એનાં પ્રૂફ સુધારતાં મૂળ પુસ્તક સાથે રાખીને વાંચ્યું. આમ, આ પુસ્તક છ વખત વંચાયું.

બાર વર્ષ પછી ‘શ્રીદિવ્યકથામૃત’ છપાવવા આખું ત્યારે બે વખત વાંચતાં એમાં મને ઘણો રસ અનુભવાયો. મને એવી પ્રતીતિ થઈ કે આધ્યાત્મિક જીવનની રહસ્યમયતા સાથે આત્માર્થીને સાધનામાં સહાયક, પ્રેરક અને માર્ગદર્શક બને એવો આ ગ્રંથ છે. આ ગ્રંથમાં પૂજ્ય બાબાજીના શિવાવતારની કથા નિમિત્તે બધું કહેવાયું છે.

પૂજ્ય બાબાજીની અવતારકથાની કેટલીક રહસ્યમયતાનું તાત્પર્ય આટલા વરસે એકાએક સમજાયું છે. તેઓશ્રી વિશે લખાયેલું એક અંગ્રેજી પુસ્તક ‘આય એમ હાર્મની’ મેં જોયેલું. એ પુસ્તકનું નામ વાંચતાં મને થયું કે આ શબ્દો દ્વારા પૂજ્ય બાબાજીએ આપણને દર્શન આપ્યાં છે.

જે અનુભવી છે એટલે કે જેમના હૃદયમાં પરમ તત્ત્વ પ્રગટ થયું છે. એ તત્ત્વરૂપે ‘પોતે’ છે એવું જે અનુભવે છે એનો ‘હું’ આપણે અહંભાવી સ્થિતિમાં ઘણી વાર સમજતા નથી. શિવતત્ત્વ - જે પરમ સત્ છે એનો અવતાર થાય છે ત્યારે આ કાળમાં કેવાં લક્ષણોથી વ્યક્ત થાય એ પૂજ્ય

'I am harmony'

'હું સંવાદિતા છું.'

- શ્રીહેડાખાનવાલે બાબાજી

બાબાજીનાં દર્શનથી સમજાય એવું છે. બાબાજીએ પોતાના સ્વરૂપ અને કાર્ય માટે I am harmony એમ દર્શાવ્યું છે, એનું તાત્પર્ય એ કે ‘પોતે’ સંવાદિતારૂપે વ્યક્ત છે. મતલબ કે જ્યાં વિરોધ છે - વિસંવાદ છે, અસહકાર છે. ત્યાં પરસ્પર સહકાર, સંવાદ સધાય એવું સામર્થ્ય પૂજ્ય બાબાજીમાં પ્રગટ થયેલા શિવત્વરૂપે અનુભવાય છે.

જે પરસ્પર વિરોધી દ્વંદ્વની રચના છે એમાં એ કડુણાથી સંવાદ સ્થાપે છે. એથીય વિશેષ તો જે અન્ય તત્ત્વો પરસ્પરના વિરોધી છે એ પણ એકબીજાના સહયોગી બને છે. અન્ય તત્ત્વો આવા સંવાદ માટે પોતાના સ્વાભાવિક ગુણધર્મો ત્યજી દે છે. ઉદાહરણ તરીકે પાણીનો ગુણધર્મ અગ્નિને ઓલવવાનો છે, પરંતુ જ્યારે જરૂર જણાય ત્યારે પાણી અગ્નિ પ્રજ્વાળવા સહાયરૂપ પણ બને છે. અગ્નિની હાજરીમાં ઘી એની ઘનતા ત્યજી દે છે પરંતુ જરૂર જણાય ત્યારે એ ઘી ઘન પણ બને છે. પૂજ્ય બાબાજીની હાજરીમાં આવા ઘણા પ્રસંગો બનતા હતા. જેને લોકો ચમત્કાર ગણીને અહોભાવમાં રાચતા હતા, પણ તાત્ત્વિક રીતે તો પૂજ્ય બાબાજીમાં પ્રગટેલ શિવત્વનો સાહજિક પ્રભાવ અને પ્રતાપ હતો.

જો પદાર્થ બાબતમાં આવું શક્ય બને તો જીવાત્માની પ્રકૃતિમાં ફેરફાર કેમ ના થાય ?

પરંતુ જીવાત્માના દુઃખનું મૂળ એનો અહંકાર છે. એ અહંકારને ગાળી આપવાનું સામર્થ્ય આવા અવતારમાં હોય છે, પરંતુ એ માટે જીવાત્માએ પોતાનાં અંતઃકરણોને (મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ, અહમ્ને) પ્રભુના ચરણમાં ઠારવાનાં હોય છે. જો નિષ્ઠાથી સમર્પણ થાય મતલબ કે વહેવારમાં

‘હું કરું છું.’ એવો ભાવ ના જાગે, તો દુઃખનું મૂળ જરૂર દૂર થાય.

પૂજ્ય બાબાજીમાં મને આવાં સામર્થ્યનું દર્શન થયેલું.

આ બધી હકીકત હું અગાઉ સમજ્યો ન હતો, પરંતુ થોડાક સમય પૂર્વે ધ્યાનમાં મને પૂજ્ય બાબાજીનો અવાજ સંભળાયો હતો અને એક કલાક લગી હિંદીમાં આ મતલબનું સમજાવ્યું હતું. માત્ર, અવાજ ઉપરથી અને જ્ઞાનવચન ઉપરથી મને સમજાયું કે આ અવાજ પૂજ્ય બાબાજીનો છે.

આ અનુભૂતિ એ એમની કરુણાનો પ્રસાદ હતો - મારી પાત્રતાનું મહત્ત્વ ન હતું.

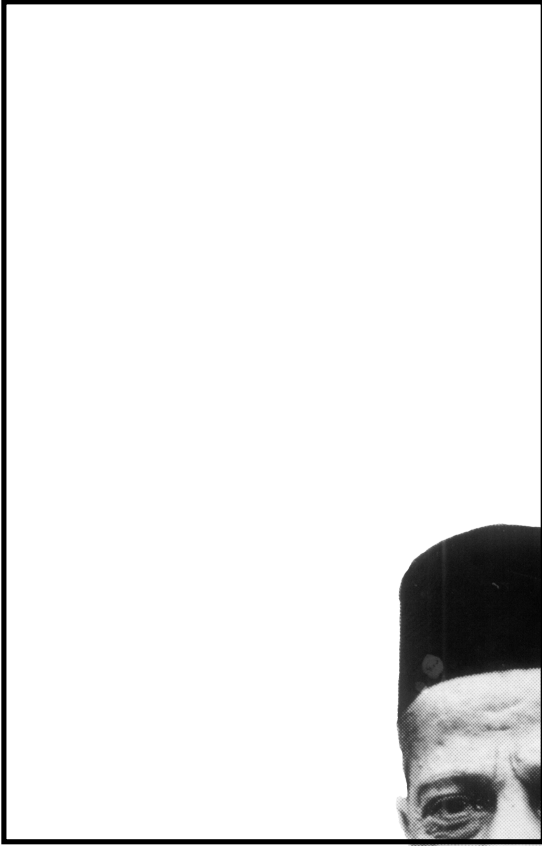
મોટાએ મહાદેવના પ્રતીકને જે રીતે સમજાવ્યું છે, એ પૂજ્ય બાબાજીની અવતારકથાને સમજવામાં બરાબર સહાયરૂપ બને છે.

૬. ‘દાદા ભગવાન’

૧૯૬૭ થી ૧૯૭૬ મોટાના સમાગમ તથા સહવાસના એક દાયકા દરમિયાન મારાં મન, બુદ્ધિ આપોઆપ એમનામાં ઠર્યાં. એમની સાથેના સંપર્કથી મારી જીવનદૃષ્ટિમાં જે પરિવર્તન અનુભવ્યું હતું એથી મોટા પ્રત્યે મારી શ્રદ્ધા ઊંડી અને દઢ બની હતી. પરિણામે અન્ય સ્થળે આશ્રય માટે દોડવાની વૃત્તિ તદ્દન શાંત બની હતી. આમ છતાં મંદિર, તીર્થ કે કોઈ મહાત્માનાં દર્શન માટે યોગાનુયોગ ક્યાંય જવાનું બને તો અણગમો, તિરસ્કાર કે કંટાળો આવતો નહિ. અમસ્તું હળવા-મળવા-ફરવા જવાનું ટાળી શકાય તો ટાળી દેતો.

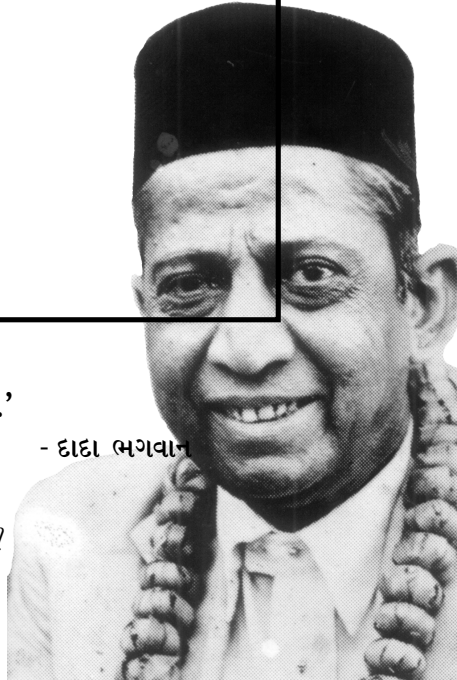

‘હું શુદ્ધાત્મા છું.’

- દાદા ભગવાન

મળ્યા-ફળ્યાની

મોટા પ્રત્યે પૂજ્યભાવ રાખતા ભાદરણના શાંતિ આશ્રમના સ્વામી કૃષ્ણાનંદનાં પુસ્તકો મેં વાંચેલાં. મોટાના ઉત્સવ પ્રસંગે મોટા એમને પોતાની બાજુમાં બેસાડીને આદર કરતા. આમ છતાં એમનેય મળવા જવાનું મન થતું ન હતું. મોટાના દેહત્યાગ પછી અમદાવાદના ટાઉનહોલમાં થયેલી શ્રદ્ધાંજલિ સભામાં સ્વામી કૃષ્ણાનંદે પ્રવચન આપતાં કહેલું કે જે અર્થમાં રામ અને કૃષ્ણ લોકહૃદયમાં જીવે છે એ અર્થમાં ‘મોટા’ આપણાં સૌનાં હૃદયમાં જીવે છે. એ અગાઉ કૃષ્ણાનંદજીએ મોટા વિશે એક અંગ્રેજી કાવ્ય રચેલું. MOTA શબ્દ ઊંધા અક્ષરે ગોઠવતાં ATOM કરીને મોટાના સૂક્ષ્મરૂપનું સૂચન કરેલું. સ્વામી કૃષ્ણાનંદ સાથે એમના દેહત્યાગના છ માસ પહેલાં આકસ્મિક રીતે જ મળવાનું થયેલું. મારા વેવાઈ શ્રી રજનીકાંત ભટ્ટનો એમની સાથે સીધો પરિચય હતો. હું મોટાના ગાઠ સંપર્કમાં છું એવી વાત એમણે સ્વામી કૃષ્ણાનંદને કરી હશે. આથી, સ્વામી કૃષ્ણાનંદે યોજેલા એક નાનકડા મિલન-ભોજન સમારંભમાં અમારા પરિવારને નિમંત્રણ આપેલું. એમના શાંતિ આશ્રમમાં ભોજન કર્યા પછી પ્રાર્થના કરવાનો રિવાજ હતો, સ્વામી કૃષ્ણાનંદને અનેક આધ્યાત્મિક ગૂઢ અનુભવો થયા હતા, પરંતુ એમનાં જાહેર વક્તવ્યોમાં એમણે દંભી ગુરુઓની યુક્તિઓને ખુલ્લી પાડીને સમાજને ચેતવ્યો છે.

ભાદરણ ગામના અંબાલાલ મૂળજીભાઈ પટેલે સંસારમાં રહીને, કોંટ્રાક્ટનો ધંધો કરતાં કરતાં અદીઠ તપશ્ચર્યા કરી. જૈનદર્શનનાં સિદ્ધાંતો તથા સાધનો દ્વારા ગુપ્ત સાધનાનાં ફળરૂપે ૧૯૫૮માં સુરતના રેલવે સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ નંબર ૩ ઉપરના

બાંકડા ઉપર બેઠેલા ત્યાં એકાએક આત્મજ્ઞાનનો પ્રકાશ થતાં પોતાનામાં જ્ઞાનાવતાર થયો. કાળી ટોપી, સીલેટિયા રંગનો કોટ, ખમીસમાં હીરાનાં બટન, ધોતિયું, બૂટ અને આંગળીએ હીરાની વીંટી ધારણ કરેલા ગૃહસ્થી ધંધાદારીના જ પોશાકમાં થયેલા આત્માનુભવ પછી પોતે જ ‘પોતાના’ દર્શનમાં હતા. આ દર્શનમાં સમગ્ર બ્રહ્માંડનાં રહસ્યો ખુલ્લાં થઈ ગયેલાં. પોતાને થયેલા આ અનુભવ વિશે તેઓશ્રી લાંબો સમય મૌન રહેલા.

ભાદરણ ગામમાંથી પસાર થતાં આ પટેલને જોતાં જ સ્વામી કૃષ્ણાનંદે સ્પંદન અનુભવેલું અને થોડાક દિવસો પછી પોતાની પાસે એકઠા થતા સમૂહને એમણે કહેલું કે, ‘તમે આ પટેલની બદલાઈ ગયેલી આંખ જોઈ ? કશાક અપૂર્વ અનુભવથી એ છલકાય છે.’

સ્વામી કૃષ્ણાનંદે આ પ્રકારનું ઉચ્ચારણ કરેલું એની જાણ મને કો’ક વ્યક્તિ મારફત થયેલી. સ્વામી કૃષ્ણાનંદે દાદા સાથેની એમની તસવીર પણ મને બતાવેલી.

૧૯૭૮માં મારા સાહિત્યકાર મિત્ર રાધેશ્યામ શર્માએ કહ્યું, ‘દાદા ભગવાન તરીકે ઓળખાતી એક વ્યક્તિને મળવા જેવું છે. એમનો સત્સંગ નવો જ પ્રકાશ પાડનાર છે. તમે કહેશો ત્યારે આપણે સાથે જઈશું.’ કોઈ પણ વ્યક્તિ ભગવાન હોઈ શકે જ નહિ એવી મને દૃઢ સમજ હતી. આથી, રાધેશ્યામની વાત મેં ધ્યાન ઉપર ના લીધી. ૧૯૭૯ના ઓગસ્ટમાં રાધેશ્યામે મને ‘આપ્તવાણી-૪’ પુસ્તક ભેટ મોકલ્યું. એની શરૂઆતનાં પાનાં જોતાં જ વળી પાછો અંતરાય આવ્યો. નવકાર મંત્ર અને જૈન ધર્મની લઢણો પ્રત્યે મારા મનમાં ઘૃણા હતી, પરંતુ એ સાથે જ ‘ૐ નમઃ શિવાય’ અને ‘ૐ નમો

ભગવતે વાસુદેવાય' વાંચતાં વિસ્મય થયું. એ વિસ્મય સાથે જ પુસ્તક વાંચવા માંડ્યું. પાને પાને નવો પ્રકાશ અનુભવ્યો. ખમીરવંતો, ખુમારીવાળો, આત્મશક્તિ-વાળો અવાજ એ શબ્દોમાંથી સંભળાવા લાગ્યો. જૈન ધર્મના આચારો પાછળનો મર્મ વાંચીને મારામાં રૂઢ થયેલી કેટલીક ગેરસમજ પણ શિથિલ થઈ.

આથી, આ વાણીના ઉદ્દગાતાને રૂબરૂ જોવા-મળવાની ઈચ્છા થઈ. આ જ અરસામાં વર્તમાનપત્રમાં 'એક કલાકમાં જ મોક્ષ'ની જાહેરાત વાંચી અને મોક્ષ આપનાર તરીકે દાદા ભગવાન છે. એ અક્રમ વિજ્ઞાની છે. આવી જાહેરાતથી વળી મારું મન પાછું વળી ગયું, કેમ કે એક કલાકમાં મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય એ વાત તદ્દન વાહિયાત જણાઈ. વળી, એને માટે આવી જાહેરખબરો અપાય એ પણ આધ્યાત્મિક અનુભવથી તદ્દન વિરોધી બાબત છે. વળી, જેમની વાણી 'આપ્તવાણી' નામના પુસ્તકમાં મેં વાંચેલી એમાં આવી બાબત આવતી પણ હતી. એને બાદ કરતાં બીજી વાતોનું આકર્ષણ જરાય ઓછું ન હતું. મોટાના પ્રત્યક્ષ અને ગૂઢ માર્ગદર્શન હેઠળ આધ્યાત્મિક જીવનની રેખાઓની ઝાંખી તો હતી જ. આથી, એક કલાકમાં મોક્ષની વાત મારી સમજમાં બિલકુલ પ્રવેશી શકી નહિ.

આથી, મેં 'આપ્તવાણી'ના ઉદ્દગાતાને મળવાનું માંડી વાળ્યું.

બીજા જ મહિને અમદાવાદમાં નવરંગપુરામાં એક છાત્રાલયના કંપાઉંડમાં દાદા ભગવાનનો સત્સંગ હતો. કંપાઉંડના ઝાંપામાં પ્રવેશતાં જ ગાદી ઉપર બે બાજુ રાખેલા

તકિયા ઉપર પોતાના હાથ ટેકવીને બેઠેલા દાદાને જોયા. દાદાએ ફૂલનો હાર પહેરેલો હતો, પરંતુ એમની સામે બેઠેલાઓએ પણ હાર પહેરેલા હતા. હું શાંતિથી પાછળ બેઠો હતો. એવામાં એક જૈન ભાઈએ ઊભા થઈને દાદાને પ્રશ્ન પૂછ્યો, ‘જૈન ધર્મના નિયમ પ્રમાણે ફૂલોનો આવો ઉપયોગ કરવો એ હિંસા છે. આપ શા માટે આ નિયમનો ભંગ કરો છો ?’

દાદાની પાસે બેઠેલાં બહેને દાદાને મોટેથી બોલીને આ પ્રશ્ન ફરીથી સંભળાવ્યો. માઈક હોવાથી એ બધાંને સંભળાયું. દાદા બરાબર સાંભળી શકતા નથી. આથી, એ બહેન મોટેથી બોલીને સંભળાવે છે એમ મને સમજાયું. દાદાએ પેલા ભાઈને જે જવાબ આપ્યો એ સાંભળીને હું તો દિંગ્ થઈ ગયો. દાદાએ કહ્યું, ‘ફૂલોએ તમારા બાપાનું શું બગાડ્યું છે ? ફૂલને તોડીને એ ક્યાં ચઢ્યાં છે એની તમને ક્યાં ખબર છે ? બહારની હિંસાને જ જુએ છે, પણ ફૂલોને તોડવા પ્રત્યેનો તારો તિરસ્કાર અંદર કેટલી હિંસા કરે છે ?’ આવા મતલબના બીજા અનેક પ્રશ્નોથી દાદાએ પૂછનારનું પાણી જ ઉતારી નાખ્યું.

ચાલુ સત્સંગે હું દાદા પાસે ગયો અને એમના પગ પાસે નીચે બેઠો. મારી સામું જોઈને દાદાએ કહ્યું, ‘પૂછો કંઈક.’

મેં દાદાની આંખ સામે જોયું. એ આંખમાંથી વહી આવતી અમીધારા મારા હૃદય સુધી પહોંચી હોય એવું અનુભવ્યું. એમના અવાજમાં વરતાતો ચરોતરી તળપદો ધ્વનિ અને એમની બેસવાની છટા અને પૂછવાની રીત જોતાં જ મને મોટાનું તીવ્ર સ્મરણ થયું. મારું હૃદય ભરાઈ આવેલું. પછી મેં દાદાને કહ્યું હું ‘આપ્તવાણી’ વાંચી આપને મળવા આવ્યો છું. મારે ઘણું પૂછવું છે, પરંતુ આપને એકલાને જ મળીને પૂછવું

છે. હરિ:ૐ આશ્રમના મોટા સાથે સંબંધમાં છું.’ મેં આટલું કહ્યું ત્યાં જ દાદાએ મને કહ્યું, ‘એ તો બહુ સારી વાત છે, પણ આપણે તો જે પાણીથી મગ ચઢતા હોય એ પાણીથી મગ ચઢાવવા સાથે કામ છેને ?’

દાદાનો આ પ્રશ્ન ઘણો જ માર્મિક હતો. મોટા પણ વારંવાર કહેતા હતા કે કોઈ પણ સત્પુરુષ કે જ્ઞાનીને મળવાનો સંયોગ થાય ત્યારે આપણા જીવનવિકાસનો હેતુ ફળાવવાનો જ ધ્યેય રાખવો જોઈએ અને એવી ભાવનાથી એમની આંખ સામે કે હૃદય ઉપર આપણું લક્ષ રાખીને પ્રાર્થના કરવી કે ‘હે પ્રભુ, હું તો અંધ છું. તું મારી દૃષ્ટિ ઉઘાડીને મને પ્રેરજે.’

મને વિચારો આવતા હતા કે દાદાની પાસે એક મોટું ટોળું જામેલું છે. બધા હાર પહેરીને બેસી રહેલા છે. આવાં ટોળાંમાં ભળીને મને શું તત્ત્વ મળશે ? સાથે સાથે દાદાને મળીને એમના અનુભવ વિશે જાણવાની જિજ્ઞાસા પણ વધી. બહુ થોડોક સમય એમની પાસે બેઠો હતો, પરંતુ એમની પારદર્શતા અનુભવાતી હતી. એમના થોડા જ શબ્દો સાંભળ્યા હતા પણ એ ભ્રમ ભાંગનારા હતા. પ્રશ્ન પૂછનારને પોતાની અંદર જોવા પ્રેરે એવા હતા. આમ છતાં કેટલાંક વિધાનો વધુ પ્રશ્નો જન્માવે એવા પણ હતા. ‘અમે જ્ઞાન આપીએ પછી એકેય ચિંતા ના રહે.’ મને આ ‘જ્ઞાન આપવાની’ તથા ‘એક કલાકમાં મોક્ષ આપવાની’ વાત બિલકુલ સમજાતી ન હતી. એમ છતાં દાદાને પહેલી વાર જોયા-મળ્યા પછી આ વિધાન તદ્દન ગપ્પું હોય કે લોકોને છેતરનારું હોય એવું મને લાગેલું નહિ.

બીજે દિવસે મને આપવામાં આવેલા સરનામે ગયો. એક બંગલામાં દાદાનો નિવાસ હતો. મધુર અને ભાવવાહી

લયમાં ‘દાદા ભગવાનના અસીમ જયજયકાર હો’ની ધૂન સંભળાતી હતી. દાદા જ્યાં બેઠા હતા એ રૂમમાં જઈને હું પ્રણામ કરીને બેઠો અને એ ધૂનમાં જોડાયો. મેં જોયું કે દાદા પોતે આ ધૂન બોલાવતા હતા. એ પણ તાળી પાડતા હતા. ક્યારેક ક્યારેક બંને હાથ જોડીને નમસ્કાર મુદ્રા કરીને પોતાના હૃદય પાસે એ નમસ્કાર કરતા હતા. મારે માટે આ ચેષ્ટા પણ આશ્ચર્યકારક હતી.

એવામાં દાદા ઊભા થયા. બધા જ ઊભા થયા. દાદા ધૂન કરાવતાં કરાવતાં બધાંની નજરમાં નજર મેળવીને ધીમે ધીમે ફરવા લાગ્યા. એક ભાઈ, આ ધૂન બોલતા ન હતા. દાદા એમની પાસે આવ્યા અને એ ભાઈને પૂછ્યું, ‘મોંમાં પાન રાખ્યું છે ?’ પેલા ભાઈએ ‘ના’ કહી.

દાદાએ બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો, ‘તો શા માટે ‘દાદા ભગવાનના અસીમ જય જયકાર હો’ બોલતા નથી ? આ મારા નામની ધૂન નથી. અમે પણ દાદા ભગવાનને ભજીએ છીએ. અમે બોલીએ છીએ એની સાથે તમે બોલશો તો અપાર શાંતિ મળશે.’

આટલું બોલીને દાદાએ તો ફરીથી ધૂન શરૂ કરાવી. દરેક જણ દાદાની સામે જોઈને જ એ ધૂન બોલતા હતા. હું આ ધૂનમાં જોડાયો હતો, પણ મન તો વિચિત્રતા જોયા કરતું હતું. મારે તો દાદાને રૂબરૂ મળીને એકાદ બે પ્રશ્નો પૂછવા હતા, પણ અહીં એ માટે તક નહિ મળે એમ મને લાગ્યું. થોડીક વારમાં નીરુબહેને મારા આવ્યાની જાણ દાદાને કરી. એટલે દાદાએ મને પાસે બોલાવ્યો. મને પૂછ્યું, ‘શું પૂછવું છે ?’

માત્ર, બે વખતના થોડાક જ સમયના મિલન દરમિયાન મેં નોંધ લીધી કે દાદા હંમેશાં દરેકને પહેલો પ્રશ્ન જ પૂછતા. એનો મર્મ મને પાછળથી સમજાયેલો. પ્રશ્ન દ્વારા એ હંમેશાં પૂછનારને અંતર્મુખ કરતા હતા. એના કૌતુકને જિજ્ઞાસારૂપમાં ફેરવીને ભ્રાંત માન્યતાને એ પ્રશ્નની શક્તિથી તોડતા હતા, પણ હું તો કેવળ જિજ્ઞાસાભાવથી તથા પૂરા આદરભાવથી એમના અનુભવને જાણવા-સમજવા ઈચ્છતો હતો. મેં પૂછ્યું, ‘આપને પરમાત્માનો અનુભવ થયો હતો એ વખતે શું અનુભવાયું હતું ? આપ આ પળે એ જ અનુભવમાં છો ?’

દાદાએ મને કહ્યું, ‘જેણે સાકર ચાખી જ ના હોય એને સાકરનું ગળપણ કેવું છે, એ કેવી રીતે સમજાવી શકાય ? તમે ખાંડ ખાધી હોય, ગોળ ચાખ્યો હોય તોપણ સાકરના ગળપણ સાથે એને સરખાવી શકાય નહિ. કશાયની સાથે સરખાવી શકાય એવું ના હોવાથી કેવી રીતે સમજાવી શકાય ? એ અનુભવ અનુપમ છે. આમ છતાં એક રસ્તો છે. એ સાકરની કાંકરી અમે તમારા મોંમાં મૂકી દઈએ તો તમને પ્રતીતિ બેસી જાય !’

મને દાદાની આ વાતમાં સંપૂર્ણ તથ્ય લાગ્યું. એમના ઉત્તરમાં સમાધાન હતું. એ સાથે એમના આંતરસ્વરૂપની આછી ઝાંખી પણ હતી. માત્ર, મનુષ્ય શરીર દ્વારા જ પરમાત્માના અનુભવની શક્યતા છે, એ મારી સમજમાં દઢ હતું જ. પરમાત્માનો અનુભવ હૃદયમાં હોય છતાં એ સૂક્ષ્મ હૃદય જે દેહમાં હોય, એ દેહ પણ આવા અનુભવથી દિવ્ય બનેલો હોય.

દાદાની પાસે રહેનાર સૌ કોઈ એમને ‘દાદા’ના સંબોધનથી જ બોલાવતા હતા. કોઈ એમને ‘દાદા ભગવાન’

કહીને સંબોધતા નહિ. જે પરમાત્મા અંદર પ્રગટ થયા છે એમને ‘દાદા ભગવાન’ની સંજ્ઞા અપાયેલી. આથી, ‘દાદા ભગવાન’ સંજ્ઞાથી એમને ઓળખાવતા.

જે વ્યક્તરૂપ દેખાય છે એ તથા અંદર પ્રગટ થયું છે એ સ્વરૂપની ભેદકતા એમણે સ્પષ્ટ કરી છે.

‘આપશ્રીને દાદા ભગવાન કેમ કહે છે ?’ કો’કે દાદાને પ્રશ્ન પૂછ્યો.

દાદાનો જવાબ માર્મિક હતો. ‘આપશ્રી’ કહીને તમે કોને ઓળખો છો ? આ જે દેખાય છે એને આપશ્રી કહો છો ? તમે તો માત્ર આ દેખાય છે એને જ ઓળખોને ? મને આપશ્રી કહો છો એ શું છે ? આ જે દેખાય છે એ તો ભાદરણ ગામના પટેલ છે અને કોન્ટ્રાક્ટરનો ધંધો કરે છે. અંદર જે વ્યક્ત થયા છે, પ્રગટ થયા છે, એ દાદા ભગવાન છે, જેને સંસારીઓ પ્રગટપુરુષ કહે છે.

‘પરમાત્મા છું’ એવો કોઈથી દાવો કરાય જ નહિ, છતાં કરે તો એ મૂર્ખ કહેવાય... આ દેહને કોઈ દહાડોય ભગવાન ના કહેવાય. આ તો (અંબાલાલ મૂળજીભાઈ) પટેલ છે. આ દેખાય છે એ ‘દાદા ભગવાન’ ના હોય. દાદા ભગવાન તો મહીં પ્રગટ થયા છે તે છે. દેહધારીને ભગવાન કેમ કરીને કહેવાય ?

ભગવાન વ્યક્ત થાય એવા નથી. એ અવ્યક્તરૂપે રહેલા છે. આત્મા એ જ પરમાત્મા છે, પણ વ્યક્ત થવા જોઈએ. મનુષ્ય એકલામાં ભગવાન વ્યક્ત થઈ શકે. વ્યક્તિરૂપમાં જ્યાં ભગવાન વ્યક્ત થયા હોય ત્યાં, એ વ્યક્તિરૂપને જે પૂજે તેને વધારે લાભ મળે.

કોક જ ઘરે પૂરું અજવાળું થઈ જાય. પછી એ અજવાળા ઉપરથી બીજા બધા દીવાઓ સળગે. એક દીવામાંથી બીજા દીવા થાય, પણ ઓચિંતો દીવો તો કોક ફેરો જ થાય. અમને આ સુરતના સ્ટેશન ઉપર ઓચિંતો દીવો થયેલો !

(‘આપ્તવાણી : પ’-પૃ. ૨૬૨-૬૩)

આ રીતે ‘મહી’ એટલે કે હૃદયમાં પ્રગટ થયેલા ભગવાન એ ‘દાદા ભગવાન’ છે. એ જીવમાત્રમાં અપ્રગટ છે. જ્યારે વ્યક્તિરૂપ દાદાની અંદર ‘એ’ પ્રગટ થયા છે. દાદા પોતામાં પ્રગટ થયેલા ભગવાનના અસીમ જય જયકાર થાય એવી કલ્યાણકારી ભાવના વ્યક્ત કરે છે. સર્વમાં વિસ્તારરૂપે રહેલા છતાં અવ્યક્ત બેઠેલા ભગવાનનો જયજયકાર થાય. પરિણામે પ્રકૃતિને વશ થઈને વહેતું જીવન પરાજય પામે. એવા માનવજીવનના પરમ અને એકમાત્ર ઉદ્દેશ માટે ચેતવી ચેતવીને જગત કલ્યાણ પ્રેરે છે.

દાદાને મેં કહેલું કે ‘મોટા સાથે હું વર્ષો લગી રહ્યો છું. એમના સમાગમથી આધ્યાત્મિક સમજમાં મારી દૃષ્ટિ કંઈક ખૂલી છે એમ હું અનુભવું છું.’

ત્યારે દાદાએ કહેલું કે ‘મોટા પાસેથી આવ્યા છો એટલે તમારી અંદરનો માલ ઘણો ચોખ્ખો છે. આથી, ‘અમને’વધારે ફાવે છે. અમારે જે જોઈએ એ ‘પરમ વિનય’ તમારામાં જોયો છે. ‘પરમ વિનય’ એટલે દાદાની વાતને દાદ આપવી. એનો વિરોધ કે અસ્વીકાર તમે ક્યારેય કરતા નથી.’

મને તો દાદાની એક વાત ‘ગમે તે પાણીથી આપણા મગ ચઢવી લેવા.’ એ ઊંડે ઊંડે ગયેલી. દાદાની જ્ઞાનવિધિમાં

સામેલ ના થવાનો તથા જ્ઞાન ના લેવાની સમજણનો મારો આગ્રહ તૂટ્યો ! એ પણ મોટો લાભ હતો !

દાદા હાર પહેરે અને પહેરાવે. ૧૯૭૯ના ઓગસ્ટ-સપ્ટે.માં પહેલી વાર મળવાનું થયું ત્યારે આ હાર પહેરવા-પહેરાવવાની ક્રિયા અંગે મને અચરજ થતું હતું. મને વિચાર કરતાં સમજાયું કે હાર પહેરી રાખીને બેસી રહેવું એમાં આપણને લોકસંજ્ઞાનો ધૂપો ભય હોય છે અને આપણે વિચિત્ર દેખાઈએ એવો સંકોચ પણ હોય છે. આપણી અનેક ગ્રંથિઓમાંની આવી ભીતિની તથા સંકોચની ગ્રંથિ તૂટે એ આપણા વિકાસ માટે જરૂરી છે. આપણને જાહેરસભામાં હાર પહેરાવાય છે, એ આપણને ગમતું જ હોય છે પણ એ હાર પહેરીને સભામાં બેસી રહીએ તો હાસ્યાસ્પદ બનીએ એવો ભય હોય છે. આથી, હારને આપણા ગળા સુધી પણ લઈ જવા દેતા નથી. હાથમાં લઈએ છીએ. આને વળી શિષ્ટાચાર તરીકે ઓળખાવીએ છીએ. આમાં ભય અને દંભ એકસાથે હોય છે.

૧૯૮૦ના જાન્યુઆરીના પહેલા અઠવાડિયામાં હું મારી એક સમસ્યા લઈને મુંબઈ ગયો હતો. એ વખતે દાદા મુંબઈમાં હતા. સાંજના સત્સંગ વખતે હું ગયેલો. સત્સંગ તો મોડે સુધી ચાલે. મારે વડાલાથી મલવાર હિલ પાછાં જતાં ઘણું મોડું થાય એટલે હું ઊઠવાની તૈયારી કરતો હતો. દાદાએ કહ્યું, ‘હમણાં બેસો.’ આવા પુરુષો કહે એમ કરવું એ હું બરાબર સમજી ગયેલો. ખાસ્સો સમય થઈ ગયો. દાદાએ સત્સંગ પૂરો કર્યો. મેં એમને નમસ્કાર કર્યા એટલે એમને પહેરાવાયેલો મોગરાનો હાર મને પહેરાવ્યો અને પછી કહ્યું, ‘તમે તમારા ઉતારે પહોંચો ત્યાં સુધી પહેરી રાખજો.’

હું હાર પહેરીને નીચે ઊતર્યો. રાતના દસ થવા આવેલા. ત્યાં ઊભેલા ટેક્સીવાળાને મેં કહ્યું, ‘મલબાર હિલ જાના હૈ.’

થોડીક ક્ષણ એ ડ્રાઈવર મારી સામું જોઈ રહ્યો. મને મોગરાના ફૂલનો હાર પહેરેલો જોતાં એણે મનમાં શુંય વિચાર્યું હશે ! પછી આછા સ્મિત સાથે ગાડીનું બારણું ખોલીને કહ્યું, ‘બૈઠ જાઓ.’

મેં કહ્યું, ‘નહિ, મેં આપકે સાથ બૈઠૂંગા.’ મેં મારી જાતે ટેક્સીમાં બેઠક લીધી અને મલબાર હિલ તરફ ગાડી હંકારી.

જેવી ટેક્સી ચાલવા લાગી ત્યારથી જ એક અદ્ભુત અનુભવમાં હું ડૂબી ગયો. હું કોક ભયંકર સ્મશાનમાંથી પસાર થતો હોઉં એમ લાગવા માંડ્યું. ખુલ્લી આંખે બધાં મકાનો દેખાતાં હતાં, પણ દરેક મકાનમાં મૃત્યુવત્ શાંતિ જણાતી હતી. મને એમ ભાસતું કે ઘર-ઘરમાં શબ પડ્યાં હશે. આસપાસથી પસાર થતાં વાહનો જાણે કે શબોને ઠેકાણે કરવા માટે દોડી રહેલાં જણાતાં હતાં. મારા ગભરાટનો પાર ન હતો. આ શું થયું ! આખું મુંબઈ સ્મશાનભૂમિ બની ગઈ ? મલબાર હિલ માનવમંદિરમાં મારે જવાનું હતું. ત્યાં પહોંચીશ ત્યારે શું થયું હશે ? એવા વિચારથી હું કંપી ઊઠેલો. આ બધું મને થતું હતું એ બધું ‘હું’ જોતો હોઉં એમ પણ સાથે સાથે અનુભવાતું હતું. વચ્ચે એક વિચાર ઝબકી ગયો. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે મુંબઈને ‘સ્મશાનભૂમિ’ કહ્યાનું વાંચવામાં આવેલું. મોટાનું વચન યાદ આવ્યું કે ‘ધ્યેય પ્રત્યેની અસાવધતા એનું નામ મૃત્યુ.’ દાદા સત્સંગમાં ઘણી વાર ‘મૂઆ’. એમ સંબોધન કરતા હતા એ પણ સંભળાય.

પછી બુદ્ધિ સમાધાન કરવા લાગી ! જ્ઞાનદૃષ્ટિએ આત્મા સિવાય કશું જ નથી. આખું મુંબઈ ભલે જાગતું હોય પણ મોહનિદ્રામાં ઘેરી રહ્યું છે. લાખો માણસો શબ જેવાં - હેતુવિહીન - કોક ધક્કે જ ગબડ્યા કરે છે. કોઈને પોતાના જીવનનો ધ્યેય જ નથી. જે આત્મામાં જીવતો નથી એ મરેલો જ છે - એટલે તો દાદા ‘મૂઆ’ કહે છે.

એકબાજુથી વાતાવરણમાં સૂનકાર અને ભયાનક શાંતિ હતી તો બીજી બાજુથી આવા વિચારો પણ ચાલતા હતા. આ બધાંથી ‘હું’ તદ્દન અલગ હોઉં એવું પણ અનુભવાતું હતું. હું મારા મુકામે પહોંચ્યો તો પણ ટી. વી. માંથી સંભળાતા અવાજો મને માનવીઓની કારમી ચીસો જેવા સંભળાતા હતા. કદાચ એમાં બતાવતાં દૃશ્યોમાંની ચિચિયારીઓ હશે, પણ મારા અનુભવ સંદર્ભમાં એ અવાજો મને ભયભીત બનાવતા હતા. એકબાજુથી હું મારી અંગત આંતરિક સમસ્યાની ભીંસમાં હતો અને સાથે આવા અનુભવની બહાર નીકળાતું ન હતું.

મેં ટેક્સીવાળાને ભાડું ચૂકવ્યું. એણે મને ‘થેંક્યુ’ કહીને પૂછ્યું, ‘સા’બ, ઠીક તો હૈન ?’

મારાથી બોલાઈ ગયેલું કે, ‘ક્યા હો ગયા હૈ ?’

એ મારી સામું જોઈને હસીને ગાડી હંકારી ગયો.

હું ધીમે પગલે દાદર ચડીને મેડા ઉપર ગયો. ગભરાટ ભરેલી સ્થિતિમાં મેં બારણું ખખડાવીને ખોલ્યું. બધાં ટી. વી. જોતાં હતાં. મને જોઈને બધાં જ ખડખડાટ હસ્યાં, પણ હું તો પાટ ઉપર બેસીને ધ્રૂસકે ધ્રૂસકે રડી પડ્યો. મારી સ્થિતિ જોઈને બધાં સ્તબ્ધ થઈ ગયાં. પછી દાદાની આજ્ઞા પ્રમાણે મેં હાર

ગળા ઉપરથી ઉતાર્યો. જેવો હાર ઉતાર્યો કે મારી સ્થિતિ પૂર્વવત્ થઈ ગઈ.

આ અનુભવ દાદાની ગૂઢવિધિના પરિણામે થયો એ હું તરત જ સમજી ગયો. દાદાએ હાર પહેરાવ્યો કે તરત જ ‘હું’ જ્ઞાતા-દ્રષ્ટાના અનુભવમાં આવ્યો. મારાથી જે જોવાતું હતું - એ સાથે એનો અર્થ પણ ઊગતો હતો. મારી અંગત સમસ્યાની ભીંસ હળવી થઈ. અને એ સમસ્યા સાથે તદ્દૂપ થવાની જરૂર નથી. એ પણ ઊકલી જશે, કેમ કે ‘સંયોગો વિયોગી સ્વભાવના છે.’ એ વાક્ય સ્મરણમાં આવ્યું.

હાર પહેરાવીને બીજા પ્રકારનો સંકોચ તોડવાની તક દાદાએ મને અમદાવાદમાં આપી હતી. હું કોલેજથી છૂટીને સીધો જ પાલડીમાં દાદાને મળવા ગયો હતો. એમને નમસ્કાર કરીને નીકળતાં જ એક હાર મને પણ પહેરાવ્યો. પછી બોલ્યા કે ‘ઘેર જઈને કાઢજો.’

અમદાવાદમાં પરિચિતો પણ મળે. વળી, બપોરના બારનો સમય હતો. હું સ્કૂટર ઉપર હાર પહેરીને મણિનગરના અમારા નિવાસસ્થાને પહોંચ્યો. આ વખતે વળી રસ્તામાં ચારપાંચ પરિચિતો મળ્યા. એમણે હાથ ઊંચો કરીને બોલાવ્યો. કદાચ હાર પહેરેલી સ્થિતિમાં હું સ્કૂટર ચલાવતો હતો એટલે એ લોકોએ મને ખાસ બોલાવ્યો હશે. આ રીતે હાર પહેરીને સોસાયટીમાં આવ્યો ત્યારે કેટલાક પાડોશીઓ પણ કુતૂહલથી મારી સામે જોતા હતા. હું હાર પહેરીને ઘરમાં ગયો ત્યાં આશ્ચર્ય અને હાસ્યથી મારું સ્વાગત થયેલું.

હાર પહેરીને આ રીતે ફરવાથી મારામાં રહેલી સંકોચની ગ્રંથિ છૂટી ગઈ.

આત્મપ્રકાશના અનુભવ માટે બિડાયેલાં મારાં ઘણાં આંતરદારો દાદાની શક્તિથી ખૂલી ગયાં છે. આથી, અલૌકિક મોકળાશ અનુભવાઈ છે. મારા આવા આંતરિક અનુભવોથી તથા દાદાની અલૌકિકતાનો બૌદ્ધિક સ્વીકાર થતો હોવાથી, મને દૃઢ પ્રતીતિ થઈ કે જાણે મોટાએ જ મને ‘દાદા’નો ભેટો કરાવ્યો છે. દાદાની પાસે જવાથી, એમની સાથેના આત્મીય સંબંધથી મોટા સાથેનો મારો લગાવ વધુ ગહન બન્યો હતો. એમના કૃપાભાવથી મારું હૃદય વધારે દ્રવિત થતું હતું. સાથે સાથે દાદા પ્રત્યેનો કૃતજ્ઞતાવ લાક્ષણિક પ્રકારની ભક્તિરૂપે વધતો હતો. દાદા ‘એક’ અને ‘અનન્યાશ્રય’ની વાત વારંવાર સમજાવતા હતા ત્યારે - ‘મોટા’ પ્રત્યેનો મારો ‘એક’ અને ‘અનન્યાશ્રય’ વધુ દૃઢ બનતો હતો. ‘મોટા’ અને ‘દાદા’ ‘એક’ - ચેતનના દેહરૂપમાં ભિન્ન આવિર્ભાવો છે. એ આપણામાં રહેલા અપ્રગટ ચેતનને પ્રગટ કરવા આપણાં આવરણોને એમની ઉપર કરુણાથી ભેદે છે.

ઘણી વાર આપણે બાહ્ય આચારોના ચોકઠામાં બંધાઈ જઈએ છીએ. અમુક જ પદ્ધતિ સાચી અને બીજી રીત ખોટી એવા અભિપ્રાયો બંધાઈ જાય છે, પરંતુ જે આત્મનિષ્ઠ સત્પુરુષ છે એના વહેવારો ક્યારેય ચોકઠાબદ્ધ હોતા નથી. ગૃહસ્થી, પરિવારવાળો અને વેપારમાં ડૂબેલો પણ ‘આત્મજ્ઞાની’ હોઈ શકે. જ્ઞાનીના બાહ્યાચારથી ‘એને’ ક્યારેય પરખાય નહિ. એનો સાચો પરિચય તો આપણા આંતરિક વિકાસથી જ થતો હોય. એની હાજરીમાં આનંદ, શાંતિ અને નિરાકૂળતા અનુભવાતી હતી, એના સ્મરણમાત્રથી હળવાશ અનુભવાતી હોય એવા જ્ઞાનીપુરુષને બહારનાં લક્ષણોથી ના પરખવા.

મેં હમણાં એમ કહ્યું કે જાણે મોટાએ મને ‘દાદા’નો ભેટો કરાવેલો. એનું બીજું પણ તાત્પર્ય છે. મોટાની આસપાસ કેવળ ‘પ્રભુપ્રીત્યર્થ કર્મ’નો જ યજ્ઞ ચાલ્યા કરે. મોટાના ઉત્સવ પ્રસંગોમાં સાદું ભોજન પીરસાય. ખીચડી-કઢી-શાક-કચુંબર-એ ઉત્સવનું સમૂહ ભોજન. જ્યારે દાદા પાસે એથી તદ્દન ઊલટું જ અનુભવ્યું. એમની પાસે તો સદાય સત્સંગી સમૂહ બેઠેલો હોય. ‘દાદા ભગવાનના અસીમ જય જયકાર હો’ની ધૂન ચાલે, પદો ગવાય, નવ કલમો બોલાવાય. જુદી જુદી રીતે વિધિઓ થાય. દાદાના ઉત્સવોમાં મિષ્ટાન્ન હોય. મોટા પાસે કોઈ ‘કૃપા’ કે ‘આશીર્વાદ’ની વાત કરે તો મોટા ખંખેરી નાખે. જ્યારે દાદા સામેથી કહે કે ‘આશીર્વાદ’ લઈ જજે. મોટા કોઈને કશું જ મફતમાં ના આપે. જ્યારે દાદા પુસ્તકો માટે કોઈની પાસેથી પૈસા પણ ના લે. આવા પૂરેપૂરા પરસ્પર વિરોધો હોવા છતાં દાદાની સમીપ જવામાં મને બિલકુલ અંતરાય નડ્યો ન હતો. દાદાને પહેલી વાર જોયા ત્યારથી જ કશીક અલૌકિકતાની ઝાંખી થયેલી.

એક વખત મેં દાદાને અમુક રકમ ભેટ આપવાની મારી ભાવના જણાવી અને એ રકમ સ્વીકારાય એવી વિનંતી કરી. દાદાએ મારી પાસેથી એ રકમ લીધી. મને એમનાં મૂલ્યવાન પુસ્તકો મળેલાં ત્યારથી મને આવી ભાવના થયા કરતી હતી. બે દિવસ પછી મેં આપેલી રકમ દાદાએ પાછી આપતાં કહ્યું, ‘અમે તમારી ભાવના સ્વીકારી છે. તમે આ રકમ અમારી છે એમ માનીને લો.’

મેં તરત જ એ રકમ લઈ લીધી, કેમ કે એમના કહેવાનું તાત્પર્ય મારી સમજમાં આવી ગયું.

છતાં મેં પૂછ્યું, ‘દાદા, તમે ‘આપ્તવાણી’ મફત શા માટે આપો છો ?’

ત્યારે દાદાએ કહેલું, ‘મફત આપતો જ નથી ! પણ એનું જે મૂલ્ય છાપ્યું છે એ કોઈ ચૂકવતું નથી !’

‘આપ્તવાણી’નું મૂલ્ય : ‘હું કંઈ જાણતો નથી.’ એ ભાવ અને ‘પરમ વિનય’ છપાયેલું હોય છે. આ બે કથનોની ગહનતા સમજાતાં મને ખાતરી થઈ કે જ્ઞાનીપુરુષને જે જોઈએ છે એ કોઈ આપતું નથી. આપણે તો એમની અકારણ કરુણાથી જ એમની પાસે જઈ શકીએ છીએ અને એ કરુણાભાવથી આપણાં બંધ શિથિલ થાય છે. આથી, એમના સાંનિધ્યમાં આનંદ અનુભવાય છે.

મારામાં જૈન ધર્મચાર પ્રત્યે ઊંડો અને ધૂપો તિરસ્કાર હતો. મારામાં સમજણની કેટલીક ગાંઠો બંધાઈ ગઈ હતી. દાદાએ ઊંડા પ્રેમભાવથી એ ગાંઠો છોડાવી. સૌ પ્રથમ તો નમસ્કાર મંત્રમાં રહેલી શક્તિનો એમણે અનુભવ કરાવ્યો. દાદા જે રીતે નમસ્કાર મંત્ર બોલાવતા એથી રોમેરોમ પુલકિત થઈ ઊઠતા. એ પછી વૈષ્ણવ અને શિવસંપ્રદાયના મંત્રો પણ બોલાવતા. આવું નિર્ગથ જૈન આચરણ મેં ક્યારેય ક્યાંય પણ જાણેલું-જોયેલું નહિ. દાદાએ આ ત્રિમંત્રની પ્રતિષ્ઠા દ્વારા કાળધર્મને અનુરૂપ સમન્વય-એકતા સ્થાપી દીધી. હું દાદાની આ દૃષ્ટિ ઉપર વારી ગયેલો.

આમ છતાં દાદાનો વિવેક પણ સૂક્ષ્મ રહેતો. કોઈ પણ વર્ગનું ધાર્મિક પ્રમાણ દુભાય નહિ એની કાળજી પણ રાખતા. કેટલાક દેરાસરમાં જવાનું થાય તો ત્યાં માત્ર નમસ્કારમંત્ર જ બોલાવે. એની પાછળ ભીતિ નહિ, પરંતુ સૂક્ષ્મ અહિંસાભાવ રહેતો.

દાદા સાથે મહેસાણાના હાઈવે ઉપર આવેલા ભગવાન સીમંધર સ્વામીના દેરાસરમાં જવાનું થતું હતું. દાદાને ચાલવાની તકલીફ હોવાથી યુવાનો એમને ખુરશીમાં બેસાડીને ઊંચકીને લઈ જાય. ઉલ્લાસમાં આવીને ‘દાદા ભગવાનના અસીમ જય જયકાર હો’ની ધૂન ચલાવતા. એ વખતે કેટલાંક સાધ્વીજીઓ ત્યાંથી પસાર થતાં હતાં તે માંહોમાંહે આ સ્થિતિનો ઉપહાસ કરતાં હતાં. એમાંથી એકે તો એમ પણ કહ્યું કે ‘પોતે ભગવાન થયા છે, તો અહીં કોનાં દર્શન કરવા આવે છે ?’

મને આ સાંભળીને કશો નકારાત્મક પ્રતિભાવ ના જાગ્યો. આવા જ્ઞાનીપુરુષને કેવી રીતે ઓળખી શકાય ? પરંતુ મને મનમાં એવું તો થયું જ કે આમને સાધ્વીજી ના ગણાય. સંસાર છોડીને આવ્યા એવો દેખાવ થયો છે, પણ સંસારીભાવ - નિંદા - ટીકા કરવાનો - છૂટ્યો નથી. જૈન ધર્મમાં નાની ઉંમરે આવાં બાહ્યતપ કરાવાય એ પ્રત્યે અત્યંત ચીડ, ઘૃણા અને તિરસ્કારનો ભાવ મને રહ્યા કરતો હતો.

એક દિવસ દાદાની સાથે સીમંધર સ્વામીના દેરાસરમાં ગયેલો. અમારે સૌને ત્યાંના રસોડે જમવાનું હતું. દાદા મને ભોજનશાળાના દરવાજા પાસે લઈ ગયા અને મને એમની બાજુમાં બેસાડ્યો. પછી મને કહે,

‘હમણાં સાધ્વીજીઓ અહીં વહોરવા આવશે. એ દરેકને તમારે ઊભા થઈને બે હાથ જોડીને માથું નમાવીને પ્રણામ કરવાનાં છે.’

દાદા કાંઈ પણ કરવાનું કહે ત્યારે મને પ્રશ્ન ના થાય. લગભગ અડધો કલાક લગી આ પ્રમાણે મેં કર્યાં કર્યું. વંદનકાર્ય

પૂરું થયું પછી દાદાએ મને કહ્યું, ‘ચાલો, બધું ચોખ્ખું થયું અને દેવદેવીઓ તમારા ઉપર પ્રસન્ન થયાં અને અંદર શક્તિઓ વધી.’

દાદાનું આ પરિણામ-વિધાન મને સમજાયું નહિ. ત્યારે દાદાએ કહ્યું, ‘આપણામાં કોઈના કોઈ પણ પ્રકારનાં કાર્ય પ્રત્યે તિરસ્કાર-ઘૃણા ના હોવાં ઘટે. તમે આ બધાંને પ્રણામ કરીને હવે ચોખ્ખા થયા છો. તમે આ રીતે પ્રણામ કરો ત્યારે વાતાવરણમાં રહેલ જે વિવિધ શક્તિઓ - દેવ-દેવીઓ પ્રસન્ન થાય છે. અને પ્રણામ કરતી વખતે તમે નમતા હતા ત્યારે દરેક સાધ્વીજી તમને હાથ - ઊંચો કરીને આશીર્વાદ આપતા હતા. હવે, આશીર્વાદ આપવાની શક્તિ બધાંમાં ના હોય. જે ભગવાનરૂપે પ્રગટ્યા હોય એની પાસે આશીર્વાદ વર્તાય, પરંતુ આ લોકો આશીર્વાદ આપે એટલા પ્રમાણમાં એમનામાં શક્તિ ઘટે અને આપણે નમ્યા એથી આપણામાં શક્તિ વધે.’

આ સમજૂતી પાછળ આધ્યાત્મિક વિજ્ઞાનનો સિદ્ધાંત છે એ મને પછીથી સમજાયેલું, પણ એ વખતે તો મારી મતિમાં દાદાની વાત બરાબર ઠસી ગઈ હતી. આજે પણ કોઈ પણ જૈન સાધુ-સાધ્વી, ઉપાચાર્ય કે અન્ય કોઈને જોતાં હું ભાવનાપૂર્વક પ્રણામ કરું છું. એવી ભાવના ધારણ કરું છું કે એમનામાં પણ ભગવાન બિરાજેલા છે. તિરસ્કાર, ચીડ, ઘૃણાથી મને જ નુકસાન છે એનું જીવતું ભાન જાગૃત થયું. એક મજબૂત ગાંઠ છૂટી ગઈ.

દાદા ઘણી વાર સમૂહને તીર્થયાત્રા કરાવે. પોતે સાથે રહે. પોતે પણ મૂર્તિઓનાં દર્શન કરે. મને પ્રશ્ન થયા કરે કે પોતાનામાં પરમાત્મા પ્રગટ છે એ સૂક્ષ્મ છે. હવે, એમણે

આવાં સ્થૂળ મૂર્તિરૂપ ભગવાનનાં દર્શનની શી જરૂર ? વળી, જેમને જ્ઞાનવિધિથી સૂક્ષ્મ અનુભૂતિ થઈ છે એમને પણ તીર્થોમાં રઝળપાટ કરાવવાનું શું પ્રયોજન ? મારે આવી યાત્રામાં જવાનું બનેલું નહિ.

મારા મનમાં જાગેલા પ્રશ્નોનું દાદાએ સમાધાન કર્યું. દાદા દેરાસરોમાં ભગવાનનાં મૂર્તિરૂપનું દર્શન કરવા જતા નથી, પરંતુ પોતાનામાં પ્રગટ થયેલા પરમાત્માનાં દર્શન આપવા જાય છે. આ એક અનોખી આધ્યાત્મિક વિજ્ઞાનની પ્રક્રિયા છે. આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિમાં મૂર્તિનાં દર્શનનો મહિમા આ ઉપરથી સમજાય છે. જેમના હૃદયમાં ‘ભગવાન પ્રગટ થયેલા’ છે એમના સામીપ્યથી મૂર્તિમાં ચેતનની પ્રતિષ્ઠા થાય છે. તેથી, મૂર્તિ સચેતન બને છે. પરમાત્માનુભવી માનવદેહધારી સજીવન મૂર્તિદેહ છે. પથ્થરના કણકણમાં સચેતનના છે ખરી, પણ એ આવા પ્રગટ પુરુષના સાંનિધ્યથી એ મૂર્તિમાં ચેતન પ્રતિષ્ઠા પામે છે. પરિણામે આવી મૂર્તિનાં દર્શન કરતાં પ્રજા આનંદ અને શાંતિ અનુભવે છે. આવા લોકોત્તર પુરુષનાં કાર્યોથી જગતના લોકોનું કેવું કલ્યાણ સધાય છે, એ આ ઉપરથી સમજાય છે.

ઉપરાંત, દાદા જેમને સાથે લઈને આવા દેરાસરોમાં જાય ત્યાં મારા જેવા ઘણાના મનમાં જાગેલા અન્યથા ભાવોથી જે દોષો થયા હોય એ માટે ક્ષમાયાચના કરાવીને દોષોનું નિવારણ કરાય. આવા મૂર્તિરૂપે રહેલા ભગવાન પાસે આપણે પ્રાર્થના કરવી કે ‘હે ભગવાન, આપ મૂર્તિરૂપે અહીં બિરાજમાન છો. આપ મારામાં રહેલા અમૂર્ત ભગવાનને જાગૃત કરો અને આપનાં દર્શન હું મારા હૃદયમાં પામું-અનુભવું એવી કૃપા કરો.’

આ જ પ્રમાણે મૂર્તિરૂપે રહેલી શક્તિનો-દેવીઓનાં પણ દર્શન કરવાનાં.

દાદાનો આવો હેતુ જાણીને મૂર્તિનાં દર્શનનો મર્મ ખુલ્લો થયો. મૂર્તિનાં દર્શનની અવગણના થતી બંધ થઈ. મૂર્તિ પ્રત્યે જોવાની મારી દૃષ્ટિ જ સુલટાઈ ગઈ. દાદા તો દેરાસરમાંની અન્ય મૂર્તિઓને પણ બે હાથ જોડીને પ્રણામ કરતાં કરતાં ચાલે. ક્યારેક ક્યારેક કેટલીક નાની મૂર્તિઓની વિશેષતા પણ સમજાવે. એની પાછળથી ગૂઢતા-ગુહ્યતા પણ કહે. મને એ બધું સ્વીકાર્ય બનતું.

આવી કેટલીક ગ્રંથિઓ ભેદાતાં હું અનોખી હળવાશ અનુભવવા લાગ્યો. દાદાના સત્સંગથી મારો વહેવાર ઊજળો બનવા લાગ્યો.

દાદાની અપાર કરુણાનું અમૃત એમની દૃષ્ટિમાંથી વહ્યા કરતું મને અનુભવાતું હતું. દાદાનું એક વચન હતું કે ‘અમે અમારી આંખોથી ધવરાવીએ છીએ.’ આ અત્યંત માર્મિક વિધાન છે. અમૃતપાન કેવળ કરુણાથી શક્ય બને. મા એના સંતાનને સ્તનપાન કરાવીને માત્ર દૂધ જ આપતી નથી, એના દિલનું વહાલ પણ બાળકને આપે છે. જ્યારે અહીં તો પરમ પુરુષની ચેતનાશક્તિનું પ્રેમ અને કરુણાથી દિવ્યજીવનને પોષનારું અમૃતપાન કરાવાતું હોય છે.

આવા કરુણાભાવનો વિશેષભાવે અનુભવ મને બામણવાડજીમાં થયેલો. હું સવારમાં ઊઠીને પરવારતો હતો. નાહવાનું બાકી હતું ત્યાં જ દાદાએ મને બોલાવવા એક યુવાનને મોકલ્યો. મેં કહ્યું કે ‘નાહીને આવું છું.’

તો ફરીથી એ જ યુવાને આવીને મને જણાવ્યું કે ‘હમણાં જ બોલાવે છે.’

સહેજ પણ વિલંબ વિના હું દાદા પાસે પહોંચ્યો. બે-ત્રણ જણ દાદાની સામે બેઠેલા. પછી દાદાએ કહ્યું કે ‘હું બોલાવું એમ બોલો.’ મેં એ પ્રમાણે કર્યું અને પછી કહ્યું, ‘હવે, આંખો બંધ કરો અને વિષય સંબંધી જે જે દોષો થયા હોય એ માટે રમેશભાઈને ઠપકો આપજો. પહેલો દોષ થયો હોય ત્યાંથી જોવાનું શરૂ કરજો.’

એ પ્રમાણે શરૂઆત કરતાં હું, ‘મારાથી’ અલગ થઈને ‘મને’ જોતો હતો. અને વિષય સંબંધી દોષો થયેલા એ અંગે ‘આ યોગ્ય ના કર્યું.’ એવો ઠપકો આપ્યા કરતો હતો. ફિલમની જેમ દશ્યો પસાર થતાં હતાં. આ સિવાયનું કશું જ સ્મરણમાં આવતું ન હતું. છેક છેલ્લો કરેલો દોષ દેખાયો પછી દાદાનો અવાજ ‘જય સચ્ચિદાનંદ’ સંભળાયો અને મારી આંખના પોપચાં ઊંચકાયાં. આ પહેલાં મને આંખ ખોલવાની વૃત્તિ પણ થઈ ન હતી. મને એમ થયું કે દસેક મિનિટ થઈ હશે, પરંતુ પચાસ મિનિટ થઈ હતી !

દાદાએ ‘સામયિક’ કરાવ્યું - એમ મને જણાવ્યું અને કહ્યું, ‘આટલા પ્રમાણમાં ચોખ્ખા થયા. અંદર જે દશ્ય હતું એના ‘આપણે’ દ્રષ્ટા હતા. સાધારણ રીતે આપણી દૃષ્ટિ દશ્યમાં જ હોય છે. હવે, દૃષ્ટિને દ્રષ્ટામાં ધારણ કરવાનો અભ્યાસ કરવાથી આત્મસ્વરૂપમાં રહેવાય. એ જ દર્શન થયું કહેવાય.’

મેં દાદાને પહેલાં પૂછ્યું હતું કે ‘ભગવાનના અનુભવ દર્શનમાં શું થાય ?’ - એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ અનુભવની પ્રસાદીના કણરૂપે થયો. આ અનુભવ દાદાના સામર્થ્યને લીધે હતો એ નિશ્ચિત હકીકત છે.

આમ તો બંધ આંખે આપણને અંધારું જ ભાસે. જ્યારે આ વિધિ દરમિયાન ‘હું’ જે દશ્યોને જોતો હતો એ તદ્દન સ્પષ્ટ હતાં. અને એ પૂરું થતાં જાણે આંતરિક ઉજાસ અનુભવેલો. એક જ વિષયને લક્ષ કરીને એ બાબતમાં દશ્યોને ‘હું’ પહેલી વાર જોઈ શક્યો.

બીજો એક વિલક્ષણ અનુભવ અમદાવાદમાં એક સત્સંગ દરમિયાન થયેલો. દાદાએ મને અને મારાં પત્ની અરુણાને બોલાવ્યાં. અમે બંને એમની પાસે જઈને ઊભાં રહ્યાં. પછી મને કહે, ‘તમે મન, વચન, કાયાથી કેટલા બધા દોષ કર્યા છે ? તો તમે પગે પડીને આમની માફી માગો.’ મેં દાદાના સૂચવ્યા પ્રમાણે કર્યું. પછી દાદાએ અરુણાને મારા પ્રત્યે એ જ પ્રમાણે કરવાનું સૂચવ્યું.

એ પછી અમે અમારે સ્થાને બેસી ગયાં. પછી દાદાએ બધાને પ્રતિક્રમણની - ક્ષમાયાચનાની - વિધિ બોલાવીને પરસ્પરની માફી માગવાનું કહ્યું. બધાં એકબીજાને પગે લાગીને માફી માગતા હતા ત્યાં સૌનાં હૃદય ભરાઈ જતાં હતાં. અને આંખમાંથી આંસુ વહેતાં હતાં. ક્યારેક તો હીબકાં ભરાઈ જતાં હતાં. જાણે ધૂસકે ધૂસકે રડાશે એમ થતું હતું અને ઘણાંને એવું થયું પણ હતું.

આ આંસુ ઊંચાં પ્રકારનાં હતાં. એ હૃદયને શુદ્ધ કરતાં હતાં. સામયિકથી હૃદયાવકાશ ખૂલતું હતું તો પ્રતિક્રમણથી હૃદય શુદ્ધ થઈને પવિત્ર બનતું હતું.

દાદાએ આ બંને વિધિ આપીને મુમુક્ષુઓને મોક્ષમાર્ગ ઉપર ગતિશીલ કર્યા છે. એમાંય પ્રતિક્રમણ તો જાણે ક્ષણેક્ષણની ક્રિયા હોય એમ લાગે. રાગ અને દ્વેષ બંને હોય છે. ‘શુદ્ધાત્મા’

સિવાયના બધાં જ સ્મરણો વિસ્મરણ યોગ્ય છે. આથી, એવાં સ્મરણોનું પણ પ્રતિક્રમણથી શોધન કરી દેવાનું હોય છે. જ્ઞાનીપુરુષના આકાશી શબ્દોથી સમર્થ બનેલી આ વિધિ સાચું પ્રતિક્રમણ કરાવી શકે છે.

મારા માટે ‘નવ કલમો’ અને ‘પ્રતિક્રમણ’ ઉત્તમ સાધનો જણાયાં છે. એ ક્રિયાકારી છે. ‘નવ કલમો’માં તો પ્રચંડ શક્તિ પ્રેરવાનું સામર્થ્ય છે. એ શબ્દોમાં મંત્રશક્તિ છે. અને ‘પ્રતિક્રમણ’ એ તો ‘ક્ષમાયાચના’નો મૌલિક - નૂતન અભિગમ છે. એ દ્વારા શોધનની પ્રક્રિયા થાય છે. પશ્ચાત્તાપથી તપસ્યા થાય છે અને એ તપસ્યા આંતરિક શુદ્ધિ કરે છે. મોક્ષના અનુભવ માટે આ બંને બાબતો અનિવાર્ય અને પૂરક છે. આ ક્રિયામાત્ર કર્મકાંડરૂપ થવી ના જોઈએ, પરંતુ જ્ઞાનપૂર્વકની ભાવના સાથે થવી જોઈએ, દિવસ દરમિયાન પ્રત્યેક વહેવારમાં ઉપયોગમાં લેવાનો પુરુષાર્થ થવો ઘટે.

સામયિકની વિધિથી મેં આંખો મીંચીને ઉજાસ અનુભવ્યો અને પ્રતિક્રમણથી જે આંસુ વહ્યાં એથી શુદ્ધિનો અનુભવ થયો.

૧. ભૂમિકા

ક્યારેક કશાપણ પૂર્વાપર સંદર્ભ વિના કોક સંતનું સ્મરણ થાય, એના શબ્દથી પ્રેરણા મળે અને વારંવાર એમના પ્રત્યે હૃદયમાં ભાવ જાગે ત્યારે એમ સમજવું કે આવા આકર્ષણનું કારણ પૂર્વના કોક સંસ્કારોને લીધે હોય છે જ. આ હકીકત મને હમણાં હમણાં જ સમજાયેલી.

ગુરુશક્તિની સક્રિયતાની જે પરંપરા હોય છે એ ગૂઢ હોય છે, પણ જ્યારે આપણને એ યોગ્ય દિશામાં વાળે અને એ માર્ગ માટે નવો પ્રકાશ પાડે ત્યારે એ પરંપરાનું રહસ્ય સમજાય છે.

મને મારા જીવન દરમિયાન આવી ત્રણ વિભૂતિઓના સ્મરણથી જે હૃદયભાવ જાગ્યો છે અને જ્ઞાનપ્રકાશનો ઝબકાર અનુભવાયો છે એ વાત કરવી જરૂરી હોવાથી રજૂ કરું છું.

૨. શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ

કોલેજમાં મેં શ્રીરામકૃષ્ણનું જીવનચરિત્ર વાંચ્યું અને એમના ભક્તિભાવના પ્રસંગો વાંચ્યા ત્યારથી એમનું આકર્ષણ વધતું ચાલ્યું. મારા માટે આકર્ષણનું મુખ્ય કારણ તો તેઓ પરણેલા હતા અને પત્નીના સહયોગથી જ એમણે સાધના કરેલી. બીજું, રામકૃષ્ણે કાલીમાતાની મૂર્તિની પૂજા-સેવા કરતાં કરતાં જે અપૂર્વ હૃદયભાવ અનુભવ્યા કરેલો એ પણ આકર્ષણનું કારણ હતું.

જ્યારે મેં ‘શ્રીરામકૃષ્ણ કથામૃત’ વાંચવાનું શરૂ કરેલું ત્યારે વારંવાર મારું રુદન એ વાંચનને અટકાવતું હતું. એ પછી સ્વામી સારદાનંદના ‘રામકૃષ્ણ - ધી ગ્રેટ માસ્ટર’નો ગુજરાતી અનુવાદ ‘શ્રીરામકૃષ્ણ લીલાપ્રસંગો’ વાંચ્યા. આ બંને પુસ્તકોના વાંચનથી હું રામકૃષ્ણનો ચાહક બની ગયો.

સ્વામી વિવેકાનંદ જ્ઞાન, પ્રતિભા, વિદ્વત્તાથી સભર હતા. કોલેજમાં ભણતો ત્યારે એમનો ફોટો પણ રાખતો હતો, પરંતુ જ્યારે વિવેકાનંદે પોતાના ગુરુના પ્રભાવની વાતો કરેલી એ વાંચતો ત્યારે રામકૃષ્ણ પ્રત્યે ખેંચાણ વધતું જતું હતું.

૧૯૬૧માં કલકત્તા જવાનું થતાં દક્ષિણેશ્વર કાલીમંદિરમાં જતો. ત્યાં ફરતો અને શ્રીરામકૃષ્ણનાં સ્મરણોને સજીવરૂપે અનુભવતો હતો. એ જ વર્ષની તા. ૩૧મી ડિસેમ્બરે આખી રાત મને ઊંઘ આવી ન હતી અને રામકૃષ્ણનું એટલું ઊંઠું સ્મરણ થતાં પ્રાર્થના થતી કે ‘હે પ્રભુ ! મારા જીવનમાં અંધકાર છે. એ અંધકાર શેનો છે એનું મને ભાન નથી ! મારામાં પ્રકાશ પ્રેરો અને જીવનનો - ઉન્નત જીવનનો રાહ દર્શાવો.

હું વિષય વિકારોથી ઊભરાતો અશાંત અને નિર્બળ યુવાન છું. આપની સાધનાને હું સમજી શકું એવી શક્તિ નથી. પણ કોક અગોચર શક્તિએ આપના પ્રત્યે મને આકર્ષ્યો છે.’ આવા પ્રકારની પ્રાર્થના કરતાં રાત પૂરી કરેલી. તા. પહેલી જાન્યુઆરીની સવારે મારું શરીર હળવું બનેલું. મન પ્રફુલ્લિત હતું.

એ દિવસોમાં હું વાર્તાઓ લખતો હતો. મેં ‘ધુમ્મસ અને પ્રકાશ’ નામની વાર્તા લખી. એમાં મારી વૃત્તિઓનું તોફાન, આત્માસી અને ધૂંધળી જીવનદિશા અને એમાંથી એકાએક ઝબકતો નવા જીવન માટેનો પ્રકાશ વર્ણવેલાં. એ વાર્તા ‘ગુજરાત સમાચાર’ના રવિવારના અંકમાં પ્રગટ થયેલી.

એ પછીનાં વર્ષોમાં મને દક્ષિણેશ્વરનાં સ્વપ્નાં પણ આવતાં હતાં. કોલેજમાં અધ્યાપક બન્યા પછી ક્રિસ્ટોફર ઈશરવૂડ તથા રોમાં રોલાંએ લખેલાં શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસનાં ચરિત્રો વાંચ્યાં.

આજ સુધી શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ અને મા શારદામણિ મારી દષ્ટિમાં દિવ્ય દાંપત્યનો આદર્શ છે. એમનાં સ્મરણોએ મારા હૃદયને ભીનું રાખ્યું છે, માતૃભક્તિનો મહિમા સમજાવ્યો છે અને શક્તિના સ્વરૂપનું ચિંતન પ્રેર્યું છે.

૩. ભગવાન રમણ મહર્ષિ

અમારી કોલેજના ગ્રંથાલયમાં એક મેગેઝિનના પૂંઠા ઉપર શ્રીરમણ મહર્ષિનો ફોટો જોતાં જ મારા દિલમાં આકર્ષણ

જાગેલું. એમની આંખોમાંથી પ્રેમ અને જ્ઞાનનો પ્રકાશ વહેતો હોય એવું અનુભવાયેલું. એમના હોઠ ઉપરનું સ્મિત અદ્ભુત હતું.

એ પછી મેં ‘રમણવાણી’ પુસ્તક વાંચ્યું. શુદ્ધ જ્ઞાનમાર્ગ - ‘હું કોણ?’ની જ શોધ કરવાની વાત પૂરતી સમજાય નહિ, પણ વાંચવું ગમે ખરું. ૧૯૬૪માં પહેલી જ વાર હરિ:ૐ આશ્રમમાં મૌનએકાંતમાં મને મોટાના ફોટામાં એમનાં દર્શન થયેલાં. એ પછીના બીજે ત્રીજે વર્ષે સુરતના હરિ:ૐ આશ્રમમાં ગયેલો. આશ્રમનાં વૃક્ષોની છાયામાં મોટાને મેં માત્ર લંગોટીભેર આરામ ખુરસીમાં બેઠેલા જોયા ત્યારે જાણે રમણ મહર્ષિ હોય એવો મને આભાસ થયેલો. મોટાને આ મુદ્રામાં જોયા પછી મેં રમણ મહર્ષિનો એક ફોટો જોયેલો. એમાં એમની જે મુદ્રા હતી એવી જ મુદ્રાનાં દર્શન મને મોટામાં થયેલાં.

એ પછી ૧૯૬૬માં ‘ભગવાન રમણ મહર્ષિ : જીવન અને કાર્ય’ પુસ્તક મારા વાંચવામાં આવ્યું. બીજાં જ વર્ષે - (૧૯૬૭ માં) મોટા વિશે આ જ પ્રકારનો ગ્રંથ તૈયાર કરવાની દરખાસ્ત આવી. અને ‘પૂજ્ય શ્રીમોટા : જીવન અને કાર્ય’ પુસ્તકના સંપાદન કાર્યમાં સહભાગી થવાનું ભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયું.

૧૯૭૨માં મોટાએ અમને દક્ષિણ ભારત મોકલેલા. ત્યાંની યાત્રા દરમિયાન અમે તિરુવન્નામલાઈ રમણ મહર્ષિના આશ્રમમાં ગયેલા. આખો દિવસ પસાર કરેલો. ત્યાં અરુણાયલ પાસે મને અલૌકિક શાંતિનો અનુભવ થયેલો અને હૃદય ભાવવિહોર બનેલું.

નારાયણ સ્વામી સાથે રમણ મહર્ષિ પાસે મોટા ગયેલા. મહર્ષિની અંતિમ અવસ્થા હતી. મોટાએ કહેલું કે મેં તો હૃદયથી હૃદયમાં પ્રાર્થના કર્યા કરેલી. આ રીતની ત્રણેય

મહાપુરુષોના મિલન દરમિયાન મૌનવાતોનો મર્મ કોને સમજાય ?

આવું બધું સ્મરણમાં આવતાં આજે એમ લાગે છે કે રમણ મહર્ષિની ચેતના સાથે પૂર્વની કોક સંકલના હશે. હમણાં મને થયેલી એક અનુભૂતિ વિશે સમજવાનું મન થયેલું. ત્યાં જ એકાએક સ્ફુર્યું અને રમણ મહર્ષિનું પુસ્તક લઈને ખોલતાં જ એમાંથી મને સમાધાન મળી ગયું. આ બધી ઘટનાઓ પાછળ ગૂઢ સંકલના હોય એવી મને પ્રતીતિ થયા કરે છે.

૪. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર :

મોટા અનેકવાર શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના નામનો ઉલ્લેખ કરીને સત્પુરુષના સંગનો એમણે કહેલો મહિમા સમજવા કહેતા હતા. ઘણી વાર એમના જીવનના પ્રસંગો પણ કહેતા હતા.

મોટાના દેહત્યાગ પછી મોટાના ઉત્સવમાંથી પાછા ફરતાં અગાસ (જિ. આણંદ)માં આવેલા શ્રીમદ્જીના આશ્રમમાં જવાનું થયેલું. ત્યાંથી 'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર'ના સંપૂર્ણ સાહિત્યનું પુસ્તક ખરીદી લાવેલો. આખું પુસ્તક ખૂબ રસપૂર્વક વાંચી ગયેલો. એ પુસ્તકમાં સત્પુરુષનો સંગ કેટલો મૂલ્યવાન છે એનું મહિમાગાન વારંવાર સ્મરણમાં આવ્યા કરતું હતું. સત્પુરુષનાં વચનો, સત્પુરુષનો વહેવાર, વિહાર એ સર્વને વારંવાર નમસ્કાર થયા કરતા હતા.

શ્રીમદ્જીના લખાણના વાંચનની ભૂમિકા હતી અને દાદા ભગવાનને મળવાનું થયું. દાદા ભગવાનમાં શ્રીમદ્જીની ભાવનાઓનું મૂર્તરૂપ અનુભવાયું હતું. દાદા ભગવાનની

અનેક વિધિઓ પણ જાણે શ્રીમદ્જી બોલતા હોય એમ અનુભવાતું હતું. દાદાની સાધનાનું એક મહત્ત્વનું અંગ એ શ્રીમદ્જીનો આ ગ્રંથ પણ હતો, એમ પછીથી જાણીને મને આનંદ થયો હતો.

મારા હૃદયમાં શ્રીસદ્ગુરુનો મર્મ શ્રીમદ્જીના વાંચનને લીધે ખૂલ્યો. એમણે લખેલા ઘણા દુહાઓ વાંચતાં મારું હૃદય ભરાઈ આવતું.

‘શ્રીઆત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર’ મને ખૂબ ગમે છે.

છેલ્લે જ્યારે બાપજીનો સહવાસ થયો ત્યારે બાપજીએ પણ શ્રીમદ્જીની કેટલીક વાતો કરીને મને પ્રેરણા આપી હતી.

પહેલેથી જ્ઞાનમાર્ગ પ્રત્યે મારો અભિગમ હતો. હૃદય ભક્તિ માટે કેળવાયેલું હતું કે કેમ એની મને ખબર નથી.

આ રીતે શ્રીમદ્જીનું પણ કશુંક સંધાન હશે એમ મને લાગે છે.

તેઓશ્રીએ પ્રેરેલી ભાવનાઓ ભાવવાથી મને ઘણી શાંતિ અને સમાધાન અનુભવાતાં હતાં.

“હે પ્રભુ ! હે પ્રભુ ! શું કહું ? દીનાનાથ દયાળ !

હું તો દોષ અનંતનું ! ભાજન છું કરુણાળ !”

એવી પ્રાર્થના થતાં નિજ દોષનું દર્શન કેવી રીતે થાય અને એ દોષ પ્રત્યે તટસ્થતા કેમ વરતાય એનું ચિંતન થયા કરતું.

શ્રીસદ્ગુરુ પ્રત્યેની ભક્તિ-લગની કેવી રીતે વધે અને શ્રીસદ્ગુરુની કરુણાથી નિજ દોષ કેવી રીતે દેખાય એની મથામણ થયા કરતી ત્યારે -

‘પ્રભુ !’ ‘પ્રભુ !’ લય લાગી નહિ, પડ્યો ન સદ્ગુરુ પાય
દીઠા નહિ નિજ દોષ તો તરીએ કોણ ઉપાય ?’

એ ગવાતું.

શ્રીસદ્ગુરુચરણમાં શરણાગતિની ભાવનાને વધારવામાં મને આવા દુહાઓએ ખૂબ સહાય કરી છે.

શ્રીસદ્ગુરુ પ્રત્યે કૃતજ્ઞતાભાવ વધારવા અને ટકાવવા શ્રીમદ્જીએ કરેલી આ વંદના લગભગ નિયમિત થતી.

(દુહા)

અહો ! અહો ! શ્રીસદ્ગુરુ, કરુણાસિંધુ અપાર,
આ પામર પર પ્રભુ કર્યો, અહો ! અહો ! ઉપકાર.

શું પ્રભુ ચરણ કને ધરું, આત્માથી સૌ હીન,
તે તો પ્રભુએ આપિયો, વર્તુ ચરણાધીન.

આ દેહાદિ આજથી વરતો પ્રભુ આધીન,
દાસ દાસ હું દાસ છું, આપ પ્રભુનો દીન.

ષટ્સ્થાનક સમજાવીને ભિન્ન બતાવ્યો આપ,
મ્યાન થકી તલવારવત્, એ ઉપકાર અમાપ.

જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત,
સમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રીસદ્ગુરુ ભગવંત.

પરમ પુરુષ પ્રભુ સદ્ગુરુ, પરમ જ્ઞાન સુખધામ,
જેણે આપ્યું ભાન નિજ, તેને સદા પ્રણામ.

દેહ છતાં જેની દશા, વર્તે દેહાતીત,
તે જ્ઞાનીનાં ચરણમાં, હો વંદન અગણિત.

૧. ભૂમિકા

ગુરુપ્રતાપે જ છેલ્લા દોઢ દાયકા દરમિયાન અંતરમાં રહેલા ગૂઢતત્ત્વ તરફ કેવી રીતે વળાયું અને એમાં કેવી ગતિ થઈ અને કેવી અનુભૂતિઓથી શ્રદ્ધા ગતિશીલ, ક્રિયાશીલ અને જ્ઞાનશીલ બની એની આછી ઝાંખી થાય એવું નિવેદન કરવાની ભાવના છે. વળી, આ ભાવનાનું રૂપ ગુરુચરણે સમર્પણ થાય એવી નિષ્ઠા પ્રત્યે જાગૃત પણ રહી શકાય એવી ધારણા છે.

૧૯૮૫માં પચાસ વર્ષનું આયુષ્ય પૂરું થતાં, પાછલા પગલે જોવા માટે સહેજ સ્થિર થતાં વિચારો આવવા લાગ્યા કે હવે પાછા વળવાનો એટલે કે અંતરમાં વળવાનો અને ત્યાં સ્થિર થઈને, સંકલ્પને સક્રિય થવા દેવાનો સમય થયો છે. અત્યંત

ઝડપથી ગતિ કરતા વાહનને પાછું લેવા માટે પહેલાં તો ગતિ ધીમી પાડીને, મોકળાશવાળી જગાએથી વળાંક આપીને પાછું વાળવાની ક્રિયા ધીમેથી સાવધાનીથી કરવી પડે છે. એવી સ્થિતિ મેં એ વર્ષે અનુભવી. વળી, એ વખતે આચાર્ય રજનીશજીએ (હાલ-ઓશો) કહેલો પ્રસંગ પણ યાદ આવ્યો. એક મુસાફર ઝડપથી વાહન હંકારીને આગળ વધતો હતો. ત્યાં એક આડશ-અંતરાય આવ્યો. એના ઉપર લખેલું કે ‘આગળ રસ્તો નથી, ભયંકર ઊંડી ખીણ આવે છે.’ આ વાંચીને મુસાફર હતાશ થયો. નીચે ઊતરીને મૂકેલા અંતરાયને ઓળંગીને દસપંદર ડગલાં આગળ ચાલ્યો. દૂર દૂર ગહનતા - ભીષણતા જણાવા લાગ્યાં. આથી, એ પાછો ફર્યો. પેલી આડશની વચ્ચેના પાટિયા ઉપર લખેલું કે - ‘અહીંથી રસ્તો શરૂ થાય છે.’

આપણા ભારતીય સંસ્કારમાંના ચાર આશ્રમો પૈકીનો ત્રીજો આશ્રમ - વાનપ્રસ્થાશ્રમ શરૂ થાય છે. હવે, આપણે પણ વાનપ્રસ્થની ભાવનાથી જીવવું એવા વિચારો આવવા લાગ્યા, પરંતુ પહેલા બે આશ્રમો - બ્રહ્મચર્યાશ્રમ તથા ગૃહસ્થાશ્રમની ભાવનાથી અગાઉનાં વર્ષોમાં જિવાયું ન હતું. માત્ર, કલ્પનાઓ કરીને જીવનને ગમે તેમ ફગાવ્યા કર્યું હતું. આથી, આ પ્રકારના આશ્રમ માટે મારામાં જરૂરી ભૂમિકા ન હતી.

મોટા મને ૧૯૬૭માં મળેલા ત્યારે મેં આવેશમાં આવીને એમની સાથે આશ્રમજીવન માટે મંજૂરી માગી હતી. એ પ્રસંગ ‘...મળાયું, પણ ભળાયું નહિ.’માં વિગતે લખ્યો છે. ત્યારે મોટાએ કહેલું કે ‘આપણે હરિ:ૐ ગૃહસ્થાશ્રમને શોભાવવાનો છે !’ આ કથનનું તાત્પર્ય એ હતું કે પ્રાપ્ત સંજોગોને સંબંધોને

ખપાવ્યા વિના - જ્ઞાનપૂર્વક ભોગવ્યા - જોગવ્યા વિના કશું જ બહારનું ત્યજાય નહિ. આથી, જ્યારે વાનપ્રસ્થ - વનપ્રવેશની અવસ્થા આવી ત્યારે શું પ્રાપ્ત છે, કેટલું જોગવવાનું છે એનું સરવૈયું કાઢવા લાગેલો.

પરિવારના સભ્યોની સંખ્યા અત્યંત ઓછી હોવાથી, વહેવારોનું પ્રમાણ ઓછું હતું. પુત્રી પરણાવેલી હતી અને પુત્રનાં લગ્ન થયાં અને એને કામ પણ મળી ગયેલું. આથી, સાંસારિક જવાબદારી ખરેખર તો પૂરી થતી હતી. ઘરને જ આશ્રમરૂપે સ્વીકારીને ઘરમાં જ રહીને એમાંથી ‘મારાપણા’નો ભાવ કેમ કરતાં ઓછો થાય, સંબંધોમાં ‘મારાપણા’ના મમત્વને સ્થાને એ સર્વમાં પ્રભુ રહેલો છે એવી ધારણા કેવી રીતે દૃઢ બને - એવા પુરુષાર્થમાં રહેવાના ભાવનાત્મક વિચારો આવ્યા કરતા હતા. આ માટેની આંતરિક મથામણો થઈ, એમાં કેવી રીતે ગૂંચાવાનું બન્યું અને કેવી ધન્ય ક્ષણોએ મોટાએ મારો હાથ પકડીને કેવી રીતે દિશા દર્શાવી એની વાત આ છેલ્લા વિભાગમાં નિવેદવી છે.

આ ગાળામાં પૂજ્ય બાપજીએ (દયાનંદ તીર્થ - દાસાનુદાસ) પધારીને મને ‘મોટા’ની અનુભવ ઝાંખી કરાવી કેવી રીતે ધન્ય કર્યો એ વાત પણ ચરણમાં ધરી દેવી છે.

૨. ઉપનિષદ

જે સંયોગ ૧૯૬૮થી મોટા સાથે ગોઠવાયો હતો એમાં મોટા જે કંઈ ઊતરાવતા તે ઉતારવાનું કામ મારે ભાગે હતું. મોટા બોલતા હોય અને હું એ ઉતારું ત્યારે કેવળ એમનો

અવાજ - શબ્દ છેક હૃદયના ઊંડાણ સુધી કશુંક સ્પંદન જન્માવતો. સાંભળીને ઉતારવાનું હોવાથી એકાગ્રતા પણ રહે જ ! વળી, મોટા, ઊતરાવતા હોય ત્યારે વચ્ચે શબ્દ ચૂકી જવાય તો પુછાય નહિ. મોટા જો ફરીથી આપોઆપ બોલે તો ઉતારી લેવાય, પણ આવું ભાગ્યે જ બનતું. એમની અમૃતવાણીથી મારું હૃદય ભરાયા કરતું.

એ પછી ૧૯૭૪-૧૯૭૫ દરમિયાન શ્રી રમણભાઈ અમીન સાથે મોટાનો સત્સંગ થયેલો. એ ટેપ ઉપર રેકોર્ડ થયેલો. એનું મુદ્રિતરૂપ થાય તો વધુ લોકોને લાભ થાય એવા હેતુથી એ કામ કરવા શ્રી રમણભાઈ સંમત થયેલા. એ કેસેટ્સ ઉપરથી મુદ્રણ માટે હસ્તપ્રત તૈયાર કરવાની કામગીરી એ મારા માટે એક અનોખો અનુભવ હતો. ૧૯૮૭ થી ૧૯૮૨ દરમિયાન આઠ ગ્રંથો તૈયાર કરતાં ૧૮ વર્ષ પછી મોટાના શબ્દોથી મારું હૃદય ઊભરાતું ચાલ્યું.

રોજ વહેલી સવારે ત્રણથી છ લગી વોકમેનથી મોટાને સાંભળતો અને એ વાણી ઉતારતો. ક્યારેક વાણીનો પ્રવાહ ધોધબંધ વહે અને એમાં જે મર્મ છુપાયેલો જણાય એથી લખવાનું પણ અટકી જતું અને એ વાણીનો પ્રસાદ હૃદયમાં ભર્યા કરતો. ક્યારેક તો મોટાને દમનો હુમલો થયો હોય અને અવિરત ખાંસી ચાલતી હોય ત્યારે પણ વાક્યપ્રવાહ અટકતો નહિ. આ બધું માત્ર શ્રવણેન્દ્રિય દ્વારા પણ જાણે તાદૃશ્ય થતું અનુભવાતું હતું.

અન્ય જવાબદારીઓ સાથે આ કામ થયા કરતું હતું. આથી, એમાં વિલંબ થવાનો સંભવ મને જણાવા લાગ્યો. મને લાગ્યું કે સમય જાય છે એમ શારીરિક શક્તિની મર્યાદા પણ

અનુભવાય છે. માટે, હવે કશી બીજી કૌટુંબિક જવાબદારી બાકી નથી. માટે, કોલેજનાં કાર્યમાંથી સ્વૈચ્છિક નિવૃત્તિ લઈને આ કામ આટોપી લેવું. આથી, મેં ૧૯૯૧માં ચાર વર્ષ વહેલી નિવૃત્તિ લીધી. સત્સંગ-ગ્રંથોના સંપાદનનું કામ પૂરું કર્યું.

૧૯૮૭ થી ૧૯૯૩ સુધીનો સમય અધ્યાત્મજીવન અંગેની મારી સમજને ઘણો અજવાળનારો બન્યો, પણ એથી વિશેષ તો મોટાના અનુભવપ્રદેશની હકીકતની પ્રતીતિથી મોટાના વિરાટ, વ્યાપક, ગૂઢ (Mystic) રૂપની ઝાંખી થઈ. દિલમાં એટલો બધો ઉલ્લાસ, ઉમંગ, ઉજાળો રહ્યા કરતા હતા કે મને જે આછો પ્રકાશ પ્રાપ્ત થયો છે એ બધાંને વહેંચું એવી લાગણી રહ્યા કરતી હતી. આ અંગે સૌથી વધુ વાતો શ્રી રમણભાઈ સાથે થતી. અમને બંનેને આ અંગેની વાતો કરતાં અત્યંત સંતોષ અનુભવાતો હતો.

પરંતુ આ બધી બૌદ્ધિક પ્રવૃત્તિ હતી. મોટાએ જે જે પદ્ધતિઓ એમના સત્સંગ દરમિયાન સૂચવેલી એનો અભ્યાસ કરવાનું મન થતું હતું, પરંતુ મોટાના ગ્રંથો તથા મોટા વિશેના ગ્રંથો લખવાનો વધારે ઉત્સાહ રહ્યા કરતો હતો. વળી, આ પ્રકારનું મનનચિંતવન પણ એક સાધન છે, એવું સમાધાન બુદ્ધિ કરાવતી હતી.

આ સત્સંગ-શ્રેણીના આઠમા પુસ્તકના સંપાદકીયમાં જે લખ્યું છે એ અહીં ઉતારવું પ્રસ્તુત હોવાથી રજૂ કરું છું :

૧૯૮૭ થી ૧૯૯૨ના પાંચ વર્ષ દરમિયાન સત્સંગનું શ્રવણ, લેખન, સંકલન, સંપાદન કરતાં કરતાં પૂજ્ય શ્રીમોટાનું અલૌકિક, અનોખું અને ગૂઢ સાંનિધ્ય પામ્યા કરાયું એથી ધન્યતાનો અનુભવ રહ્યા કર્યો છે.

પૂજ્ય શ્રીમોટાના બધા જ પ્રકાશિત ગ્રંથોમાં આ આઠ ગ્રંથોનો સંદર્ભ વિશિષ્ટ છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાનું વિપુલ પત્ર-સાહિત્ય તેર ગ્રંથોમાં પ્રકાશિત થયેલું છે. એમાં તેઓશ્રીએ જિજ્ઞાસુને ઉદ્બોધીને લખ્યું છે. એ પછીના અનેક પદ્યગ્રંથો કોક ને કોક નિમિત્તે ‘પોતાના’ અનુભવને વ્યક્ત થવા લખાયા તથા પ્રગટ પણ થયા. હરિ:ૐ આશ્રમમાં (સુરત) મૌન-એકાંતમાં બેસનાર સમક્ષ તેઓશ્રીએ જે ઉદ્બોધન કરેલું એમાં નિશ્ચિત સમૂહ હાજર રહેતો. એમાં પ્રાસંગિકતા હતી. એ ઉપરાંત, તેઓશ્રીના ઉત્સવો દરમિયાન થયેલાં ઉદ્બોધનો - જેનું અક્ષરરૂપ પ્રગટ થયું છે - એક વિશાળ સમુદાયને ઉદ્બોધન હતું. પૂજ્ય શ્રીમોટાની વાણી કોઈ પણ નિમિત્તે પ્રગટ થતી હોય તોપણ એ રહસ્યમય છે, કેમ કે દ્વંદ્વાતીત, ગુણાતીત, ભાવાતીત, કાળાતીત અનુભવમાં પ્રતિષ્ઠિત ‘પુરુષ’ની હૃદયવાણી છે. તેઓશ્રીએ એક સત્સંગમાં કહેલું કે ‘એ’ કાળાતીત છે. એટલે એવો માનવી, જો કદાચ બોલતો હોય તો માત્ર આ કાળ પૂરતું જ છે એમ નથી હોતું. એના વિશે બહુ ઊંડો વિચાર કરવો જોઈએ. એનું કંઈ પણ બોલવાનું એ રહસ્યવાળું છે. એનો ઊંડો મર્મ રહેલો છે એ કોઈના ખ્યાલમાં આવી શકે એમ નથી. એનું પ્રત્યેક કર્મ હેતુપૂર્વકનું છે, પણ એ હેતુ વિશે વિચારતો નથી. એણે વિચારેલો છે નહિ. આપમેળે છે. એનો એક જ હેતુ છે. અનુભવીનો બીજો કોઈ હેતુ નથી. સર્વ કોઈને-જે કોઈ મળે એને - ભગવાનનો સ્પર્શ થાય એ જ એનો હેતુ છે. માત્ર, જીવનમાં કોઈ ને કોઈ રીતે એને ભગવાનનો સ્પર્શ થાય.’

(‘જીવતા નર સેવીએ’, પૃ. ૧૧૫-૧૬)

આ આઠ પુસ્તકોમાં સંકલિત સંપાદિત થયેલી વાણીનો સંદર્ભ વિશિષ્ટ રહ્યો છે. (૧) આ સત્સંગ માટેનો સમય બ્રાહ્મમુહૂર્તનો હતો. વહેલી પરોઢે ચાર વાગ્યે સત્સંગ શરૂ થતો. આ સમય વિશેષ સાંકેતિક છે. (૨) આ સત્સંગનું સ્થળ વિશેષ નોંધપાત્ર છે. મોટાભાગનો સત્સંગ એકાંત સ્થળે અને રમણીય સ્થળે થયો છે. ફાજલપુરમાં મહીનદીને કિનારે ઊંચી ભેખડ ઉપર આવેલા શ્રી રમણભાઈ અમીનના ફાર્મ હાઉસમાં આ સત્સંગ થયો હતો. આ ઉપરાંત, એલેમ્બિક હોસ્પિટલમાં પૂજ્ય શ્રીમોટા સારવાર હેઠળ હતા ત્યારે ત્યાં પણ સત્સંગ થયો હતો અને ક્યારેક બેંગ્લોરમાં સત્સંગ થયેલો. (૩) આ સત્સંગમાં જિજ્ઞાસુ શ્રેયાર્થી તરીકે મુરબ્બી શ્રી રમણભાઈ મુખ્ય હતા. ક્યારેક ક્યારેક એમાં પૂજ્ય ધીરજબહેન અને શ્રીમતી જ્યોતિબહેન સામેલ થતાં હતાં. પૂજ્ય શ્રીમોટાની પાસે આ સત્સંગ દરમિયાન ચારપાંચ વ્યક્તિઓ જ રહેતી.

પરમ પુરુષની પાસે બેસીને બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં એકાંતમાં થયેલો આ સત્સંગ એ ઉપનિષદ પ્રકારનો છે. સાચા અર્થમાં એ ગુરુશિષ્ય વચ્ચેનો સંવાદ છે. શિષ્યનો જિજ્ઞાસુભાવ ગુરુના પરમ ભાવમાં ઝીલાતાં આનંદલીલા વ્યક્ત થાય છે. આવી બાહ્યાંતર સમીપતા - નીકટતાનો અર્થ ‘ઉપનિષદ’ શબ્દમાં રહેલો છે. આ અર્થમાં આ સત્સંગગ્રંથો આધુનિક સમયનાં ઉપનિષદો છે એમ કહેવામાં યથાર્થતા છે. શ્રેયાર્થીની આંતરિક મથામણ સત્પુરુષ સમક્ષ વ્યક્ત થાય છે એનો આનંદ ‘એવા’ પુરુષને ઘણો હોય છે. મુરબ્બી શ્રી રમણભાઈએ પૂછેલા પ્રશ્નોમાં ક્યાંય પણ બૌદ્ધિક ચર્ચા પામવાનો અણસાર સરખો પણ

નહિ અનુભવાય. પરિણામે આ સત્સંગ હૃદય હૃદયની સમીપતા હૃદય - હૃદયનું ઉપનિષદ બની રહે છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ આ સત્સંગ દરમિયાન વ્યક્ત કર્યું છે કે ‘આપ પધારો છો તો મને આનંદ થાય છે. અને એક - બે પ્રશ્નો લઈને જ આવવું એટલે આપણાથી એના ઉપર બોલવું હોય તો બોલાય.’ આમ, આ ઉપનિષદ-ગાથા રચાય છે. જેમાં પૂજ્ય શ્રીમોટાનો પ્રશ્નો સાથે આવવાનો આદેશ તથા પરમાત્માની વાણીરૂપે સહજ અભિવ્યક્તિનો આનંદ પ્રગટ થાય છે.

આ ઉપરાંત, પૂજ્ય શ્રીમોટાએ એમ પણ સૂચવેલું કે ‘તમારું આ જે ટેપરૈકૉર્ડર હોય તે લેતા આવવું. બધાંને ખપમાં આવે એટલે ઉતારી લેવાનું.’ - (‘તદ્વૃપ - સર્વરૂપ’, પૃ. ૧૦૨) આ ઉપનિષદવાણી ટેપ ઉપર ઊતરે. જેથી, બધાંને ખપમાં આવે એવી એક ભાવના પણ હતી. ૧૯૭૪-૧૯૭૫માં થયેલો - રૈકૉર્ડ થયેલો - આ સત્સંગ આઠ પુસ્તકો દ્વારા બધાંને ખપમાં આવે એ રીતે ૧૯૯૩માં પૂરેપૂરો પ્રગટ થાય છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ ૨૩મી જુલાઈ, ૧૯૭૬માં દેહત્યાગ કર્યો. જે સ્થળે દેહત્યાગની રહસ્યમય-ગૂઢ વિધિ રચાઈ હતી એ જ સ્થળે આ સત્સંગ થયો. દેહત્યાગ પૂર્વે આટલા લાંબા સમય દરમિયાનનો આવો આધ્યાત્મિક સત્સંગ પહેલો હતો અને સત્સંગની પૂર્ણાહુતિના દિવસે પૂજ્ય શ્રીમોટાએ ગદ્ગદ થતાં ઉદ્ગાર કાઢ્યા છે કે ‘આજ સુધી આવા પ્રશ્નો કોઈએ પૂછ્યા નથી.’

પૂજ્ય શ્રીમોટાની વાણી - તેઓશ્રીનો પ્રત્યેક શબ્દ ટેપ ઉપર રૈકૉર્ડ થયા જ કરે એવો ૧૯૬૯માં મારો ઉત્સાહ હતો. પૂજ્ય શ્રીમોટાને કોક ચાહકે જાપાનનું ટેપ રૈકૉર્ડર ભેટ આપ્યું

હતું. પૂજ્ય શ્રીમોટા પોતાને મળતી વસ્તુઓ વેચીને એ રકમ લોકકલ્યાણની યોજના ખાતે જમા કરાવતા. એ રૈકૉર્ડર ખરીદવા માટે મેં ઈચ્છા વ્યક્ત કરી ત્યારે તેઓશ્રીએ ખરીદવાનો હેતુ પૂછ્યો. મેં હેતુ જણાવ્યો. ત્યારે તેઓશ્રીએ સ્પષ્ટ 'ના' કહી દીધી. એ પછી મેં ઘણી વાર નોંધેલું કે તેઓશ્રી ઈચ્છે કે સંમત હોય તો જ તેઓશ્રીની વાણી રૈકૉર્ડ કરી શકાતી. વળી, મેં એ પણ જોયું હતું કે કોઈ પણ વ્યક્તિ માત્ર કૌતુક ખાતર પ્રશ્નો પૂછે તોપણ તેઓશ્રી એનો ઉત્તર ટાળતા. આ બધામાં સદ્ગત પ્રો.એ.જી.ભટ્ટનો અપવાદ હતો. પૂજ્ય શ્રીમોટા, સામેથી પ્રો.એ.જી.ભટ્ટને પ્રશ્નો પૂછવા પ્રેરતા. પ્રો.ભટ્ટ સાહેબ શાસ્ત્રોના પ્રખર અને ઊંડા અભ્યાસી હતા. આથી, શાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલી હકીકતનો મેળ પૂજ્ય શ્રીમોટાના અનુભવ સાથે કેવો મળે છે એનું ભક્તિભાવપૂર્વક સમર્થન મેળવતા હતા. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ પોતાના દેહત્યાગના કેટલાક દિવસો અગાઉ હરિ:ૐ આશ્રમ, નરિયાદમાં મને કહ્યું કે 'ઈંદુકુમારને સંદેશો આપો કે ભટ્ટ સાહેબને લઈને આવે અને સાથે ટેપ રૈકૉર્ડર પણ લાવે. બોલવાનું બંધ થાય એ પહેલાં પેટ ભરીને સત્સંગ કરવો છે.' આ સત્સંગ દરમિયાન હાજર રહેવાની મને અનુમતિ અપાઈ હતી. એ સત્સંગ રૈકૉર્ડ થયેલો. 'જીવતા નર સેવીએ' એ નામના પુસ્તકમાં એ સત્સંગ પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે, એમાં સ્વ. શ્રી ઈંદુકુમારે આ હકીકત દર્શાવી છે.

મુરબ્બી શ્રી રમણભાઈ અમીન સાથેનો સત્સંગ એ પૂજ્ય શ્રીમોટાના દેહત્યાગ પૂર્વેનો લાંબા ગાળા સુધી નિયમિત ચાલેલો પહેલો અને છેલ્લો સત્સંગ છે - એ વિધાનમાં કોઈને

ક્રમદોષ લાગે માટે ઉપરની હકીકત વિસ્તારથી રજૂ કરી છે. આમાં મુખ્ય મુદ્દો સત્સંગ રેકૉર્ડ કરી લેવાનું મોટા તરફથી જ સૂચન થયું છે એ મહત્ત્વનું છે. વળી, એ ‘બધાંને ખપ’માં આવે એવા હેતુથી થયું છે એમ સૂચવાયું છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાના સત્સંગની આ શ્રેણીના આજ સુધી પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકો ઘણા જિજ્ઞાસુઓને પ્રેરક બન્યા છે.

આ સત્સંગશ્રેણીનાં આઠેય પુસ્તકોનું સ્વતંત્ર મૂલ્ય છે. આમ છતાં આ પુસ્તકમાં વ્યક્ત થયેલા અનુભવવિષયની વિશદતા અને અનુભવની કક્ષાઓના પૃથક્કરણની સ્પષ્ટતા રજૂ થઈ છે. તથા અનુભવના સહજ સામર્થ્યથી જીવમાત્રમાં - વસ્તુમાત્રમાં - પ્રકૃતિતત્ત્વમાં એકસાથે તત્ત્વરૂપે પોતાના સ્વરૂપને અનુભવતી - બધાંને ‘તે’ રૂપ કરવાની સાહજિકતાને સમર્થ રીતે વ્યક્ત કરી છે. એ વાંચતાં ચિત્ત એકાગ્ર બની રહે છે. અને આવા અમૂર્ત અનુભવને સમજતાં બુદ્ધિ ખીલી ઊઠે છે. આવા અનુભવની સંભવિતતા ખૂલતી જણાય છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાની દિવ્યવાણીથી હૃદય અલૌકિક આહ્લાદ અનુભવે છે. આમ છતાં પ્રાણની તત્પરતાનો તથા દિવ્યજીવન અનુભવવાનો દિલના ઉમળકાનો અભાવ આ સત્સંગ દરમિયાન કઠ્યા કરે છે. જોકે પૂજ્ય શ્રીમોટાનો પરમ પ્રેમ જીવમાત્રને મનનચિંતવન દ્વારા રસનિષ્પત્તિ કરવાની રીત સમજાવીને જીવનના વિકાસની સાધના માટે પ્રબળ આત્મવિશ્વાસ પ્રેરે છે. અને છેલ્લે કશું ના બને તો કરુણાભાવથી તેઓશ્રી ‘પોતાની’ સાથે ‘દિલની સોબત’ કરવાનું સૂચવે છે. દિલની સોબતથી રૂપાંતર કેવી રીતે થાય એની સમજૂતી આ ગ્રંથમાં છે. સંસારવહેવારમાં અન્ય વ્યક્તિઓ

સાથે આપણે જેવી લાગણી રાખીએ છીએ એવી જ લાગણી આવા અનુભવી સાથે રખાય તોપણ ફરક પડે છે. આવો સત્સંગ જે કેળવી શકે છે એનાથી બીજી કોઈ સાધના ના થાય તોપણ આ જીવનમાં એ ધન્ય બને છે.

આવા અનુભવી પુરુષ સાથેની સોબતથી ચિત્ત ઉપર કેવી પ્રક્રિયા થતી હોય છે અને પ્રભુમય જીવન માટેનાં સંસ્કારબીજ કેવી રીતે મુકાતાં હોય છે એનું વિવરણ થયું છે. અવચેતન મનમાં ચેતનનિષ્ઠ પુરુષના સંસ્કારો અંત સમયે ઉદય થઈને એ જીવાત્માના મૃત્યુને ભવ્ય બનાવે છે. અને નવા જન્મમાં દિવ્યજીવનના અનુભવ માટેની ભૂમિકા દઢ કરે છે. આવા પ્રકારની ગૂઢ પ્રક્રિયા આ પુસ્તકમાં રજૂ થઈ છે.

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ પોતાના વિરલ અનુભવને એવી સહજ અને સરળ રીતે રજૂ કર્યો છે કે કોઈ પણ શ્રેયાર્થી વાચક પોતાના આધારમાં રહેલા ચેતનને અનુભવવા શ્રીસદ્ગુરુની પ્રેરણાથી શક્તિમાન બની રહે એવી ટકોરાબંધ પ્રતીતિ મેળવે છે. જે અનુભવ પોતાને માટે આ જન્મે પ્રગટીને સક્રિય બની રહ્યો છે એવા જ અનુભવ માટે જીવમાત્ર પોતાનામાં ધગધગતા જ્વાળામુખી જેવી જિજ્ઞાસા પ્રગટાવી શકે એવી ભાવનાથી પ્રગટેલી આ વાણી એના કોઈ પણ શ્રોતા - વાચકના હૃદયને સ્પર્શીને પોતાને પ્રભુમય બનવા અવશ્ય મથાવશે. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ સમજાવ્યું છે કે આ માર્ગ માટે કરેલી મથામણ ક્યારેય નકામી જતી નથી, કેમ કે ભાગવતી જીવનના અનુભવ માટેનો આ માર્ગ સ્વીકારવો એ જ માનવજન્મનો હેતુ છે અને માનવજીવનનું ધ્યેય છે. જીવન, મૃત્યુથી અટકતું નથી. આથી, પ્રભુમય બનવાનો યોગ પણ અટકતો નથી.

માત્ર, આવા અનુભવી સત્પુરુષનો સમાગમ જન્મો ટૂંકાવી આપવાનું અદ્ભુત કાર્ય કરે છે. આ સત્સંગશ્રેણીનું વાંચન - મનન આપણી સમજને દૃઢ કરે છે.

(મોટાએ સમજાવેલી આ પ્રક્રિયા ‘મળ્યા-ફળ્યાની કેડી’ની પ્રસ્તાવનામાં રજૂ કરાઈ છે.)

૩. ચગડોળ

૧૯૯૧માં કોલેજમાંથી સ્વૈચ્છિક નિવૃત્તિ લીધી. આથી, એક પ્રકારની મોકળાશનો અનુભવ મને થયો. આવા નિરાંતના-નિવૃત્તિના સમયનો ઉપયોગ વૃત્તિના નિવારણ માટે સાધનના અભ્યાસ માટે થવો જોઈએ એવી વૈચારિક તથા બૌદ્ધિક સમજ તો હતી, પરંતુ એ દિશામાં પગલું માંડવાનું સાહસ થતું ન હતું. એવી પ્રવૃત્તિમાં રહેવું કે જેમાંથી આપણી વૃત્તિ વિરામ પામે-એ પ્રકારની દલીલ થયા કરતી. નિવૃત્તિમાં વૃત્તિ વિરામ પામે એવી પ્રવૃત્તિ વિશે નિવૃત્ત થયા પછી કોલેજમાં એક ભાષણ પણ કરી દીધું હતું !

જીવન ઘડવાની દિશાનો વિચાર જ રહ્યા કરતો હતો. બુદ્ધિની સમજણો ધીમે ધીમે સ્પષ્ટ થતી હતી, પણ એ દિશામાં વૃત્તિ ગતિ કરતી ન હતી. ચિત્તમાં મોટાની વાણીનાં અનેક સૂક્ષ્મ તાત્પર્યો સ્ફુરતાં હતાં. સત્સંગ શ્રેણીના આઠ ગ્રંથોમાં જે ગૂઢ તત્ત્વ રજૂ થયું છે એને લોકો સમક્ષ મૂકવું અને મોટા પ્રત્યેની આપણી ભક્તિનો વિસ્તાર કરવો એવી સમજથી ‘હરિવાણી’ સામયિકની જવાબદારી સ્વીકારી. એમાં લેખો લખીને લોકસમૂહ સુધી મોટાનો સંદેશો પ્રસારવો એ જ મારા જીવનની સાધના છે એમ મેં જાતે જ ઠસાવ્યું.

માનસન્માનના સમારંભો ટાળ્યા પછી મારા માટે આ નવી ભ્રમજાળ ગૂંથાતી હતી એની મને બિલકુલ ખબર ન હતી. મારાથી આ કામ થાય છે એ બરાબર છે, યોગ્ય છે અને આધ્યાત્મિક છે - એમ મનને મનાવ્યા કરતો હતો. આ ઉપરાંત, મોટાના ઉત્સવોમાં મોટાના જીવનસંદેશ વિશે ભાષણો કરવાનું પણ શરૂ થયું. મારાથી થતાં રહેલાં આ પ્રવચનો ઉપરાંત, જુદા જુદા પ્રસંગોએ થતા રહેતા વાર્તાલાપો લોકોને પ્રેરક બનતા હતા એમ સાંભળનાર કહેતા હતા. હું પોરસાતો જતો હતો અને સમયના પ્રમાણભાન વિના, સામી વ્યક્તિ પૂરું સમજે છે કે નહિ એની પણ પરવા કર્યા વિના બોલવાનું ચાલુ જ રાખ્યા કરતો હતો.

મારાથી થતાં ભાષણો એ મારી મોટા પ્રત્યેની ભક્તિ છે એવો એક અત્યંત રૂપાળો તથા મોહક અંચળો ઓઢાઈ ગયો. એની અંદર હું જ ચકરડી-ભમરડી ફરવા લાગ્યો. આવાં પ્રવચનો અમદાવાદ, વડોદરા, સુરત વગેરે સ્થળે ખૂબ પ્રમાણમાં થવાં લાગ્યાં. આમાં બીજી પણ પ્રવૃત્તિ ઉમેરાઈ. મોટાએ રચેલ લગ્ન, જનોઈ, ખાતમુહૂર્ત, વાસ્તુ, ગૃહપ્રવેશ, ઉદ્ઘાટન વગેરે વિધિઓની રજૂઆત કરવાનું પણ શરૂ કર્યું. આ એક પ્રકારનું સંસ્કૃતિરક્ષક-પ્રસારક શિક્ષણકાર્ય છે અને એ કરવું એ મારો ધર્મ છે - એમ મેં મનમાં ઠસાવી દીધું.

આ રીતે એક બાજુથી મોટાના જીવનની ગૂઢતાનું તાત્પર્ય પ્રગટ કરતા લેખો લખવા, 'હરિવાણી'નો પ્રસાર થાય એવું કામ કર્યા કરવું, હરિ:ૐ આશ્રમ - નડિયાદ અને સુરત તરફથી મોટાના ગ્રંથોની નવી આવૃત્તિ સુંદર સજાવટથી પ્રગટ થાય એ માટેનું સંપૂર્ણ આયોજન કરવું, પુસ્તક લખવાં, પ્રગટ કરવાં

અને વિતરણનું આયોજન કરવું - આ બધી જ જવાબદારીનાં કાર્યો ઉપાડી લીધાં. અને આ બધું જાણે ‘કર્મયોગ’ છે એમ પણ માની લીધું. અજાણતાં છતાં સ્વેચ્છાએ અશાંતિનાં બીજ વાવવાં માંડ્યાં. આજે આ લખું છું ત્યારે સમજાય છે કે જીવનને શાંત કરવાની દિશામાં પ્રવર્તતાં કેવી ગફલતો થાય છે, મન-મતિ કેવી છેતરપિંડી કરાવે છે અને કેવી ભુલભુલામણી થાય છે.

હવે, આ બધી પ્રવૃત્તિઓથી પ્રત્યક્ષ તથા પરોક્ષ રીતે મારે મોટાનાં હજારો સ્વજનો સાથે સંપર્ક થયા કરતો હતો. આવા વ્યક્તિગત, કૌટુંબિક તથા સામૂહિક સંપર્કને લીધે મારો અહંભાવ પોષાતો હતો અને વિસ્તરતો. મોટાની સાધનાની કથા, જીવનની કથા તથા અન્ય પ્રસંગો પાછળનું રહસ્ય કહેતાં કહેતાં હું જાણે જ્ઞાની હોઉં એવી છાપ લોકોમાં ઊભી થતી હતી. માત્ર, નમ્રતાના દેખાવ ખાતર મારાથી કબૂલ થતું કે આ તો માત્ર હું નકશો જ સમજ્યો છું. જે તત્ત્વ વિશે વાત કરું છું એનો મને લેશ પણ અનુભવ નથી, પણ હું અનુભવતો હતો કે મારા કથનનું હાર્દ સ્વીકારાતું ન હતું. ધીમે ધીમે લોકસમુદાયમાં મને અપાર આદર અને સ્નેહ મળ્યાં કરતાં હતાં.

મોટાનો મારા ઉપર એટલો તો ઉપકાર કે આવા નિમિત્તે મને મળેલાં સ્નેહ આદરનો મારાથી અંગત સ્વાર્થ ખાતર ઉપયોગ કરવાની વૃત્તિ ક્યારેય થઈ નથી. છતાં કબૂલ કરું છું કે ત્રણેક સ્થળે ભ્રાંતિજનક આધ્યાત્મિક વાતો થઈ હતી, પણ મોટાની જ દયાથી ચેતી જઈને સામી વ્યક્તિની ક્ષમા માગીને કહેલું કે આત્માના અનુભવ વિશે કાલ્પનિક વાતો થઈ છે. એમાં નક્કરતા નથી. આમ છતાં મેં અનુભવ્યું કે આધ્યાત્મિક

જીવન અંગે ચિંતવવા કરતાં સરેરાશ લોકોને પોતાના ભૌતિક જીવનના સુખની ઝંખના છે અને એ પણ આશીર્વાદથી મળી રહે એવી વૃત્તિ પણ છે. પ્રભુકૃપાથી આમાંથી મારાથી ઊગરાયું છે એ મોટાનો ઘણો મોટો ઉપકાર છે.

૧૯૮૧ થી ૧૯૮૫ - પાંચ વર્ષનો આ સમય અહંભાવને ખીલવતો અંધકારભર્યો હતો એમ સમજવા સાથે 'વાહ વાહ'ની આબોહવામાં ઉડાડતો અને ઊંચેનીચે ફરતા ચગડોળમાં ફેરવતો આહ્લાદક હતો. વચગાળે અવાર નવાર ચમકારો થતો હતો કે પ્રવચનોથી આત્માનો અનુભવ થવાનો નથી. ઊલટી વાણીની શક્તિ વેડફાઈ જશે. વળી, એમ પણ વિચાર આવતો કે વીર્યક્ષય કરતાંય વાણીનો ક્ષય વધુ શક્તિ હણી લેનારો છે. આ બધું મને ઊંચોનીચો કરી ગલીપચી કરાવતા ચગડોળમાં સ્વીકારાતું ન હતું.

એક વખત તો ડૉ. શરતભાઈ દેસાઈએ સ્પષ્ટ કહેલું કે 'પૂર્ણપુરુષ મોટા' વિશે તમે શું સમજીને બોલવાના છો? - માટે, હવે ભાષણ ઉપર પૂર્ણવિરામ મૂકો.' મારા અત્યંત હિતની આ સલાહ મેં અવગણી હતી. જાહેરમાં એમનું સૂચન જણાવીને કહેલું કે મારાથી બોલ્યા વિના રહી શકાતું નથી. એક વખત તો બોલતાં બોલતાં એટલો બધો થાક લાગેલો કે છાતીમાં દુખાવો થયેલો. ત્યારે આ 'વાહ વાહ'ના ચગડોળની ગતિને મેં જાતે જ વધુ ગતિમાં આણીને કીર્તન કરતાં કરતાં બોલવાનું બંધ થાય તો એથી બીજું રૂઝું શું? આ દલીલમાં માત્ર શબ્દની મોહક છલના જ હતી! 'કીર્તન' એટલે શું? કે 'ભજન' એટલે શું? - એની મને કશી જ સમજ ન હતી.

આ ચગડોળની ગતિની પરાકાષ્ટા આવતી હતી. પ્રવચનો સાંભળનારા તરફથી જુદા જુદા અનુભાવ સાંભળવા મળતા હતા. કેટલાક એમ કહેતા કે ‘જાણે મોટા જ બોલતા હોય એવું લાગે છે !’ તો કોક એમ પણ કહેતા કે ‘તમારા ચહેરામાં ‘મોટા’ની છાયા અમને જણાય છે !’ આવું સાંભળતાં જ પહેલી વાર મને થયું કે હવે તો મૃત્યુ જ નજીક આવી રહ્યું છે. આ તો હદ થઈ ગઈ ! આ રીતે એકાએક ચેતવાનું કયા સંજોગોમાં બન્યું એ યાદ નથી આવતું, પણ હવે આ ભાષણોમાંથી બહાર નીકળી જવું જોઈએ. એક તો મને બોલવાનો થાક પણ અનુભવાતો હતો અને બીજી બાજુ એમ લાગતું હતું કે લોકોમાં આડકતરી રીતે ભ્રમણા તો ઊભી થતી નથીને ? કોકે એમ કહ્યું કે ‘અમને ઘણું સમજવાનું-જાણવાનું મળે છે.’ મોટાથી તદ્દન અજાણ એવા કેટલાકને પ્રવચનોને લીધે મોટા પ્રત્યે આકર્ષણ થયું હતું એમ પણ કેટલાક કહેતા હતા. આ હકીકત મારાથી સ્વીકારાતી ન હતી, કેમ કે ‘મોટા’ સ્વયં આકર્ષણનું કેંદ્ર છે, કેમ કે ચેતનરૂપ હોવાથી એનાં નિમિત્તોને એ ગમે તે રીતે આકર્ષે. એમાં મારા પ્રવચનને યશ નથી !

છેક ૧૯૯૫માં મને સતત એમ થવા લાગ્યું કે હવે હું ભાષણ બંધ કરું. આ ચગડોળમાંથી નીચે ઊતરી જઉં, પણ જ્યાં બહાર પગ મૂકીને ઊતરવા જઉં ત્યાં ‘વાહ-વાહ’નો એક ઝોલો મને ઊંચે ચડાવે. આવો ધક્કો મારનારાઓની ખોટ ન હતી. જે કોઈ આવે એ કહેતા જ જાય કે ‘તમે બોલવાનું બંધ ના કરશો.’ ચગડોળને ફરતું રાખવામાં શ્રોતાઓને રસ હતો અને એ આમ ફર્યા કરે એમાં હું પણ મોજ માણ્યા કરતો હતો.

એક વખત બાપજીએ મને કહેલું કે ‘બોલનાર અને સાંભળનાર બેય થાકે ત્યારે પાકે. પણ પ્રભુ, આપે જિજ્ઞાસુ સિવાય કોઈની સામે ના બોલાય એમ રાખવું.’

મેં એવી યુક્તિથી સીમારેખા દોરી કે જેથી ભાષણ કર્યા કરવાની મારી લાલસા હું માણ્યા કરું.

મેં કહેલું કે ‘૧૯૯૭માં મોટાની જન્મશતાબ્દી ઊજવાશે ત્યાર પછી હું પ્રવચનો બંધ કરી દઈશ.’

બાપજી બોલેલા કે ‘તમારે મોટાની જન્મશતાબ્દી હૃદયમાં ઊજવવાની છે !’

આ વાતો ચાલતી ત્યારે બાપજીમાં પ્રગટેલ વિભુત્વનો મને અનુભવ ન હતો.

મોટાના ૯૯મા જન્મદિનની ઊજવણી અમદાવાદમાં થઈ. એ પહેલાં મારાથી બોલી શકાય નહિ એવી સ્થિતિ થવા માંડી. છતાં, એ ઉત્સવ પ્રસંગે માંડ માંડ ‘સમર્થોમાં શિરોમણિ’ વિશે બોલ્યો અને ‘હવે મારાથી પ્રવચન નહિ કરાય’ એમ જાહેર કરી દીધું.

મારી ગરજે - બોલવાની શક્યતા જ ના રહી ત્યારે પ્રવચન બંધ કર્યાની જાહેરાત કર્યા પછી બીજી બારી ખોલીને બહાડાટ કરવાનો રસ્તો તો રાખ્યો જ. ‘હરિવાણી’ મારફત લેખો લખીને બધાંને સમજાવીશું. મોંએથી નહિ બોલાય તો ટેરવાં બોલશે !

અહા ! કેવું ઘાતક ઝનૂન ! લાલસાના-લોલુપતાના પ્રદેશમાં આળોટ્યા કરવાની પ્રવૃત્તિ માટે કેવી વૃત્તિ !

યગડોળ ફરતું અટક્યું નહિ, પણ પ્રભુની પરમ કરુણાએ મને ગળેથી પકડીને પ્રેમથી ઉગારી લીધો.

૪. દર્શનની દિશા

૧૯૯૫માં મને સાઠ વર્ષ પૂરાં થયાં. આટલાં વર્ષ લગી મારાથી શું થયું ? માત્ર, બુદ્ધિની બડાશો, ડંફાસો, જાણ્યાનું ગુમાન, બધાંને મારું સમજેલું સાચું છે' એવું ઠસાવવાનું ઝેરીલું ઝનૂન વગેરે વગેરે સ્મરણમાં આવવા લાગ્યું. એ સાથે સાથે મોટા સાથે સંબંધ થયો, એમના પ્રત્યે આકર્ષણ જામતું ગયું, એમની સાથે ઘરોબો થયો, એ સદ્ભાગ્ય પણ સ્મરણમાં આવ્યા કરતું હતું, પણ એ સદ્ભાગ્યને જોગવી શકાયું નહિ. એનો ઊંડો વલોપાત પણ રહ્યા કરતો હતો. આથી, ક્યારેક ક્યારેક એમ થતું હતું કે ચાચાજી - ગુરુદયાલ મલ્લિકજીએ મને કહેલું એમ મારી બુદ્ધિનું દેવાળું નીકળી જાય તો સારું ! બુદ્ધિમાં જે અધ્યાત્મ સમજની તેજરેખા પ્રગટ્યા કરતી હતી એને જીવનમાં ઉતારવા કશું પણ થતું ન હતું. એવી રીતનું જીવન ગોઠવવાની વિચારણા છતાં વૃત્તિની તીવ્રતા થતી ન હતી. નામસ્મરણ, પ્રાર્થના, નિવેદન જેવાં સાધનોને બપ પડે ત્યારે ઉપયોગમાં લેતો હતો અને એ અંગે મારાથી જે મથાતું હતું એ પ્રમાણે મથતો હતો.

આ ગાળામાં બાપજી સાથે મારો સહવાસ ગાઢ બન્યો. એ મારા ઉત્તરજીવનની દિશાને પ્રકાશિત કરનારો બન્યો. જો કે તેઓશ્રી સાથેનો પરિચય તો ક્યારનોય હતો. વધારે સાચી વાત એ હતી કે મોટાએ જ અકળ રીતે એમના સહવાસનું સૂચન કરેલું. ૧૯૬૯માં મેં તેઓશ્રીની મસ્તદેશાની મુદ્રાવાળી તસવીરનાં દર્શન કર્યાં હતાં. ૧૯૭૦માં પવનની ગતિથી પાંદડું નજર પાસેથી સરકી જાય એવાં એમનાં દર્શન થયાં હતાં. ૧૯૭૨માં એક લગ્નસમારંભમાં મોટાએ કન્યાને (ચિ.કનકને)

કહેલું, ‘તારે ત્યાં દાસાનુદાસ આવશે એ હું જ છું એમ માનજે.’ એ શબ્દો મેં પણ સાંભળેલા. એ પછી વર્ષો વીતી ગયાં. ૧૯૮૪માં ‘દર્શનનું પ્રદર્શન હોય નહિ અને પ્રદર્શન થતું હોય એમાં દર્શન ના હોય.’ એવા તેઓશ્રીના શબ્દોએ મને ચેતવેલો. છતાં, લાંબું ઝોકું ખાઈ ગયો. એ પછી ૧૯૯૧થી બાપજી સાથે સમાગમ-સહવાસ વધવા લાગ્યો. એમની સાથે જે વાતો થતી એમાં મારા તરફથી મુખ્યત્વે મારાં વૃત્તિ વલણો જણાવતો. તેઓશ્રી પૂરેપૂરા ધ્યાનથી સાંભળતા. તેઓશ્રી પોતાની સાધનાના અનેક ગૂઢ-રહસ્યમય અને અદ્ભુત પ્રસંગો મને કહેતા હતા. આવા પ્રસંગો કહેવાનો એમનો હેતુ એ વખતે મને સમજાતો ન હતો, પરંતુ એ પછીનાં વર્ષોમાં બનેલી ઘટનાઓથી મને એનો હેતુ સમજાયેલો.

૧૯૯૪-૧૯૯૫ દરમિયાન તેઓશ્રીએ મને આડકતરી રીતે અત્યંત પ્રેમભાવે પ્રવચનો આપવાનું બંધ કરવા સૂચવેલું. એમના સૂચનને અવગણવાનો ઈરાદો તો હતો જ નહિ, પણ ચગડોળના જે ચકરાવે હું ચડેલો. આથી, હું મારા હિતની વાત સમજવાથી દૂર ધક્કેલાતો હતો.

૧૯૯૫માં મોટા સાથેના મિલન તથા સમાગમની વાતો મેં લખી. એ વાતો ‘...મળાયું, પણ ભળાયું નહિ’ એ નામના પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થઈ. આ પુસ્તકના લેખન દ્વારા મારા અંતરભાવને વ્યક્ત કરવાની તક મળી. આ પુસ્તક માત્ર છ દિવસમાં લખાયેલું અને તરત જ પ્રગટ કરાયેલું. એની ત્રણ હજાર નકલો ઝડપથી ખપી ગઈ હતી.

એ પુસ્તકની સૌથી પહેલી નકલ મેં સંકોચ સાથે બાપજીને ચરણે ભેટ આપેલી. તેઓશ્રી આ પુસ્તક વાંચે એવી

લેશ પણ ઈચ્છા ન હતી, પરંતુ સત્પુરુષને ચરણે એની પહેલી નકલ અર્પણ થાય એવી ભાવના હતી. બેત્રણ મહિના પછી બાપજીએ મને આ પુસ્તકનો ઉલ્લેખ કરીને પૂછ્યું.

‘તમને એ પુસ્તક પાછું જોવા મળ્યું ? કશ્યપભાઈ પાઠક પાસે છે એ તમને આપશે.’

બાપજીને ભેટ આપેલું પુસ્તક બાપજીએ કશ્યપભાઈને પોતાના હસ્તાક્ષર કરીને વાંચવા આપેલું. એ પુસ્તક મેં જોયું ત્યારે મારા આશ્ચર્ય અને આનંદનો પાર ના રહ્યો. તેઓશ્રીએ એ પુસ્તક અક્ષરશઃ વાંચીને કેટલીક પંક્તિઓ નીચે લીટી દોરી, બાજુની જગામાં કેટલીક સ્પષ્ટતાઓ અને પૂર્તિ કરેલી.

બાપજી વિશે વાચક આછો પરિચય મેળવે એ હેતુથી અત્રે ટૂંકમાં રજૂ કરું છું.

‘બાપજી’ તરીકે પોતાના સહવાસીઓમાં ઓળખાતા દયાનંદ તીર્થ (દાસાનુદાસ)નો જન્મ તા. ૧૩-૩-૧૯૧૪ ધુળેટીના દિવસે ખેડા જિલ્લાના ખંભાતમાં થયો હતો. વર્નાક્યુલર ફાઈનલ સુધીનો અભ્યાસ કરી શિક્ષક થયા. દરેક પરિસ્થિતિ પ્રસંગમાં ભગવાનની ઈચ્છાનું શરણું સ્વીકારેલું. ઈશ્વરના અનુભવની લગની લાગતાં ખંભાતની બાબુશાની દરગાહથી સાધના શરૂ કરી. પોતાના દાદા ‘દયા બાપા’ના સૂચનથી ગુરુ મળ્યા. સદ્ગુરુ શ્રીમુનિ મહારાજનું પ્રત્યક્ષ માર્ગદર્શન અને કૃપાથી સાધનામાં વેગ મળ્યો. આ ઉપરાંત, સ્વામી રામતીર્થના અક્ષરદેહથી પ્રેરણા પામીને એ પ્રમાણે જીવનનો પટ વણ્યો. તીવ્ર તાલાવેલી જાગતા સંસારનો ત્યાગ કરી (૧૯૪૬) આબુપર્વતની આસપાસનાં જંગલોમાં, આબુમાં, હિમાલયમાં તથા અનેક ભયંકર જંગલોમાં

મૌનએકાંત અને ઉપવાસની સાધના કરી. ૧૯૫૩માં પાટડીમાં એકાંત સ્થળે ભૂમિસમાધિનો સંકલ્પ કર્યો, પરંતુ એ વાત જાહેર થઈ જતાં એ સંકલ્પ ભલે ફળ્યો નહિ, છતાં જે રૂપાંતર જરૂરી હતું એ થયું. ૧૯૫૭માં હિમાલયમાં ટીહરી પાસે ગંગાના પ્રવાહમાં-જ્યાં સ્વામી રામતીર્થે અંતિમ જળસમાધિ લીધેલી ત્યાં-જળસમાધિ લીધી. એમાંથી ઊગરી જતાં એમને પરમ તત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર થયો અને એમનો જીવનપ્રવાહ ઈશ્વરમય થઈ રહ્યો.

એ પછી ચૌદ વર્ષ લગી સંસારમાં ખૂબ ફર્યા અને આત્માનુભવને પ્રયોગાત્મક રીતે દૃઢ કર્યો. સાધનાકાળ દરમિયાન અને ૧૯૭૯ સુધી ‘દાસાનુદાસ’ સંજ્ઞાથી ઓળખાયા. એ પછી સંન્યાસ દીક્ષા લઈ ‘દયાનંદ તીર્થ’ સંજ્ઞા પામ્યા. ભારતમાં તથા વિદેશમાં અનેક જીવાત્માઓ સાથે નૈમિત્તિક સહવાસ થયો. જેમને જેવી જરૂર હતી એ પ્રમાણે વ્યક્તિગત માર્ગદર્શનથી એમણે સૌને પ્રભુમાર્ગે પ્રેર્યા. એમણે કોઈ સમૂહ એકઠો થવા ના દીધો. પોતાની સાધના વિશે તથા પોતાના અનુભવ બાબત પૂરી ગુપ્તતા રાખી અને બ્રહ્મલીન થયા ત્યાં લગી અજ્ઞાત જ રહ્યા.

પાટડીમાં જે સ્થળે સાધના કરી હતી અને ભૂમિસમાધિનો સંકલ્પ કરેલો ત્યાં ‘આબુરાજ અન્નક્ષેત્ર’ સ્થાપ્યું. તા. ૧૫-૪-૧૯૯૯ના રોજ બ્રહ્મકાલીન થયા. ભૂમિસમાધિના સ્થળે જ તેઓશ્રીને મહાસમાધિ અપાઈ. આ ક્ષેત્રમાં બાપજીનું સાધનાસ્થળ, સ્મૃતિમંદિર, સમાધિમંદિર તથા અન્નપૂર્ણા માતાનું મંદિર છે. એક મૌનમંદિર પણ છે. વાનપ્રસ્થો એકાંતવાસમાં સાધનભજનમાં સમય ગાળે એ માટે સુવિધા અપાય છે.

બાપજીનાં આંતરસ્વરૂપનાં દર્શન તેઓશ્રીના અક્ષરદેહમાં થાય છે. ‘વીણેલાં ફૂલ’ના ત્રણ ભાગ, ‘ફૂલવાડી’, ‘હિમાલયમાં દિવ્યાનંદ’ તથા ‘મૃત્યુનું આયુષ્ય’, ‘શ્વાસમાં હરિનો વાસ’ વગેરે પુસ્તકો પ્રગટ થયાં છે.

‘...મળાયું, પણ ભળાયું નહિ’ પુસ્તકમાં બાપજીએ જે નોંધ કરી એમાંથી મહત્ત્વની નોંધ અહીં પ્રસ્તુત કરું છું. ઈટાલિકમાં છપાયેલા શબ્દો બાપજીના છે. એની ઉપર પુસ્તકમાં છપાયેલું લખાણ નાના બ્લેક ટાઈપમાં છે.

... મળાયું, પણ ભળાયું નહિ.

‘ભળાયું નહિ એવું સતત રટણ - એ જ ભળાઈ જવાની તૈયારી છે. ઝં’

મોટા એટલે કોણ ?

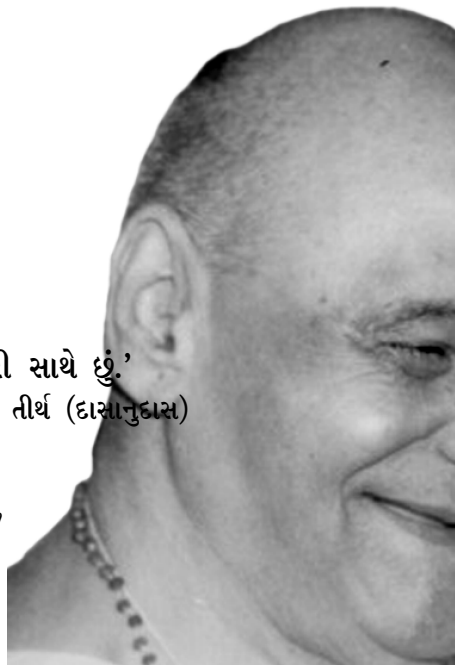
‘બહારથી શૂન્ય અને અંદરથી સર્વસ્વ એ મોટા - ઝં’

(મેં મોટા વિશે લખેલું એની નીચે બાપજીએ લીટી દોરેલી) ‘જે ચેતન પૃથ્વીના કણકણમાં, વનસ્પતિથી માંડીને વિશાળ વટવૃક્ષમાં, બીજથી માંડીને ફળમાં, કીટસૃષ્ટિમાં અમીબાથી આરંભીને પૃથ્વી ઉપર વસતી બધી જ જાતની પશુપંખી સૃષ્ટિમાં, જળચર પ્રાણીઓમાં, ઉપરાંત, તેજ, વાયુ અને આકાશ તત્ત્વમાં, એ ત્રણેય તત્ત્વોમાંની અનેક સૂક્ષ્મ દેહોની સૃષ્ટિમાં, તારકમંડળથી સૂર્યમંડળ તથા અનેક ગ્રહોની સૃષ્ટિમાં જે ચેતન પ્રસરેલું છે, એ ચેતનના નિરંતર અનુભવી એટલે મોટા’

મોટા એટલે શરીર નહિ. ‘જીવન દર્શન’માં એક પત્રમાં એમણે લખ્યું છે કે ‘તમે જે લાગણી આ જીવ પરત્વે રાખો છો તે ‘મોટા’ને નામે ઓળખાનારી વ્યક્તિ પરત્વે નહિ, પરંતુ તેનામાં જે ચેતનભાવ પ્રગટેલો છે તે ભાવ પરત્વે અને તે ભાવના આવિર્ભાવ પરત્વે તે લાગણી રાખો છો.’

‘હું સતત તમારી સાથે છું.’
- દયાનંદ તીર્થ (દાસાનુદાસ)

મળ્યા-ફળ્યાની

મોટા બોલેલા કે ‘માણસ મહાન નથી, ભગવાન જ મહાન છે. આ વિજય ભગવાનનો છે.’

પરમાત્માનુભવી મોટા સાથેના અનુસંધાનથી આપણી મર્યાદિત શક્તિ બહારનાં પરિણામો નીપજી શકે છે એનો સ્વીકાર તો થાય જ છે.

જેનું ‘હું’ ઓગળી ગયું હોય તેનામાં ભગવાન પ્રગટ થઈને ચમત્કારિક કાર્ય કરતા હોય છે. તેથી, તે માનવીનું કર્તાપણું ક્યારેય સ્વીકારવું નહિ, પણ તે માનવી આપણા કરતાં શ્રેષ્ઠ છે એ વાતનો સ્વીકાર જરૂર કરવો - ઝૂં

ઉર્ધ્વજીવનની સાધનામાં પ્રભુકૃપા તથા પુરુષાર્થ કેટલો ભાગ ભજવી શકે છે ?

પ્રભુ, પોતાની દૃષ્ટિએ કરીને ‘જીવ’ને પોતાના તરફ ખેંચે છે - ઝૂં

પુરુષાર્થ = જીવની ઈશ્વર તરફની ગતિ. અને

પ્રભુકૃપા = ઈશ્વરની જીવ તરફની દૃષ્ટિ - ઝૂં

તમે સંતને ખોળો તે થાકવાપણું છે, પણ સંત તમને ખોળે એ પામવાપણું છે. માટે ખુલ્લા થઈ જવું, અંદરબહાર એક થઈ જવું, એ જ આપણું કર્તવ્ય છે. - ઝૂં

મોટા જેવા સત્યપુરુષના સર્વપ્રથમ શાસ્ત્રીય પુસ્તક સાથે મારા જેવાએ લખેલી પ્રસ્તાવના હોય એમાં મને ગૌરવ લાગે એ સ્વાભાવિક હતું - પણ ગર્વ ના વધે એની સાવધાની રાખવાની હતી.

ગૌરવ એ આત્માનો ઉમળકો છે અને ગર્વ એ મનનું ક્રાંદણપણું છે - ઝૂં

મોટાએ વર્ષો સુધી મારા કાન દ્વારા મારા હૃદયમાં જે અમૃત વહાવ્યું છે એનો આસ્વાદ લેવાથી ધન્ય બન્યો છું.

ગુરુરૂપી પતિ જીભરૂપી લિંગ દ્વારા - વાણીરૂપી વીર્ય -

શિષ્યરૂપી પત્નીના કાનરૂપી યોનિમાં ઠાલવે છે. અને તેનાથી શિષ્યના સ્થૂળરૂપમાં બીજો સૂક્ષ્મરૂપધારી શિષ્ય જન્મે છે-ૐ

મોટાએ મને કહ્યું : ‘સંસાર તો આપણો ગુરુ છે. આપણને ઘણું શીખવે છે. નજર ખુલ્લી રાખવી.’

‘સંતો સંસારને છોડવા છતાં સંસારીને નમસ્કાર કરવાનું ક્યારેય છોડતા નથી.’ આનંદથી જીવવું હોય તો સંસારીઓને નમીને જીવવું, પણ બહારથી - હોં - અંદરથી નહિ. અંદરથી તો પરમ પિતાને જ નમવું. - ૐ

મેં મોટાને કહ્યું, ‘તમે ‘કૃપા’ વિશે સમજાવો. આપના પત્રોમાં વારંવાર ‘પ્રભુકૃપાથી’ શબ્દ આવે છે. આમ, આપ પુરુષાર્થને જ ભારે મહત્ત્વ આપો છો, તો કૃપાનો જીવનમાં ક્યાં સંબંધ છે, એનું શું કાર્ય છે એ બધું લખો. તો એને છપાવવાનું મારાથી બનશે.’

પ્રકૃતિની પેલી પાર રહેલા પુરુષ અર્થે જે થાય તે પુરુષાર્થ કહેવાય - ૐ

તમારો પુરુષાર્થ જ ઈશ્વરને ચરણે હાથ અડાડીને કૃપામાં રૂપાંતર થઈને તમારા તરફ આવે છે. - ૐ

ઘણાને પ્રશ્નો થાય કે મુક્ત થયા પછી પણ શરીરને આટલા બધા રોગ શાથી થતા હશે ? પરંતુ આનો જવાબ અનુમાન કે કલ્પનાથી ના આપી શકાય. દિવ્યજીવનની એક નક્કર હકીકત હોવા છતાં આપણી સમજની મર્યાદામાં ના આવે.

હાડમાંસનું આ શરીર આપણું નથી. એ તો માતાપિતા તરફથી મળેલી ગંદવાડ ભરેલી ભેટ છે. અરે ! ચતુષ્ઠ અંતઃકરણનું બનેલું સૂક્ષ્મ શરીર પણ આપણું નથી, જગતના પ્રાણી-પદાર્થો તરફથી મળેલી ભેટ છે. તોપણ આપણું શું ? આપણે કોણ ? આત્મા. આપણું શું ? આત્મા. બસ - ૐ

આપણામાં ગૂઢ છુપાયેલા પ્રભુને પ્રગટ કરવા માટે આપણાં સૌનાં હૃદયમાં મોટા જીવે છે. આ હકીકત માત્ર અનુભવથી જ પ્રમાણી શકાય છે.

ભગવાન, ભક્તોમાં, ગુરુ શિષ્યોમાં અને માતા, સંતાનોમાં જીવે છે - ૐ

મોટાના આપણા હૃદયમાં જીવવાના હેતુને જાણીએ, નાણીએ અને માણીએ.

મહાપુરુષના આત્મામાંથી પ્રેમ અને પ્રકાશ વહે છે. તે અંતઃકરણમાં થઈને શરીર સુધી આવે છે, કારણ કે આપણે તેને જાણીએ, માણીએ અને સ્મૃતિમાં સંઘરી રાખીએ. આપણે એટલે કોણ ? શરીર નહિ, અંતઃકરણ નહિ, પણ ફક્ત સ્મૃતિરૂપી અહમ્ - ૐ

મોટાએ એમનાં સ્વજનો સાથે 'લગ્ન' કર્યાં છે. મતલબ કે પરમાત્માનું જીવાત્મા સાથેનું લગ્ન છે, પણ એવાં લગ્નનો અનુભવ - એવું આકર્ષણ - દિલનું ખેંચાણ - જીવાત્મા સતત અનુભવતો નથી...

મોટાએ મને વારંવાર કહેલું કે 'આપણાં લગ્ન થયાં છે - એ ફળે એવી અનુકૂળતા આપતા રે'જો !'

લગ્ન એટલે બે પવિત્ર આત્માનું ઐક્ય - ૐ

બધા જ પ્રકારનાં કર્મો આચરતાં પરમ ચેતનભાવનું રટણ હૃદયમાં જાગ્રતિપૂર્વક રાખ્યા કરવાનું શ્રીમોટા સૂચવે છે. આ જીવનના વૈયક્તિક સંબંધોમાં તેમ જ કાર્યનાં મૂળમાં આવો ભાવ જન્માવવા માટે, સંકુચિત, સ્વાર્થમય લાગણીમાં તણાઈ જવાતું નથી તેમ જ કર્મ કરતાં કરતાં નક્કી કરેલ પરિણામની આશામાં પરોવાઈ જવાતું નથી. ભાવ ધારવા છતાં આસક્તિ રાખ્યા વિના ઊંફરા બની વિકસવાની ક્રિયામાં જીવતા રહેવાનું છે. વૈરાગ્ય કેળવવા સંબંધો ત્યજવાના નથી, સાથે સાથે ભાવાનુભવના

નિમિત્તના વિચારમાં સંકળાવવાનું નથી, પણ એ ભાવાનુભવને પરમના ભાવાનુભવ માટે ઉપયોગમાં લેવાનો જાગ્રત અભ્યાસ કર્યા જ કરવાનો છે. આ રીતે બધું અનુભવતાં અને કરતાં વૈરાગ્ય અને અનાસક્તિ કેળવવાનાં છે.

કર્મને ક્રિયા બનાવો - ક્રિયાને થવા દો - શરીરને તેમાં જોડાવા દો, પણ તમે તો ફક્ત તેને જોયા કરો. વૈરાગ્ય અને અનાસક્તિ તમારી હથેળીમાં જ પ્રાપ્ત છે. - ઝૂં

શ્રદ્ધા અને ધીરજ, એ પ્રભુ તરફ જનારનાં ડાબા-જમણી ચરણ છે. - ઝૂં

હરિ:ઝૂં મૌનમંદિરોમાં હૃદયની કેળવણી અપાય છે અને ખુદને પામીને ખુદને માણવાનો અભ્યાસક્રમ યોજાય છે.

ખુદને પામ્યા સિવાય ખુદને કેવી રીતે પામી શકાય? - ઝૂં
પણ યાદ રાખો - ખુદને એટલે અજ્ઞાનરૂપી અહંકાર અને જ્ઞાનરૂપી આત્મા - એ બંનેને - ઝૂં

પુસ્તકને અંતે બાપજીએ નીચે મુજબ લખ્યું હતું.

‘આ પુસ્તકના લખાણમાં રહેલા ભાવને જોતાં લેખક આ જન્મે જ પોતાના અજ્ઞાનરૂપી હુંનો - જ્ઞાનરૂપી આત્મામાં લય કરી શકે. પ્રભુ તેમને સહાય કરો. એ જ પ્રાર્થના - ઝૂં’

‘પ્રકૃતિ અને પ્રારબ્ધના આ સંસારમાં આળોટતાં આળોટતાં પણ જો પ્રભુ પ્રત્યે હાથ લાંબો કરો તો પ્રભુ પોતાના ખોળામાં ખેંચી લેશે એમાં બે મત નથી.’ - ઝૂં

બાપજીએ ‘...મળાયું, પણ ભળાયું નહિ’માં જે નોંધ્યું એણે મોટાના સૂક્ષ્મ અનુભવદર્શનની દિશા ખોલી આપી. આજ સુધી મોટા વિશે જે સમજાયેલું અને એમાંથી જે ભાવ જાગેલો

એમાં અધૂરપ અને ઊણપ અનુભવાયાં. મોટા માટેના આ Vision દર્શનની દિશામાં હવે મારી ગતિ કેવી રીતે થાય એવા ઊંડા વિચારમંથનમાં હું રહ્યા કરતો હતો.

૧૯૯૬ના ઓક્ટોબર માસથી મારા માટે બોલવાનું શક્ય નથી એમ મેં બાપજીને જણાવેલું ત્યારે તેઓશ્રી બોલેલા કે 'તમારા ઉપર પ્રભુએ કૃપા કરી છે !' તેઓશ્રીના આ વિધાને મારી સ્થિતિને એકદમ નવા ચિંતનની રીતે જોવા - સમજવા અને સ્વીકારવાની પ્રેરણા આપી. તેઓશ્રી આ અરસામાં મોટે ભાગે કશ્યપભાઈ પાઠકના નિવાસસ્થાને રહેતા હતા. હું નિયમિત તેઓશ્રી પાસે જતો અને બેસી રહેતો. તેઓશ્રી જે વાતો કહેતા તે સાંભળતો. ધીમું ધીમું બોલાતું હોવાથી થોડુંક બોલતો પણ ખરો.

એક રાત્રે હું સૂતો હતો, એ દરમિયાન શ્વાસ બહાર આવતો ના હોય એમ થવા લાગ્યું. ગભરામણ થઈ અને શ્વાસ પાછો બહાર નહિ નીકળે એમ જણાતાં મૃત્યુનો ઓછાઓ આવ્યો એવું જણાતાં એકાએક હૃદયમાં જ 'મોટા'ને પોકાર પડાયો. એ જ ક્ષણે સૂવાનો ઓરડો ધવલ તેજ પ્રવાહથી ભરાઈ ગયો.

શ્વાસના મૂલ્યનો મને પહેલી જ વાર અનુભવ થયો. હવે શું કરવાનું ? કેવી રીતે જીવવાનું ? શા માટે જીવવાનું ? જેવા પ્રશ્નો જીવનના નવા જ સંદર્ભમાં ઊભા થયા. બીજા દિવસે સવારે 'મનને' પુસ્તક હાથમાં આવતાં જ નીચેની પંક્તિઓમાં મોટા બોલ્યા :-

‘અરે ! વેડફી દૈશ ના શક્તિ તારી,
 નકામું ન બોલીશ રહે મૌનધારી,
 વૃથા બોલીને લાભ શો મેળવે છે ?
 અને ગાંઠનું ગર્થ શાને ખુવે છે ?

રહે લિપ્ત ના દંભ વાદેવિવાદે,
 સદા વાદવિવાદથી દૂર રે'જે,
 અહંતાથી છે વાદ નાના વિકારી,
 ક્રિયાવીણ વાચાળતા છે નકામી.'

આ શબ્દોમાં જ જીવનનાં નવાં દર્શનની દિશા ઊઘડેલી ભાળી. અગાઉ અનેક વખત વાંચેલી આ જ પંક્તિઓનો આ વખતના વાંચનનો સંદર્ભ નવો હતો. એણે જે પ્રકાશ પાડ્યો એથી મારી ઘણી મૂંઝવણ ઓછી થઈ ગઈ. અને જીવન વિશેનું વિધેયક મંથન થવા લાગ્યું. વર્ષો સાથે આયુષ્યનો સંબંધ નથી, પરંતુ કેવું જિવાય છે, કેવી રીતે જિવાય છે અને કેવા ભાવથી જિવાય છે, એનું મહત્ત્વ નવા જ સંદર્ભમાં સમજાયું.

૫. પોહ ફાટ્યાનાં ઐંધાણ

બાપજી પાસેથી આજ્ઞાર્થવચન ભાગ્યે જ સાંભળ્યું હશે. ૧૯૯૭ના જૂનમાં બાપજીએ મને કહ્યું, 'તમારા માટે પ્રભુનો આદેશ છે. જણાવું?' મેં 'હા' કહી. એ વખતે બાપજી પલાંઠી વાળીને ટટાર બેઠા હતા. અમે બંને એકલા જ હતા. તેઓશ્રી માત્ર બે જ શબ્દો બોલ્યા, 'સ્થિર અને ચૂપ'. ત્રણ સેકંડ સુધી એમની દૃષ્ટિ મારી નજરમાં પરોવાઈ હતી. પછીથી તેઓશ્રીએ કહ્યું, 'શરીર સ્થિર કરો અને મનને ચૂપ કરો.' આટલું બોલી મારો જમણો હાથ એમના જમણા હાથમાં પકડીને હથેળી ઉપર જોશથી ચુંબન કર્યું અને એમના જમણા હાથની હથેળી ઉપર જોશથી ચુંબન કરવા સૂચવ્યું.

મેં બાપજીને કહ્યું, ‘મારા શરીરની હાલની સ્થિતિમાં મારાથી લાંબો સમય સ્થિર બેસી શકાશે ?’

ત્યારે તેઓશ્રીએ કહ્યું, ‘આરામથી - અને જરૂર લાગે તો સૂતાં સૂતાં પણ સ્થિર પડ્યા રહેવાનો અભ્યાસ કરવો.’

આટલું બોલી મને વિદાય આપી. શ્રી નવીનભાઈ દલાલને ત્યાં બાપજીનો મુકામ રહેતો હતો. રોજ સવારે નિયમિત બે કલાક એમની પાસે જતો હતો. ઉપરના આદેશ પછીના દિવસે હું, પ્રભુદાસ જાની સાથે બાપજી પાસે ગયેલો. ત્યારે બાપજીએ કહ્યું, ‘આમ મારાથી ભાગ્યે જ ‘આમ કરો તેમ કરો’ કહેવાય છે, પણ આજે તમને કહેવાનો ઊભરો આવ્યો છે એટલે કહું છું : ‘તમે તમામ જવાબદારીનાં કામ કરવાનાં બંધ કરો. એમાંથી છૂટા થઈ જાઓ.’ પછી તો વિગત દર્શાવતાં કહ્યું, ‘ટ્રસ્ટી તરીકે, સંપાદક તરીકે, ઘરના વહીવટકર્તા તરીકે, બીજે ક્યાંય પણ જવાબદારી લીધી હોય ત્યાં બધેથી નિવૃત્ત થઈ જાઓ.’

મેં કહ્યું, ‘બાપજી, અત્યારથી જ હું બધી પ્રવૃત્તિમાંથી છૂટો થઈશ.’ પ્રભુદાસ સામે જોઈને કહેલું કે ‘હરિવાણી’ની જવાબદારી આ પ્રભુને સોંપી દો. એ ઉપાડી લેશે. ઘરની જવાબદારી હિરેનને સોંપી દો. તમે કશું જ વિચારવાનું ના રાખો.’

આ રીતે બાપજીએ સંપૂર્ણ નિવૃત્ત સ્થિતિમાં મૂકી આપ્યો. તેઓશ્રીની સૂચના પ્રમાણે તા. ૭-૬-૧૯૮૭ના રોજ ‘હરિવાણી ટ્રસ્ટ’ના ટ્રસ્ટી તરીકે તથા ‘હરિવાણી’ના સંપાદક તરીકે રાજીનામું આપી દીધું.

એક દિવસે સવારે આઠ વાગ્યે બાપજીનો ફોન આવ્યો. પૂછ્યું, ‘ક્યારે આવો છો ?’

મેં કહ્યું, ‘હમણાં જ નીકળું છું.’

હું, બાપજી પાસે પહોંચ્યો. એમના પલંગ પાસેની ખુરસી ઉપર બેસવાનું કહ્યું. ખુરસી તેઓશ્રીના માથા તરફ રહેતી હતી. હું ખુરસીમાં બેઠો. બાપજી કશું જ બોલ્યા નહિ. શરીરને આરામમાં રાખીને આંખો મીંચી દીધી. પંદરવીસ મિનિટ પછી બાપજીએ મને પૂછ્યું.

‘મોટાએ તમને ખાસ કશું કરવાનું કહેલું ?’

મેં ના કહી ત્યારે કહે, ‘તમે મોટાનું કહેલું ક્યાં કર્યું છે ?’

આ સાંભળીને મને આશ્ચર્ય થયું. બાપજી કહે, તમે તમારી ચોપડીમાં કબૂલ કર્યું છે, કે ભગવાન પ્રત્યેની અભિમુખતા રહે અને આપણા રાગદ્વેષ મોળા પડે એ મોટાનું કામ છે ! તમે એ માટે કયો પુરુષાર્થ કર્યો ?’

આ પ્રશ્નથી મારા હૃદયનું ભીડાયેલું બારણું ખૂલતું હોય એમ અનુભવવા લાગ્યો. પછી બાપજી કહે, ‘તમારા જીવનનો ધ્યેય ભાષણો કરવાં અને લેખો લખવા, એ છે ?’ તમે જ લખેલું કે જીવનમાં શાંતિ અને સુખ મળે એ તમારો ધ્યેય છે. તો એ માટે તમે શું કર્યું ?’

આ પ્રમાણે બાપજીના પ્રશ્નોથી મારાથી અંતરમાં ઊંડું ઊતરાયું. બાપજી પાસેથી અગાઉ એમના પ્રિય ભજનની પંક્તિઓ સાંભળેલી એ યાદ આવી.

‘જેવા ને પજાણવા, કહેવા ને સાંભળવા,
દોડે નહિ કોઈ ઠામ,
પોતે પોતાનામાં સ્થિર બને, તો
વહેલા મળે ભગવાન.’

એ સાથે સાથે પ્રવચનોમાં વારંવાર મોટાની જે પંક્તિઓનો ઉલ્લેખ કરતો હતો એ બધું યાદ આવ્યું. અને જે બોલેલો એ પ્રમાણે જીવવાની હવે તક પ્રાપ્ત થઈ છે એમ સમજાયું.

બાપજી સાથેના સત્સંગથી મને સ્પષ્ટ થયું કે મોટા જ બાપજી મારફત બોલે છે. છેક ૧૯૭૨માં મોટાએ કહેલું એ યાદ આવ્યું કે ‘હું અને દાસાનુદાસ એક જ છીએ.’ એનું તાત્પર્ય અનુભવદશામાં ‘એકત્વ’ છે. વળી, મને જે સમજાયું હતું એનું સમર્થન મને મળ્યા કરતું હતું. જ્યારે જ્યારે બાપજી પાસે જવાનું બન્યું ત્યારે ત્યારે મોટે ભાગે તેઓશ્રી મોટા સાથેના પોતાના પ્રસંગો કહેતા. મોટા અને બાપજી ઘણી વખત મળ્યા હતા. એ બંને વચ્ચે કશી જ વાતચીત ભાગ્યે જ થાય. મૌન બેસી રહેતા અને ચા પીતા. કેટલીક મુલાકાતો હરિજન આશ્રમમાં નંદુભાઈના ઘરે થયેલી.

૧૯૫૩માં માગશર વદ ૧૩ના દિવસે પાટડીમાં બાપજીએ પોતાની સાધનાના એક તબક્કે પોતાનો દેહ ભૂમિને અર્પણ કરવાનો સંકલ્પ કરેલો. એ પૂર્વે એ જ સ્થળે તેઓશ્રીએ ધૂણી ધખાવીને વિધિ કરેલી. પોતાના દેહ વિસર્જનની વાત પ્રસરી જતાં કાનૂની રીતે આ કૃત્ય ગુનો ગણાય તેથી આ ક્રિયા રોકવામાં આવી હતી. નિશ્ચિત ક્ષણે ક્રિયારૂપ થનારો સંકલ્પ એ જ ક્ષણે જુદી રીતે ફળ્યો. એ દિવસે બાપજી ધૂણી પાસે બેસીને ખૂબ રડેલા. એ વખતે મોટા પાટડીમાં પધારેલા. તે બાપજી પાસે આવ્યા અને એમની બાજુમાં બેસીને બોલેલા, ‘દાસાનુદાસ, ક્યારેક આમ પણ બનતું હોય છે !’ (આ હકીકત જોનાર - જાણનાર શ્રી અમૃતલાલ મહેતા તથા શ્રી કાંતિલાલ ગોરે મને કહેલી. આ હકીકતને ટેપ ઉપર રેકૉર્ડ

કરેલી છે.) પાટડીમાં હાલ જ્યાં બાપજીનો આગ્રમ (આબુરાજ અન્નક્ષેત્ર) છે ત્યાં આ સ્થાનને જાળવવા એક ઓરડો બંધાવેલો છે. એ ‘ધૂણો’ નામથી ખ્યાતિ પામેલો છે. બાપજીએ કહેલું કે ‘આ સ્થળે મારી સમગ્ર સાધનાનું ફળ છે. અહીં સાધના કરનારને એનો અનુભવ અવશ્ય થાય.’

હવે પછીના પ્રકરણમાં આ સ્થળ ઉપરની અનુભૂતિ વિશે આવશે.

૧૯૯૭, ૧૩ મી જૂન મારો જન્મદિન હતો. એ દિવસે બાપજી મારે ત્યાં પધાર્યા. એક રૂમમાં બંને એકલા જ રહીએ એવી યોજના થયેલી. એમાં ઘરના પણ કોઈ સભ્યે પ્રવેશવાનું નહિ. એ રૂમમાં આરામ ખુરસીમાં હું સંપૂર્ણ આરામથી બેસી શકું એવી ગોઠવણ થયેલી. એ ખુરસીમાં હું આંખો મીંચીને શરીર શિથિલ છતાં સ્થિર રાખીને બેઠો. મારે માત્ર આંખ મીંચીને પડ્યા રહેવાનું બાપજીએ સૂચવ્યું. પ્રયત્નપૂર્વક કશું જ કરવાનું નહિ. જપ પણ કરવાના નહિ. એક કલાક લગી સંપૂર્ણ સ્થિર - જાગૃત સ્થિતિમાં બેસી રહેવાયું. અલબત્ત, વિચારો આવતા હતા, પણ એ વિચારો શેને અંગેના હતા એ યાદ રહ્યું ન હતું.

પછી બાપજીએ એક કલાક બેસવાનો અભ્યાસ ચાલુ રાખવા કહ્યું. મારે તેઓશ્રીની સાથે પાટડી જવું એમ સૂચવ્યું. હું એ માટે તૈયાર થયેલો, પરંતુ એકાએક પેટમાં દુખાવો થતાં જવાનું મુલતવી રહ્યું. દોઢેક મહિના સુધી જુદી જુદી તપાસ કરાવીને ઉપચાર કરવા છતાં દુખાવો મટતો ન હતો અને પેટનો ઘેરાવો વધતો હતો. પેટ તંગ લાગતું હતું.

૧૯૯૭ના ઓગસ્ટની બારમી તારીખે સોનોગ્રાફીથી જાણવા મળ્યું કે પેટમાં પાણી ભરાયું છે. લીવર મોટું થયું છે અને પેટમાં

અમુક સાર્થઝની ગાંઠોની હારમાળા છે. એકબે દિવસમાં તો શરીરની સ્થિતિ ગંભીર બની. હોસ્પિટલમાં દાખલ થઈને પાણી કઢાવ્યું અને ગાંઠની તપાસ માટે ઓપરેશનની શક્યતા ઊભી થઈ. ઘરનાં સૌ ગભરાઈ ગયાં હતાં. એ ગાળામાં બાપજી મુંબઈ હતા. હિરેને બાપજીને કોલ કરી મારી તબિયતની જાણ કરી. બાપજી કારમાં બેસીને અમદાવાદ આવી પહોંચ્યા. બળેવના દિવસે તેઓશ્રી દિવસરાત મારી પાસે જ રહ્યા. ઘરનાં સૌની પાસે મને એકલાને તેઓશ્રીની સાથે ખંભાત લઈ જવાની સંમતિ માગી. આ સ્થિતિમાં બહાર જવા ડૉક્ટર સંમત ન હતા. મેં ડૉક્ટરને સમજાવ્યું કે મારા માટે જવું એ બહુ જરૂરી છે. સૂચના પ્રમાણે દવાઓ લઈશ.

બાપજી સાથે તા. ૧૮ ઓગસ્ટથી ૨૨ ઓગસ્ટ સુધી એકાંતમાં તેઓશ્રીના રૂમમાં રહ્યો. એ દિવસોના અનુભવો અવર્ણનીય છે. અનેક દિવ્ય અનુભૂતિઓની શ્રેણીઓથી બાપજીમાં પ્રગટેલા વિભુનાં મને સ્પષ્ટ દર્શન થયાં અને અનુભવ થયો. પહેલા જ દિવસે તેઓશ્રીએ મને કહેલું, ‘આ પિંડમાં પ્રેમ સિવાય કશું જ નથી.’ - આટલું બોલતાં તો તેઓશ્રીની આંખમાંથી અશ્રુની ધારા વહેલી. પછી કહેલું કે તમારા પેટમાંનું પાણી સુકાઈ જાય અને ગાંઠો ઓગળી જાય એવી પ્રભુને પોતે પ્રાર્થના કર્યા કરે છે. મારે પણ આવી ભાવનાભરી પ્રાર્થના કરવી એમ મને થયું. આવા પુરુષો જ્યારે પ્રભુને પ્રાર્થના કરવાનું કહે છે એનું રહસ્ય ઘણું ગહન હોય છે. એનો મને મોટા સાથેના ઘણા પ્રસંગોમાં અનુભવ થયેલો. એમનો પ્રેમભાવ અલૌકિક અને અનુપમ હોય છે. એ તો બાપજીના દેહત્યાગ પછી ‘ફૂલવાડી’ પુસ્તકનું સંપાદન કરતાં

‘પ્રેમ’ વિશેનું એમનું અનુભવદર્શન વાંચ્યું ત્યારે સમજાયું.

તેઓશ્રીએ લખ્યું છે કે :-

‘પ્રેમ સ્વથી માંડીને સર્વસ્વ સુધી વ્યાપ્ત છે. તેથી, પ્રેમ ત્યાં પરમેશ્વર નહિ, પણ પ્રેમ એ જ પરમેશ્વર એ વાક્ય બરાબર છે.

પ્રેમ અણુ-પરમાણુમાં એક્યતા સર્જે છે. જો પ્રેમતત્ત્વ પૃથ્વી ઉપર ના હોત તો આ પૃથ્વી જ ના હોત. કેવળ અણુ-પરમાણુ બનીને ઊડાઊડ કરતા હોત.

પ્રેમ એ વિશ્વમાં વહન થતી વસ્તુ છે. એકના અંતરમાંથી ઊભરાઈને બીજાના અંતરમાં પ્રવેશ પામે છે. તે કદી ત્યાંથી પાછી વળીને આપણને પાછી મળે એવી ચીજ નથી. તમે બીજી તરફ પ્રેમ વહાવશો તો અનંત પરમાત્મામાંથી વહન થતો પ્રેમ તમારા અંતરમાં ઊતરી આવશે.

પ્રેમ જ્યારે એક આત્મામાંથી વહન થઈને બીજા આત્મામાં પ્રવેશે છે ત્યાં સુધી તે પવિત્ર પ્રેમ કહેવાય છે, પણ જો આત્મામાંથી વહન થઈને દેહ ઈંદ્રિયોમાં અટવાઈ જાય તો તેને મોહ અથવા અપવિત્ર પ્રેમ કહેવાય છે. એ જ પ્રેમ ઈંદ્રિયો સાથે ઓતપ્રોત થઈને ભોગેચ્છામાં પ્રવેશે ત્યારે તેને અધમપ્રેમ અથવા કામ કહેવાય છે. પ્રેમમાં ભોગ નથી, ત્યાગ છે. ભિન્નતા નથી, અભિન્નતા છે, સત્તા નથી, સમર્પણ છે. (‘ફૂલવાડી’ પૃ. ૧૪૪-૪૫)

બાપજીએ જે દિવ્ય પ્રેમનો અનુભવ વર્ણવ્યો છે એવા પ્રેમભાવનો સ્પર્શ મારા દિલમાં અનુભવાતો હતો. મારી આવી શારીરિક અવસ્થામાં પણ બધો જ સમય હું આનંદ જ અનુભવતો હતો.

તા. ૨૨મી ઓગસ્ટે ભારે વરસાદ હતો. છતાં અમે બંને

અમદાવાદ આવ્યા. ડૉક્ટર પાસે તપાસ કરાવી. મારો કેસ સુધરતો હોય એમ ડૉક્ટરે અભિપ્રાય આપ્યો અને દવાઓ લેવાની સૂચના આપી. બીજા પંદર દિવસ આરામ કરવાનું જણાવ્યું.

બાપજીની સૂચનાથી હું તથા અરુણા પાટડી પહોંચ્યાં. બાપજીની તંદુરસ્તી આમેય સારી ન હતી. રાંઝણ થઈ હતી, એથી એમને ચાલવાની પણ તકલીફ થઈ. અમને બંનેને આશ્રમના રૂમ નંબર ૧માં રાખેલાં. અમારે રોજ સવારે ચાર વાગ્યે બાપજી પાસે ચા પીવા જવાનું. ત્યાં ઘૂંટડીની વિધિ થાય. ચાનો પહેલો ઘૂંટ અમારે લેવાનો એ પછી બાપજી એ જ રકાબીમાંથી ચાનો ઘૂંટ લે. આવું ત્રણ વખત થાય. એ પછી હું ધ્યાનમાં બેસું. બાપજીએ સહજ સુખભરી રીતે આરામની સ્થિતિમાં બેસીને શ્વાસોશ્વાસનું ધ્યાન કરવાનું સૂચવેલ. આશ્રમમાં રોજ સવારસાંજ કલાક સવા કલાક સુધી ધ્યાનમાં બેસાતું હતું.

ધ્યાનના સમય દરમિયાન ખૂબ પ્રમાણમાં વિચારોનો ધોધ વહેતો હતો. એમાં મારામાં રહેલાં વલણો સ્પષ્ટ થતાં હતાં. આશ્રમમાં ધ્યાન દરમિયાન મને લગભગ રોજ અવનવા અનુભવો થતા હતા. એનું તાત્પર્ય ના સમજાય તો બાપજીને હું એ પૂછતો. બાપજી એ અંગે ખાસ કશું કહે નહિ. આશ્રમમાં આઠ દિવસ દરમિયાન મને નવા જીવનનું દર્શન થયું.

જીવનની સંઘ્યાટાણે નૂતન જીવનનો પોહ ફાટતો હોય એવો ટકોરાબંધ આશાવાદ અને શ્રદ્ધા જન્મ્યાં. એક દિવસ બાપજીએ કહ્યું, ‘આયુષ્ય અનંત છે અને દેહનો દુકાળ નથી. આપણે ભવિષ્યના કોઈ પણ તરંગમાં ફસાઈ ના જવું. આપણને

પ્રભુએ નવું જીવન આપ્યું છે. શ્વાસોશ્વાસનું મૂલ્ય સમજાયું છે. એનું ધ્યાન રાખો. એ જ તમને યોગ્ય મુકામે સ્થિર કરશે.’

બાપજીનાં આ વચનોએ મારા હૃદયમાં અપૂર્વ બળ અને શક્તિ પ્રેર્યાં. હું તદ્દન નીરોગી હોઉં એમ અનુભવાતું હતું. અદ્ભુત ચમત્કારિક શક્તિનો સંચાર હું અનુભવતો હતો.

અમદાવાદ પાછા આવીને સોનોગ્રાફી ટેસ્ટ કરાવતાં ગાંઠો અદૃશ્ય થયેલી અને પાણી પણ ન હતું. આવા ઝડપી સુધારાથી ડોક્ટરે આશ્ચર્ય અનુભવ્યું. એમણે એમ માન્યું કે દવાઓથી ઝડપી સુધારો થયો છે. આ માટે નવ મહિના સુધી મારે દવાઓ તો લેવી પડેલી.

બાપજીએ એક દિવસ મને યાદ દેવાવ્યું કે મોટા, હૃદયમાં છુપાયેલા ગૂઢ પ્રભુને પ્રગટ કરવા જીવે છે, પણ એમના આવા ગૂઢ સૂક્ષ્મ કાર્ય પ્રત્યે હું સભાન છું ? પ્રભુને મારામાં જીવવા દેવા માટે જીવદશા મરે એવી રીતે મારે જીવવું. ‘જીવદશા’ મરે એનો અર્થ મન, મતિ, પ્રાણ પ્રભુનાં ચરણમાં શરણે રહે. અહંકાર પ્રભુનાં ચરણનો દાસ બને. આવા અનુભવ માટે મારે ‘સ્થિર અને ચૂપ’ રહેવાનું.

હવે, આવી ધન્ય પણ આવી છે એમ મને સમજાયું. જે પરિસ્થિતિ અને સંજોગો આવ્યા છે, એ આ રીતે ઉપકારક બનવા આવ્યા છે એમ સ્પષ્ટ જણાતાં, મૃત્યુના ઘેરા અંધકારમાં મને નવા જીવનનો પોહ ફાટતો ભાસ્યો. પરિણામે કોઈ ભયજનક કલ્પનાએ મને ઘેરી ના લીધો અને ઈશ્વરીય લીલાનું ચિંતન મારા ચિત્તને પ્રસન્ન કરી રહ્યું. પરિણામે બોલવું (પ્રવચન કરવું - સમજાવવું) વાંચવું, તથા પુસ્તકો લખવા તેવી મારી પ્રિય પ્રવૃત્તિ પ્રભુનાં ચરણે

સમર્પિત થતી રહી.

મોટાએ ‘સાધનામર્મ’માં દર્શાવેલી બાબતો નવા અર્થપ્રકાશમાં સમજાઈ. ગુરુસ્તોત્રોનું રહસ્ય અનુભૂતિમાં આવતું હોય એમ લાગ્યું. મોટાએ રચેલ આરતીમાં દર્શાવેલી શરણાગતિ કેળવવા માટેની ભાવના વધુ સ્પષ્ટ અને પારદર્શક બની. તેઓશ્રીનાં અન્ય વિધાનોમાં નવો જ પ્રકાશ અનુભવાવા લાગ્યો. પરિણામે આજ લગી જે બોલેલો અને લખેલું એ અધૂરું અને ક્યાંક ધૂંધળું હતું એમ લાગ્યું. કોક સમયે એમ લાગતું હતું કે આજ લગીની બધી જ પ્રવૃત્તિ મિથ્યા અને વૃથા હતી ? અરે ! મારાથી કેટલો બધો સમય વેડફાયો ? તો સામે પક્ષે એમ પણ થયું કે આવી સ્થિતિના અનુભવથી નવી જીવનદિશા ખૂલવાની હશે માટે એમ થયું હશે !

૧૯૯૭ના ઓગસ્ટના અંત ભાગમાં બાપજી પાસે હું બેઠો હતો. એ દિવસે એમના સાંનિધ્યમાં ધ્યાનમાં બેસવાનો વિચાર હતો. બાપજીએ એ દિવસે એમની સાધનાનો એક પ્રસંગ કહેલો. ધ્યાન દરમિયાન તેઓશ્રીને એમના ગુરુમહારાજ પોતાની હથેળીઓ ઉપર ઊભા રખાવીને ઊંચે ને ઊંચે લઈ જતા હતા. આકાશનો જે ભૂરો રંગ ભાસે છે એને પણ ભેદીને જવાનું હોય એટલે ઊંચે પહોંચ્યા પછી બાપજીથી બોલાઈ ગયું હતું કે મારાથી હવે ઊંચે નહિ જવાય ! ત્યારે ‘ભોગ તારા’ એમ કહીને ગુરુએ પગ નીચેનો હથેળીનો આધાર ખસેડી લીધો અને ધ્યાનમાંથી પણ બહાર આવી જવાયું.

આ પ્રસંગ કહેવાનું તાત્પર્ય મને સમજાયું. આપણે સાધના કરતા નથી, પરંતુ શ્રીસદ્ગુરુ આપણામાં રહીને સાધના કરે છે. એમની કૃપાશક્તિથી તેમ જ એમનામાં પ્રગટેલ

પ્રભુપ્રેમથી આપણાથી સાધન થઈ શકે છે. મેં બાપજી પાસે બેસીને ધ્યાન કરવાનો વિચાર રાખેલો, કેમ કે મારાથી એક કલાકથી વધુ સમય ધ્યાન માટે સ્થિર ટકાતું ન હતું.

બાપજીને પ્રણામ કરીને એમની નજીકમાં જે ખુરસી મારા માટે નિશ્ચિત કરેલી તેમાં હું બેઠો. આંખો મીંચીને શ્વાસોશ્વાસ તરફ દૃષ્ટિ સ્થિર કરતાં પહેલાં પ્રાર્થના કરી.

‘કૃપાગંગા તારી નીરવ કરજો મુજ મન પ્રભુ !’

ચોમાસાના દિવસો હોવાથી બફારો હતો. બાપજી જે ઓરડામાં રહેતા તેના બારણાં બંધ રહેતાં અને વીજળી પંખાના પાંખિયાં માત્ર હાલતા હોય એટલી ગતિમાં પંખો ચાલતો હતો. બાપજી પોતાની પાસે આવનાર સાથે ધીમા અવાજથી વાત કરતા. વાતોનો અવાજ સંભળાય પણ વાતોમાં ચિત્ત ના પરોવાય એવો અનુભવ થતો. બાપજી જ્યારે ‘ઐ’ બોલ્યા ત્યારે ધીમે ધીમે આંખ ખોલી. રૂમમાં એક સંન્યાસી પધારેલા. એમણે ઊભા થઈને મને નમસ્કાર કર્યા. મને ઘણો ક્ષોભ થયો. એમણે કહ્યું કે ‘બાપજી બધો વખત આપને હાથપંખાથી પવન ઢાળતા હતા. એવા તમારા સદ્ભાગ્યને વંદન.’

મેં નમીને બાપજીને પ્રણામ કર્યા, પરંતુ બાપજીએ મારો હાથ ઝાલીને ખૂબ પ્રેમથી હાથ ફેરવ્યો. મેં જોયું તો પૂરા બે કલાક થયા હતા એની મને ખબર પણ રહી ન હતી. મારામાં આટલી શક્તિ કેવી રીતે પ્રગટી એ સમજાઈ ગયું. એ પછી ક્યારેય સાધના દરમિયાન કર્તાભાવ સહેજ પણ પ્રગટ્યો નથી. બે કલાક સુધી સ્થિર રહીને બેસી શકાયું એવું પછી માત્ર હરિ:ૐ આશ્રમ, નડિયાદના મૌનમંદિરમાં અનુભવાયું હતું. ઘરમાં સવા દોઢ કલાક સુધી જ ટકાતું હતું, પરંતુ

ગુરુની પ્રેમશક્તિથી સવારસાંજ આ પ્રમાણે અભ્યાસ રહ્યા કરતો હતો.

જે રીતે ગાઢ-ઘેરા અંધાર પછી બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં જે ઉજાસની ઝાંખી થાય છે, એ રીતે મારી જીવનસંધ્યા ટાણે જે ઝેંધાણ મારાથી ભળાયાં - એ મોટામાં એટલે કે પ્રભુમાં ભળાયાની શરૂઆત થઈ છે એમ ભાસ્યું. ૧૯૯૫માં બાપજીએ ‘...મળાયું, પણ ભળાયું નહિ’ પુસ્તકમાં લખેલી નોંધ ફળશે એવી શ્રદ્ધા દઢ બની.

૬. ‘પાવનકારી પંથે પ્રયાણ’

મોટાએ તા. ૨૪-૮-૧૯૬૮ના દિવસે જે શબ્દો લખેલા એ મારા જીવનમાં ફળી રહ્યા છે એવી શ્રદ્ધાપૂર્વકની અનુભૂતિમૂલક પ્રતીતિ થવા લાગી. તેઓશ્રીએ લખેલું કે ‘શ્રીપ્રભુકૃપાથી બેધડકપણે હું કહી શકું છું કે ભાઈશ્રી રમેશભાઈ જીવનવિકાસના પંથના શ્રેયાર્થી ભૂમિકાવાળા છે, તે શ્રીપ્રભુકૃપાથી તે પાવનકારી પંથ પરત્વે પ્રયાણ કરી જ શકશે, - ભલે તે પછી આજ કે કાલ.’ મોટાના આ શબ્દો પૂરાં ત્રીસ વર્ષ પછી અનુભવમાં આવવા લાગ્યા. ત્રીસ વર્ષ દરમિયાન મારાથી જે કાંઈ બની શકેલું અથવા તો જે રીતે હું અથડાતો કુટાતો હતો એ ‘ભૂમિકાને પકવવા અને જીવતી થવા કાજેની ખેતી’ હતી, એ મને હવે સમજાયું. તેઓશ્રીએ એમના અનંતકાળના અનુભવમાં મારી ‘આજ’ને પરખી હશે. આથી, તેઓએ આજ કે કાલ એવો પ્રશ્ન ના સૂચવતાં માત્ર વિકલ્પનું વિધાન કરેલું, એવું મારું અત્યારનું અનુમાન છે.

પ્રભુનો પાવનકારી પંથ એટલે શું ? એ મારી સમજમાં

સ્પષ્ટ છે. પાવનકારી એટલે શુદ્ધ કરનારો. પ્રભુ પ્રત્યે ગતિ કરવી મતલબ કે આપણાં મન, બુદ્ધિ અને પ્રાણને શુદ્ધ કરવા. તાત્પર્ય એ કે મનના વિચારો, બુદ્ધિની દલીલો, શંકાઓ યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ વગેરે તેમ જ પ્રાણની જુદી જુદી અનેક પ્રકારની વૃત્તિઓ એ આપોઆપ સહજ રીતે નિવારાય એવી સાધનાથી એ સૂક્ષ્મ અંગો ભગવાન પ્રત્યે અભિમુખ બને. આથી, સહજ રીતે સાધન થાય એવા પાવનકારી પંથે મારાથી ડગ ભરાયું એ મારા માટે ગુરુકૃપાનો એક મોટો ચમત્કારિક અનુભવ બની રહ્યો. પ્રભુની અનુભૂતિ તો હૃદયમાં થવાની. આથી, મન, બુદ્ધિ અને પ્રાણ ઉપરાંત, હૃદય પણ શુદ્ધ થાય એ માટે સાધન જરૂરી છે.

મોટાએ શ્રેયાર્થીને સાધના અંગે સ્પષ્ટ સમજ આપીને પ્રભુપંથે પ્રગતિ માટે સાવધાન કર્યા છે. ‘ભાવહર્ષા’ પુસ્તકના ‘લેખકના બે બોલ’માં પાનાં નં. ૧૮-૧૯ ઉપર તેઓશ્રીએ લખ્યું છે એ મારા માટે માર્ગપ્રકાશક બની રહ્યું.

‘દરેક માણસની પ્રકૃતિ અને સ્વભાવ નોખા નોખા હોવાનાં. એટલે તે અનુસાર દરેકની સાધના પણ નોખા નોખા પ્રકારે જ થવાની. એકે અમુક પ્રકારની સાધના કરી તો બીજો તે જ પ્રકારે સાધના કરશે એવું નહિ બનવાનું. વળી, ભગવાનનું નામ લીધું એટલે સાધના થઈ ગઈ એવું માનવાની પણ રખે કોઈ ભૂલ કરે. નામસ્મરણ એ તો હૃદયની શુદ્ધિ કરવાનું એક સાધનમાત્ર છે અને તે દ્વારા ભગવાનની ભક્તિમાં સ્થિર અને દઢ થવાય છે. અને સાધનામાં આગળ વધવા માટે તે પ્રેરણા અને મદદરૂપ થાય છે. શ્રેયાર્થીએ આ બધું જાણવાની, સમજવાની અને તેમાં ઊંડા ઊતરવાની જરૂર છે. એમ નહિ

બને તો શ્રેયાર્થી જ્યાંનો ત્યાં પડી રહેશે અને સાધનામાં તેની પ્રગતિ થશે નહિ.

યુદ્ધમાં જો સૈનિક બરાબર સાવધ રહે અને દુશ્મનની ચાલ પારખીને લડે તો જ તે જીતે છે, તેમ સાધના પણ જીવનના ઊર્ધ્વીકરણ માટેનું એક યુદ્ધ જ છે અને શ્રેયાર્થી તેમાં સતત સાવધ રહીને પાર પડે છે તો જ તે સિદ્ધિને વરે છે, પણ સિદ્ધિ વરવી એમ કાંઈ સહેલી નથી, શ્રેયાર્થીની ઘણી વાર એમાં ચડપડ થાય છે. અને કોઈ વાર તો સિદ્ધિની મોહામણી ભુલભુલામણીમાં અટવાઈ જઈ તે શ્રેયાર્થી એક માર્ગને બદલે બીજે માર્ગે પણ ચઢી જાય છે. આમ, સિદ્ધિ વરવા જતાં ભયસ્થાનો પણ ઘણાં આવે છે. ઘણી વાર શ્રેયાર્થીનો કેફ પણ એને સાધનામાં આગળ જતાં રોકી રાખતો હોય છે.

આથી જ ભગવાનના નામ અને ભક્તિનો મેં મહિમા ગાયો છે. આથી, આપણું અહમ્ ટળે છે, રાગદ્વેષ મોળા પડે છે, ક્ષી આશા-અપેક્ષા રહેતી નથી, હૃદય નિર્મળ થાય છે અને ખળખળ વહેતી નદી જેમ સાગરમાં ભળી જાય છે એમ ભગવાનનું નામ લેવાથી આપણો આત્મા પ્લાવિત થઈને ભગવદ્ભાવમાં મળી જાય છે. આથી, મનમાં જે પ્રસન્નતા રહે છે, શાંતિ પ્રવર્તે છે અને તૃપ્તિ થાય છે તે લાખો રૂપિયા આપવા છતાં પણ સંસારમાં ના મળે એવાં છે. મારી આ વાત જગતને હું કેવી રીતે સમજાવું ?'

હવે, મારી પ્રકૃતિને અનુકૂળ આવે એવું એક સાધન ધ્યાન બની રહ્યું. તેમ છતાં ધ્યાન ઉપરાંત, બાકીનો સમય જુદી જુદી રીતે નામસ્મરણનો અભ્યાસ રખાયા કરાતો. મોટાએ

‘સ્મરણભાવના’માં લખ્યું છે કે ‘પ્રિય નામને ઉરમાં સ્મર્યા કરશું અમે બહુ રીતથી’ એનું સ્મરણ થયા કરતું અને ઉરમાં એટલે કે હૃદયમાં ‘એ’ છે એવી સભાનતા સાથે સ્મરણની જુદી જુદી રીત આપોઆપ સૂઝયા કરતી. કોક વખત મોંમાં માત્ર જીભ હાલે એવી રીતે સ્મરણ થતું. બંધ આંખે તથા ખુલ્લી આંખે ‘હરિ:ૐ’ એ અક્ષરોને વાંચતો હોઉં તે રીતે અંદરથી બોલાતું. ક્યારેક હાથમાં માળા લઈને ‘હરિ:ૐ’ મનમાં બોલતાં શ્વાસ લેવાતો અને ઉચ્છ્વાસ મુકાતો. આ રીતે એક માળા ૧૫ મિનિટે પૂરી થતી.

આ રીતનો અભ્યાસ ખૂબ રસથી થતો અને દિવસ દરમિયાન ખાસ કાંઈ વાંચવા-લખવાનું ના કરું, તેમ છતાં ખૂબ શાંતિ અને આનંદમાં દિવસ પસાર થતો. તા. ૧૬-૧૧-૧૯૮૭ થી તા. ૨૬-૧૦-૧૯૮૮ દરમિયાન ત્રણેક વખત ૭ દિવસ અને એક વખત ૨૧ દિવસ હરિ:ૐ આશ્રમ, નડિયાદમાં મૌનએકાંતમાં બેસવાનો સંયોગ થયો હતો. એ ગાળામાં મોટાના શ્રીસદ્ગુરુ-પદનો સૂક્ષ્મ અનુભવ અનેક વાર હૃદયમાં થયા કરતો હતો. જીવદશાના પ્રકારની વૃત્તિઓનું નિરાકરણ કરવાની તેઓશ્રીએ જે પદ્ધતિ દર્શાવેલી એના અભ્યાસથી શુદ્ધિની ક્રિયા ઝડપથી થતી અનુભવાયેલી. આ રહી એ પદ્ધતિ :-

‘જીવદશાના પ્રકારની વૃત્તિ જ્યારે જ્યારે જન્મે ત્યારે આપણે જેને અત્યંત નિર્મળ, શુદ્ધ પરમ સાત્ત્વિક વ્યક્તિવિશેષ તરીકે દિલથી સ્વીકારતા હોઈએ તેનો આપણે હૃદયની ભક્તિથી હૃદયમાં સત્સંગ કરવો. એવા સત્સંગથી પણ તેવી નકારાત્મક વૃત્તિનો લય થશે અથવા તેવી વૃત્તિનો લય પમાડવા માટે જેને આપણે સદ્ગુરુ તરીકે સ્વીકાર્યા હોય તેને આપણા મનની આંખ

આગળ પ્રગટાવીને આર્તનાદે અને આર્દ્રત્માવથી તેની પ્રાર્થના કરવી’.

(‘જીવન સંશોધન’, ત્રીજી આ., પૃ. ૨૪૩)

મોટા અને બાપજી આ બંનેનો પ્રભુપ્રેમના અવતારરૂપે મને જુદી જુદી રીતે અનુભવ થયો હતો. મોટાએ પોતાનામાં પ્રગટેલા પ્રભુના પ્રેમાવતારને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી સમજાવ્યો છે. તેઓશ્રીનો આવો અનુભવ હોવાથી ‘એ’ સર્વની સાથે સતત, સહજ રીતે સંકળાયેલા જ છે. તેઓશ્રીનો પ્રેમ સાધક પ્રત્યે સવિશેષ રહ્યા કરે છે એમ તેઓશ્રીએ નોંધ્યું છે. આ હકીકત તેઓશ્રીએ આ પ્રમાણે સમજાવી છે :

‘સર્વં ચલ્વિદં બ્રહ્મ’ એવું શ્રુતિવચન જેટલું સાચું છે તેટલું જ સાચું ‘સર્વં ચલ્વિદં પ્રેમ’ એ કથન છે. અંગ્રેજીમાં તો ‘પ્રભુ એ જ પ્રેમ છે.’ એવી ઉક્તિ છે પણ ખરી. સ્થૂળમાં સ્થૂળથી, સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મથી પ્રેમ પ્રવર્તી રહેલો છે. એને જ લીધે સૃષ્ટિનું ધારણ થાય છે, પોષણ થાય છે. એને જ લીધે માનવી અને પશુ તથા પ્રાણીમાત્રમાં જિજીવિષાની અદમ્ય પ્રેરણા રહેલી છે, કેમ કે જિજીવિષા ત્યારે જ હોય કે જ્યારે જીવવામાં રસ રહેલો હોય. એકલા સચેતન નહિ પણ અલ્પચેતન અથવા આપણે જેને જડ કહીએ છીએ તેવા પદાર્થો પણ પ્રેમબદ્ધ છે. આ કંઈ કોઈ તરંગી કવિનો કલ્પનાવિહાર નથી, પણ શુદ્ધ સત્ય હકીકત છે. પૃથ્વી અને બીજા ગ્રહો પરસ્પરના અને સૂર્યના આકર્ષણથી અને તારાઓ એકબીજાના આકર્ષણથી સ્વસ્થાન અને સ્વમાર્ગથી ચ્યુત નથી થતા અને તેથી સૃષ્ટિનો ક્રમ ચાલ્યા કરે છે, પૃથ્વી ઉપર પણ દરેક જડ પદાર્થને આકર્ષણ છે તેથી જ તે પૃથ્વી ઉપર રહી શકે છે. આખું વિશ્વ કોઈ નિગૂઢ, અદૃષ્ટ સાંકળથી એકબીજા સાથે જોડાઈ રહ્યું છે. પછી તેને સાપેક્ષવાદનો નિયમ (Law of Relativity)

કહો કે બીજું કોઈ નામ આપો. એ નિયમ, નિયમ હોવાથી સૂક્ષ્મ છે, પણ તેથી જ તે શક્તિશાળી છે કે સમસ્ત વિશ્વમાં તે વ્યાપ્ત છે. આ નિયમ પણ પ્રેમનું જ સ્વરૂપ છે, કેમ કે પ્રેમ એટલે એકબીજાને જોડનારી સૂક્ષ્મ સાંકળ નહિ તો બીજું શું છે ? આ પ્રેમ જ્યારે દેખીતી રીતે એવા પ્રાથમિક સ્વરૂપમાં પ્રગટે છે કે તેમાં પ્રાણ જ હોય એમ આપણને લાગે ત્યારે આપણે એને જડ પદાર્થનું નામ આપીએ છીએ. એને વિજ્ઞાનીઓ ભલે સજીવ ના કહેતા હોય પણ એ શક્તિનું સ્વરૂપ છે એમ તો એઓ પણ કહે છે. કોઈ પણ જડ પદાર્થનું પૃથક્કરણ કરતાં કરતાં વિજ્ઞાનીઓ જ્યાં સુધી પરમાણુ Atom સુધી પહોંચ્યા ત્યાં સુધી તો ઠીક હતું, પણ સૂર્યમાળામાં શ્રીકૃષ્ણરૂપી સૂર્ય અને આસપાસ ગ્રહોરૂપી ગોપ-ગોપીઓની જે સનાતન રાસકીડા થયા કરે છે, તેવી જ સનાતન રાસકીડા પેલા અણોરપિ અણિયાન જેવા પરમાણુમાં પણ થાય છે, એવી જ્યારે શોધ થઈ ત્યારે તો પછી જડ પદાર્થનું જડપણું ના રહ્યું, અથવા રહ્યું ગણીએ તો પણ ત્યાં પણ કંઈક એવું આકર્ષણનું તત્ત્વ માલૂમ પડ્યું કે જેને ‘પ્રેમશક્તિ’ એવું નામ તાત્ત્વિક રીતે તો આપી શકાય, પછી ભલે એ ભૌતિક વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર અનુસાર નામ ના આપ્યું હોય.

સૃષ્ટિનું ધારણ અને પોષણ જેમ પ્રેમથી થાય છે, તેમ તેની ઉત્પત્તિ પણ પ્રેમથી જ થઈ છે. રસરાજ ભગવાનને લીલા કરવાની, રસ ભોગવવાની ઈચ્છા થઈ અને એકોડહંં બહુ સ્યામ્ની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થતાં જ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ થઈ. અને સૃષ્ટિના ધારણ-પોષણ દરમિયાન પણ સતત ઉત્પત્તિની જે ક્રિયાઓ થયા કરે છે, તેનું કારણ પણ પ્રેમ કે રસ જ છે. એ હકીકતનો ઈન્કાર કોણ કરી શકશે ?

આમ, પ્રેમ વિશ્વવ્યાપી છે. ‘જડ’ પદાર્થોમાં તે આકર્ષણના

નિયમ તરીકે ઓળખાય છે. અને જીવંત પ્રાણીઓમાં તે વિષયવાસના અને તેના ઉચ્ચતર સ્વરૂપમાં પ્રેમ તરીકે ઓળખાય છે.’ (જીવન સંદેશ’, છઠ્ઠી આ., પૃ. ૧૩૭-૧૩૯)

આવા પ્રેમના અનુભવી મોટા, જીવમાત્ર પ્રત્યે પ્રેમ વહાવ્યા જ કરે છે. આ બાબતની સ્પષ્ટતા મોટાએ ‘પુનિતપ્રેમગાથા’ (પહેલી આ., પૃ. ૧૫) માં આ પ્રમાણે કરી છે.

(શિખરિણી-મંદાકાંતા)

કૃપાથી દીધેલું પ્રણય ઝરણું તે પ્રભુની પ્રસાદી,
ન તે પોતા કાજે રસબસ થવા, હેંચવા સર્વમાંહી.

(મંદાકાંતા)

હેંચ્યે હેંચ્યે વધુ વધુ વધે એવું એ દિવ્યપાત્ર,
હેતાં હેતાં વધુ વધુ વહે એવું એ પ્રેમસ્રોત.

પરંતુ આવા પ્રેમના સ્પર્શ માટે આપણા તરફથી પણ એમના પ્રત્યે હૃદયનો પ્રેમભાવ વહેવો જરૂરી છે

૧૯૭૬ના જુલાઈ માસમાં તેઓશ્રીના દેહત્યાગના એકાદ અઠવાડિયા પહેલાં હરિ:ૐ આશ્રમમાં મારે જવાનું થયેલું ત્યારે તેઓશ્રીએ મને પોતાની પાસે બોલાવેલો. (એ ગાળામાં મોટાને મળવાની મનાઈ હતી) એ વખતે તેઓશ્રીએ પોતામાં ચાલતા સૂક્ષ્મ સંગ્રામની વાત કરી હતી, મને વિદાય આપતાં તેઓશ્રી બોલેલા કે ‘મારામાં પ્રેમ રાખજે.’ આ શબ્દો સાંભળીને મારું હૃદય ભરાઈ આવેલું. અને ઘેર પહોંચતા સુધી ‘મોટામાં પ્રેમ રાખવો એટલે શું ?’ એ અંગે વિચારો ચાલ્યા કરતા હતા, મોટાએ પ્રેમ વિશે પુસ્તક લખ્યું એનું સંપાદનકાર્ય મને સોંપ્યું હતું. એ વખતે એ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના પણ મારે લખવી એમ તેઓશ્રીનો પ્રેમભર્યો આદેશ હતો. આવા આદેશની પાછળ

મારા કલ્યાણનો હેતુ જ હોય, પણ એ વખતે મને સમજાયેલું નહિ. તેઓશ્રીએ એમ સ્પષ્ટતા પણ કરી હતી કે ‘પ્રભુપ્રેમની શક્તિ આપણી સમજમાં ઊતરી હોય તો એ પ્રમાણે આચરવાની આપણી જવાબદારી છે.’

સંસારમાં આપણે જેને જેને ચાહીએ છીએ એને ગમતું કરવા આપણે તત્પર થઈએ છીએ, પરંતુ એમાં આશા, અપેક્ષા વગેરે છુપાયેલાં હોય છે. જો મોટાને પ્રેમ કરવો હોય તો મોટાને ગમતું કામ કરવું જોઈએ. મોટાનું ગમતું કામ એટલે આપણા પોતાના જીવનના વિકાસ માટેની તત્પરતા અને સક્રિયતા. ત્યારથી મને એમ થયા કરતું હતું કે જીવન પ્રત્યેના દૃષ્ટિ, વૃત્તિ અને વલણ ફેરવવાં અને જીવનને નવી દિશા આપવી. આ સમજ સ્પષ્ટ ન હતી, પણ આ રીતે વર્તવાની તત્પરતા ધીમે ધીમે ખીલતી ગયેલી. મોટાને પ્રેમ કરવો એટલે અન્ય કોઈ પરિણામની આશા, અપેક્ષા વિના ‘પ્રેમ ખાતર જ પ્રેમ’ કરવો રહ્યો. મોટાએ ‘પુનિત પ્રેમગાથા’માં પૃ. ૩૭ ઉપર જે લખ્યું છે એ પંક્તિઓએ મારા માટે રસ્તો ખોલી દીધો.

(ગઝલ)

‘તમારો પ્રેમ માગું છું, તમારો ચાહ માંગું છું,
હૃદયઘૂંઘટ જરા ખોલી, પ્રવેશાવો હૃદયે ઈચ્છું.’

મોટાની હૃદયમાં પ્રવેશવાની આ ઈચ્છા ફળે એ માટે મારે મારા હૃદયનાં આવરણોને ખુલ્લાં કરવાં જોઈએ. આમ થાય તો જ મારા હૃદયમાં ‘મોટા’ જીવે છે એનો અનુભવ થાય. એ અનુભવ માટે મારાથી શું થઈ શકે એ તેઓશ્રીએ નીચેની પંક્તિઓમાં સૂચવ્યું છે.

‘તમારામાં તમે જુઓ, તમે થાઓ તમારામાં,

અમારાં તો તમે થાશો, અમે રે'શું તમારામાં.'
અને એમ થતાં શું થવા દેવાનું એ તેઓશ્રીએ સ્પષ્ટ કર્યું છે.

(ગઝલ)

‘તમારામાં પ્રવેશીને નિહાળીને તમારું સૌ,
રહેલું ફેંકવા યોગ્ય બધું ફેંક્યા તમે કરજો.

તેઓશ્રીમાં સંપૂર્ણ હરિરૂપ પ્રગટેલું છે અને આપણાથી જો સાધન કરાય - નિયમિત પ્રેમપૂર્વક અભ્યાસ થાય તો સર્વ કાંઈ બની શકે એવું તેઓમાં સામર્થ્ય છે. એનો આધાર ‘જીવનસ્મરણ સાધના’ના પૃ. ૨૨૬ ઉપર નીચેની પંક્તિઓમાં મળે છે -

‘સમર્થ જે કશો નહોતો તણખલું પણ ઊંચકવાને,
-હવે તેને બનાવ્યો છે સમર્થોમાં શિરોમણિ તેં.’

ભલે આ જીવને કોઈ જગે તે રીત ના પરખે,
હરિપદ કિંતુ સંપૂર્ણ ઢળેલો, શ્રેષ્ઠ ‘મોટો’ તે.

વળી, ‘પુનિતપ્રેમગાથા’ પૃ. ૨૫૩ ઉપર લખ્યું છે કે -
પ્રભુ મોટો કૃપા એની સમર્થ શક્ય કરવાને,
અશક્ય હો ભલે છોને હૃદય પોકારજો એને.

મોટાનાં આ વચનોનો નક્કર અનુભવ ૧૯૯૭ પછી થયા કરે છે. સાધનના અભ્યાસથી નિત્ય નૂતનતાની થતી રહેતી અનુભૂતિ અવાર્ણનીય છે. મોટાએ ધ્યાન વિશે જે સમજાવ્યું છે એ ‘ધ્યેય અને ધ્યાન’ પુસ્તકમાં સંપાદિત થયું છે. એના સંપાદકીય લખાણમાં મારાથી જે વ્યક્ત થયું છે એમાં અંગત અનુભૂતિના લગભગ બધા જ સંકેતો સૂચવાયા છે. જે નીચે પ્રમાણે છે.

‘આપણે આત્મા વિશે જાણીએ એ જરૂરી છે, પરંતુ જ્યારે

મળ્યા-ફળ્યાની કેડી ● ૨૨૧

સાધનના અભ્યાસથી આત્માને નાણીએ એટલે કે પરખીએ એ માર્ગસૂચક સ્તંભ સમાન છે. અંતે તો આત્માને માણવાનો છે. મતલબ કે આપણું સ્વ-રૂપ એ આત્મા છે અને આત્મસ્વરૂપ એ આનંદરૂપ છે. એવા અનુભવ તરફ ગતિ થતી જાય તો સાધના ફળવાની દિશા તરફ છે એમ પ્રમાણાય.

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ આથી જ શ્રેયાર્થીને ‘ધ્યેયની સ્પષ્ટતા’ અને ક્રિયામાત્રના ‘હેતુની સભાનતા’ માટે વારંવાર કહ્યું છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ નામસ્મરણ, પ્રાર્થના, ભજન, કીર્તન, આત્મનિવેદન વગેરે સાધનના અભ્યાસની રીત અને એ સાધનોનું યથાયોગ્ય છતાં વિવેકપૂર્વકનું સંકલન કરવાનું પણ સમજાવ્યું છે.

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ ટૂંકી પણ વ્યાપક અર્થ દર્શાવતી વ્યાખ્યા આપતાં કહેલું કે ‘ધ્યાન એ ક્રિયા નથી, પણ અવસ્થા છે, સ્થિતિ છે.’ ‘ધ્યાન એટલે એકાગ્રતા.’ આ સૂત્રો ચિંતનીય છે. શ્રેયાર્થી શેનું ધ્યાન ધરે છે? તો એનો જવાબ કે ‘ધ્યેયનું ધ્યાન’ ધરે છે. આથી, ધ્યાનનો ઉપક્રમ આ પ્રમાણે સમજવાનો. ધ્યેય-ધ્યાન--ધ્યાતા. આ ત્રણેય એકરૂપ છે. ધ્યેયનું ધ્યાન ધારણ કરે એ જ ધ્યાતા છે. જ્યારે જીવનનું ધ્યેય નિરંતર ધ્યાનમાં રહ્યા કરે છે એ ધ્યાન અવસ્થારૂપ બને છે. ધ્યાતાનું એટલે કે ધ્યાન કરનારને આ લક્ષ રહ્યા કરે એ જાગૃતિ છે.

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ ધ્યાનની પૂર્વ તૈયારી માટે દરેક પ્રકારના કામમાંથી પરવારી શક્ય તેટલું નિશ્ચિત રહેવાય એવી યોજના કરવી જોઈએ એમ સૂચવ્યું છે. જો જીવનને ઉન્નત કરવાની ગરજ અને રસ હોય તો આવી પૂર્વ તૈયારી થઈ શકે છે. એ પછી સમય અને સ્થળ નિશ્ચિત કરવાં જોઈએ. દક્ષિણાભિમુખ

કે પૂર્વાભિમુખની સ્થિતિ રાખવા સૂચવ્યું છે. વળી, મળશુદ્ધિની અનિવાર્યતા જણાવી છે.

તેઓશ્રીએ ધ્યાન માટે સુખાસન સૂચવ્યું છે. શરીરની સ્થિતિ બેસવા માટે અનુકૂળતાવાળી ના હોય તો સૂતાં સૂતાં પણ ધ્યાનમાં જઈ શકાય. મતલબ કે શ્રેયાર્થીને શરીર સ્થિર રાખવામાં જે સ્થિતિ અનુકૂળ લાગતી હોય તેવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. ધ્યાન દરમિયાન શરીર જરાય તંગ ના બને કે રહે એવી સ્થિતિમાં સ્થિર રહેવું જોઈએ.

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ ધ્યાનના અનેક પ્રકારો છે એમ જણાવ્યું છે. આથી, શ્રેયાર્થી પોતાને એકાગ્ર થવા અને લીન થવા જે પ્રકાર અનુકૂળ જણાય તે લઈ શકે છે. ધ્યાનના પ્રકારોમાં નિરાકારનું ધ્યાન ઉત્તમ ગણાવ્યું છે.

ધ્યાન માટેનું ઉત્તમ કેંદ્ર હૃદય છે. સૂક્ષ્મ હૃદય છાતીના મધ્યમાં છે.

ધ્યાન માટે શરીર સ્થિર રહે એવી સુખભરી સ્થિતિમાં બેસીને આંખ બંધ કરીને જપ કરવાનું તથા પ્રાર્થના કરવાનું સૂચવ્યું છે.

‘કૃપાગંગા તારી નીરવ કરજો મુજ મન, પ્રભુ.’ અથવા ‘કૃપાગંગા તારી, સતત ઊતરો હું-પર પ્રભો !’ એમ પ્રાર્થના કર્યા કરવી. જપ અને પ્રાર્થના કરતાં કરતાં એ બંને આપોઆપ લય પામે અને નક્કી કરેલા કેંદ્ર ઉપર લક્ષ રહે એમ થવા દેવું.

ધ્યાન માટેનો સમયગાળો નિશ્ચિત કરવો અને એટલો સમય તો દૃઢ જ રહેવું. શરીર દુઃખે કે વિચારો ગમે તેમ દોડે તોપણ નિશ્ચિત સમય પહેલાં ધ્યાનમાંથી ઊઠવું નહિ.

ધ્યાન દરમિયાન વચ્ચે જપ કે પ્રાર્થના કશું ના થાય.

ધ્યાન માટે એક જ લક્ષ રહેવાના પુરુષાર્થમાં મય્યા રહેવાથી, ધ્યાનના આરંભ પૂર્વે કરેલી પ્રાર્થનાથી ‘કૃપાગંગા’ પોતાની અકળ શક્તિથી શ્રેયાર્થીને સહાયરૂપ થવા માંડે છે. શ્રેયાર્થીને પુરુષાર્થ અને કૃપાના આવાં જોડકાંનો આછો આછો અનુભવ થાય છે. આવો અનુભવ સાધનના અભ્યાસમાં વેગ લાવવા રસ, ધગશ, ઉમંગ અને તત્પરતા જન્માવે છે.

જે ઉમંગ અને તત્પરતા વધે છે એનો ઉપયોગ એ ધ્યાનથી નીપજનારાં પરિણામો પામવાની વૃત્તિ વધારવામાં ના જાય એનું શ્રેયાર્થીએ ખાસ સંભાળવાનું છે. ધ્યાન દરમિયાન મનના વિચારો, બુદ્ધિનાં તર્ક, દલીલ, યુક્તિ પ્રયુક્તિથી અકળાઈ જવાનું નથી. બુદ્ધિની યુક્તિ પ્રયુક્તિ તો વૃત્તિઓના સુંવાળા, રૂપાળા અને ભાવતા ભોગને પણ તૈયાર કરે છે. આથી, ધ્યાન દરમિયાન ‘ધ્યાતા’ તો માત્ર એના ‘ધ્યેય’ને જ જાણે છે. અંદરથી જે બધું ઊભરે છે એ મન, બુદ્ધિ અને પ્રાણની શુદ્ધિ માટે થતી પ્રક્રિયા છે. સારું તથા નરસું-એવા ભેદ પાડ્યા વિના, ગમા-અણગમાને વચ્ચે આવવા દીધા વિના, પોતાની જાતને અપરાધી કે અધમ ગણ્યા વિના આ બધું તટસ્થભાવે ‘જોયા કરવાનું’ રાખવાનું છે. આ રીતે જોવાની ક્રિયાથી તટસ્થતા કેળવાય છે. એમાંથી એક પ્રકારની શક્તિ પેદા થાય છે. આ બધું ‘જોનારો’ આમ તો ‘આત્મા’ છે, પણ એના પૂરા ગુણધર્મવાળો આત્મા નથી. જ્યારે ‘તટસ્થતા’-સંપૂર્ણ એકાગ્રતાવાળી અને કેંદ્રિતતાના લક્ષણવાળી બને અને ધ્યાનના સમય સિવાયના સમયગાળા દરમિયાન એવી તટસ્થતાનો ઉપયોગ રહ્યા કરે એ ખૂબ જરૂરી છે. આપણી આસપાસ બનતી ઘટનાઓ તથા એનાથી આપણા અંતરમાં

જન્મતી પ્રતિક્રિયાઓ પ્રત્યે આપણાથી કેટલા તટસ્થ રહેવાય છે એટલું જ શ્રેયાર્થીએ તપાસતા રહેવાનું છે.

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ ધ્યાનના અભ્યાસ માટે દર્શાવેલી આ પદ્ધતિ અત્યંત સ્પષ્ટ અને સીમાચિહ્નદર્શક છે. ધ્યાન દરમિયાન એમાં આવનારાં વિઘ્નો પ્રત્યે પણ શ્રેયાર્થીને સાવધ કરાયો છે.

આ સાધનનો ઉપયોગ કરનાર શ્રેયાર્થી શ્વાસોશ્વાસ ઉપર દૃષ્ટિ સ્થિર રાખવાનો પ્રકાર અપનાવે તો ધ્યાનના અન્ય પ્રકારોમાં આ સરળ પ્રકાર ધીમે ધીમે સહજ થઈ જાય એવો છે. શ્વાસોશ્વાસ નિરાકાર છે. શ્વાસોશ્વાસ અનુભવાય છે, પરંતુ દેખાતો નથી. એની આવનજાવન સહજ છે. એમાં પ્રયત્ન શક્ય નથી. તેમ જ શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા માટે અહંકાર થવો પણ શક્ય નથી. શ્રેયાર્થીએ આ પ્રકારના ધ્યાન માટે શ્વાસ-ઉચ્છ્વાસના ગાળા માટે કે એને રોકવા માટે પ્રયત્ન કરવાનો નથી. શ્વાસોશ્વાસ સહજ રીતે ચાલે છે એ તરફ દૃષ્ટિ સ્થિર કરવા પુરુષાર્થ થતાં રહેતાં કૃપાશક્તિનો આપોઆપ સહયોગ થાય છે અને નિયમિત લાંબાગાળાના અભ્યાસ પછી શ્વાસોશ્વાસ તથા નાડીનો વેગ શાંત થતો અનુભવાય છે. મન ધીમે ધીમે શાંત બની રહ્યું છે એનું આ ચિહ્ન છે.

મન શાંત થતાં એ સ્થિર થશે અને એકાગ્રતા અનુભવાશે. આવી એકાગ્રતાવાળું મન ‘ચૂપ’ થવાની સ્થિતિમાં આવશે. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ મનને ચૂપ કરવાની અવસ્થાનો આદર્શ આપ્યો છે. ધ્યાન સાથે શ્રેયાર્થી માટે મૌનએકાંતનું સેવન ખૂબ જરૂરી છે, કેમ કે એ ઘણાં જ સહાયક છે. આપણી નજર અને વાણી મારફત ઘણું જ મૂલ્યવાન ઓજસ વેડફાઈ જાય છે.

જેટલા પ્રમાણમાં આવો ઘસારો રોકાય એટલા જ પ્રમાણમાં શ્રેયાર્થીને પોતાના સાધનાભ્યાસમાં વેગ અનુભવાય.

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ ‘સાધનામર્મ’માં ટૂંકો જીવનધ્યેય દર્શાવ્યો છે. ‘પ્રભુચિંતવન સિવાયના સર્વ આગ્રહો છોડો. નમ્રતા કેળવો, શૂન્ય થવાનું ધ્યેય રાખો.’ (સાધનામર્મ નં.૫) આમાં પ્રભુ જ માત્ર ચિંતનીય છે. બધું જ એની સત્તા હેઠળ એટલે કે પ્રભુના ‘હોવાપણા’ થકી જ બની રહ્યું છે અને ચાલી રહ્યું છે. કોઈ ક્યાંય કશાયનો કર્તા નથી.’ એવી પ્રભુચિંતવનની નિરંતરતા પ્રગટતાં અન્ય આગ્રહો આપમેળે મોળા પડતા જશે. આગ્રહો અહંકારનું લક્ષણ છે. મનબુદ્ધિ અહંકાર કરે છે. આમ, આગ્રહો (આગ્રહ, હઠાગ્રહ, પૂર્વગ્રહ, મતાગ્રહ અને સત્યાગ્રહ વગેરે) વિદાય થતાં થતાં અહંકારનું જોર ઘટતાં મનબુદ્ધિની શુદ્ધિ થાય, પણ અહંકાર તો અનંત માથાંવાળો છે. માટે, જીવનમાં-સંસારમાં અત્યંત નમ્રતા કેળવવાનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ. નમ્ર થવું એટલે દબાઈ-ચંપાઈ જવું કે લેવાઈ જવું એવો અર્થ શ્રેયાર્થીએ કરવાનો નથી, પરંતુ સર્વશક્તિમાન માત્ર પ્રભુ જ છે એવા આંતરિક દૃઢતાવાળા વલણથી પ્રાકૃતિક અવરોધો સામે નમ્રભાવે અડગ રહેવાનું છે. અને ભગવાનનો જય નિશ્ચિત છે એવી શ્રદ્ધા દૃઢ અને ઊંડી ઉતારવાની છે. ‘પોતે’ કે ‘પોતાપણું’ જેવું કશું નથી. માટે માન, અપમાન, સ્વમાન સુધ્યાંનું સમર્પણ કરતાં કરતાં શૂન્ય બની રહેવાનું ધ્યેય રાખવાનું છે.

આ પ્રકારની જાગૃતિપૂર્વકની સાધના ના થાય તો ધ્યાન જેવા સાધનથી અહંકાર પોતાનું નવું રૂપ ધારણ કરીને શ્રેયાર્થીને ઊંડી ખાઈમાં ધકેલી દેશે. પરિણામે કલ્પી ના શકાય એવા વહેવારોમાં ફસાઈ જશે. આમાંથી બચવા માટે સૌથી પ્રથમ

તો સાધનાની ગુપ્તતાની અનિવાર્યતા વિશે પૂજ્ય શ્રીમોટાએ સમજાવ્યું છે. સાધનાની ગુપ્તતા જાળવવા માટે મહેનત કરવાની જરૂર નથી, કેમ કે શ્રેયાર્થીએ તો એને રોજિંદા આહારવિહાર જેટલી સહજ અને સાહજિક માનવી જોઈએ. ઊઠવું-બેસવું-જમવું વગેરે ક્રિયાઓ વિશે આપણે બીજાઓ સમક્ષ વાતો કરતા નથી એ જ પ્રમાણે સાધના અંગેની સાહજિક ગુપ્તતા જાળવવાની છે. આમાં સમાન ધ્યેયવાળા-સમાનાર્થી-શ્રેયાર્થી સાથેનો વિનિમય (જરૂર પૂરતો) અપવાદ ગણાવાયો છે.

શ્રેયાર્થી નિયમિત રોજના બે થી ત્રણ કલાક ભક્તિભાવે ધ્યાન જેવા સાધનનો અભ્યાસ કર્યા કરે પછી એને રસ, તલ્લીનતા, ગાઢતા વગેરેનો અનુભવ થાય છે, આથી, કોઈ પણ સાધન સ્વીકાર્યા પછી અને એના પદ્ધતિસરના લાંબાગાળાના અભ્યાસ સુધી અખૂટ ધીરજનો ગુણ શ્રેયાર્થીએ જીવતો રાખવાનો છે. નહિતર ભ્રમણામાં અટવાઈ જતાં વાર નહિ લાગે. ધ્યાન દરમિયાન દૃશ્યો, પ્રકાશ, ધ્વનિ માટેની પૂર્વધારણા ના રખાય અને ધ્યાનના અભ્યાસથી આ બધું અનુભવમાં આવે તો ત્યાં થોભાય નહિ. આ માટે તટસ્થતાનો ઉપયોગ કર્યા કરવાનો છે.

લાંબા સમયના ધ્યાનના અભ્યાસમાંથી શું શું અનુભવાય છે એની વિગત પૂજ્ય શ્રીમોટાએ આપી છે એ શ્રેયાર્થીને પોતાની જાતતપાસ માટે ખપમાં લાગશે. આધ્યાત્મિક જીવનનાં રહસ્યો, તથ્યો, મર્મ, હાર્દ વગેરે ઉપર નવો પ્રકાશ થાય છે અને બુદ્ધિમાં અનોખો પ્રકાશ અનુભવાય છે. આવા બુદ્ધિપ્રકાશનું પ્રદર્શન કરવાનો લોભ અને મોહ શ્રેયાર્થીને

પછાડનારો છે. આથી, આસન સ્થિરતાથી કેળવાયેલા સંયમનો ઉપયોગ કરવાનું પૂજ્ય શ્રીમોટા સૂચવે છે. શ્રેયાર્થીની ઉત્તરોત્તર પ્રકાશિત થતી સમજણનો ઉપયોગ પોતાના વહેવારમાં પ્રતિષ્ઠિત કર્યા કરવાનું રાખવું. શ્રેયાર્થીનાં પલટાયેલાં દષ્ટિ, વૃત્તિ અને વલણ વહેવારમાં કેટલા પ્રમાણમાં જીવંત બને છે એનું ધ્યાન રાખવું એ પણ ધ્યાનના પરિણામનું લક્ષણ છે.’

૧૯૯૯ના એપ્રિલ માસમાં બાપજીના દેહત્યાગ પહેલાં તેઓશ્રીને મળવાનું થયેલું. એ વખતે તેઓશ્રીએ અપાર વહાલ વરસાવેલું. એ પૂર્વે માર્ય માસમાં તેઓએ છેલ્લીવાર અમદાવાદ છોડ્યું ત્યારે સવારે પાંચ વાગ્યે ટેલિફોન દ્વારા માત્ર એક જ વાક્યનો ત્રણ વખત ઉચ્ચાર કરેલો. એ સિવાય એ કશું જ બોલ્યા ન હતા. એમના ઉલ્લાસભર્યા અવાજમાં તેઓએ કહેલું કે ‘હું સતત તમારી સાથે જ છું...’

૧૯૯૯થી પાટડીના ‘આબુરાજ અન્નક્ષેત્ર’માં ‘ધૂણો’ તરીકે ઓળખાતો ઓરડો એ મારા માટે અનુભૂતિઓનું કેંદ્ર બની ગયો. મને બાપજીના શબ્દો યાદ આવેલા. તેઓશ્રીએ કહેલું કે ‘મારું શરીર નહિ હોય ત્યાર પછી તમને મારી સતત હાજરી અનુભવાશે.’

‘આબુરાજ અન્નક્ષેત્ર’માં તા. ૨૮-૭-૧૯૯૯, ગુરુપૂર્ણિમાના રોજ બાપજીની પ્રતિમાપ્રતિષ્ઠાનો ઉત્સવ હતો. એ દિવસે ‘ધૂણા’ પાસે હું ઊભો હતો. હોલમાં ખીયોખીય માનવસમુદાય હોવાથી એમાં જઈ શકાય એવી મારી શારીરિક સ્થિતિ ન હતી. બાપજીની પ્રતિમાનું અનાવરણ થયું એ ક્ષણે જ મારા હૃદયમાં (છાતીના મધ્યભાગમાં) લયબદ્ધ અત્યંત આનંદપ્રેરિત

એવા જોશભર્યા ધબકારા ચાલુ થયા. એક મિનિટ સુધી આ અનુભવ ચાલુ રહેલો. અને એ પછી તરત જ મારાથી ધ્રૂસકે ધ્રૂસકે રડી દેવાયું.

ફેફસાંની નબળાઈને કારણે હરિ:ૐ આશ્રમના મૌન ઓરડામાં હવે રહેવાય તેવી શક્યતા ના રહી. આથી, એકાંત સેવન અને સાધનાભ્યાસ માટે આબુરાજ અન્નક્ષેત્ર સાનુકૂળતાવાળું સ્થાન બની રહ્યું. અને ‘ધૂણો’ એ સાધનાભ્યાસમાં પ્રગતિ અને ઊંડાણ માટે ચૈતન્યસભર સ્થાનક રહ્યું.

છેલ્લાં ચાર વર્ષ દરમિયાન જે કેડી મને લાઘી છે એ મોટા મને મળ્યા અને ફળ્યાની કેડી છે એમ અનુભવના આધારે શ્રદ્ધાપૂર્વક કહી શકાય એમ છે. દેહરૂપે ભિન્ન એવા મોટા અને બાપજીની અભિન્ન ચેતનાથી જે સક્રિયતા મેં અનુભવી છે એ અવર્ણનીય છે. જે પ્રેમ એક ક્ષણ માટે પણ રસાનંદનો અનુભવ કરાવે છે એથી એક ઊંડી અપૂર્વ શ્રદ્ધાયુક્ત નિશ્ચિંતતા પ્રગટી છે. અને એમાં મોટાના શબ્દોનો આધાર છે.

(ગઝલ)

‘હૃદય અમ પ્રેમના રસથી સદા જોડાયેલાં રે’શે
જીવન તો એક છે, છોને જીવનના દેહ જુદા છે.’

ભલે મૃત્યુ, ભલે સ્વર્ગે, ભલે જ્યાં હો જવાનું ત્યાં,
અમે તો સાથ રહેવાનાં અમે સાથે જ ઊડવાના !’

(‘પુનિત પ્રેમગાથા’, પૃ. ૨૧૨)

મોટા મળ્યા અને તેઓશ્રીના પ્રેમાળ વચનબળની સહાયે

મળ્યા-ફળ્યાની કેડી ● ૨૨૯

એ ફળ્યા- એની કેડી ઉપર પા પા પગલીનો આરંભ કરતાં રસ અનુભવાય છે. એ અનુભવને આધારે એમના અંતરયામીત્વની પ્રતીતિ રહ્યા કરે છે. તેથી, આયુષ્યનો અંત એ જીવનનો અંત નથી એવી શ્રદ્ધાના સૂર્યોદય પૂર્વે ભાસતો આછો પ્રકાશ અનંત જીવનના રાજમાર્ગનો નક્શો બતાવે છે. અને ચાર વર્ષથી શ્રીસદ્ગુરુનાં ચરણમાં થયા કરતી આ પ્રાર્થનાઓ અવશ્ય ફળશે એમ નિશ્ચિત જણાય છે. એમાં ‘ક્યારે ?’ એવો પ્રશ્ન રહ્યો જ નથી. પરમ પ્રેમીના હૃદયમાંથી પ્રગટેલા આ શબ્દોનો ભાવ રોજિંદાં કાર્ય સાથે રહ્યા કરે છે.

(અનુષ્ટુપ)

‘હૃદય-મન ભક્તિથી રંગાયેલાં રહો પદે,
ચિત્ત, બુદ્ધિ, અહમ્, પ્રાણ ઠરો તે પાદપંકજે.’

• • •

સ્વસ્થતા જળવાઈને પ્રસન્નચિત્ત, શાંતિ ને,
શાતા, એકાગ્રતા પૂર્ણ પ્રભુ, પ્રસરાવજો હૃદે.’

અને બાપજીએ કહેલી એક પંક્તિ -

‘હે પ્રભુ, તમે મારા હૃદયમાં જીવો અને હું તમારાં
ચરણમાં રહું.’

• • •

શ્રેયાર્થીની શ્રદ્ધાકથા અહીં પૂરી કરું છું. હવે પછીનાં પાનાંઓમાં પૂર્તિરૂપે મુકાયેલ પૂજ્ય શ્રીમોટાની વાણી શક્તિસ્તંભોરૂપે પૂરતી છે.

॥ હરિ:ૐ ॥

પરિશિષ્ટ ૧ : શ્રદ્ધા

શ્રદ્ધા એ પુરુષાર્થીનું બખતર છે. બચવાને માટે મોટામાં મોટી ઢાલ છે. એ રક્ષણ થવાને માટેનું જ નહિ, પણ રક્ષણ કરવાને માટેનું પણ શસ્ત્ર છે. જીવનમાં સતત ચાલી રહેતા યુદ્ધમાં આપણે જો એનો પળેપળ અને દક્ષતાપૂર્વક ઉપયોગ નહિ કરીએ તો સંગ્રામમાં જીત મળતાં આપણને વાર લાગશે. આત્માએ આત્માને ઓળખવો હોય તો શ્રદ્ધા એક એનું મોટામાં મોટું સાધન છે. શ્રદ્ધા માણસને શ્વાસની ગરજ સારે છે. ચીલેથી ખોટકાઈ પડેલા ગાડાને નોધારાના આધાર જેવી તે છે. બારે વાંસ ડૂબ્યાં હોઈએ ત્યારે ડૂબતાને તારનારી તે પરમ કલ્યાણમયી માતા છે. નદીના જોશમાં વહી જતા પાણીની વચમાં આવી ગયેલી હોડીને માટે સામે પ્રવાહે જવા માટેનો સાનુકૂળ પવન શ્રદ્ધા છે. પુરુષાર્થીના પ્રયત્નદીપકનું તે તેલ છે. તપ્ત હૃદયનું અને હાલમડોલ મનનું તે શીતલ વિશ્રામસ્થાન છે. ચાલતા શીખતા બાળકની તે ચાલણગાડી છે. બાળકને જીવન પાનાર માતાનું તે દૂધ છે. આંધળાની એકની એક સાથી જેવી તે લાકડી છે. ભૂલ્યા આથડનારાઓનો તે ધ્રુવતારો છે. એના વડે તે પોતાના માર્ગનું નિશાન સાચવી રાખી શકે છે અને આગળ વધે છે. ગમે તેવા સંજોગોમાં જે કદી પણ શ્રદ્ધાને છોડતો નથી, તેના ઉપર તે ન્યોછાવર થઈને પોતાના વરદ હસ્તે તેને સર્વ કંઈ આપે છે. એનાં ચરણમાં જે પોતાનું સર્વસ્વ બલિદાન દે છે તેને યજ્ઞ પૂરો થતાં પોતે જાતે દર્શન આપે છે.

આ તો બધી સાહિત્યની દૃષ્ટિએ શ્રદ્ધાની કલ્પના વધારે તાદૃશ્ય થાય એ રીતે લખ્યું છે, જોકે એમાંની હકીકતો સત્ય છે. શ્રદ્ધાના ગુણ જેટલા ગાઈએ તેટલા ઓછા. શ્રદ્ધાના બળ વડે જ આપણે આ માર્ગમાં આગળ વધી શકવાનાં છીએ. જ્યારે જ્યારે વિમાસણમાં આવી પડાય, જ્યારે જ્યારે હૃદય ઉપર ભાર રહે અને ગૂંચવણમાં પડાય ત્યારે શ્રદ્ધા ઉપર જ આધાર રાખીને આપણાથી જીવી શકાય છે. અનેક નિરાશા

મળતાં તથા મથામણની ભુલભુલામણીની અંદર આ શ્રદ્ધા વિના બીજું કોણ આપણને જીવંત રાખી શકે એમ છે ? સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા થતાં શરણભાવ આવી જ જાય છે અને શરણભાવ ના જામે ત્યાં સુધી શ્રદ્ધા પણ પૂરી જામતી નથી. વિશ્વાસ શ્રદ્ધાનું એક અંગ છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી. એકલી શ્રદ્ધાની ભાવના સંપૂર્ણપણે આપણે જો કેળવીને ખીલવી શકીએ તો સાધકના સર્વ ગુણો એમાં આપોઆપ કેળવાઈ જાય છે. એટલે જ સંતમહાત્માઓએ સાધકને વાટખર્ચીમાં શ્રદ્ધાનું ભાથું આપેલું છે. આ શ્રદ્ધાધનની અમૂલ્યતાને લીધે જ તમને એકવાર કોઈ કવિનું લખાણ જે છે તે લખેલું કે :-

‘શ્રદ્ધાકેરી પણ ન ખૂટજો વાટમાં વાટખર્ચી.’

બીજું બધું થજો પણ હે ભગવાન ! અમારા પરમ પાથેયની વાટખર્ચીની શ્રદ્ધા કદી ના ખુટાડજો.

શ્રદ્ધા અંતરને અજવાળું આપે છે, સમજણની આંખ દે છે, અનુભવનું હૃદય ખોલે છે અને અપ્રત્યક્ષને પ્રત્યક્ષ કરે છે, શ્રદ્ધાથી નબળો બળવાન થાય છે, બળવાન શ્રેયસ્સાધક થાય છે, શ્રેયસ્સાધક આત્મસાધક થાય છે અને આત્મસાધક ભગવાનમાં ભળે છે. શ્રદ્ધારૂપી એક મહાન આશીર્વાદ ઈશ્વરે માણસ ઉપર વરસાવેલો છે. ભગવાને જો શ્રદ્ધાની ગુણભાવના માણસમાં ના મૂકી હોત તો તો જગતનો વહેવાર ચાલત કે કેમ તે સમજવું મુશ્કેલ છે. શ્રદ્ધાથી અનેક ચમત્કારો થાય છે અને થયા છે. અનેક તકો આપણને જીવનમાં મળતી હોય છે, પણ તે શ્રદ્ધા વિના સરકી જતી હોય છે. શ્રદ્ધા જ એક એવી ભાવના છે કે જે આપણને નવી દૃષ્ટિ, નવી સમજણ આપે છે. એકના એક જ પ્રસંગને શ્રદ્ધાવાળો માણસ અમુક રીતે જોશે અને શ્રદ્ધા વિનાનો બીજી રીતે જોશે.

શ્રદ્ધાવાળા થવા માટે આપણે આપણા મતમતાંતરો, આપણી ગણતરીઓ, આપણાં માપો, સમજણનાં ધોરણો અને આપણા આગ્રહો-એ બધાંથી પર રહેવા અથવા તટસ્થ રહેવા મથ્યા કરવું જોઈશે તો જ સાચી શ્રદ્ધા કેળવાશે. શ્રદ્ધાથી જે કરવાનું હોય છે તે આપોઆપ સ્ફુરે

છે, જે સમજવાનું હોય છે તે સમજાય છે. જે જોવાનું હોય છે તે આપોઆપ દેખાય છે અને જે અંતરમાં ઉતારવાનું હોય છે તે આપોઆપ ઊતરે છે. ત્યાં કશું વિચારવાનું રહેતું નથી. શ્રદ્ધાનો હુકમ મળતાં તે પ્રમાણે કરવાનું મન થાય, તે કરવા માટે દિલમાં ખૂબખૂબ ઉમળકો આવે, તે થાય ત્યારે જ જંપાય-એટલું અંદર ચેતન સ્ફૂર્યા કરે-અને પોતાનું કાર્ય કરાવીને જ તે ભાથામાં પાછી ફરીને બેસે, એવી કાર્યસાધક શ્રદ્ધા જ સાચી શ્રદ્ધા છે.

શ્રદ્ધા તો આંધળાની આંખો પણ છે અને લાકડી પણ છે, કારણ કે આપણે બધાં એક રીતે તો જરૂર આંધળાં છીએ. આથી, આપણને તે નવું નવું બતાવે છે અને દોરે છે. શ્રદ્ધા જો ના હોય તો કોઈ પુરુષાર્થીને કે સાધકને સાધન કરવામાં મજા ના પડે. જેને તાલાવેલી લાગી છે, ખૂબ તમન્ના જાગેલી છે, એનામાં શ્રદ્ધા બળવાન થયેલી છે અને જીવતીજાગતી બેઠેલી છે એમ સમજવું. જેમ જેમ શ્રદ્ધાનો અંશ વધતો જશે તેમ તેમ તે આપણને સાધનામાં રસ ઉપજાવતી જશે, આપણને તેમાં તલ્લીન બનાવતી જશે અને તેથી નવું નવું અનુભવાયાં જશે. વળી, આપણું વિકાસનું કૂંડાણું મોટું ને મોટું થતું જશે. આપણાં સમજણનાં ધોરણો પણ બદલાતાં જશે. દરેક કાર્યના અને દરેક પ્રસંગના હેતુનાં દર્શન તે કરાવશે. પ્રત્યેક પ્રસંગમાંથી, કાર્યમાંથી, દૃશ્યમાંથી, વાતચીતમાંથી, અથડામણમાંથી તે પરિસ્થિતિમાંથી આપણને કંઈ ને કંઈ નવું જાણવાનું શ્રદ્ધાથી મળ્યા કરશે.

શ્રદ્ધા પ્રેરણાને પાંખ દે છે અને એ પાંખોમાં ચેતનાનું જોમ ભરે છે. આમ, તે આપણને આકાશગંગામાં એટલે કે ચેતનામાં ભાવમાં સતત નવડાવે છે. જેમ હિમાલયમાંથી ઊતરીને ખીણો, ખાડા, ટેકરા અને કાદવવાળી જમીન ઉપર આવીને ગંગા અનેકને પાવન કરતી, ધનધાન્ય ઉપજાવતી, શીતળતા આપતી, મલીનતાને ઘસડી લઈ જતી દરિયામાં ભળી જાય છે, તેવી રીતે આપણામાં શ્રદ્ધા તેવું તેવું કરે છે. શ્રદ્ધા બંધ કરેલાં બારણાંને ધક્કો મારીને ખુલ્લાં કરે છે, ના સમજતા સૂરને રાગમાં બેસાડે છે, મૂગાને વાચા આપે છે અને લૂલાને પગવાળો

કરે છે. આ કંઈ માત્ર સ્થૂળ અર્થમાં નહિ, પણ સૂક્ષ્મ અર્થમાં સમજવાનું છે, શ્રદ્ધાની શક્તિ કશા સાથે સરખાવી શકાય એમ નથી.

શ્રદ્ધા એ શાસ્ત્રોનો પ્રાણ છે, સર્વ અનુભવોનો નિયોડ છે અને મધ્યબિંદુ છે. મધ્યબિંદુ ના હોય તો વર્તુલ થઈ પણ કેવી રીતે શકે? હૃદયનું મધ્યબિંદુ શ્રદ્ધા છે. એમ તો માનવીમાત્રનાં, સાધક નથી હોતા તેનાં પણ, સકળ કર્તવ્યો શ્રદ્ધાથી જ થતાં હોય છે. માત્ર, એની એમને ખબર હોતી નથી.

શ્રદ્ધામયોડયં પુરુષઃ । યો યચ્છદ્ધઃ સ એવ સઃ ॥ આ પુરુષ (આત્મા) શ્રદ્ધામય છે. જેવી જેની શ્રદ્ધા તેવો તે હોય છે અથવા થાય છે. એટલે આપણે શ્રદ્ધાને વધારે ને વધારે વિકાસશીલ કરવાની છે. શ્રદ્ધા તો હંમેશ જીવંત હોય છે, પરંતુ એનો સતત જ્ઞાનભક્તિયુક્ત ઉપયોગ કર્યા કરીશું તેમ તે વધારે તેજસ્વી અને ઉપયોગી નીવડવાની છે. શ્રદ્ધાનું બળ અનુભવે વધે છે અને પછી શ્રદ્ધા સર્વમાં ભળી જાય છે. જેમ એક નાનકડી સૂક્ષ્મ ચિનગારી આખા જંગલને દવ લગાડી દે છે અને પોતે મહાઅનલ બની જાય છે, તેમ શરૂઆતની સાધકની એક બિંદુ સમાનની શ્રદ્ધા છેવટે પરમાત્મભાવની અંદર પરિણામ પામે છે.

શ્રદ્ધા કલ્યાણકારી માતા છે. એને પાટું મારનાર તો કોઈ અભાગી જ હોય. એની તો સેવા જ પરમ ભાવે અને પરમ પ્રેમે ઉમળકાથી વારેવારે આપણાથી થવી ઘટે. એને ખોળે જેણે માથું મૂક્યું તે સર્વભાવે નિશ્ચિત છે. તેનું સર્વ પ્રકારે કલ્યાણ જ થાય છે. તેને કશું ખોવાપણું રહેતું નથી. તે તો મેળવ્યા જ કરે છે અને પોતે મેળવીને બીજાને આપ્યા કરે છે, અને ખરી ખૂબી તો એ છે કે એ આપતો હોય છે, એવું ભાન અને જ્ઞાન પણ એને થાય છે. ત્યારે જ સાચી શ્રદ્ધાનો પૂર્ણ ઉદય થયો છે એમ આપણે સમજવું. શ્રદ્ધાનું એ છેલ્લામાં છેલ્લું માપ છે. કલ્યાણકારિણી, પતિતપાવની, ગંગા માતા-શ્રદ્ધા-આપણા હૃદયમાં ભગવાન સતત વસાવો અને એનું આપણને સતત જાગૃત ભાન કરાવો ! એના ખોળામાં આપણું માથું નિશ્ચિત ભાવે રખાવ્યા કરીને આપણને તેનાં બાળક બનાવો એ જ ભગવાનને હૃદયની પ્રાર્થના છે.

આવું શ્રદ્ધાબળ શરૂઆતમાં નથી હોતું. શરૂઆતમાં તો સાધકની શ્રદ્ધા હવાના પાતળા થર જેવી હોય છે, તે જેમ જેમ જામતી જાય છે તેમ તેમ સઘન થતી જાય છે અને ત્યારે તે નિષ્ઠાનું સ્વરૂપ લે છે. નિષ્ઠાની સ્થિતિ એટલે પાકટ થયેલી શ્રદ્ધા, પરંતુ શ્રદ્ધાના આદર્શ ટોચથી નિષ્ઠા અવતાર લેતી બને છે. એટલે જ ગીતાજીમાં શ્રદ્ધાવાન્ લભતે જ્ઞાનમ્ એમ લખેલું છે. વળી, શ્રદ્ધા વડે કરીને આપણી ભાવના મૂર્તસ્વરૂપ પકડે છે. શ્રદ્ધાથી જડમાં ચેતન પ્રગટે છે. ચેતનમાંથી ચેતના આવીને તેમાંથી રસ-નિષ્પત્તિ થાય છે. એક નાનીશી ક્રિયા ચાલુ રાખવાથી કેટલું મહાન પરિણામ નીપજી શકે છે, એનાં અનેક દૃષ્ટાંતો જગતના વહેવારમાંથી પણ આપણને આંખ ઉઘાડી રાખીને જોતાં મળી આવશે.

‘જીવન પગથી’, પૃ. ૧૧૮ થી ૧૨૩

-શ્રીમોટા

પરિશિષ્ટ ૨ : પ્રણામ-પ્રાર્થના

પ્રભુ, શરણચરણમાં રાખો રે, પાવલે લાગું.
રસિયાજી અંતરયામી ! મારા હૃદયકમળના સ્વામી !
અલબેલા પ્રેમીનામી ! રે, પાવલે લાગું. પ્રભુ○
શરણાગતવત્સલ જાણી, તને જણાવી અંતર કૂહાણી,
તોય મન રહ્યું હજુ માની રે, પાવલે લાગું. પ્રભુ○
અડવું બધું એનું ટાળી, હેળાવી દઈ ગિરિધારી !
પદ લગાડી દોની તાળી રે, પાવલે લાગું. પ્રભુ○
વૂહાલાજી ! સાધન કંઈ ના, દિલ-પ્રેમ-ભાવનાં ફૂલડાં,
વેરું છું નિત તમ પદમાં રે, પાવલે લાગું. પ્રભુ○
બાળકનું જોર કશું શું ! જો હોય કશું, તો રડવું,
એ જોરે મારે તરવું રે, પાવલે લાગું. પ્રભુ○
‘જીવન સંશોધન’, પૃ.૪૦૯

-શ્રીમોટા

પરિશિષ્ટ ૩ : શરણભાવ

(ગઝલ)

હવે તારે ભરોસે છું, પ્રભુ ! મુજને સ્વીકારી લે. (ટેક)

સહુ અપરાધીમાંયે હું પ્રભુ ! અપરાધી છું મોટો,
પતિતમાંયે પતિત હું તો, ન જેનો ક્યાંય છે જોટો... હવે.

પ્રભુ ! તોયે શરણ હું તો, ચરણ તારે પડેલો છું,
ઉગારે કે ભલે મારે, ધરું એની ન ચિંતા હું... હવે.

મને તુજ મારવામાંયે, પ્રભુ ! હિત છે સમાયેલું,
કરું તર્ક-વિતર્ક હું, પ્રભુ તેથી ન મન મેલું... હવે.

હું તો બસ એટલું જાણું, ઘરેણું રાંકનું મારું,
સદા રટવાનું ઉર ચાહું, પ્રભુજી ! નામ પ્રિય તારું... હવે.

મને ડૂબતાનું સાધન તે, કૃપાથી તારી છે મળિયું,
પ્રભો ! તે પ્રાણથી પ્યારું, હૃદય પણ તે મહીં વળિયું... હવે

(‘આર્તપોકાર’, બી.આ., પૃ. ૯૮)

-શ્રીમોટા

॥ હરિ:ૐ ॥

આરતી

ૐ શરણચરણ લેજો, પ્રભુ શરણચરણ લેજો,
પતિત ઉગારી લેજો (૨) કર ગ્રહી ઉર લેજો. ...ૐ શરણ.

મનવાણીના ભાવો, કર્મ વિશે ઊતરો, પ્રભુ (૨)
મન, વાણી ને દિલને (૨) કૃપાથી એક કરો. ...ૐ શરણ.

સર્વ મળેલાં સાથે, દિલ સદ્ભાવ ઊગો, પ્રભુ (૨)
છો અપમાન થયાં હો (૨) ત્યાંયે ભાવ બઢો. ...ૐ શરણ.

નિમ્ન પ્રકારની વૃત્તિ, ઊર્ધ્વગમન કરવા, પ્રભુ (૨)
પ્રભુકૃપાથી મથાજો (૨) ચરણશરણ ગ્રહવા. ...ૐ શરણ.

મનના સકળ વિચારો, પ્રાણતણી વૃત્તિ, પ્રભુ (૨)
બુદ્ધિતણી સૌ શંકા (૨) ચરણકમળ ગળજો. ...ૐ શરણ.

જેવા દિલ હોઈએ પ્રભુ, તેવા દેખાવા, પ્રભુ (૨)
મતિ મુજ ખુલ્લી રે'જો (૨) સ્પષ્ટ જ પરખાવા. ...ૐ શરણ.

દિલમાં કંઈક ભર્યું હો, તે થકી બીજું ઊલટું, પ્રભુ (૨)
કદી પણ મુજથી ન બનજો (૨) એવી મતિ દેજો. ...ૐ શરણ.

જ્યાં જ્યાં ગુણ ને ભાવ, દિલ ત્યાં મુજ ઠરજો, પ્રભુ (૨)
ગુણ ને ભાવની ભક્તિ (૨) દિલ મુજ સંચરજો. ...ૐ શરણ.

મન, મતિ, પ્રાણ પ્રભુ ! તુજ ભાવ થકી ગળજો, પ્રભુ (૨)
દિલમાં તુજ ભક્તિની (૨) છોળો ઊછળજો. ...ૐ શરણ.

-શ્રીમોટા

॥ હરિ:ૐ ॥

પૂજ્ય શ્રીમોટાના જીવનની મહત્વની તવારીખ

જન્મ : તા. ૪-૯-૧૮૯૮, ભાદરવા વદ યોથ, સંવત ૧૯૫૪

સ્થળ : સાવલી, જિ. વડોદરા, નામ : ચૂનીલાલ,

માતા : સૂરજબા, પિતા: આશારામ, અટક : ભાવસાર.

૧૯૧૬ : પિતાનું અવસાન.

૧૯૦૫ થી ૧૯૧૮ : તૂટક અભ્યાસ-સાથે આકરી મજૂરી.

૧૯૧૯ : મેટ્રિક પાસ.

૧૯૨૦ : વડોદરા કોલેજમાં.

તા. ૬-૪-૧૯૨૦: કોલેજ ત્યાગ.

૧૯૨૦ : ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ પ્રવેશ.

૧૯૨૧ : વિદ્યાપીઠનો ત્યાગ. હરિજન સેવાનો આરંભ.

૧૯૨૨ : ફેફરુંના રોગથી કંટાળીને ગરુડેશ્વરની ભેખડ ઉપરથી આત્મહત્યાનો પ્રયાસ, દેવી બચાવ, 'હરિ:ૐ' જપથી રોગ મટાડવાનો સફળ પ્રયોગ.

૧૯૨૨ : 'મનને'ની રચના.

૧૯૨૩ : 'તુજ ચરણે'ની રચના તથા પ્રકાશન.

૧૯૨૩ : વસંતપંચમીએ પૂ. શ્રીબાળયોગીજી દ્વારા દીક્ષા. શ્રીકેશવાનંદ ધૂણીવાળા દાદાનાં દર્શને - સાંઈખેડા ગયા. રાત્રે સ્મશાનમાં સાધના અને દિવસભર પ્રભુપ્રીત્યર્થે હરિજન સેવા.

૧૯૨૪ : 'તુજ ચરણે' ની પ્રથમ આવૃત્તિનું પ્રકાશન.

૧૯૨૬ : લગ્ન-હસ્તમેળાપ વખતે સમાધિનો અનુભવ.

૧૯૨૭: સાકુરીના પૂ. શ્રીઉપાસની બાબાનું નડિયાદમાં આગમન, એમના આદેશ મુજબ સાકુરી જવું-ત્યાં મળમૂત્રની પથારીમાં સાત દિવસ.

૧૯૨૮ : હરિજન આશ્રમ, બોદાલમાં સર્પદંશ-પરિણામે 'હરિ:ૐ' જપ અખંડ થયો.

૧૯૨૮ : પહેલી હિમાલય યાત્રા.

૧૯૩૦ : મનની નીરવતાનો સાક્ષાત્કાર.

૧૯૩૦ થી '૩૨ દરમિયાન સાબરમતી, વીસાપુર, નાસિક અને ચરવડા જેલમાં.

હેતુ-દેશસેવાનો નહિ, સાધનાનો. સખત પરિશ્રમ અને લાઠીમાર દરમિયાન પ્રભુસ્મરણ-મૌન. વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવા વીસાપુર જેલમાં સરળ ભાષામાં શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાનું વિવરણ લખ્યું- 'જીવનગીતા'

૧૯૩૪ : સગુણ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર.

- ૧૯૩૪થી ૧૯૩૯ દરમિયાન હિમાલયમાં અઘોરી બાવા પાસે જવાનું બન્યું, ધુંવાધારના ધોધની પાછળની ગુફામાં સાધના. ચૈત્ર માસમાં છાણાંની ૬૩ ધૂણી ધખાવી નર્મદાકિનારે ખુલ્લામાં શિલા ઉપર નગ્ન બેસીને ૨૮ દિવસની સાધના, શીરડીના સાંઈબાબાનું પ્રત્યક્ષ દર્શન-આદેશ-સાધનાના અંતિમ તબક્કાનું માર્ગદર્શન.
- ૧૯૩૯ : તા. ૨૯-૩-૧૯૩૯ : રામનવમી, સંવત : ૧૯૯૫ કાશીમાં નિર્ગુણ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર. હરિજન સેવક સંઘમાંથી રાજનામું. 'મનને'ની પ્રથમ આવૃત્તિનું પ્રકાશન.
- ૧૯૪૦ : (તા. ૯-૯-૧૯૪૦) વિમાનમાર્ગે અમદાવાદથી કરાંચી જવાનો ગૂઢ હુકમ.
- ૧૯૪૧ : માતાનું અવસાન.
- ૧૯૪૨ : હરિજન સેવક સંઘમાંથી છૂટા થયેલા, છતાં હરિજન કન્યાછાત્રાલય માટે મુંબઈમાં ફાળો ઉઘરાવ્યો. બે વખત સખત પોલીસમાર-દેહાતીત અવસ્થાના પુરાવા.
- ૧૯૪૩ : ૨૪, ફેબ્રુઆરીમાં ગાંધીજીના પેશાબના ઝેરી જંતુઓનું પોતાના પેશાબમાં દર્શન. નૈમિત્તિક તાદાત્મ્યનો અનુભવ.
- ૧૯૪૫ : હિમાલયની યાત્રા-અદ્ભુત અનુભવો.
- ૧૯૪૬ : હરિજન આશ્રમ, અમદાવાદ મીરાંકુટિરમાં મૌનએકાંતનો આરંભ.
- ૧૯૫૦ : દક્ષિણ ભારતના કુંભકોણમ્માં કાવેરી નદીને કિનારે હરિ:ૐ આશ્રમની સ્થાપના.
- ૧૯૫૪ થી સુરતના કુરુક્ષેત્રમાં એક ઓરડીમાં મૌનએકાંતનો આરંભ.
- ૧૯૫૫ : (તા. ૨૮-૫-૧૯૫૫) નડિયાદ, શેઢી નદીને કિનારે હરિ:ૐ આશ્રમની સ્થાપના.
- ૧૯૫૬ : (તા. ૨૩-૪-૧૯૫૬) સુરત, કુરુક્ષેત્રમાં હરિ:ૐ આશ્રમની સ્થાપના.
- ૧૯૬૨ થી ૧૯૭૫ : શરીરના અનેક રોગો-સતત પ્રવાસ સાથે ૩૬ અધ્યાત્મ-અનુભવ ગ્રંથોનું લેખન-પ્રકાશન.
- ૧૯૭૬ : ફાજલપુર-મહીનદીના કિનારે શ્રી રમણભાઈ અમીનના ફાર્મ હાઉસમાં તા. ૨૩-૭-૧૯૭૬ના રોજ માત્ર છ જણની હાજરીમાં આનંદપૂર્વક દેહત્યાગ. પોતાનું 'ઈંટિ-ચૂનાનું સ્મારક ન કરવાનો આદેશ' અને આ નિમિત્તે મળેલી રકમનો ઉપયોગ દૂર ગુજરાતનાં પછાત ગામોમાં પ્રાથમિક શાળાના ઓરડાઓ બંધાવવાના લોકફાળામાં કરવાની સૂચના.

॥ હરિ:ૐ ॥

આશ્રમમાં ઉપલબ્ધ પુસ્તકોની યાદી

નંબર	પુસ્તકોના વિભાગ	ટોટલ પુસ્તકો
૧.	ગદ્ય પુસ્તકો	૧૪
૨.	પદ્ય પુસ્તકો	૫૧
૩.	શ્રીમોટા-ટેપવાણી	૧૮
૪.	શ્રીમોટા પ્રવચન-વાણી	૭
૫.	સ્વજનોને પત્રો આધારિત પુસ્તકો	૮
૬.	સ્વજનોની અનુભવકથા તથા સ્મૃતિગ્રંથ	૮
૭.	સંકલિત પુસ્તકો	૨૨
૮.	જીવનકવન	૧૧
૯.	અન્ય પુસ્તકો	૧૪
૧૦.	હિંદી પુસ્તકો	૧૫
૧૧.	અંગ્રેજી પુસ્તકો	૨૨
૧૨.	કેલેન્ડર (દીવાલ અને ટેબલ)	૧

પૂજ્ય શ્રીમોટા વિરચિત ગદ્ય પુસ્તકો

નં.	પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧.	જીવનસંગ્રામ	૧૯૪૬
૨.	જીવનસંદેશ	૧૯૪૮
૩.	જીવનપાથેય	૧૯૪૯
૪.	જીવનપ્રેરણા	૧૯૫૦
૫.	જીવનપગરણ	૧૯૫૧
૬.	જીવનપગથી	૧૯૫૧
૭.	જીવનમંડાણ	૧૯૫૨
૮.	જીવનસોપાન	૧૯૫૨
૯.	જીવનપ્રવેશ	૧૯૫૩
૧૦.	જીવનપોકાર	૧૯૫૪
૧૧.	હરિજન સંતો	૧૯૫૪
૧૨.	જીવનમંથન	૧૯૫૬
૧૩.	જીવનસંશોધન	૧૯૫૭

૧૪. જીવનદર્શન ૧૯૫૯

પૂજ્ય શ્રીમોટા વિરચિત પદ્ય પુસ્તકો

નં.	પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧.	મનને	૧૯૨૨
૨.	તુજ ચરણે	૧૯૨૩
૩.	નર્મદાપદ્મે	૧૯૨૭
૪.	જીવનગીતા (નાની)	૧૯૩૨
૫.	હૃદયપોકાર	૧૯૪૪
૬.	જીવનપગલે	૧૯૪૪
૭.	શ્રીગંગાચરણે	૧૯૪૫
૮.	કેશવ ચરણ કમળે	૧૯૪૬
૯.	કર્મગાથા	૧૯૪૬
૧૦.	પ્રણામ પ્રલાપ	૧૯૪૭
૧૧.	પુનિત પ્રેમગાથા	૧૯૪૭
૧૨.	જીવનગીતા (મોટી)	૧૯૫૩

પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં પ્રવચનનાં પુસ્તકો	
નં. પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧. શ્રીમોટા સાથે વાર્તાલાપ	૧૯૭૯
૨. મૌનએકાંતની કેડીએ	૧૯૮૨
૩. મૌનમંદિરનું હરિદ્વાર	૧૯૮૩
૪. મૌનમંદિરનો મર્મ	૧૯૮૪
૫. મૌનમંદિરમાં પ્રભુ	૧૯૮૫
૬. મૌનમંદિરમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા	૧૯૮૫
૭. મૌનમંદિરમાં હરિસ્મરણ	૨૦૧૫

પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં સ્વજનોને પત્રો આધારિત પુસ્તકો

નં. પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧. મુક્તાત્માનો પ્રેમસ્પર્શ	૧૯૮૦
૨. શ્રીમોટાની દાંપત્ય-ભાવના	૧૯૮૦
૩. સંતહૃદય	૧૯૮૩
૪. ધનનો યોગ	૧૯૮૪
૫. પગલે પગલે પ્રકાશ	૧૯૮૯
૬. સમય સાથે સમાધાન	૧૯૯૩
૭. શ્રીમોટા-પત્રાવલિ ૧/૨	૧૯૯૫
૮. કેન્સરની સામે	૨૦૦૨
૯. હસતું મૌન	૨૦૦૪

સ્વજનોની અનુભવકથા

નં. પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧. આશ્રમની અટારીએથી	૧૯૮૧
૨. શ્રીમોટાની સાથે સાથે	૧૯૯૦
૩. શ્રીમોટા સાથે હિમાલયયાત્રા	૧૯૯૪

૪. શ્રીમોટાની મહત્તા	૧૯૯૫
૫. મળાયું પણ ભળાયું નહિ	૧૯૯૫
૬. મળ્યા-ફળ્યાની કેડી	૨૦૦૧
૭. મોટા - મારી મા	૨૦૦૩

સ્મૃતિગ્રંથ

નં. પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧. જીવનસ્ફુલિંગ	૧૯૭૩

સંકલિત પુસ્તકો

નં. પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧. જીવનપરાગ	૧૯૬૩
૨. સંતવાણીનું સ્વાગત (તમામ પુસ્તકોની પ્રસ્તાવનાનું સ્વતંત્ર પુસ્તક)	૧૯૭૭
૩. અંતિમ ઝાંખી	૧૯૭૮
૪. વિધિ-વિધાન	૧૯૮૨
૫. સુખનો માર્ગ	૧૯૮૩
૬. પ્રાર્થના	૧૯૮૪
૭. લગ્ને હજો મંગલમ્	૧૯૮૫
૮. નિરંતર વિકાસ	૧૯૮૭
૯. સમર્પણગંગા	૧૯૮૯
૧૦. જન્મ-મૃત્યુના રાસ	૧૯૮૯
૧૧. નામસ્મરણ	૧૯૯૨
૧૨. શ્રીમોટા અને શિક્ષણ	૧૯૯૪
૧૩. ફનાગીરીનો નિર્ધાર	૧૯૯૬
૧૪. પૂજ્ય શ્રીમોટા વચનામૃત ૧ થી ૪ (૧ પુસ્તક)	૧૯૯૬
૧૫. પ્રસન્નતા	૧૯૯૭
૧૬. ભગતમાં ભગવાન	૨૦૦૦

૧૭. દુર્લભ દેહ મનુષ્યનો	૨૦૦૭
૧૮. દૈવાસુર સંગ્રામ	૨૦૦૭
૧૯. પ્રસાદી (ગુજરાતી)	૨૦૦૮
૨૦. પૂજ્ય શ્રીમોટાના બે બોલ (તમામ પુસ્તકોમાંથી લેખકના બે બોલનું સ્વતંત્ર પુસ્તક)	૨૦૧૪

૨૧. જીવનયોગ ભાગ ૧ અને ૨	૨૦૧૬
૨૨. બુદ્ધિ	૨૦૧૭

જીવનકવન

નં. પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧. શ્રીમોટા-જીવન અને કાર્ય ભાગ-૧, ૨	૧૯૭૫
૨. પારસલીલા	૧૯૭૫
૩. તરણામાંથી મેરુ	૧૯૭૬
૪. વિદ્યાર્થી મોટાનો પુરુષાર્થ	૧૯૮૯
૫. મહામના અબ્રાહમ લિંકન	૧૯૯૩
૬. પ્રેરક વિભૂતિ મહાત્મા ગાંધી	૧૯૯૪
૭. શ્રીકેશવાનંદજી ધૂણીવાળા દાદા	૧૯૯૬
૮. ગોધરાના બાપજીનું જીવનચરિત્ર	૧૯૯૮
૯. મારી સાધનાકથા	૨૦૦૫
૧૦. પૂજ્ય શ્રીમોટાના વહાલા ઝીણાભાઈ	૨૦૦૫

૧૧. જીવન સાર્થકતાની કેડીએ ૨૦૨૦ પૂજ્ય શ્રીમોટાના વહાલા 'ભાઈ' શ્રી નંદુભાઈની સંક્ષિપ્ત જીવનવિકાસગાથા ભાગ-૧ અને ૨
--

અન્ય પુસ્તકો

નં. પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧. શ્રીમોટાચરણે	૧૯૭૦
૨. બાળકોના મોટા	૧૯૮૦
૩. શ્રીમોટા ચિત્રકથા	૧૯૮૭
૪. આહુતિ મંત્ર અને આરતી	૧૯૯૫
૫. હરિ:ૐ આશ્રમ શ્રીભગવાનના અનુભવ કાજેનું સ્થળ	૧૯૯૬
૬. કૃપાયાચના શતકમ્	૧૯૯૬
૭. ધ્યેય અને ધ્યાન	૨૦૦૦
૮. ચિદાકાશ	૨૦૦૦
૯. પ્રાર્થના પોથી	૨૦૧૦
૧૦. શ્રીમોટા ઉપલબ્ધિ અને ઉપદેશ	૨૦૧૪
૧૧. શ્રીમોટાચરણે આંતર પ્રવેશ	૨૦૧૬
૧૨. શ્રીમોટાચરણે ત્રિભાષી (ગુ. હિં. અં.)	૨૦૧૮
૧૩. બધું આપણામાં જ છે	૨૦૧૮
૧૪. સમર્થ સદ્ગુરુ પૂજ્ય શ્રીમોટા	૨૦૧૮

हरि:ॐ आश्रम में उपलब्ध हिंदी पुस्तकों का लिस्ट

क्रम पुस्तक	प्र.आ.	८. श्रीमोटा के साथ वार्तालाप	२०१२
१. पूज्य श्रीमोटा एक संत	१९९७	९. विवाह हो मंगलम्	२०१२
२. कैंसर का प्रतिकार	२००८	१०. बालकों के मोटा	२०१२
३. सुख का मार्ग	२००८	११. विद्यार्थी मोटा का पुरुषार्थ	२०१२
४. दुर्लभ मानवदेह	२००९	१२. मौनमंदिर का मर्म	२०१३
५. प्रसादी	२००९	१३. मौनमंदिर का हरिद्वार	२०१३
६. नामस्मरण	२०१०	१४. मौनएकांत की पगडंडी पर	२०१३
७. हरि:ॐ आश्रम (श्रीभगवानकेअनुभवकास्थान)	२०१०	१५. मौनमंदिर में प्रभु	२०१४

English books available at Hariom Ashram Surat. January - 2020

No. Book	F. E.	14. Against Cancer	2008
1. At Thy Lotus Feet	1948	15. Faith	2010
2. To The Mind	1950	16. Shri Sadguru	2010
3. Life's Struggle	1955	17. Human To Divine	2010
4. The Fragrance Of A Saint	1982	18. Prasadi	2011
5. Vision of Life - Eternal	1990	19. Grace	2012
6. Bhava	1991	20. I Bow At Thy Feet	2013
7. Nimitta	2005	21. Attachment And Aversion	2015
8. Self-Interest	2005	22. The Undending Odyssey (My Experience of Sadguru Sri Mota's Grace)	2019
9. Inquisitiveness	2006		
10. Shri Mota	2007		
11. Rites and Rituals	2007		
12. Naamsmaran	2008		
13. Mota for Children	2008		

॥ हरि:ॐ ॥

मध्या-इय्यानी केडी • २४५

किंमत : ३. २५/-